

CESTY ROMŮ

Eva Davidová

ROMANO
DROM
1945-1990

EVA DAVIDOVÁ

ROMANO DROM

**CESTY RÓMŮ
1945-1990**

**ZMĚNY V POSTAVENÍ A ZPŮSOBU ŽIVOTA RÓMŮ
V ČECHÁCH, NA MORAVĚ A NA SLOVENSKU**

Olomouc 1995

O B S A H (ANDRETHODO - CONTENTS - INHALT)

Úvodem.....

[Část první]

1. Těsně po válce (1945 - 1950).....
2. Kdo Rómové opravdu jsou.....
(charakteristiky antropologické, etnické a demografické)

[Část druhá]

- Ke změnám ve způsobu života Rómů v našich zemích - tradice a současnost.
3. Tradiční řemesla a způsob obživy.....
 4. Od nomádského „bytí“ k trvalému bydlení.....
 5. Změny ve stravě a domácím hospodaření.....
 6. Specifika odívání.....
 7. Romská skupina-rodina-velkorodina.....
 8. Lidové náboženství - víra a pověry.....

[Část třetí]

9. Migrace - pohyb ze Slovenska „do Čech“.....
10. My a oni - oni a my (vzájemné vztahy).....

[Část čtvrtá]

11. O nás bez nás - státní řešení tzv. cikánské otázky
za „totalitního režimu“ (1948-1989).....
12. Po listopadu 1989 - do konce roku 1990.....

Závěrem.....

Poznámky.....

Literatura, fotografie.

Resumé.....

ANDRETHODO

Anglelav.....

[Peršo kotor]

1. O berša takoj pal o mariben (1945 - 1950).....
2. Ko hine o Róma čáčeste (antroplogicko, etnicko the demograficko dikhiben)

[Dujto kotor]

- Sar visafifa le Romengero dživipen and'amaro them -
- sar dživenas o Róma darekana u sar dživen akanakes.....
3. Sar the sostar o Róma dživenas.....
 4. Sar darekana phirkernas le verdanenca u sar paíis
preachile te phirel u chudle te bešel andro khera.....
 5. Chaviben the chulajipen darekana the akanakes.....
 6. Le Romengero uravibenrig.....
 7. Romane grupi, fajti the famefiji.....
 8. Kas, so the soske o Róma pa'an.....

[Trito kotor]

9. Soske o Róma avenas te bešel pal e Slovensko pro Čechi.....
10. Sar o gadže dikhen le Romen the sar o Róma dikhen le gadžen.....

[Štarto kotor]

11. S o kamenas te kerel u so kerenas o komunisti
(andro berša 1948 - 1988) le Romenca.....
12. So and'a o novembris 1989 le Romenge - lengeri situacija
dži agor beršeske 1990.....

Paluno lav.....

O láva kija.....

Literatura, fotki the o folklorna texti.....

Angli'ika, románe the němcike charne láva.....

NA ÚVOD

*Čtenáři - člověče, phrale, pheňije,
všichni, kdo vezmete tuto knížku do ruky s úmyslem jakýmkoliv, každému z vás bych ráda na úvod řekla pár
upřímných slov, Westar - ze srdce.*

Mým úkolem je seznámit vás s novodobým historickým vývojem a změnami ve způsobu života, kultuře a postavení Rómů (Cikánů - říkáte-li to tak třeba vy) v posledních padesáti letech, tedy s cestami Rómů od konce druhé světové války v květnu 1945 až do rozběhu nového období, do konce roku 1990. Novodobé dějiny společnosti a člověka, které jsou vlastně zároveň současností, je obtížnější zdokumentovat a hodnotit než dějiny starší, protože vše je ještě čerstvé. Většina těchto lidí žije a každý má na předchozí vývoj, na probíhající změny v životě Rómů i celé společnosti třeba odlišný názor - a to Rómové i Neromové. Je těžké se podívat na sebe, oprostít se od svého „Já“ - to dokáže málokdo. Ale my se o to společně musíme pokusit, uvědomit si podstatu a důsledky tohoto období na změny v životě a vlastních postojích, podívat se kriticky nejen na předchozí i současnou společnost, na svou skupinu, ale i na sebe - ať jsi Rom nebo „gadžo“. Je to bílé místo v mapě našeho svědomí. Jen tak lze najít další, lepší cestu.

Zpracování tohoto obtížného tématu, rozsahem navíc omezeného, může být různé: buď dokumentačně a suše vědecké (což třeba každého neosloví), nebo Rómy jen obhajující (snesením faktů a důkazů o jejich kladech i sociálně-diskriminačním postavení), či může být laděno převážně kulturně romanticky, anebo tak, že byfakta, materiály a hlavně fotografie z průběhu těchto let samy vypovídaly, zároveň s textem i ukázkami autentického romského folklóru, odrazu vnitřních pocitů duše. Tuto poslední možnou cestu jsem tedy zvolila já a moc si přeji, aby každého z vás alespoň něčím oslovila¹ a aby přispěla k té správné cestě.

Eva Davidová

Byl 9. květen 1945 - konec druhé světové války v Evropě a všichni se radovali. Konec války, která přinesla tolika lidem utrpení a smrt. A Rómům kalich utrpení naplnila vrchovatě...

Důsledky 2. světové války byly pro Rómy, zvláště v Čechách a na Moravě, hrozné. Nacistická genocida vyhladila v koncentračních táborech většinu českých a moravských Rómů včetně skupiny Sintů - Rómů německých; na území českých zemí přežilo jen několik desítek těchto před válkou zde usedle žijících romských rodin. Zbylo zde také jen málo do tehdy kočovných skupin Rómů olašských.^{1/} Na území Slovenské republiky přineslo válečné období také mnoho utrpení. Nejen pogromy a některé vypálené romské osady, ale omezení osobních svobod většiny Rómů jakožto „společensky méněcenných“, zařazovaných do pracovních táborů, prohloubily problémy v jejich spolužití s ostatním obyvatelstvem; mnohé romské osady byly vystěhovány daleko od obcí a měst. V takovém stavu je tedy zastihl květen 1945.

Skončení druhé světové války je historickým mezníkem v postavení a podmínkách života československých Romů, jakýmsi výchozím, nulovým bodem jejich dalšího vývoje. Vracejí se domů - na Slovensku již dříve - z pracovních táborů, Cikáni-Romové čeští, moravští a němečtí Sintové z koncentračních táborů, pokud to přežili. Příslušníci skupin olašských Rómů - Vlachů se většinou vrátili ke svému kočovnému či polonómádkému životu. Slovenští Rómové z „kolonií“ či „táborů“ měli své chatrče často ve špatném stavu, pokud nebyly vůbec zbourány. Proto začaly v této první poválečné době vznikat další nové cikánské kolonie - lokality s negativně tradičními znaky předchozího způsobu života těchto Rómů, se stigmatizující pečeti jejich tehdy nízkého sociálně-spoločenského postavení. Právě z tohoto prostředí začaly brzy některé romské rodiny odcházet jako první migrační skupiny za prací a lepším bydlením do českých zemí. Slovensko bylo po válce mnohem více zpuštěno a jeho hospodářská zaostalost byla horší než v českých zemích, proto zde pro Rómy byly ještě obtížnější podmínky a celý „cigánský problém“ vyvstal jako mimořádně závažný akutní sociální problém, umocněný v oblastech se silnou koncentrací Rómů - tedy hlavně na východním Slovensku.

Obnovením Československé republiky v květnu 1945 se jaksi automaticky předpokládaly potencionální podmínky pro zásadní změny sociálního a celkového postavení Romů, garantované zásadami Košického vládního programu, který byl vlastně první ústavou nové republiky; tyto záruky formuloval ve svých základních člancích takto:

„...Zaručeny budou plně ústavní svobody, zejména svoboda osobní, shromažďovací, spolčovací, projevu mínění slovem, tiskem i písmem.. Diskriminace občanů republiky z důvodů rasových nebude přípustná.“ (z článku V, str. 16)

„... Vláda se ze všech sil vynasnaží, aby všichni práce schopní muži i ženy měli možnost práce a výdělku podle svého výkonu.

„... Vládaje odhodlána položit základy velkorysé sociální politiky a sociální péče o všechny vrstvy pracujícího lidu měst i venkova.“ (z článku XIV, str. 26)

Tuto možnost bylo třeba ze strany Rómů (a nejen z jejich strany) správně uchopit a využít. A právě zde vyvstávají první problémy, vycházející u nich z oně zakořeněnosti předchozího tradičního modelu

Růžena Danielová (1900-1984) se z koncentračního tábora Osvětim-Brzezinka II domů do Hrubé Vrbky vrátila; většina z její rodiny tam ale zahynula

Vězeňské osvětlimské číslo na ruce R. Danielové (Z - Zigeuner) 2/

Děti z „cikánského tábora“ lety u Písku (v r. 1943) - z těch se vrátila jen malá část

Zemljanky a „obydlí“ v cikánské osadě Dreveník (okr. Spišská Nová Ves) - krátce po válce

způsobu života, kterým byli zvyklí žít z jejich vžitě nedůvěry ke společnosti „bílých“ - gadžů, jak Neromům říkají. Poznávali sice nebo vycítili, že nastala pro ně nebyvalá pozitivní změna, a byli za ni vděční; všichni ale nepochopili, že se změnila nejen objektivní situace, pokud jde o možnosti, ale že se budou muset svým způsobem postupně měnit též oni sami, aby mohli do majoritní společnosti nějak patřit, aby se vymanili ze své předchozí téměř naprosté izolace. Většina Rómů vstupovala do nové společnosti s nedůvěrou, i když s určitými nadějemi. Dostali sice určitou šanci „začlenit se“ do společnosti, do některých druhů zaměstnání, ale jen jako jednotlivci, ne jako zvláštní etnické společenství, které by mělo mít svá specifická práva. A tuto šanci dokázali využít jen někteří vyspělejší jednotlivci, zatímco většina Rómů, zejména z „kolonií“, si nedokázala sama pomoci. Jejich dřívější možnosti obživy řemeslně - profesní byly teď omezeny a předchozí ekonomická propojenost mezi romskými řemeslníky, osadami a ostatním obyvatelstvem v té době přestávala fungovat. Začátkv hledání životní cesty byly těsně po válce pro mnohé z Rómů tedy velmi těžké.

Čeští potulní „Cikáni“, rok 1947

Po roce 1945 se též mění vlastní struktura romského etnika. Skupinu původních Cikánů českých a moravských představuje po válce již pouze několik desítek rodin: Převažující počet Rómů v poválečném Československu tvoří tedy Rómové slovenští a menší skupiny Rómů maďarských, německých - Sintů, rumunských a specifická skupina tzv. olašských (*Vlachike*) v té době ještě kočujících. -Toto období se vyznačuje i první velkou migrační vlnou slovenských Rómů do českých zemí - zejména do průmyslových oblastí a do pohraničí. Tato velká, většinou živelná migrace byla způsobena řadou příčin a faktorů, hlavně však tím, že slovenští, zejména východoslovenští Rómové nenacházeli v dosavadních sídlech, i vzhledem k jejich množství tam žijících, dostatečné možnosti a prostředky obživy. Proto odcházejí, často s celými, většinou extenzivními rodinami do Čech nebo na Moravu. Jedním z dokladů pro toto první poválečné období je soupis z roku 1947, který podchytil 101 190 Rómů - československých občanů, žijících tehdy převážně na Slovensku- (Z tohoto počtu bylo asi 18% dětí do 6 let a 20% od 6 do 14 let, tedy celkem 38 %, což je nižší relativní počet, než má tato věková skupina u Rómů později.) Z těchto 101 190 v roce 1947 evidovaných Rómů (Cikánů) jich žilo 84 438 na Slovensku a již 16 752 v českých zemích, což je nárůst v průběhu dvou poválečných let značný (oproti odhadu 1000 Rómů zde po válce), právě v důsledku migračních pohybů. Tato „soupisová akce Cikánů“ v roce 1947, provedená orgány kriminální služby ještě v intencích zákona č. 117/1927 Sb. z., znamenala i znovuzavedení tzv. cikánských legitimací a následný policejní dohled nad jejich pracovním zapojením; v září 1945 byla v ČSR zavedena totiž všeobecná pracovní povinnost. Tento prvorepublikový diskriminační zákon „o potulných cikánech“ byl proti Rómům po válce uplatňován až do roku 1950 v rozporu s ústavami proklamacemi Košického vládního programu o rovnoprávnosti všech občanů. V konkrétních případech byla používána tedy prvorepubliková legislativní úprava, poskytující možnost zakázat vstup „cikánům“ do určitých míst

Skupina kočovných olašských Rómů (r. 1940, jižní Morava)

A tak nás tu po roce máte zase! (U Volar na Šumavě, 1958)

*Matka rodu - vrásky v její tváři jsou jako cesty,
kterými prošli Rómové -jejich dědové a otcové*

či oblastí (kupř. případy v jihomoravském pohraničí v roce 1946-47) nebo deportaci do „výchozího místa“ (jak se stalo v západních Čechách a na Bruntálsku v r. 1947).

Na Slovensku byla situace pro Rómy mnohdy ještě horší. Hned po osvobození - už 24. května 1945 vydaly orgány Poverenictva SNR, expozitura Košice, „z nutnosti regulace živelného pohybu“ Rómů na Slovensku vyhlášku "Úprava niektorých pomerov Cigánov". Zůstala dokonce zachovaná kontinuita předcházejících diskriminačních postupů vůči „Cigánom“ - Rómům nejen z 1. republiky, ale i z doby válečné, což dokládá jen málo změněný postoj a přístup k nim. Bylo žádáno okamžité zrušení kočování a „potulování“ (což se pak stalo až koncem roku 1958) a uplatňovaly se dokonce administrativně represivní postupy zařazováním některých „nejnebezpečnějších individuí“ do dočasných pracovních táborů - v Ústí nad Oravou, Kráľovanoch či v Nugovej Dolině.^{3/} Podle vyjádření Poverenictva vnútra i po propuštění z tábora „asociálně osoby nepřestávají být pre spoločnosť nebezpečné. Okrem toho se pre stát zatiaľ javí neriešiteľným problémom všetok balast - starci, ženy, děti, nemoce, zločinnost', značná porodnosť". Formulace svědčí o skutečném vztahu k nim; vlastní specifika a hodnotové normy

Rómů nebyly ani tehdy majoritou akceptovány a byly zdůrazněny pouze konflikty vyvolávající projevy jejich způsobu života. Na přelomu let 1946-47 se slovenské i české ministerstvo vnitra shodly na společné „linii“ při "řešení tzv. cikánské otázky": násilné táborevé soustřeďování Rómů bylo odmítnuto jako neúnosné v nových politicko-společenských podmínkách a bylo rozhodnuto provést uvedený první poválečný soupis „Cikánů“ (v srpnu na území Čech a Moravy, od září do prosince 1947 na Slovensku). Jako „nenapravitelní asociálové“ bylo v českých zemích označeno jen 214 Romů, na Slovensku však 2 884, což je 5,6% ze všech dospělých. Bylo zjištěno i tehdejší rozmístění Romů, zejména na Slovensku.

Po únoru 1948 - po vydání Ústavy 9. května 1948 a proklamování úkolů „výstavby socialismu“ - začalo přípravné období k „politické koncepci řešení cikánské otázky“, výrazně formulované pak až v 50. letech. V letech 1948-50 docházelo pouze k dílčím řešením diferencovaně podle individuálního přístupu a vztahu jednotlivých obcí a měst k problému „jejich Cikánů“. Jako vážná brzda vystupují však stále hluboce zakořeněné předsudky a negativní postoje, bránící obvykle oboustranně objektivnějšímu „řešení“ celého problému. I proto vzrůstá emigrační vlna slovenských Rómů do Čech, kde hledají spolu s možností práce a bydlení i novou společenskou pozici. Na Slovensku se postavení Rómů nezlepšovalo a na Poverenictvo vnútra docházely mnohé stížnosti i od

Rómů na to, že "im niektoré úrady a orgány vnútornej správy ...krivdia, úmyselne

porušujú ich práva, uplatňujú postupy perzekučné a diktátorské". Ministerstvo bylo konečně nuceno zrušit platnost vyhlášky č. 163/1941 Ú. n. a kočovné listy prohlásilo za přežitky, které má nahradit občanský průkaz. Není ani obecněji známo, že se

Rómové na Slovensku se poprvé pokusili o založení „Združenie slovenských Cigánov“ s velmi dobrým programem (zapojení do práce bez donucovacích prostředků, zakládání romských stavebních družstev s podporou státu a tím řešení bytového problému, živnostenské listy pro romské řemeslníky, zařazování mládeže do učňovského poměru), navíc s cílem hájit a ochraňovat Rómy proti bezpráví, což vyjádřili v Memorandu. K jeho povolení bohužel nedošlo.^{4/} Postupy vůči Rómům v této době^{5/} byly navíc v rozporu s proklamovanými tezemi „budování socialismu“, takže poválečný vývoj pro ně nezačal příznivě.

S jeho pokračováním v průběhu dalších čtyřiceti let (1950 - 1989) se však seznámíme až ve čtvrté části této knihy, o státním řešení tzv. cikánské otázky.

*Vlasta Danielová, roz- Kierová ze Skalice, nar. 1925
(foto v 17 letech, těsně před transportem do Osvětími);
Žije v Uherském Hradišti*

...omu na to, že „im niektoré úrady a org

KDO RÓMOVÉ OPRAVDU JSOU? KO AMEN SAM?

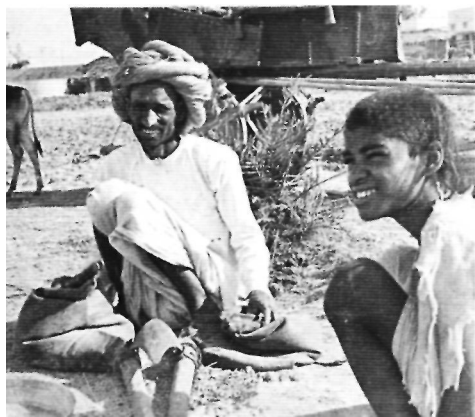
Charakteristiky antropologické, etnické a demografické

Většina lidí neví o Rómech téměř nic a z toho vychází jejich zkreslené představy a nesprávné postoje k nim. Také velká část Rómů neví ani o svém původu, že jejich předkové pocházejí z Indie - „Báro than“ (doslova velké místo), kdy a jak přišli do Evropy, v kterých zemích ajak dnes Rómové žijí, do jakých skupin se dělí, jakými romskými dialekty mluví, ani jak žili jejich dědové či pradědové. Mladí Rómové - hlavně ti, kteří žijí od narození v České republice - nechtějí často ani uvěřit, že ještě nedávno, třeba před 30 - 35 lety, než se oni narodili, žili jejich rodiče a prarodiče v „kolibě“ romské osady na Slovensku nebo že dokonce kočovali. Ale je třeba to znát a pochopit ten velký, obtížný kus cesty, kterou jejich otcové za krátkou dobu prošli. Nestydět se za svou historii, ale naopak si své romství (*romipen*) a příslušnost k němu hlouběji uvědomit a rozvíjet ho v tom dobrém. A ostatní - Neromové či „gadžové“ snad pomocí těchto základních poznatků změní své předsudky a zlepší svůj averzní vztah k Rómům - „Cikánům“ jako takovým a přestanou je házet všechny „do jednoho pytle“. Vždyť pravdou je, že *ko na džanel, na achalol* - kdo nezná, nepochopí, neporozumí.

Tedy aspoň ve stručnosti shrňme to podstatné.

Pravlastí všech Rómů je Indie - „*Báro than*“. Odchod jejich předků ze severozápadní a střední Indie nemohl jistě probíhat najednou, ale uskutečnil se v průběhu dlouhých časových údobí, v několika migračních vlnách. Jedna z nich šla přes Blízký Východ do jihovýchodní až střední Evropy, druhý proud pronikal přes Egypt a severní Afriku do Španělska; jistě byly i migrační proudy další. Zastávkami na jejich dlouhé cestě byly zřejmě Persie“ (což dokládají mnohá perská slova v romštině, kupř. *verdan* (či *urdon*) - vůz, *vudar* - dveře, *grast* - kůň *zor* - síla) i Egypt a Malá Asie. Při příchodu do Evropy se tehdejší Rómové, putující v rodových skupinách. : postavili na delší dobu i v Řecku, kde o nich zprávy mluví jako o potulných kotlářích, hudebnících, kejklřích a provazolecích; z 9. století jsou doklady Rómech z Konstantinopolu (dnes tureckého Istanbulu). Ve zprávě ze svaté hory Athos se píše o „*Atsinganech*“, kteří byli ve století předcházejícím označováni jako „*Athinganoi*“ (*Acinganoi*)^{2/}; z tohoto pojmenování vznikl pravděpodobně název, daný Rómům ostatním obyvatelstvem - tedy *Cikán*, *Cygan*, *Zingari*, *Zigeuner* atd. Na území střední Evropy přišli Rómové až ve 13. století, na území šich zemí ve století čtrnáctém nebo na začátku století patnáctého - podle toho, kterou z prvních historických zpráv považujeme za skutečně správnou jako věrohodný doklad: či „*Popravčí knihu pánů z Rožmberka*“ z roku 1399, kde je zmínka, že „...vedle několika Němců z Rakous v tlupě lupičské v jižních Cechách jistý cikán byl Ondřejov pacholek“^{3/}, nebo zda uznáme až dokument druhý, kterým jsou „*Staří letopisové čeští*“ z roku 1416 kde se píše, že „...také toho léta vláčili se cikáni po české zemi a lidi mámili...“^{4/} A pak již následuje dlouhá řada historických dokladů jejich dalších cest a životních podmínek v našich i dalších zemích. Cesta Rómů šesti staletími na evropském a našem území - od jejich

*Způsob života kovářů Gadulia Lohárů v Rádžastánu a v Hajdarábádu
- „příbuzných“ Rómů v Indii je dodnes podobný tradičnímu romskému (Indie, 1969)*

příchodu až po pro ně zejména tragickou kapitolu druhé světové války - dokládá, že vždy byli odlišní od majoritní společnosti jak etnicky, tak zejména svým postavením periferního sociálního společenství. Jednotlivá období dějin našich i evropských Rómů jsou determinována změnami postojů většinové společnosti k nim, hlavně však postojů negativními a perzekučními. S výjimkou prvního období po příchodu romských skupin do evropských zemí a relativně i druhé poloviny století osmnáctého a pak devatenáctého byli téměř vždy Rómové vyháněni, pronásledováni i ohrožováni na životech. Takový stav, kdy vražda „cikána“ se nepovažovala ani za zločin, trval od 20. let 16. století do poloviny 18. století. Podnětem a začátkem tohoto období byla jejich exkomunikace z církve pařížským arcibiskupem roku 1427. V roce 1548 na sněmu v Augsburgu bylo rozhodnuto o vražedném pronásledování Rómů, jehož usnesení mj. říká, že „... kdo cikána zabije, z žádného mordu (vraždy) vinen býti nemá.“ V krutém postupu vůči tehdejším Cikánům v českých zemích vynikl zejména Ferdinand I., který vydal první mandát, uzákoňující jejich útlak. Již před augšpurským usnesením se roku 1538 stavy na Moravě usnesly, že cikány nebudou vůbec v zemi trpět. Podobných mandátů zde vycházelo stále víc; na Slovensku toto pronásledování začalo až později v první polovině 17. století.

Významnou periodou romských dějin je období panování císařovny Marie Terezie a jejího syna Josefa II. (1740 - 1790), kteří se pokoušeli jako první řešit „cikánský problém“. Jejich řešení však vycházelo z předpokladu nutného usazení „cikánů“, osvojení si způsobu života okolního vesnického obyvatelstva a z naprostého potlačení jejich jazyka a specifiky. Nesměli být nazýváni „cikáni“, ale novosedláci (Neubauern) nebo novomadaři (Új - Magyar), zakazovalo se jim mluvit jejich jazykem a jejich děti byly často dávány na „převýchovu“ do neromských rodin. Přestože tito panovníci měli úmysl třeba dobrý, bylo toto řešení nesprávné; šlo o vnucování jiného kulturního modelu za cenu vzdání se vlastní etnicity, šlo o násilnou asimilaci, která se nemohla setkat s celkovým úspěchem. (Jediným pozitivním výsledkem tohoto období bylo usazení skupiny moravských Rómů na jižní Moravě, kde žijí dodnes a již v mnoha generacích jsou vzděláváni.)

V období první československé republiky (1918 - 1938) to byl perzekuční zákon č. 117 z roku 1927, který pouze tvrdě omezil potulný život „cikánů a tuláků, žijících po cikánsku“ zejména vydáním tzv. cikánských legitimací, ale základní problémy - zaměstnání, bydlení a postavení Rómů neřešil vůbec. Ostatně poválečný zákon č. 74 z roku 1958, realizovaný soupisem v únoru 1959 a násilnou likvidací kočování, na tento zákon vlastně navázal. Přesto však prvorepublikové období přineslo i řadu pokroků (první cikánská škola v Užhorodě a d.).

Nejstrašnější genocidou Rómů bylo však období 2. světové války, kdy teorie rasismu nacistického Německa klasifikovala Cikány - Rómy, podobně jako Židy, jakožto „element, zabraňující čistotě rasy“, zřídila speciální říšskou centrálu pro „potírání cikánství“, nucená rasově-biologická vyšetření a následné deportace Rómů do koncentračních táborů, zejména do cikánského tábora v Osvětimi II - Březince, kde pak zahynulo téměř půl milionu evropských Rómů včetně našich Cikánů českých, moravských a německých - Sintů.

Starší historie Rómů byla již popsána v jiných publikacích⁵¹ a není obsahem této knihy. Zatím však nebyl souhrněji rozebrán historicko-společenský vývoj, osudy a život našich Rómův posledním dějinným období po roce 1945 - a to naším úkolem je, alespoň z hlediska problémů nejpodstatnějších.

V rámci etnické skladby světa zauímají Rómové specifické místo. Žijí dnes rozptýleně na všech pěti kontinentech, převážně však v Evropě, v celkovém počtu deseti až patnácti milionů. V každé zemi, kde žijí nebo kde se usadili, byli a jsou nazýváni majoritní společností - místním obyvatelstvem pojmenováním, vycházejícím ze dvou základů. Rozšířenou skupinou je ta, která zřejmě vychází z uvedeného „Athinganoi“, do níž patří i u nás dodávna či často dodnes obecně užívaný název Cikán - Cikáni, na Slovensku Cigáni, v Polsku Cyganie, v Rusku a na Ukrajině - Cygany, v zemích bývalé Jugoslávie - Cigáni, v Německu a Rakousku - Zigeuner, turecky Tchingi, italsky Zingani či Zingari, atd. Druhá skupina těchto názvů má základ ve skutečnosti, že část někdejších

Rómů procházela Egyptem, a tedy byli nazýváni lidem egyptským, faraónským; z toho vznikl pak starošpanělský Egypcianos a ve Španělsku název pro ně Gitanos (čtème Chitanos), v Anglii a zemích Velké Británie - Gypsies či Gipsies, ve Francii jsou nazýváni Egyptiens, Tsiganes, dříve i Bohémiens (tj. Češi - zřejmě proto, že tehdejší

Rómové při příchodu do Francie říkali, že na své cestě směrem na západ přišli z Čech). Sami se nazývají většinou však Romové. Termín ROM (v plurále Rom a - Rómové) je souhrnným označením několika etnických skupin,

kteří mají společný původ, společné kulturní rysy a osobité charakteristiky. Rom znamená i muž, také manžel, ale zejména nahrazuje dřívější obecně u nás rozšířený název Cikán, Cigán, který dostal během předchozí doby pejorativní přídech. Nedávno byl tento název Rom v češtině i jiných evropských jazycích ještě neznámý a nový, ale dnes je již obecně rozšířen jako původní romské sebeoznačení - v protikladu k předchozím názvům, daným jim zvenčí. Celkové označení etnických skupin, resp. národností romské názvem **Rom** - Rómové bylo přijato i světovým romským hnutím - Mezinárodní romskou unií (International Romani Union, dříve World RI) i Radou Evropy. Názvem Rom se však nenazývají všichni Romové. V Německu, Rakousku a severní Itálii, částečně i u nás a jinde, žijí **Sintí**, Sintové - skupina tzv. německých Cikánů, která uznává jen toto pojmenování; proto se říká „Rómové a Sintové“. Některé francouzské skupiny stále používají pro sebe název Manuš (*Manuša*), což znamená člověk (lidé).

Jaké jsou hlavní charakteristiky Romů, společné více či méně dodnes všem? Jsou to specifika a charakteristiky antropologické, demografické a etnické, jazyk - *romaňi čhib* s mnoha dialekty, zejména specifický způsob života a kultury, hodnotový systém.

Antropologické charakteristiky

Rómové náleží - tak jako Češi, Moravané, Slováci a většina evropských národů - k plemeni europoidnímu. Antropologické typy jsou nižšími, taxonomickými jednotkami plemen. Žádný národ, národnost ani žádná etnická skupina nejsou však z hlediska typového složení jednotné; zpravidla jde o směs různých typů. Směs určitých typů je charakteristickým znakem dané populace, i když nelze identifikovat etnickou příslušnost jednotlivce jen podle jeho antropologického typu. Etnická příslušnost je dána především historicko-společenskými atributy, zatímco antropologický typ je podmíněn biologicky. Jako většina lidských populací a také jako každá jiná etnická skupina nejsou ani Rómové podle svých tělesných vlastností homogenním celkem; je možno mezi nimi rozlišovat různé antropologické typy, i když typy mediteranoidní a indoafgánské převažují. Většina Rómů je tedy charakterizována význačnými znaky, jimiž se zjevně odlišují od ostatního obyvatelstva; je to zejména tmavá pigmentace očí a vlasů a žlutohnědá barva pleti (od světlé až po silně tmavou). Kromě těchto nejnápadnějších odlišností existuje řada dalších, méně nápadných, ale charakteristických znaků a detailů morfologických (tvar hlavy, ruky, tělesné proporce) i fyziologických (krevní skupiny).⁶⁷ Fenotyp je výsledkem interakce mezi biologicky podmíněným genetickým základem a působením zevního přírodního a hlavně společenského prostředí - zejména výživy, klimatu a fenotypu, příznačného pro danou skupinu v dané zemi. Jednotlivé složky antropologického systému mají různou míru stability a při dlouhodobém usazení a změnách životního způsobu se začínají promítat i v některých změnách antropologických (např. výška, váha, fyzické dispozice), ovlivňujících celkový zdravotní stav atd. Mnohem stabilnější jsou složky jako pigmentace očí, vlasů, pleti. Ke změnám by mohlo dojít až v průběhu mnoha generací, za předpokladu zvýšení procenta interetnických sňatků. Ačkoliv antropologické znaky nejsou přímými charakteristikami sociálního postavení, nepřímě se více či méně podílejí i na sociálním, resp. společenském postavení Rómů a jako sociální faktory fungují ve dvou základních sférách: ovlivňují zdravotní stav romské populace a zejména pak oblast vzájemných vztahů mezi Rómy a ostatní neromskou populací. Přežívající rasistické předsudky části majoritní společnosti se vztahují bez odlišení pak na všechny Rómy a projevují se v různých formách distančního chování, namířeného proti všem, kteří jsou na základě svého nápadného antropologického typu pokládáni za „Cikány“. Toto nediferencované, nesprávné chování některých Neromů pak často vyvolává zpětné reakce na straně Romů. Antropologické znaky tedy dříve byly a v současnosti se bohužel opět často stávají zevním signalizujícím činitelem při vytváření vztahů mezi Rómy a majoritní společností. Samy o sobě přitom nejsou a nesmí být přímou překážkou v odstraňování izolačních překrad. V zemích, kde společensky podmíněné odlišování biologicky fixovaného stabilního antropologického typu není pozitivně společensky regulováno, dochází k rasové diskriminaci; je třeba vážně konstatovat, že mezi takové země už také bohužel patříme - vzrůstajícími projevy rasismu a intolerance, namířenými nejvíce právě proti Romům; a to je velmi nebezpečné. Antropologický „svéráz“ může být signalizujícím činitelem však nejen ve smyslu negativním, ale i ve smyslu pozitivním, jsou-li sociální podmínky příznivé. Z hlediska antropologického je proces postupné společenské interakce Rómů .

s ostatním obyvatelstvem velmi poučný: struktura evropské populace se obohacuje novým prvkem. Rómové představují poslední větší vlnu přílivu odlišných populací do našich zemí. Jde o příklad „nejmladších Indoevropanů“ v Evropě, jimiž bezesporu jsou.

Etnické charakteristiky

Jsou vlastní specifikou Rómů na celém světě. Především je to jimi v průběhu vývoje vytvořený soubor pravidel, vnitřních zákonů a norem, hodnotového systému a normativního chování, z něhož vyrůstá i jejich tradiční způsob života a kultura. Vědomí společného - romského původu je právě jedním ze základních etnoidentifikačních atributů, subjektivním předpokladem formování své etnické identity a tím volby přihlášení se k romství (*romipen*) nebo k integrování či dokonce asimilování se.

Za etnickou kulturu je obvykle považován svébytný etnický, skupinový, národnostní nebo národní ráz kultury, projevující se ve specifice tzv. materiální a duchovní kultury. Na jedné straně jsou to tradiční i současná měnicí se specifika v komplexu způsobu života a kultury Romů; na straně druhé mezi základní etnické znaky patří tzv. etnické vědomí, vědomí sounáležitosti a naopak etnické odlišnosti od Neromů, vědomí společného původu, etnická identita a hlavně vztah a identifikace se svým romstvím. (První skupinou problémů se budeme zabývat v části o měnicím se způsobu života Rómů u nás, druhou skupinou pak dokonce v několika kapitolách - o změnách v postavení a postojích Rómů ke své identitě v souvislosti s násilným řešením tzv. cikánské otázky za totalitního režimu i sebeuvědomovacím procesem výrazné části z nich v posledních letech po změně společenského systému našich republik.)

Významnou etnickou specifikou je jazyk.

Romský jazyk - *romaňi čhib*, romština patří mezi nejdůležitější charakteristiky romského etnika. Je řádným, plnohodnotným jazykem indoevropským, i když donedávna byl jazykem nespisovným. Přenášel se a přenáší se stále hlavně ústním podáním, ústní tradicí, z rodičů na děti, v rodině. Byl a je jazykem etnické, nyní už romské národnostní skupiny, kterým mluví většina Rómů na celém světě a prostřednictvím něhož se dorozumí, i když mluví více či méně odlišnými dialekty. (Cikáni - Rómové v některých zemích - častěji jejich určité skupiny - však přestali romsky hovořit, romsky v naprosté většině už neznají, jazykově se asimilovali a tak používají více jazyk majoritní společnosti, do jehož hovorové podoby často vsunují některá slova svých romských předků; je tomu tak kupř. v Anglii, Skotsku a Irsku, ve Španělsku, ale zčásti i v Maďarsku a jinde.) Romský jazyk patří do skupiny jazyků novoindických. Historicko-srovnávací, antropologické, ale zejména jazykovědné studium objevilo indický původ Rómů a Sintů a těsné vztahy romštiny s některými novoindickými jazyky, zejména s hindštinou. Základ romského jazyka je společný či velmi příbuzný zejména v části slovní zásoby. Dá se být zjednodušeně - říci, že romština je tvořena třemi vrstvami, právě pokud jde o její slovní zásobu: první z nich jsou slova z hindštiny, v druhé vrstvě se objevují slova, převzatá z jazyků zemí, kudy na své cestě z Indie kdysi Rómové procházeli, resp. kde se déle zastavili (podle těchto slov se dá určit směr migračního proudu a země, kterými prošli). Třetí, nejnovější vrstvu tvoří slova, přejatá z jazyka země, kde se usadili a kde žijí; to jsou výrazy pro konkrétní „civilizační“ předměty i abstraktní pojmy, které dříve nepotřebovali. S hindštinou má romština společné či velmi příbuzné výrazy hlavně pro slova z okruhu základního lexikálního fondu, tzv. „všelidská“ (kupř. člověk, hlava a slova označující některé další části lidského těla, výrazy Bůh, oheň, názvy některých barev, základních číslovek a podobně). Uvedme si alespoň několik příkladů:

česky:	romsky:	hindyky:
člověk	manuš	manuš
hlava	šero	šira
oheň	jag	ag
sůl	lon	lon
oko	jakh	akh

Olašští, tehdy kočovní Rómové Lakatošovi
(v r. 1959 usazení v Peckách u Poděbrad)

černý, černá	kalo, kalí	kala. káli
dělej, pracuj!	ker!	kar
kupuj!	kin!	kin
dej!	de!	del
náš	amaro	amara
jeden	jekh	ék,ek
dva	duj	do
th	trin	tin
čtyři	štar	car
pět	panč	panš

Ze staré řečtiny zůstala dodnes v romštině řada slov: kupř. *drom* - cesta, *forco* či *foros* - město, *kokalo*, *kokal* - kost, nebo *octo* - *ochto* je číslice osm. Z arménštiny pocházejí termíny: *grast* - kůň, *kotor* - kus či kousek, *bov* - pec, kamna; z osetštiny je kupř. znám výraz pro kočovný romský vůz - *vurdon*, atd. Romština přejala mnoho slov i ze zemí Balkánského poloostrova, neméně slov pak ze zemí slovanských.

Většina Rómů v České a Slovenské republice romsky rozumí a mluví. Romština je zde užívána v několika dialektech, odpovídajících jejich vnitřnímu členění subetnickému; jsou to dialekty:

1) východoslovenský - nejvíce rozšířený, kterým hovoří téměř 80 procent Rómů, a to nejen na východním Slovensku, ale i v Čechách a na Moravě, kam ze Slovenska po roce 1945 migrovali; vnitřně je tento dialekt ještě rozrůzněný do podskupin, tj. podle regionů a lokalit, kde žijí či odkud tito Rómové pocházejí

2) západoslovenský - uchoval a dodnes používá mnohem více starších, autentických romských slov - v porovnání s dialektem východoslovenským (který je ve slovní zásobě více ovlivněn jazykem okolního obyvatelstva);

3) středoslovenský - částečně odlišný dialekt skupin zde usedle žijících Rómů;

4) maďarský - dialekt poměrně početné skupiny tzv. maďarských Rómů, žijících na jihozápadním a jihovýchodním Slovensku podél celé hranice s Maďarskem, jejichž romština je však ve slovní zásobě i jinak dosti ovlivněna maďarštinou;

5) dialekt českých a moravských Rómů - dnes již mluva malého počtu těchto Rómů (většina z nich byla za druhé světové války vyvražďena v koncentračních táborech, zejména v Osvětimi-Birkenau), kteří však dnes hovoří romsky jen málo;

6) dialekt početně nejmenší skupiny tzv. rumunských Rómů - Rudarů, korytářů, žijících většinou na východním Slovensku, kam přišli v 19. století z Rumunska jako výrobci koryt a dalších dřevěných výrobků; jejich romština je silně ovlivněna rumunštinou, kterou používají i v terminologii korytářského řemesla;

7) dialekt olašských Rómů - zcela odlišný dialekt od dialektů tzv. tradičně usedlých Rómů, kterým hovoří specifická skupina olašských *Vlachike Rom a*, do roku 1959 i u nás kočujících;

Typy českých a moravských Rómů:
Aloisie Blumaierová, roz- Kierová (nar. 1926), 1945,
moravský Rom Tomáš Daniel

Makulovci - Lovárové z Kendic a Petrovan u Prešova

uchoval se v autentické podobě dodnes, protože sami tito Rómové si chrání svůj jazyk před vlivy okolí, stejně jako svůj způsob života a kulturu; vnitřně se člení podle jednotlivých skupin: Lovare (dříve koňští handlíři), Kalderare (kotlán) a další;

8) dialekt německých Cikánů - Sintů, rovněž zcela odlišný dialekt, který se u této počtem malé, ale specificky tradičně romské skupiny uchoval v autentické podobě, byť s mnoha zápůjčkami z němčiny; Sintové mluví svým jazykem mezi sebou, nedopustí jeho ovlivnění ani odtajení a nikoho by ho neučili; dorozumí se jím Sintové po celém světě.

Romština byla donedávna jazykem v podstatě uzavřené etnické skupiny se znaky či relikty rodového zřízení, a proto se po celá předchozí staletí zachovala jako jazyk málo rozvinutý a neliterární. Pro nové společenské skutečnosti, jevy, ideje, ale i předměty neromské společnosti většinou jejich jazyk pochopitelně označení nemá - a také proto se mezi Romy, kteří dosáhli určitého stupně vzdělání nebo vnitřní snahy po integraci, šíří stále více úzus češtiny nebo slovenštiny. V současné době - po uznání romské národnosti, právoplatného romského jazyka, etnicity a kultury, a to mezinárodně i u nás - se pozice romštiny mění. Vytvářejí se v ní některá nová potřebná slova, užívá se už i na mezinárodních politických jednáních i odborných konferencích, v tisku a publikacích; začalo se i s kodifikací romského jazyka, i když jeho jednotlivé dialekty zůstanou zachovány (u nás je kodifikován už jeho východoslovenský dialekt).

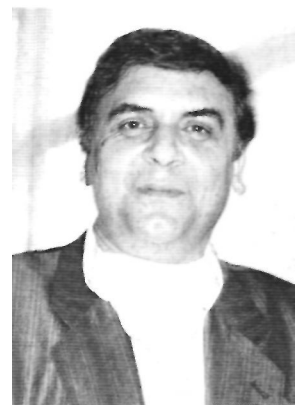
Dnes tedy romský jazyk - romaňi čhib dostává postupně i odlišnou roli, funkci. Otevírá se totiž ven z vnitřku romské skupiny, je tak více ovlivňován a dochází stále ke větším změnám v jazyce a jeho slovní zásobě, což je zákonité v souvislosti se změnami v postavení Romů, s otvíráním se jejich tradičně uzavřeného endogamního, donedávna rodového společenství. S postupným přejímáním některých prvků ze způsobu života i jazyka majoritní společnosti se prohlubuje bilingvismus, někdy trilingvismus. V rodinách, kde se hovořilo jen nebo převážně romsky, si Rómové osvojovali druhý jazyk teprve poté, co si všípili vlastní jazyk a determinovali svou psychiku jeho strukturou formální (zvuky, slovními formami) i hloubkovou, zobrazující specifický způsob abstrakcí. Tento typ bilingvismu existuje v modifikované podobě u značné části romské populace dodnes - jak v „cikánských osadách“ na Slovensku, tak u některých přesídlených Romů, usazených v Čechách a na Moravě.

Lingvisty - romisty (viz kupř. M. Húbschmannová⁷¹⁾ je označován jako bilingvismus s dominancí romštiny jak v doméně vizuální (míra užívání jazyka, tedy preference romštiny), tak v rovině proficienční - tedy zda jde o podstatně větší zběhlost v tomto svém jazyku. V posledních obdobích se současně vytvářel a vytváří jiný typ bilingvismu, zejména u mnoha rodin, žijících

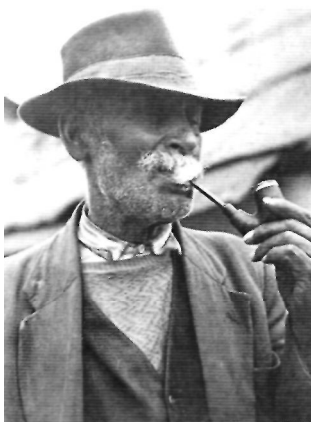
*Typ středoslovenského Roma
- Fero Markus z Potomky, Horehroni*

*Děvče ze slovenského Spiše
(Betlanovce)*

*Tom Tagrin z, e skupiny
německých Sintů (Brno)*

*Starý muž z, e skupiny maďarských Romů - Žitný ostrov
(Zlaté Klasy - Rastice)*

*Východoslovenský Rom
Z Močarman u Prešova*

Muži ze středního Slovenska (Závadka n.Hr.)

rozptýleně mezi ostatními v českých a moravských městech a obcích, kde kromě romštiny hovoří Rómové často zvláštním etnolektem, slangem, smíšeným z různých nářečí - slovenštiny (odkud přišli) a „místní“ češtiny. Tento slang je však výrazně poznamenán romskými „kalky“ - doslovnými překlady jejich charakteristických vazeb, idiomů a zvláštností do češtiny. Další typ bilingvismu se vyskytuje v rodinách, kde souběžně s romštinou hovoří i tímto etnolektem -jakousi „českoslovenštinou“. Romština nových komunit v České republice je mnohem více prosáknuta kalky a výpůjčkami z češtiny, než je romština na Slovensku zatížena kalky ze slovenských dialektů. Důsledky této jazykové situace vážně dopadají na romské děti a přinášejí jim často řadu problémů ve škole, jejíž vyučovací jazyk je odlišný od toho, který či které slyší doma. Romština tedy dostává jinou roli a funkci, spolu s celým vývojem a generačními změnami. Romský jazyk, stejně jako romský autentický folklór, byl donedávna utajen a užíván jen uvnitř vlastního společenství; je tomu tak dodnes ještě u většiny oláských Rómů a u Sintů, kteří se tím tradičně brání proti zásadnějším vlivům „gadžovským“ a nechtějí, aby jim bylo rozuměno. Naopak dialekty romštiny usedlých Romů, zejména ve městech, jsou stále více ovlivňovány českým, slovenským i maďarským jazykem. Vyvinul se však nenormativní etnolekt, kde specifické gramatické vazby a idiomy jsou vyjadřovány formálními prostředky „českoslovenštiny“. Ti Romové, kteří třeba už nemluví romsky, ještě však někdy neumí ani správně česky.

Romani čhib a romistika se už začíná přednášet na několika univerzitách - v Praze, Olomouci, Brně, Ústí nad Labem a na Slovensku v Prešově a hlavně v Nitre; začíná se více používat i ve školní výchově. Řada mladých

Rómů - zejména ze vzdělaných a dobrých rodin, v nichž se už ale nemluví romsky, se teď začala učit svému rodnému jazyku. To je jistě projevem uvědomění si své příslušnosti k romství, identifikování se s ním a někdy i projevem určitého „národnostního obrození“ v pozitivním slova smyslu. Značná část romských rodin mladší generace, hlavně v českých a moravských městech, však bohužel v důsledku tlaku předchozích 45 let na všechny projevy romské etnicity včetně jazyka již své romství nechtějí nebo se obávají projevovat a také odmítají využití romštiny, byť omezeně a pomocně, ve školní výchově svých dětí. Toto nedomyšlené odmítání všeho je odlišujícího je logickým důsledkem předchozích politicko-společenských tlaků.

Demografické charakteristiky

Statisticko-demografické údaje dovedou významně vypovídat: počty obyvatelstva, jeho věková a národnostní struktura, údaje o školním vzdělání a zaměstnanosti, o rodině, o domácnostech, o bydlení, a další - to vše pomáhá charakterizovat každou skupinu obyvatel i celou společnost v jejím vývoji, časovém sledu. Některé ze základních demografických, resp. statistických údajů umožňují alespoň v hlavních rysech charakterizovat právě Rómy - romské etnikum, o němž se často i z nedávné minulosti zachovaly kromě dílčích historických či jiných dokladů třeba právě jen údaje ze sčítání lidu, z různých evidencí, přehledů a hlášení, častěji z pohledu negativního. I když si uvědomujeme, že tedy nejsou objektivní, že nikdy nepostihly všechny z Rómů a že jsou jen vnějšími ukazateli jejich skutečného bytí, přesto podávají alespoň orientační obraz o počtech, rozmístění a případně dalších skutečnostech jejich tehdejších životních podmínek v daných obdobích.

Než se obrátíme k námi sledovanému poválečnému období, podívejme se tímto pohledem aspoň letmo na situaci předválečnou - v nově vzniklém Československu po roce 1918. Obě meziválečná sčítání lidu shromáždila však jen údaje o těch „Cikánech“, kteří se při zjišťování národnosti sami za ně prohlásili, což byla ovšem jen část (tak jako tomu bylo teď při sčítání lidu v r. 1991). K 15. únoru 1921 bylo takto statisticky podchyceno jen 8 028 „Cikánů“, z čehož na Slovensku a Podkarpatské Rusi 7 967 a v českých zemích pouhých 61 osob, což však pravdě neodpovídalo; kromě českých nomádských zde žilo mnoho usedlých moravských Romů. K prvnímu prosinci 1930 zde bylo už 227 osob, na Slovensku a Podkarpatské Rusi 31 188 osob, tedy celkem už 31 415 „Cikánů“. Skutečnému stavu se daleko více přiblížila teprve evidence „cikánského obyvatelstva“ podle domovské příslušnosti, provedená v roce 1922 a pak v roce 1924, podle níž to bylo již celkem 56 266 Cikánů, kteří domovskými příslušeli do Československa v období 1. republiky (i když údaje ze Slovenska jsou neúplné). Podle přibližného odhadu se nacházelo na území tehdejších našich zemí zřejmě 70 - 100 tisíc Romů, z čehož už tehdy větší část žila usedle a menší kočovala. Pro české země byly charakteristické tři složky tzv. českých a moravských Rómů - část

Rómů nomádských a polonomádských, část potomků někdejších „tolerovaných“, usazených na jihovýchodní Moravě, a třetí, jazykově odlišnou skupinou, žijící a pohybující se zvláště v pohraničních oblastech, byli Sinti - Sintové. Početně významnější část československých Rómů tvořilo romské etnikum na Slovensku. Dětilo se na několik málo tisíc kočovných - „olašských Romů“ (*Vlachi*) a několik desítek tisíc tradičně usedlých, nazývaných „slovenskými“ Rómy či „maďarskými“ - podle oblastí, ve kterých na Slovensku žili. Největší hustotou „cikánského obyvatelstva“ vynikal okres Košice - venkov spolu se samotnými Košicemi, kde Rómové žili soustředěně hlavně ve velké cikánské čtvrti na okraji města ve svých domácích uliční zástavby. Dále to byly okresy Lučenec, dřívější Feledince (Jesenské), Šala, Michalovce, Rožňava, Prešov, Vranov nad Toplou, Rimavská Sobota a Spišská Nová Ves (v nichž dnes žije nejvíce Romů) a další, už tehdy s velkou četností romského etnika. Méně žili tehdy Rómové rozptýleně mezi ostatním obyvatelstvem, převážně žili však v koncentracích, nahuštěnosti „cikánských táborů“, osad a kolonií na okrajích vesnic a měst nebo v městských „cigánských čtvrtích“, nazývaných ostatními také „cigánská kolonie“ nebo „tábor“. Některé z těchto koncentrovaných osídlení byly už tehdy staršího původu (z 18. století), ale většina z nich vznikla v průběhu druhé poloviny 19. a na začátku 20. století; mnohé z „cigánských osad“ potom později byly pak na současné místo „přemístěny“ za druhé světové války, kdy byli

Rómové vyháněni daleko za obce. Na Moravě žili v době 1. republiky tradičně usedlí Rómové ze skupiny moravských Cikánů hlavně v Oslavanech, ve Svatobořicích, v Bojkovicích, v Brně - Černovicích, ve Strážnici, Uherském Brodě, Uherském Hradišti i v místech dalších.^{8/} Už tedy v době 1. republiky byla v tehdejší Československu nejpočetnější skupina slovenských Romů, převážně usazených, a hned za ní skupina českých a zejména moravských usedlých Romů, které však za 2. světové války postihl strašný osud holocaustu - většina z nich zahynula v koncentračních táborech, hlavně v Osvětimi II. - Březince, a sběrných cikánských táborech v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu.^{9/} Do české skupiny patřila ještě část Rómů nomádských či polokočovných, kteří se pohybovali po Čechách a měli přitom své domovské obce a „zimoviska“, kam se vraceli; mnoho z nich za války pak postihl stejný tragický osud jako Rómy moravské a jako Sinti-Cikány německé. Méně početná byla pak skupina

Rómů maďarských na jižním a jihovýchodním Slovensku, malá skupina rumunská a konečně Cikáni němečtí - tzv. *Sinti*, Sintové, žijící tehdy hlavně v českém pohraničí, ale i v Praze a jinde.

Statisticko-demografické údaje té doby jsou i pramenem pro poznání tehdejších romských příjmení, která vypovídají o příslušnosti k dané skupině, o četnosti - frekvenci jejich výskytu a tím i o romských rodech a příbuzenských vazbách. V Čechách se opakovaně vyskytovala nejčastěji jména - příjmení Růžička, Richter, Weinrich, Lagrin a Kraus, na Moravě a ve Slezku zejména Daniel a Holomek, také Herák, Kýr (Kier), Malík a Murka. Na Slovensku se už tehdy nejvíce vyskytovala příjmení Horváth, Oláh, Balogh (Balog), Kováč, Baláž, Ščuka, Čonka, Berki, Rác; Lakatoš, Stojka, Bihari, Makula, Šarkózi a Rafael - u olašských; u slovenských Rómů usedlých ještě pak Farkaš, Sivák, Demeter, Koky, Ferenc, Gábor, Botoš, Šerveňák, Kotlar, Dunka, Rakaš, Hangorbadžo a řada dalších, dodnes u Rómů běžných příjmení.

Skončení druhé světové války znamenalo i změny absolutních počtů na našich územích žijících Rómů i poměru zastoupení jejich jednotlivých skupin; brzy se pak začalo výrazně měnit i rozložení územní. Ze skupiny českých a moravských Cikánů, jichž bylo za válečného tragického holocaustu téměř 6 tisíc vyvražděno, přežilo jen několik desítek rodin. Ze slovenských Rómů zahynul za války sice podstatně menší počet, ale i tak mnozí zaplatili svými životy v nucených pracovních a „zajišťovacích“ táborech (v Dubnici nad Váhom), při hromadných vraždách v Kremniče, v Německém, v Kováčové, v Tisovci nebo na Horehroní, kde se v odlehlých malých cikánských osadách na úpatí Nízkých Tater na přelomu roku 1944-45 ukrývali často partyzáni a mnoho Rómů bylo za to postříleno či byly vypáleny celé osady (Pohořelá, Čierný Balog-Neresnica, Žiar nad Hronom, část osady v Polomce atd.). O tomto utrpení a hrdinství Rómů se donedávna vědělo málo. Početně naprosto převažující skupinou se po válce ještě výrazněji stala skupina tzv. slovenských Romů, z nichž ale značná část začala migrovat do českých zemí (to je však kapitola sama o sobě).

O počtu Rómů ihned po válce statistické údaje neexistují. Je uváděn odhad - 97 tisíc, z čehož byl asi jen 1 tisíc v ČR a 96 tisíc na Slovensku. První poválečný soupis Rómů v Československu byl uskutečněn v roce 1947

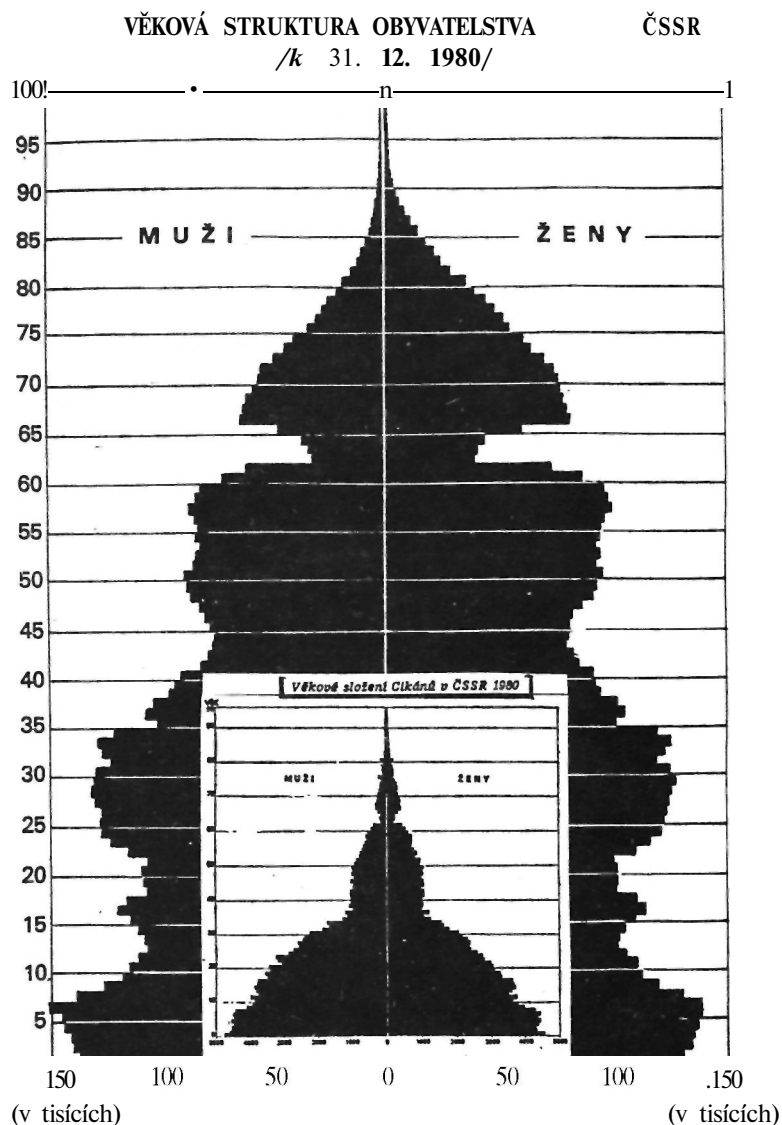
orgány ministerstva vnitra a bylo při něm zjištěno 101 190 Rómů, z toho pouze 16 752 (16,6%) v českých zemích a 84 438 na Slovensku.¹⁰⁷ Tento počet je zřejmě hluboce podceněn a mnoho Rómů z něho „uniklo“ díky značným migračním pohybům mezi oběma republikami, které v roce 1947 již probíhaly. Rómové zde byli rozděleni do skupin - počty práce schopných, pracujících, „nenapravitelných asociálů“ a počet Cikánů v pohraničí, žijících tehdy v pásmu 30 km od hranic; v takto vymezeném pohraničí žilo v českých zemích 25 % a na Slovensku 26 % Rómů (což je ale

nesrovnatelný údaj: na jižním Slovensku jsou to hlavně tradičně usdlí Rómové při maďarské hranici, zatímco v Čechách a na Moravě jde převážně o novou imigraci). Další soupis byl proveden až v roce 1966, téměř po dvaceti letech (z podnětu tehdejšího „Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva“); podchytil 221 525 Rómů - 165 006 na Slovensku a 56 519 v ČR. O rok později v r. 1967 provedený soupis (Státním statistickým úřadem) registruje o dva a půl tisíce Rómů více, přičemž tento nárůst se ukázal v České republice - na téměř 60 tisíc, zatímco na Slovensku bylo zjištěno tehdy v porovnání s předchozím rokem o 500 Rómů méně; svou roli tu jistě hrály velké emigrační pohyby mnoha Rómů ze Slovenska „na Čechy“.

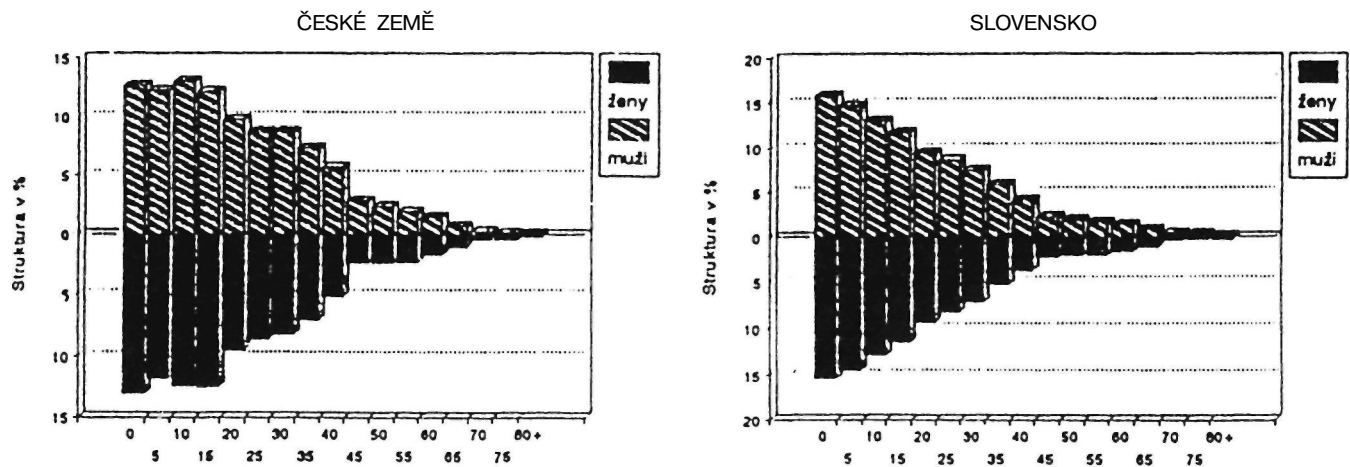
Údaje zjištěné v obou soupisech byly už velmi bohaté na informace, data byla už zpracována podle krajů - podle územního členění a romské rodiny zde byly poprvé rozděleny na tři kategorie podle „životní úrovně“, „adaptibilitnosti“ a „stupně integrovanosti“ a oznámkovány od kategorie I. - „nejvyspělejší“ (tehdy 30 procent rodin v ČR a SR), přes II. - „adaptabilní“ (51 procent v ČR a 4,6% v SR) až po III. - „nejzastalejší, problémovou skupinu“ - tehdy asi sedmi tisíc rodin (19 % v ČR a 23,5 % v SR). Výsledky tohoto speciálního šetření zpracoval Státní statistický úřad, oddělení demografie (za vedení dr. Vladimíra Srba), v souhrnu podrobných tabulek do interní publikace „Cikánské obyvatelstvo k 31. XII. 1967“, SSÚ Praha, 1968.

O rok později - k 31. XII. 1968 - na tyto výsledky navázalo ještě podrobnější šetření, doplněné i seznamem měst a obcí, v nichž žijí Romové. A počet Rómů se stále zvyšuje. V roce 1990 až 1991 je uváděno 411 tisíc (151 tisíc v ČR a 260 000 v SR), ale fakticky - všech Rómů u nás se odhaduje na 600 až 750 tisíc, z nichž mírně se zvyšující třetina žije v Republice české a dvě třetiny v Republice slovenské.

Relativní mladost romského etnika - romské národnosti je právě jednou z jejích nejvýraznějších demografických specifik, odlišujících ji od ostatního obyvatelstva. Stačí jen okem porovnat graficky vyjádřenou věkovou pyramidu celospolečenskou a romskou. Zatímco romská si po uplynulá desetiletí stále uchovává v podstatě tvar

pyramidy, nazývané „strom života“ se širokou základnou dětí a mladých lidí a úzkou vrcholovou špicí (malý počet nejstarších věkových skupin), tak ta celospolečenská se postupně stále více deformuje a začíná mít tvar pyramidě se už nepodobající. Věkové složení československé společnosti a české pak zejména je deformované; v České republice (jak se ukázalo právě výrazně po osamostatnění, odloučení našich republik) se ustupuje od tzv. dvoudětného modelu rodiny, který byl chápán u většiny rodin jako určitá norma po celé uplynulé století. Nejen že česká populace stárne, ale takto by se neudržela ani na stejném počtu obyvatel. Výjimku tvoří jen Romové, kde podíl dětí do 15 let tvoří stále okolo 40 procent, zatímco podíl nejstarších věkových skupin - nad 60 (u žen nad 55) let - je stále velmi nízký. Cenzus (sčítání lidu) z roku 1980 potvrdil, že oproti výsledkům cenzu z roku 1970 došlo i u Romů k určitému snížení podílu dětí do 15 let - z 48,7 procent na 43 procent (v České republice dokonce z 49,6 procent na 42,5 procent) v důsledku mírně, ale stále klesající porodnosti romských žen. Průměrný počet živě narozených dětí klesl v ČR z 6,3 dětí na 5,5 dětí a na Slovensku z 6,8 na 6,2 (což je stále počet vysoký). A zase už pouhým okem vidíme rozdíly ve věkovém složení Romů, vyjádřeném graficky opět pyramidami za ČR a SR, které se za dalších deset let, v začátku 90. let, odlišují tvarem, ale i od sebe navzájem

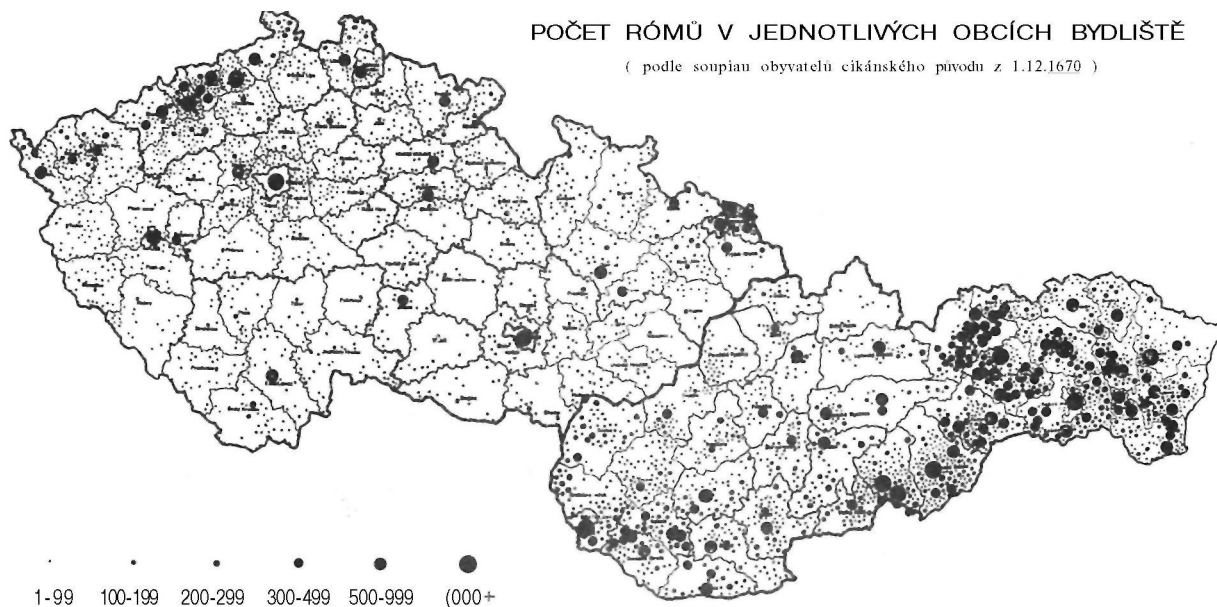
Dislokace - rozmístění Romů, jejich koncentrace, hustota osídlení a její rozdílnosti v České a Slovenské republice o mnohém vypovídají, začteme-li se trochu „do řeči“ těchto čísel.

V roce 1968 bylo u nás provedeno „statisticko-demografické šetření o cikánském obyvatelstvu podle stavu k 31. prosinci 1968 a o jeho přirozeném pohybu v roce 1968“. Díky Institutu demografie tehdejšího Federálního statistického úřadu v Praze máme z té doby relativně pravdivý obraz nejen o počtech Romů z pohledu mnoha ukazatelů, ale zejména výčet, seznam všech obcí - podle krajů a okresů, v nichž Romové tehdy žili. Vzhledem k tomu, že ve většině těchto obcí a měst žili i předtím a žijí většinou dodnes, je tento cenný „Seznam obcí ČSSR s cikánským obyvatelstvem k 31.12. 1968“^{11/} - Romů na území Československa (České a Slovenské republiky) v poválečném období let 1945 - 1990 v nepříliš změněné podobě platný zhruba dodnes; změnily se pouze počty v nich žijících Romů, převážně v nárůstu této populace. Uvedme si proto nejdříve celkový přehled rozmístění Romů

podle zemí - republik a podle jednotlivých krajů; zdánlivě suchá čísla vypovídají o tom, že Romové obývají třicet procent ze všech obcí a měst v Československu, na Slovensku více než polovinu (51,5%), ale i v českých zemích dokonce více než pětinu (20,7%) ze všech obcí. Výrazně viditelné jsou rozdíly mezi kraji; absolutně největší počet koncentrace - hustota osídlení Rómy je v kraji Východoslovenském (tehdy 89 tisíc Romů, v průměru představujících 7,2 procent obyvatel - v mnoha okresech ale více než 10 procent). V českých zemích žilo nejvíce Romů v kraji Severočeském (téměř 19 tisíc) a Severomoravském (11 590), pokud jde o počty absolutní.

POČET RÓMŮ V JEDNOTLIVÝCH OBCÍCH BYDLIŠTĚ

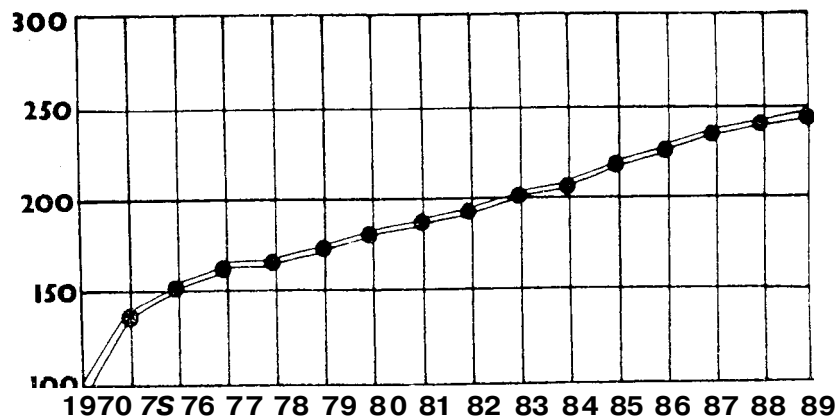
(podle soupisu obyvatelů cikánského původu z 1.12.1970)

Počty a přírůstky romské populace v českých zemích v letech 1970-1980;

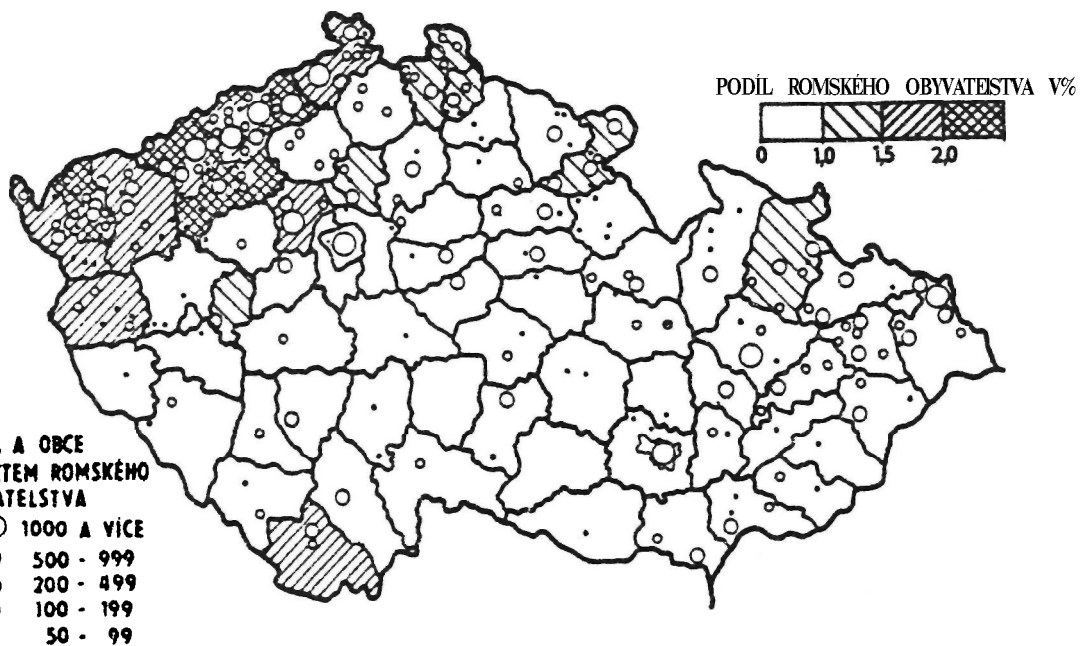
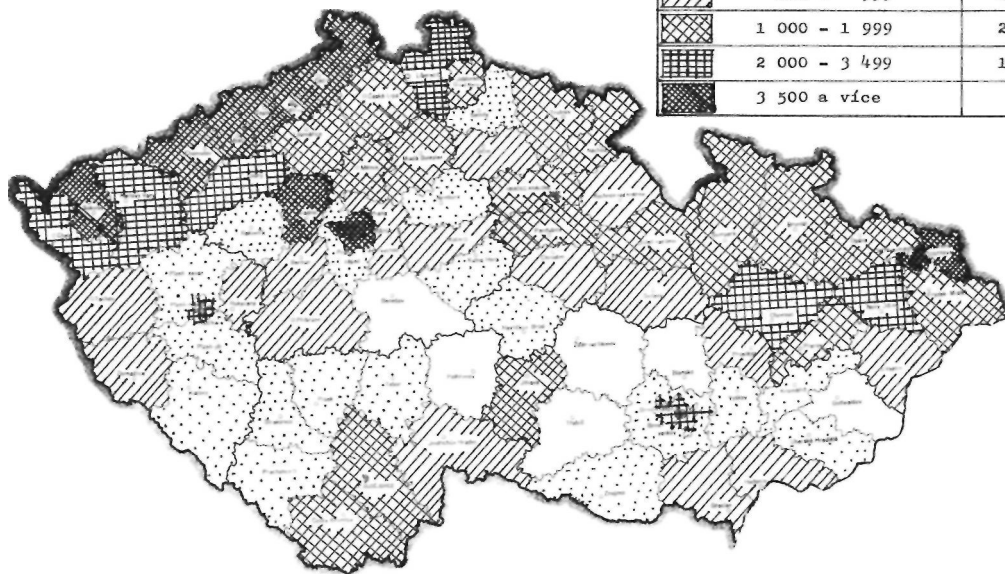
Území, kraj	Počty Rómů		Přírůstek		Podíl	
	1970	1980	abs.	v %	1970	1980
ČSR	60 279	88 587	28 308	47	0,61	0,36
Hl. m. Praha	3 593	6 247	2 654	74	0,31	0,53
Středočeský	5 655	8 533	2 878	51	0,50	0,74
Jihočeský	8 741	12 069	3 328	38	1,03	1,37
Severočeský	17 795	24 122	6 327	36	1,61	2,07
Východočeský	5 279	7 925	2 646	50	0,44	0,63
Jihomoravský	4 080	7 259	3 179	78	0,21	0,36
Severomoravský	12 156	18 330	6 174	51	0,68	0,95

INDEX RŮSTU POCTU ROMSKÉHO OBYVATELSTVA rok 1970 = 100 %

Mapa územního rozložení cikánských občanů v ČSR
RÓMOVÉ V České republice v roce 1982

Okresy s počtem cik.občanů - Romů	Počet okresů	
	1978	1982
0 - 299	12	6
300 - 599	16	18
600 - 999	13	16
1 000 - 1 999	20	18
2 000 - 3 499	10	8
3 500 a více	5	10

Celkový počet tehdy tímto šetřením zaevidovaných Rómů byl tedy 226-467. Nebyli však do něho zahrnuti ani tzv. velmi integrovaní Rómové, ani romská inteligence. takže podle odhadu celkový počet Romů byl nejméně 250 tisíc - možná i 300 tisíc koncem roku 1968.

Ještě zajímavější a více vypovídající je však konkrétní rozmístění Romů v jednotlivých okresech, městech a obcích, které mamě z té doby (díky uvedenému materiálu).¹¹ Vzhledem k tomu, že takto podrobný přehled nebyl v jiném Časovém horizontu již opakován, rozmístění Rómu a jejich relativní počty vzhledem k obyvatelstvu ostatnímu je skutečně možno považovat za obraz toho, kde Rómové žijí i dodnes - i když ve změněných, někde nižších, obvykle však značně zvýšených počtech.

Území kraj	Počet obcí		Počet obyvatel		Procento	
	celkem	s „cikán-obyvat.“	Celkem	z toho Cikánů - Romů	obcí s cik. obyv.	cikán. obyv. - Romové
Československo	10 611	3 152	14 388 603	226 467	29,7	1,6
Česke země	7 497	1 549 9	886 871	61085	20,7	0,6
Slovensko	3 114	1 603	4 501 732	165 382	51,5	3,7
Hl.m. Praha	1	1	1 103 185	3 471	100,0	0,3
Středočeský	1 330	258	1 203 836	5 690	19,4	0,5
Jihočeský	918	119	656 121	2 613	13,0	0,4
Západočeský	794	236	859 926	9 014	29,7	1,0
Severočeský	705	311	1 118 625	18 907	44,1	1,7
Východočeský	1 284	257	1 206 793	5 295	20,0	0,4
Libomořavský	1 582	173	1 948 905	4 504	10,9	0,2
Severomoravský	883	194	1 789 480	11 591	22,0	0,6
Hl. m. Bratislava	1	1	285 905	1 032	100,0	0,4
Západoslovenský	893	471	1 594 869	40 329	52,7	2,5
Středoslovenský	1 071	488	1 393 351	35 078	46,0	2,5
Východoslovenský	1 149	643	1 227 607	88 943	56,0	7,2

Snad bude následující obrat tohoto stavu zajímat většinu čtenářů - ať už jste student, badatel, učitel či sociální pracovník; snad ještě víc zaujme Tebe, romský bratře či sestro. Vždyť většinou tyto skutečnosti nikdo nezná v širším rozsahu, nejdříve jen ze svého okolí, v němž žije.

Nemůžeme uvádět všechny obce, kde Romové bydlí; kromě hlavních přehledů o okresech a velkých městech jsme vybrali z každého okresu místa, kde žije Romů nejvíce, nebo kde situaci osobně znám z hlubších výzkumů, nebo aspoň kratších návštěv - a tedy z nichž pochází i řada poznatků a fotografií v této knize obsažených a v nichž žije mnoho romských přátel, romane phrala the pheňa.

Přehled počtu Rómů podle okresů, vybraných měst a obcí (z prosince 1968):

okres, obec	počet Rómů	
Hl. město Praha:	3 471	
Praha 1	169	
Praha 2	287	
Praha 3	504	
Praha 4	305	
Praha 5	595	
Praha 6	103	
Praha 7	93	
Praha 8	639	
Praha 9	539	
Praha 10	237	
Středočeský kraj:		
Benešov - okres:	236	
Benešov	19	
Poříčí n. Sáz.	27	
Vlašim	48	
Votice	15	
Beroun - okres:	438	
Beroun	152	
Hořovice	27	
Komárov	26	
Králův Dvůr	101	
Tmaň	26	
Kladno - okres:	1756	
Kladno	1 174	
Dřínov	42	
Hřebeč	27	
Slaný	127	
Vinařice	55	
Kolín - okres:	540	
Kolín	112	
Český Brod	26	
Dolní Chvatliny	23	
Kouřim	16	
Skvrno v	35	
Týnec n. L.	27	
Kutná Hora - okres:	261	
Kutná Hora	92	
Čáslav	25	
Miskovice	25	
Vrdy	73	
Mělník - okres:	534	
Kralupy nad Vltavou	68	
Neratovice	125	
Vraňany	34	
Mladá Boleslav - okres:	465	
Mladá Boleslav	211	
Bakov nad Jizerou	20	
Dolní Slivno	24	
Kosmonosy	35	
Kropáčova Vrutice	39	
Niměřice	33	
Nymburk - okres:	221	
Nymburk	29	
Lysá nad L.	24	
Pečky	31	
Poděbrady	39	
Sadská	21	
Praha - východ:	463	
Čelákovice	76	
Horní Počernice	56	
Klečany	33	
Odolena Voda	32	
Skvorec	38	
Uhřetěves	18	
Praha - západ:	310	
Hostivice	53	
Jílové	19	
Roztoky	25	
Průhonice	17	
Zbraslav	15	
Příbram - okres:	208	
Příbram	86	
Jince	18	
Rožmitál	10	
Rakovník - okres	258	
Rakovník	39	
Drahouš	36	
Jesenice	56	
Jihočeský kraj:		
Č. Budějovice - okres:	660	
České Budějovice	501	
Hluboká nad Vit.	5	
Horní Stropnice	43	
Nové Hradky	27	
Český Krumlov - okres:	526	
Český Krumlov	180	
Benešov n. Černou	18	
Hořice na Šumavě	63	
Kájov	21	
Malonty	21	
Přidolí	19	
Rožmberk n. Vit.	21	
Větrná	101	
Jindř. Hradec - okres:	394	
Jindřichův Hradec	32	
České Velenice	74	
Chválkovice	41	
Lomnice nad Lužnicí	20	
Rapšach	58	
Pelhřimov - okres:	80	
Pelhřimov	4	
Humpolec	22	
Žirovnice	22	
Písek - okres:	329	
Písek	107	
Čimelice	10	
Milevsko	49	
Myšelec	26	
Prachatice - okres:	338	
Prachatice	28	
Husinec	18	
Ktíš	30	
Netolice	29	
Volary	89	
Zelnava	20	
Strakonice - okres:	191	
Strakonice	113	
Nisovice	13	
Hoštice	10	
Tábor - okres:	95	
Tábor	5	
Drahov	15	
Svrabov	9	
Tučapy	21	
Západočeský kraj:		
Domažlice - okres:	437	
Domažlice	44	
Česká Kubice	31	
Horšov. Týn	24	
Nemanice	34	
Všeruby	48	
Cheb - okres:	1553	
Cheb	729	
Aš	159	
Frant. Lázně	12	
Lázně Kynžvart	41	
Luby	36	
Milhostov	88	
Nový Kostel	45	
Skalná	47	
Karlovy Vary - okres:	1787	
Karlovy Vary	398	
Doubí	57	
Nejdek	126	
Ostrov	232	
Stará Role	140	
Žlutice	44	
Klatovy - okres:	392	
Klatovy	18	
Horažďovice	58	
Chudenín	87	
Železná Lhota	37	
Železná Ruda	78	
Plzeň město	1000	
Plzeň jih - okres:	173	
Hradec u Stodu	34	
Nepomuk	12	
Starý Plzenec	23	
Plzeň sever - okres:	469	
Heřmanova Huť	49	
Nýřany	71	
Třemošná	28	
Rokycany - okres:	529	
Rokycany	373	
Hrádek	41	
Mirošov	26	
Mýto	53	
Sokolov - okres:	1959	
Sokolov	401	
Horní Slavkov	170	
Chodov	168	
Kraslice	146	
Loket nad Ohří	51	
Nové Sedlo	76	
Rotava	115	
Tachov - okres:	715	
Tachov	44	
Bor	45	
Kostelec	67	
Ošelín	52	
Planá	93	
Stříbro	58	
Severočeský kraj:		
Česká Lípa - okres:	638	
Česká Lípa	89	
Mimoň	77	
Nový Bor	55	
Ralsko	29	
Zákupy	23	
Děčín - okres:	2 278	
Děčín	893	
Č. Kamenice	96	
Chřibská	49	
Jirkov	109	
Království	80	
Rumburk	261	
Šluknov	172	
Varnsdorf	132	
Chomutov - okres:	1738	
Chomutov	604	
Jirkov	154	
Kadaň	282	
Přísečnice	64	
Vintřívov	73	

okres, obec	počet Rómů				
Jablonec n. Nisou - okr :	979	Heřmanův Městec	10	Blansko - okres:	129
Jablonec nad Nisou	676	Otradov	33	Blansko	41
Janov nad Nisou	22			Boskovice	16
Rychnov	47	Jičín - okres:	451	Brno - venkov:	151
Tanvald	68	Jičín	53	Kuřim	23
Železný Brod	73	Hořice	89	Slapanice	8
		Rožkopov	34	Tišnov	13
Liberec - okres:	1840			Zbýšov	27
Liberec	652	Náchod - okres:	1 101	Břeclav - okres:	342
Bílý Potok	72	Náchod	242	Břeclav	85
Buřovka	146	Broumov	190	Mikulov	104
Frydlant v C.	123	Hronov	125	Moravská Nová Ves	48
Hrádek n. N.	125	Jaroměř	173	Gottwaldov (Zlín) - okr. :	74
Chrastavá	39	Nové Město nad Met.	19	Gottwaldov (Zlín)	44
Kunratice	44	Police nad Met.	24	Hodonín - okres:	467
Nové Město p. S.	109	Ruprechtice	42	Hodonín	96
Raspenava	68	Pardubice - okres:	603	Kyjov	20
Vratislavice n. N.	49	Pardubice	372	Strážnice	2)
Litoměřice - okres:	790	Bohdaneč	15	Velká n. Veličkou	27
Litoměřice	162	Dašice	35	Veselí n. Moravou	111
Hoštka	41	Ohrazenice	37	Jihlava - okres:	459
Lovosice	27	Rečany n. L.	5	Jihlava	302
Roudnice n. L.	109	Rychnov n. Kn. - okres:	242	Kroměříž - okres:	58
Vrbice	35	Rychnov n. Kněžnou	8	Honětice	13
Louny - okres:	1935	Dobruška	27	Koryčany	17
Louny	246	Opočno	15	Prostějov - okres:	221
Bitozeves	60	Vamberk	15	Prostějov	161
Březno	122	Semily - okres:	245	Otaslavice	14
Drahonice	51	Semily	39	Třebíč - okres:	222
Zatec	470	Horní Branná	43	Třebíč	34
Most - okres:	3 388	Rokytnice n. Jiz.	23	Mor. Budějovice	17
Most	1664	Turnov	32	Nové Syrovíce	28
Dolní Jiřetín	158	Svitavy - okres:	311	Zeletava	22
Komořany	185	Svitavy	25	Uherské Hradiště - okr. :	235
Litvínov	443	Moravská Třebová	42	Uherské Hradiště	37
Lom	137	Trutnov - okres:	879	Nivnice	20
Záluží	76	Trutnov	315	Uherský Brod	41
Teplice - okres:	2 851	Bernartice	51	Uherský Ostroh	13
Teplice	833	Svoboda n. Ú.	24	Vyškov - okres:	179
Duchcov	622	Ústí nad Orlicí - okres:	545	Hlubočany	38
Hostomice	90	Ústí nad Orl.	16	Ivanovice na Hané	15
Novosedlice	107	Česká Třebová	91	Svábenice	26
Ústí n. Labem - okres:	2 470	Králíky	48	Znojmo - okres:	178
Ústí n. Labem	2 039	Rudoltice	42	Znojmo	110
Chabařovice	68	Skuhro v	35	Zdar n. Sáz. - okres:	170
Velké Březno	29	Jihomoravský kraj:		Zdarn. Sáz.	49
Havlíčkův Brod - okres:	216	Město Brno:	16 19	Nové Město n. M.	33
Havlíčkův Brod	56	Brno I	301	Rokytno	35
Oudoleň	16	Brno II	158	Severomoravský kraj:	
Hradec Králové - okres:	462	Brno III	455	Bruntál - okres:	1076
Hradec Králové	310	Brno IV	439		
Chlumec n. Cidl.	27	Brno V	151		
Třebechovice	18	Brno IX	33		
Chrudim - okres:	240	Brno XI	22		
Chrudim	2	Broflj	16		
				Bruntál	153
				Moravský Beroun	73
				Rýmařov	150
				Vrbno p. Pradědem	37
				Frydek-Místek - okres:	647
				Frydek-Místek	338
				Trinec	144
				Vratimov	83
				Karviná - okres:	2 476
				Karviná	865
				Český Těšín	123
				Doubrava	34
				Havířov	362
				Horní Suchá	56
				Nový Bohumín	324
				Petřvald	60
				Pudlov	79
				Rychvald	59
				Starý Bohumín	52
				Nový Jičín - okres:	976
				Nový Jičín	130
				Bílovec	160
				Fulnek	173
				Kopřivnice	57
				Odry	75
				Studénka	99
				Olomouc - okres:	987
				Olomouc	571
				Dlouhá Loučka	27
				Drahanovice	29
				Litovel	20
				Šternberk	103
				Uničov	50
				Opava - okres:	834
				Opava	376
				Budišov	76
				Hlučín	71
				H. Kunčice	24
				Vítkov	178
				Ostrava	2 775
				Přerov - okres:	770
				Přerov	373
				Hranice	64
				Kojetín	110
				Lipník n. Bečvou	68
				Šumperk - okres:	824
				Šumperk	134
				Bílý Potok	30
				Jeseník	27
				Staré Město	40
				Vsetín - okres:	226
				Vsetín	96
				Rožnov pod Radhoštěm	37
				Valašské Meziříčí	61

okres, obec	počet Romů				
SLOVENSKO					
Hl. m. Bratislava:	1032	Šáhy	173	Madunice	90
Staré Město	278	Šárovce	520	Piešťany	111
Nové Město	58	Velké Ludince	132	Šulekovo	180
Nivy	246	Želiezovce	163	Velké Kostoiany	124
Vinohrady	87	Nitra - okres:	3 799	Středoslovenský kraj:	
Ružinov	363	Nitra	763	Ban. Bystrica - okres:	3 686
Západoslovenský kraj:		Cápor	107	Banská Bystrica	720
Bratislava - okres:	4 638	Hájske	128	Březno	543
Devínská Nová Ves	200	Horná Kráľová	128	Cierny Balog	374
Lozorno	222	Mojmírovce	317	Heípa	58
Malacky	132	Sládečkovce	150	Hrochoť	145
Modra	63	Svatoplukovo	135	Nemecká	40
Nová Dedinka	226	Vinodol	125	Pohořelá	76
Plavecký Štvrtok	257	Vráble	206	Polomka	141
Podunajské Biskupice	1 167	Zlaté Moravce	282	Slovenská Lupča	131
Senec	236	Nové Zámky - okres:	3 033	Svermovo (Telgárt)	293
Záhorská Ves	182	Nové Zámky	705	Sumiac	145
Zohor	174	Dvory n. Z.	504	Čadca - okres:	655
Dunaj. Streda - okr.:	4 631	Komjatice	300	Čadca	69
Dunajská Streda	749	Strekov	196	Kysucké N. Město	67
Čalovo	273	Stúrovo	100	Turzovka	118
Gabčíkovo	57	Senica - okres:	4 087	Dolný Kubín - okres:	173
Lehnice	399	Senica	75	Dolný Kubín	92
Nový Život	280	Březová pod Br.	145	Vyšný Kubín	14
Samorin	253	Cáčov	171	Lipt. Mikuláš-okres:	1679
Štvrtok n.O.	472	Gbely	221	Liptovský Mikuláš	437
Topolníky	152	Holič	273	Portúbka	125
Zlaté Klasy	1 130	Hradiště	122	Pribilina	138
Galanta - okres:	5 940	Jablonica	112	Ružomberok	402
Galanta	273	Kopčany	142	Važec	220
Diakovce	241	Malé Leváre	121	Východná	142
Jelka	487	Myjava	224	Lučenec - okres:	6 143
Neded	615	Skalica	274	Lučenec	823
Selíce	787	Saštín. Stráže	217	Činobaňa	138
Sereď	109	Velké Leváre	226	Čakanovce	186
Sládkovičovo	424	Topoľčany - okres:	1692	Fiiakovo	1096
Šaľa	573	Topoľčany	198	Kokava n. Rim.	260
Soporňa	226	Bánovce n. Bebravou	203	Radzovce	212
Tomášikovo	137	Chinorany	73	Rapovce	295
Veľký Grob	131	Partizánske	118	Šid	322
Komárno - okres:	3 425	Bielice	105	Martin - okres:	1241
Komárno	1 186	Kršteňany	112	Martin	563
Hurbanovo	324	Trenčín - okres:	1863	Horná Štubňa	107
Marcelova	210	Trenčín	197	Necpaly	75
Modřany	150	Cachtice	162	Sučany	90
Radvaň. D.	13	Nové Město n. Váhom	227	Vrútky	159
Vojnice	182	Pobedim	127	Povážská Bystrica-okr :	861
Zlatná na Ostrove	157	Podolie	188	Povážská Bystrica	67
Levice - okres:	4 323	Stará Tura	94	Dubnica	60
Levice	348	Trnava - okres:	2 898	Nová Dubnica	52
Bajka	90	Trnava	250	Púchov	96
Bátovce	115	Banka	100	Prievidza - okres:	959
Cata	98	Dvorníky	166	Prievidza	319
Farná	181	Hlohovec	124	Handlová	232
Kukučínov	184	Jaslovské Bohunice	62		
Pukanec	258	Klačany	84		
				Chvojnica	81
				Nitr. Pravno	78
				Rim. Sobota-okres:	11332
				Rimavská Sobota	1325
				Abovce	139
				Gemer. Ves	155
				Hnúšťa-Likier	319
				Hodejov	436
				Hostíce	318
				Chanava	210
				Jesenské	379
				Kaloša	272
				Klenovec	462
				Kráľ	208
				Lenartovce	187
				Ožďany	194
				Radnovce	314
				Rimavská Seč	435
				Rimav. Janovce	265
				Rimav. Zalužany	16
				Safarikovo	571
				Sirko vce	202
				Panica	266
				Teriakovce	161
				Veľký Blh	191
				Veľký Krtíš - okres:	2 189
				Veľký Krtíš	262
				Bušince	159
				Čelovce	149
				Zlievce	135
				Zvolen - okres:	3 446
				Zvolen	561
				Detva	318
				Hon. Tesáre	156
				Hriňová	117
				Krupina	144
				Litava	192
				Senphrad	115
				Viglaš	134
				Zvolen. Slatina	134
				Ziar n. H. - okres:	2 190
				Ziar nad Hronom	521
				Banská Stiavnica	182
				Dolně Hámre	101
				Kremnica	150
				Stará Kremnička	113
				Zarnovica	155
				^	
				Zilina - okres:	524
				Žilina	264
				Bánová	37
				Lúčka	34
				Višňové	34

okres, obec počet Romů

Východoslovenský kraj:

Košice město: 11208

Košice	10 397
Košická Nová Ves	74
Mysiava	106
Tahanovce	314

Bardejov - okres: 3 152

Bardejov	471
Becherov	42
Cigeika	104
Giraltovce	390
Kurima	124
Lenartov	138
Medzilaborce	290
Sloven. Volová	97
Snina	387
Stakčín	267
Ubla	91
Zbudské Dlhé	110

Košice - okres: 8 359

Bídovce	288
Boliarov	177
Cakanovce	110
Drienovce	176
Družstevná nad Horn.	255
Durkov	231
jasov	302
Kecer. Kostofány	120
Kecer. Peklány	417
Košické Olšany	125
Krásná n. Horn.	270
Medzev	327
Moldava n. Bodvou	391
Nižná Myšlá	138
Rankovce	103
Rozhanovce	70
Slanec	454
Sokol'	101
Tuří. Podhradie	339
Valalíky	213
Velká Ida	486
Velká Lodina	57
Vtáčkovce	338
Zdaňa	102

Michalovce - okres: 7 298

Michalovce	763
Bracovce	153
Budkovce	53
Iňačovce	152
Lučky	185
Malčice	248
Nacina Ves	350
Parchovany	232
Pavlovce n. Uliom	961
Petrovce n. L.	108
Pozdišovce	91
Ruskovce	293
Sobrance	331

Poprad - okres:

Poprad	10 385
Batizovce	394
Gánovce	239
Gerlachov	309
Holumnica	214
Horka	302
Hranovnica	23
Huncovce	427
Ihány	207
Kežmarok	376
Křížová Ves	384
Lipt. Teplická	468
Lubica	164
Lučivná	419
Mengušovce	419
Nová Lesná	346
Podhorany	216
Rakúsy	294
Spišská Bělá	132
Spišská Stará Ves	549
Spišská Teplica	104
Spišské Bystré	123
Stará Lesná	267
Stráně pod Tatrami	205
Švit	222
Štrba	271
Švábovce	27
Toporec	224
Velká Lomnica	195
Veiký Slavkov	516
Vikartovce	336
Vydmič	158
	206
	282

Prešov - okres:

Prešov	8 165
Drienov	836
Chmiňany	252
Chmiňan. Jakobovany	243
Jarovnica	216
Kendice	739
Krivany	227
Lipany	101
Míchaňany	194
Mirkovce	64
Močidlany	352
Nižný Slavkov	282
Ostrovany	80
Pečov. Nová Ves	378
Petrovany	182
Rožkovany	213
Sabino v	89
Solivar	468
Svinia	182
Torysa	138
Veiký Šariš	54
Varhaňovce	265
	306

Rožňava okres: 8 646

Rožňava	825
Betliar	87
Brzotín	520

Dobšiná	465
Horka	182
Hucin	190
Jeľšava	730
Kameňany	253
Krásnohorské Podhradie	419
Magnezitovce	86
Muráň	119
Muráňská Dlhá Lúka	69
Slaná	74
Ochtina	158
Plešivec	355
Rejdová	155
Revúca	397
Revúčka	88
Slavec	176
Slavošovce	302
Štítník	303

Spišská N. Ves - okr.: 3 633

Spišská Nová Ves	843
Betlanovce	244
Byst raný	455
Gelnica	197
Helcmanovce	246
Hrabušice	446
Kolinovce	63
Krompachy	429
Letanovce	243
Levoča	1 160
Markušovce	402
Mníšek n. Hnilcom	299
Nálepko	622
Richnava	303
Rudňany	301
Slovinky	138
Smižany	721
Spišské Podhradie	132
Spišský Stvrtok	272
Spišské Tomašovce	270
Spišské Vlchy	71
Švedlár	422
Vltkovce	170
Zakarovce	120
Žehrá	366

Stará Lubovňa - okr. 2 589

Stará Lubovňa	328
Hniezdne	60
Hromoš	16
Chmeínica	72
Jakubany	379
Jarabina	119
Kamienka	40
Lomnická	416
Lubotín	139
Podolíne	151
Sambron	141
Sarišské Jastrabie	117
Veiký Lipník	30
Vyšné Ružbachy	59

Svidník - okres:

Svidník	1959
Kapišová	75
Kružlová	30
Nižný Komárnik	164
Stropkov	71
Stročín	507
Vyš. Mirošov	58
	156

Trebišov - okres:

Trebišov	7 752
Bačka	871
Boľany	80
Cierná n. Tisou	160
Drahňov	82
Egreš	254
Hraň	82
Hrčef	230
Kráľovský Chlmec	204
Kuzmice	729
Lastovce	120
Leles	180
Nižný Zipov	346
Novosad	325
Sečovce	178
Somotor	660
Středa n. Bodrogom	172
Veiké Kapušany	153
Vojany	444
Vojčice	193
Zbehňov	215
Zemplínské Teplice	127
	172

Vranov - okres: 5 439

Vranov n. Topľou	158
Bánské	148
Bystré	262
Caklov	326
Cememé	391
Cičava	133
Hanušovce	478
Nižný Hrabovec	290
Pavlovce	158
Sečovská Pohanka	116
Sedliská	87
Sol'	199
Vehec	423
Zamutov	337
Zalobín	142

Prostudováním tohoto přehledu si některé naše předchozí znalosti, zkušenosti a domněnky potvrdíme, mnohé poznatky jsou pro nás asi nové. Shrňme si alespoň ty podstatné z nich, pokud tedy jde o rozmístění - dislokaci

Rómů, o hustotu jejich osídlení a počty podle typů lokalit:

- Na Slovensku žije převaha Rómů ve vesnických lokalitách a menších městech, zatímco v českých zemích převažuje osídlení městské.

- V obou republikách Rómové bydleli koncem 60. let v jejich hlavních městech v dosti vysokém procentu (v hl. m. Praze - 3 471 a v Bratislavě - 1 032, s předpokladem reálného počtu ještě vyššího.

- V České republice se Rómové (kteří sem většinou přišli po roce 1945 migrací ze Slovenska) usadili buď ve velkých městech (Praha, Plzeň, Brno, Olomouc a další), nebo v oblastech českého či moravského pohraničí, převážně pak v oblastech průmyslových.

- Z pohraničních oblastí osídlili Rómové severní a severozápadní Čechy (Liberecko a okres Jablonec n. Nisou, Chebsko, Karlovarsko, Teplicko), západní a jihozápadní Čechy - Tachovsko, Mariánskolázeňsko, méně Domažlicko a Klatovsko, více Prachaticko, ještě výrazněji město a okres Český Krumlov, méně již okres Jindřichův Hradec; výrazněji i severovýchodní Čechy (Náchodsko atd.) a Moravu (Šumperk, Jesenicko, okres Nový Jičín a Opava).

- Nejvyšší hustota romského osídlení je v rámci ČR v průmyslových oblastech Čech i Moravy: především je to Severočeský kraj - zejména okres a samotné město Most, Ústí n. Labem, Teplice, Děčín, Liberec a Chomutov, ze Západočeského kraje okresy Sokolov, Plzeň a Rokycany, ze Středočeského kraje je to zejména průmyslové Kladno - město tehdy s 1174 Rómy (dnes počtem ještě vyšším), dále pak Mladá Boleslav; z Východočeského kraje jsou z tohoto důvodu nejvíce Rómy osídleny město a okres Pardubice, Hradec Králové a Náchodsko, méně již Jičínsko a Trutnovsko. Jihomoravský podobně jako Jihočeský kraj nebyl z hlediska možnosti zaměstnání v průmyslových odvětvích pro Rómy tak zajímavý, takže s výjimkou Brna, Jihlavy a Olomouce jsou zde Rómové osídlení převážně v menších městech a obcích. Druhým krajem, kde se usadilo a dodnes žije po severních Čechách nejvíce Rómů v rámci České republiky, je kraj Severomoravský - právě jeho průmyslová část Ostravsko-karvinské pánve; možnost práce v dolech, železárnách a dalších velkých podnicích „přitáhla“ sem nejdříve romské muže, později celé jejich rodiny (více si o tom řekneme dále); z 11 600 Rómů v tehdejší Severomoravském kraji jich žilo a žije nejvíce právě ve městě a okrese Ostrava a Karviná, výrazně osídleny Rómy jsou pak průmyslové části okresů Olomouc, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Bruntál, Opava a Přerov (dnes se počet zde usazených Rómů zvýšil hlavně na Ostravsku - na 25 tisíc).

- Na Slovensku jsou charakter osídlení a dislokace romského obyvatelstva zcela odlišné, protože tady jde o relativně původní obyvatelstvo, převážně tradičně usedlé, u něhož v poválečném období nedošlo k tak zásadním změnám v jeho dislokaci (v porovnání s tou částí, která odešla do českých zemí).

- Romské rodiny, které žily ve velkých a větších městech koncentrovaně či rozptýleně, žijí v nich převážně i nadále. Kromě Bratislavy a Košic je to kupř. Nitra, Banská Bystrica, Lučenec, Safárikovo, Žiar nad Hronom a zejména Rimavská Sobota, kde převážně v sídlišti Duždovská cesta, zvaném „Černé město“, žilo tehdy už 1 325

v městské „cigánské čtvrti“ - tehdy osadě Podskalka, Prešov, kde většinou rozptýleně zde už tehdy žilo 836 Rómů,

Rožňava, Trebišov, Spišská Nová Ves atd.

- V roce 1968 žila převážná část Rómů na Slovensku ještě ve svých tradičních komunitách - cikánských osadách (*románe gava*), tedy koncentrovaně, více či méně izolována od místního neromského obyvatelstva, od zástavby dané obce nebo městečka. Z uvedených 51 procent obcí s romským obyvatelstvem na Slovensku byla tehdy zhruba polovina těchto obcí (včetně měst) takových, kde převaha místních Rómů měla možnost bydlet jen v „cikánské osadě“, v „ciganskom táboře“. Kupř. ve Východoslovenském kraji žilo tehdy podle tohoto šetření 13.711 romských rodin, z čehož téměř polovina - 6 081 žila „v chatrčích“ těchto osad, tj. 37.045 Romů. Vzhledem k tomu, že se zde zároveň uvádí počet 289 do té doby vykoupených či zlikvidovaných chatrčí, na začátku šedesátých let byl tento počet ještě vyšší: kupř. v okrese Prešov z celkového počtu 1.068 romských rodin žilo tehdy „v chatrčích“ 639 - tj. 5.591 z 8.165 Rómů celkově, tedy 68,5 procent; v okrese Rožňava z 1.282 romských rodin žilo 996 v „chatrčích“ osad, což je přes 70 procent (5.236 lidí z celkového počtu 8.246) atd. Tento poměr se

sice za uplynulých 22 - 25 let snížil ku prospěchu určitého zlepšení životních podmínek tím, že část z těchto izolovaných romských lokalit byla zlepšena v jejich předtím chybějící vybavenosti a výstavbou nových rodinných domků, menší část byla zlikvidována. Přesto ale dodnes zde existuje ještě téměř 300 tradičních romských osad starého typu.

Rozmístění a počty Rómů a Sintů v rámci Evropy a světa se v průběhu poválečných let velmi měnily: dislokace a usazení v jednotlivých zemích se stabilizuje, ale počty výrazně narůstají. Do šedesátých let však šlo spíše o odhady, které se uvádějí, ale je to již orientace.

Odhad počtu Rómů a Sintů ve světě (z roku 1967) - za 50. až 60. léta:

Země	Počet Cikánů	Pramen, rok odhadu	třídizne 7c Komu a suitu
Anglie a Wales	15 000	sč + od 1965	0,03
Belgie	velmi málo	od 1965	-
Dánsko	velmi málo	od 1965	-
Norsko	velmi málo	od 1965	-
Sev. Irsko	309	sč 1966	0,02
Rakousko	500	od 1965	0,007
Švédsko	1 000	sč 1965	0,01
Finsko	4 000	sč 1954	0,09
Irská republika	5 880	sč 1961	0,2
Řecko	7 429	sč 1951	0,09
Itálie	9 395	sč 1963	0,02
Nizozemí	20 000	sč 1959	0,2
Německá spolk. republika	30 000	od 1965	0,05
Polsko	30 000	sč 1949	0,09
USA	50-100 000	od 1954-55	0,02
Francie	80 000	sč 1961	0,2
Jugoslávie	85 000	sč 1953	0,5
Rumunsko	104 216	sč 1956	0,6
SSSR	132 014	sč 1959	0,06
Maďarsko	190 000	od 1965	1,9
Bulharsko	230 000	od 1965	2,9
Československo	200 000	od 1958	1,5
Československo	224 000	sč 1967	1,7

od = odhad (sčítání) z úhrnu

sč = sčítání obyvatel

Tyto odhady jsou skutečně velmi nepřesné a přibližné, mnohé už ze začátku 50. let, takže i nesrovnatelné. Skutečnosti už tehdy neodpovídaly údaje kupř. z Rumunska, Jugoslávie a zemí dalších, kde počty Romů byly vyšší. Celkový počet necelých 1 480 000 je zřejmě podhodnocením skutečného stavu.

Stejně důležité jako početní rozmístění a relativní počet Rómů a Sintů v jednotlivých zemích je zastoupení jejich rozdílných skupin - převažující charakter romského etnika, pokud jde o hlavní skupiny v dané zemi žijící, etnickou homogenitu, stupeň jejich sedentarizace (zda jsou převážně kočovní nebo usedlí), jejich uzemní koncentraci (zda žijí více v disperzi - nahuštění nebo rozptýleně) a zda a jak hovoří romsky.

Příjezd kočovných Rómů do zimoviště (u Volar, 1958)

*Takto žily skupiny olašských Rómů ještě do roku 1959 - Presovsko, 1941
- okolí Volarna Šumavě, 1958*

Diferenciace Rómů a Sintů podle skupin je ohromná: Sintové žijí převážně v Německu, Rakousku a v dalších i částečně německy mluvících zemích včetně Čech a Moravy. Manušové, jak se další malá skupina nazývá (*manuš* je člověk), žijí hlavně ve Francii či francouzsky hovořících zemích. Gitanos jsou Rómové ve Španělsku, Andaluzii a v jižní Francii. V zemích Velké Británie a Irska (Spojené království) žijí Romové, nazývaní „Gypsies and Travellers“ (Cikáni a potulní lidé - Tinkersové, brusiči aj.), většinou kočovně nebo polousedle. Evropští „Cikáni“ se dělí ale na tři hlavní skupiny: Romové, Sintové a Gitanos, zv. Callé (Kale), které - především podle jejich mínění - nelze však nazývat jednotně Romové. Speciální skupinu v rámci Rómů představují olašští Rómové

specifický životní způsob a svůj olašský jazyk. Vnitřně se dělí na mnoho podskupin - Kalderare (kotláři), Lovare (koňští handlíři), Curare (nožíři apod.) a Bojášové, Mačvajové (žijící v USA, Kanadě a Srbsku), Ursarové či Mečkari (v Rumunsku-Banátu a v Srbsku, kde byli i medvědáři), Rudari - korytáři (rumunští Rómové - korytáři, žijící i na východním Slovensku), Gurbeti, Burbati a další. U nás se z nich vyskytují hlavně první dvě skupiny - Lovare a Kalderare; převažují však usedlí Rómové (zejména slovenští) a v malém počtu Sintové.

Charakter romského etnika v některých evropských státech koncem 60. let ^{12/}

Stát	Relativní počet v % z celkového počtu	Etnická homogenita	Stupeň sedenterizace
Československo	1,7	4 etnické skupiny (jedna představuje 80% romské populace)	absolutní většina tradičně usedlá
Sovětský svaz	0,06	6 etnických skupin na území evropské části + skupiny na asijské části	tradičně kočovní; po VŘSR postupná sedenterizace
Bulharsko	2,9	etnická roztržitost + nábož. diference (muslim., křest.)	část kočuje, větší část usedlá
Maďarsko	15	9 jazykových skupin (3 většinové jazykové skupiny a 6 menšinových jazykových skupin)	většina usedlá
Rumunsko	0,6	etnická roztržitost	část kočuje
Velká Británie	0,03	víceméně charakter sociálně-etnické skupiny s některými rysy etnika	většina kočuje, část polousedlá
Německo	0,05	převažuje skupina Sintí	velká část kočuje + nově usedlé komunity

Řečtí Rómové (Kréta u Heraklionu, 1972)

Romka z Bosny (u Sarajeva, 1986)

Romská košíkařka z Turecka (Kušadari, r. 1988)

Srbský Rom - žurnalista
Dragoljub Jevremovič
(Beograd, r. 1994)

„Jugoslávský“ Rom - literát
a jazykovědec Trifun Dimič
Z Nového Sadu, Vojvodina
(r. 1987)

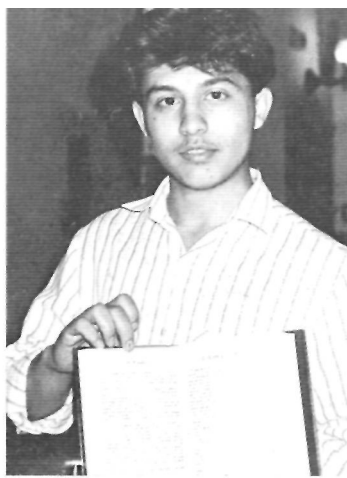
Turecká Romka
Tatima H., (žijící
ve Vídni, r. 1990)

Ruský Rom (prof. Lev Cerenkov.
lingvista z Moskvy, r. 1991)

Polský Rom - Roman
Kwiatkowski (Osvětim, r. 1993)

Maďarský Rom - tanečník
z Budapešti (r. 1990)

Ruská romská zpěvačka Raja
(na Romfestu, Brno 1990)

*Rumunští kočovní Rómové - brusiči
(Constanza, 1955)*

*Romská dívka z Podkarpatské Rusi
Z Berehova (r. 1990)*

*Rumunští Rómové, běženci - uprchlici
v Polsku (u Krakowa, r. 1994)*

*Tradiční typ romské ženy
z Bulharska*

*Francouzská Romka
(v St. Maries de-la Mer, 1970)*

*Španělští „Gitanos“
(jižní Francie, r. 1970)*

*Francouzský Rom - romista a kněz
Matéo Maximoff (1971)*

*Starší romská žena z Finska
(r. 1987)*

*Současný představitel španělských
„Gitanos“ (1993)*

*Anglická Romka z velkorodiny
Lee (r. 1971)*

*Romský chlapec ze Skotska
(r. 1990)*

*Americký Rom - prof. dr. Ian Hancock,
romista z University Texas, USA
(r. 1992 - na konferenci ve Stupave)*

K jazykové a Územně sídelní situaci Romů^{13/}

Stát	Jazyková situace	Územní koncentrace
Československo	většina hovoří romsky - jeden hlavní dialekt; progresivní bilingvizace (někde asimilace)	v SR velká koncentrace (a částečná disperze), v ČR větší disperze
Sovětský Svaz -SNS	většina hovoří romsky bilingvní, mnoho dialektů	poměrné rozptýlení
Bulharsko	většina hovoří romsky bilingvní, mnoho dialektů	koncentrace i rozptýlené komunity, rozptýlené rodiny
Maďarsko	část jazykově asimilovaná nadpoloviční většina romsky. více dialektů	Částečné rozptýlení
Rumunsko	většina hovoří romsky bilingvní, většina hovoří romsky	velké koncentrace i rozptýlené rodiny. část kočovné skupiny
Velká Británie	jazykové asimilování (etnolekt angličtiny)	rozptýlení
(Zapadni) Německo	převažuje dialekt Sinti bilingvní,	(chybí údaje)

Absolutní počty Romů jsou nejvyšší v Rumunsku - více než 1 až 1.5 milionu lidí. v zemích bývalé Jugoslávie - okolo 1 milionu, v Bulharsku se počet blíží stejnému číslu a na čtvrtém místě je okolo roku 1990 Československo s počtem 600-750 tisíc Romů (což je reálný odhad, přestože je vyšší než dříve oficiálně uváděné evidenční přehledy); z toho více než jedna třetina žijících v České republice a dvě třetiny v Republice slovenské. Mezinárodní představitelé Romů odhadují, že dnes je na světě nejméně deset, spíše však 15 milionů Romů - z toho nejvíce ve středo- a východoevropských zemích.

V Evropě dnes žije celkem nejméně 8 milionů Romů. rozptýlené v různých zemích. Vzhledem k tomu, že se jejich počet neustále zvětšuje - u nás stejně jako ve světě, brzy zde budou Romové představovat tak velikou národnostní skupinu jako je současná Česká republika a dvojnásobnou než Slovenská republika.

Rozšíření Rómů a Sintů po Evropě se ustálilo dnes do této podoby; následující počty v jednotlivých zemích jsou uváděny Radou Evropy (Council of Europe) za rok 1993:

Cikáni (Rómové a Sintové) a potulní v Evropě - přibližné počty:

Stát	minimum	maximum
Albánie	80.000	100.000
Rakousko	20.000	25.000
Belgie	15.000	20.000
Bosna-Hercegovina	30.000	40.000
Bulharsko	600.000	700.000
Společenství nezávislých států (Rusko, Ukrajina atd.)	500.000	600.000
Chorvatsko	25.000	35.000
Česká republika	250.000	300.000
Kypr	500	1.000
Dánsko	1.500	2.000
Estonsko	1.000	1.500
Finsko	7.000	9.000
Francie	280.000	340.000
Německo	110.000	130.000
Řecko	120.000	180.000
Maďarsko	550.000	600.000
Irsko	22.000	28.000
Itálie	90.000	110.000
Lotyšsko	1.000	1.500
Litva	3.000	4.000
Lucembursko	100	150
Makedonie	220.000	260.000
Holandsko	35.000	40.000
Norsko	500	1.000
Polsko	50.000	60.000
Portugalsko	40.000	50.000
Rumunsko	1,800.000	2,500.000
Srbsko-Černá Hora	400.000	450.000
Slovenská republika	480.000	520.000
Slovinsko	8.000	10.000
Španělsko	600.000	750.000
Švédsko	12.000	15.000
Švýcarsko	15.000	20.000
Spojené království (Velká Británie)	90.000	110.000
 Celkem v Evropě (přibližně):	 6,700.000	 do 8,000.000

Na konci světa - co dál?

KE ZMĚNÁM ZPŮSOBU ŽIVOTA RÓMŮ V NAŠICH ZEMÍCH

- tradice a současnost

Způsob života je relační kategorií v celém vývojovém procesu poválečné cesty Rómů v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Je tak průřezem dynamiky jejich vývojových změn i nástrojem společenského pohybu. Etno-sociální struktura způsobu života Rómů má své vývojové dimenze. Dichotomizujeme ji, byť zjednodušeně, na „tradiční“ a „současnou“.

Probíhající proces přeměn způsobu života a do jisté míry i myšlení Rómů v tradičním i pro ně novém prostředí se promítá zejména v těchto oblastech:^{1/}

oblast (obecně)

individuální
materiální
společenská

duchovní

oblast vývojového procesu u Rómů

dispozice fyzické a duševní
způsob života - materiální projevy
společenské vztahy - vnitřní i vnější,
sociální a mezirodinná komunikace
duchovní kultura, hodnotový vzorec

V uvedené struktuře jsou, byť zdánlivě staticky, vyjádřeny základní oblasti tohoto vývojového procesu, které jsou spojeny vzájemnými vnitřními vazbami. Tuto strukturu je však třeba vidět právě ve vývoji celé problematiky, kdy se mění váha jednotlivých oblastí a kdy vzájemné vazby dostávaly pak v průběhu „státního řešení“ (i určitého dobrovolného adaptačního či integračního procesu části Rómů) v jednotlivých údobích navíc odlišnou úlohu a charakter.

Postavení současných Rómů, jejich místo v majoritní společnosti je ovlivňující je dnes pro ně komplikované. Na jedné straně na ně působí sféra vlastních vlivů ze strany svého etnika, své národnosti - tedy vlivů tradičních i nových, na straně druhé sféra vlivů „vnějších“ ze strany okolní společnosti, která na ně působí často rozporuplně; mění se jejich hodnotová orientace, což však nemusí být vždy v rozporu s jejich identifikováním se s vlastním romstvím. Pokusíme se hlavní sféry vlivů a vzájemné vztahy přiblížit na následujícím pracovním grafu:

*Takto žily olašské skupiny
ještě dlouho po válce
(Kladensko, r. 1958)*

Majoritní (dřív. čsl.) společnost
(Česká rep., Slovenská republika)
- její zákony, hodnoty, normy

Sféra vnitřních,
hlavně tradičních vlivů:

rodina, příbuzenství,
rod - skupina

příslušnost
k romskému etniku,
k národnosti
- etnická identita
- romství

původní prostředí
(„cikánská osada“
na Slovensku
či jiná komunita)

romské subjekty, hnutí
(1969-73 Svaz CR),
nyní romské strany,
svazy v ČR a SR,
i mezinárodní-IRU, RE

specifika
(antropolog, etnická,
jazyk atd.)

specifika způsobu
života a hodno-
tového vzorce

romská etnická specifika

Sféra vnějších,
nových vlivů:

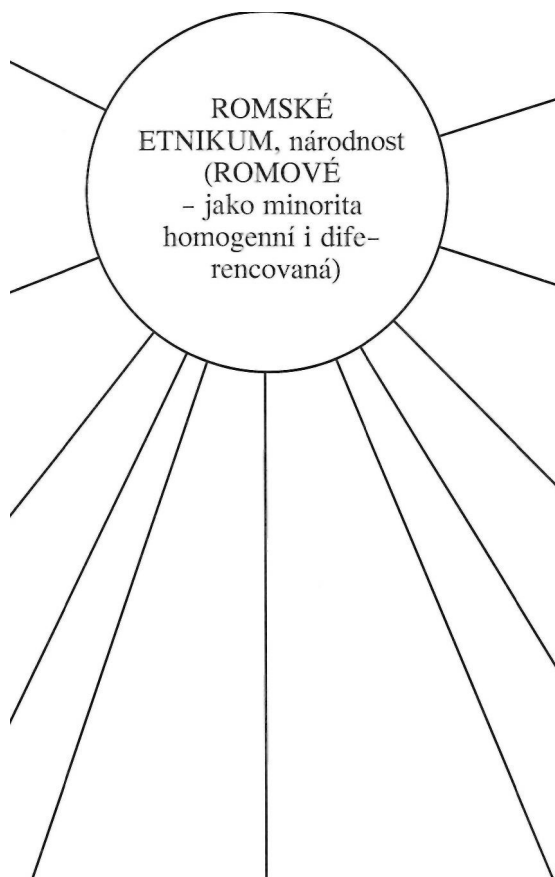
změněné společenské
postavení a prostředí,
bydlení (sousedské
vztahy)

zaměstnání, vztah
k práci, změny v sociál-
ním statusu, zapojová-
ní do společnosti

škola, osvěta,
komunikace, vzdělání

společensko-behaviorální
oblast

tradiční kultura,
duchovní oblast

Na tomto principu a přístupu si můžeme vytvořit
PRACOVNÍ MODEL STRUKTURY ROMSKÉ PROBLEMATIKY
(jako statický model, zařazený však do prostoru a času):

OBLASTI
(obyčejné):

IV. duchovní	DUCHOVNÍ KULTURA, VÍRA	KONCEPCE tzv „CIK. PROBLÉMU“	ADAPTACE DO SPOLEČNOSTI	HODNOTOVÝ SYSTÉM
III. společenská	POSTOIE K „NECIKÁNSKÉ“ SPOLEČNOSTI	VLASTNÍ ROMSKÁ HNUTÍ	SPOLEČENSKÉ, SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ	POLITICKO - SPRÁVNÍ OFIC. ŘEŠENÍ ROMSKÉ PROBLÉM.
II. materiální	SPECIFICKÉ TRAD.PŘED- POKLADY (a aspirace)	ZPŮSOB ŽIVOTA RÓMŮ (mater.)	VÝCHOZÍ SPOLEČEN. - HMOTNÉ PROSTŘEDÍ	ŽIVOTNÍ STYL A KULTURA (jako celek)
I. individuální	VYMEZENÍ RÓMŮ - JAKO SKUPINA -ETN., NÁRODNOSTNÍ	ANTROPOLOG. ZVLÁŠTNOSTI A JINÉ DISPOZICE	SOCIOPSYCHICKE DISPOZICE	SEBEREALIZACE, SEBEUVĚDOMOVÁNÍ (romipen)
ZÓNY (zvláštní):	1. ideová	realizační		4. formová

Tento do jisté míry záměrně zjednodušený model struktury celé problematiky v jejích vztazích považují zaje-
den ze základních modelů, z něhož je možno vycházet a tuto problematiku posuzovat. Vyrůstá ze základních spe-
cifických problémů v oblasti individuální (především z hlediska Róma - jedince i skupiny) přes oblast materiál-
ních předpokladů - do oblasti společenské, až k nejvyšší oblasti duchovní. (Těmto čtyřem, v podstatě obecným ho-
rizontálním rovinám odpovídají opět vertikálně čtyři základní zóny: ideová, realizační, „normová“, „formová“.)
Představme si tyto roviny a vrstvy nejen vedle sebe, ale i nad sebou, prolínající se prostorově a vzájemně na sebe
působící. Tomuto základnímu modelu odpovídají i skutečné dynamické fáze vývojových změn v postavení rom-
ského etnika a celé této problematiky. Pokud jde o postavení Rómů v majoritní společnosti a její vztah k nim
v rámci koncepcí „řešení romské problematiky“, možným modelem tohoto vývoje budou zřejmě rovněž čtyři eta-
py - dlouhodobé fáze, dělí se vnitřně na nižší strukturální fáze, nutná mezidobí:

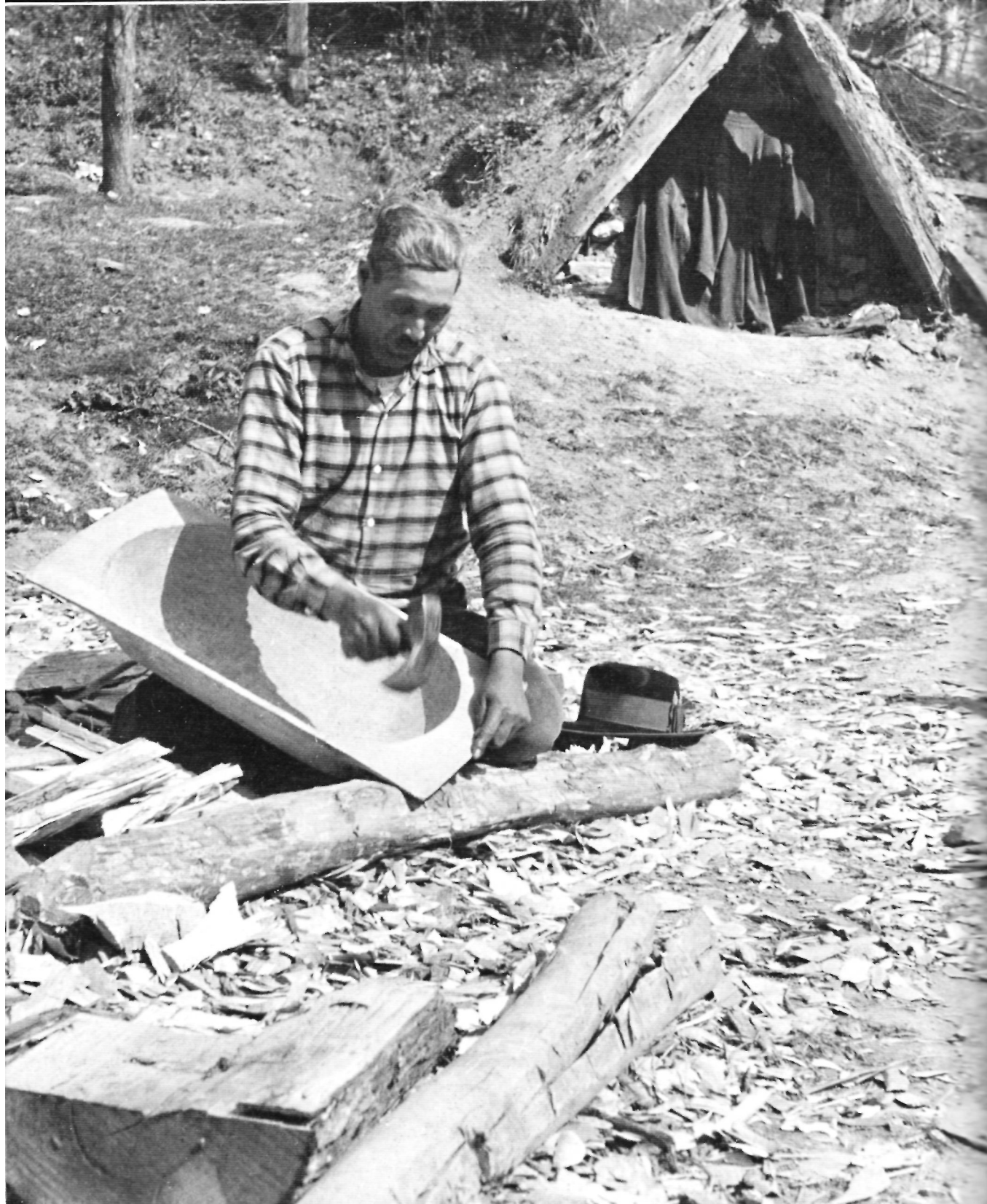
1. etapa - ideová (přípravná), v níž dochází k výrazným změnám v postojích Romů , v postojích ostatních oby-
vatel a v postoji - koncepci společnosti, pokud jde o celé charakterizování, formulování a vytyčení řešení tzv. „ci-
kánského (romského) problému“ (první období poválečné - do roku 1956);

2. etapa - materiálně-ekonomická (realizační), v níž jsou vytvářeny podmínky pro změnu přístupu k Rómům
a je realizováno vlastního nové řešení (období totalitního režimu od 50.let do r.1988.

3. etapa - společenská, v níž dochází k zásadní kvalitativní změně postavení Rómů v rámci společnosti a k rea-
lizaci kvalitativních změn (konec 80. let);

Radost a smutek

Jeho ruce dokážou kmen jasanu či topolu přetvořit na koryto, užitečné i krásné

4. etapa - kulturně-duchovní, kdy se v závěru tohoto vývojového cyklu ustalují, zhodnocují i krystalizují výsledky předchozích etap; tato etapa je zároveň přípravou dalšího předpokládaného cyklu vzhledem k novým problémům v souvislosti s vývojem společnosti a světa obecně, tak romského etnika zvlášť (tj. od roku 1989 po současnost).

Bylo možno hypoteticky předpokládat, že jednotlivé tyto etapy budou dlouhodobé, že se uskuteční v rytmické periodizaci různé délky - a to jak v rámci větších fází civilizačních, tak i v generačních a sociálních pulzech. Tento dynamický model čtyř etap organicky navazuje na předchozí, v podstatě statický model struktury celého problému. Podstatné však na něm je, že v každé z těchto dynamických vývojových etap má vedoucí postavení vždy jeden - pro dané období hlavní problém, který je nadřazen všem ostatním, v nichž však rovněž obsažený (i když různé potencionální síly). Významná je především ta skutečnost, že od 3. - 4. období postupně přestává být Rómy

pouze manipulováno a že se z objektu řešení stávají i jeho subjektem. V oblasti řešení dílčích otázek už mělo jít spíše o vytváření realizačních podmínek a usměrňování - na rozdíl od předchozího direktivního, nediferencovaného, necitlivého a nevědeckého přístupu k celé problematice. (Podíváme se později v kapitole o „státním řešení“, zda k těmto změnám došlo.)

V oblasti materiální kultury životního způsobu jde o čtyři oblasti: způsob obživy, bydlení, stravování a odívání. V oblasti duchovní jsou to rodinné, skupinové a společenské vztahy, oblast víry - lidového náboženství a změny v hodnotové orientaci Romů .

TRADIČNÍ ŘEMESLA A ZPŮSOBY OBŽIVY

V neromské společnosti panoval a stále u mnoha lidí přetrvává názor, že Rómové se dříve převážně živili příživnickými způsoby obživy - že žebrali, kradli slepice a potraviny, vykládali z karet a z ruky a různě podváděli. Je pravdou, že tyto formy obživy někteří Rómové provozovali ještě dlouho po válce, diferencovaně podle skupin a prostředí. Některý z těchto obživných způsobů užívaly zejména ženy, někdy i děti. Ovšem většinou jen jako přídavné formy obživy - při řemeslné a jiné práci svých mužů, kdy jejich výdělky nestačily na krytí základních výdajů, zejména stravování celé rodiny. Pouze v určitých rodinách olašských Rómů byly tyto způsoby obživy v dřívějších obdobích hlavním zdrojem získání potravy, jídla nebo šatstva. Pro většinu Rómu to však neplatí.

Převážnou část Rómů tvořili dříve řemeslníci nebo hudebníci. Dokladuje to i soupis profesního složení Romů z přelomu 19. a 20. století, provedený v roce 1893 v Uhrách.¹⁷ Je dobré si v souvislosti se způsobem obživy a zaměstnání našich Rómů uvést z tohoto cenzu alespoň některé údaje. Na území Slovenska - tehdejších Horních Uher - žilo v 16 župách přibližně 36 tisíc Rómů; z nich pouze asi 600 osob kočovalo. 2 tisíce bylo polo-usedlých a zbývající převaha Rómů byla usedlá.

Přibližné profesní složení romské populace na Slovensku podle údajů ze soupisu r. 1893;

třídní zam. skupiny	profesní skupiny	počet příslušníků profesních skupin	celkový počet příslušníků této skupiny (třídy)
drobní řemeslníci	kováři a jiní		
	zpracovatele kovu	4 598	
	cihláři	1817	
	provazníci	1079	7940
	pálení vápna	286	
	zpracovatelé dřeva	145	
	obuvníci	15	
hudebníci	hudebníci		4 062
pomocné služby	pohodní		
	čističi žump	63	
	metaři		
	pradleny	600	663
překupníci	(překupníci)		445
železářský pním) si			100
rolníci	(prac. v zem.)		469
nezaměstnaní (rod 15 lei)	žebření	2886	
		(z toho ženy 2513)	
	krádeže	123	3 715
	vydržování obcí	4	
	vydržování příbuznými	378	(z toho ženy 3154)
	jiné	324	

Tento soupis dokládá pro mnohé asi překvapivý fakt, že totiž už tehdy bylo 78 procent Rómů zaměstnaných (včetně řemeslníků a prací sezónních) a jen 22 procent nezaměstnaných (a jinými druhy obživy se živících), z čehož však většinu tvořily ženy a mládež. V převažující skupině tehdejších Romů, kteří pracovali, tvořili naprostou většinu tedy kováři, kotláři a jiní zpracovatelé kovů (4 598 Romů) a téměř stejný počet (4 062) byli hudebníci.

Mnoho romských rodin se však ještě před 2. světovou válkou a dlouho i po ní živilo dvěma i více způsoby, protože jedno řemeslo nebo zaměstnání jim nedávalo dostatek prostředků ani k uhlájení holé existence. Za výrobky kovářské, kotlářské, za vyrobené války (sušené cihly) a zejména za pomocné práce v zemědělství i jinde byli totiž Rómové dlouho odměňováni jen v naturáliích, hlavně v prostředí vesnickém.^{2/} Podobná situace byla ještě v období po roce 1945 - až do tzv. kolektivizace zemědělství kolem poloviny padesátých let, někde do roku 1957. Romská řemesla, jakož i různé druhy obživy a pomocných prací, byla totiž spjata se soukromým zemědělským hospodařením, které jejich služby potřebovalo; byla na něm tedy závislá. Šlo tedy o hospodářskou symbiózu romského a místního, hlavně zemědělského obyvatelstva.^{3/} Po zániku většiny soukromých zemědělců a vzniku zemědělských družstev (JZD, JRD), státních statků s dílnami strojně-traktorových stanic (STS) už výrobky a služby romských řemeslníků nebyly tak potřeba, a tak postupně i řemesla a dovednosti Rómů zanikaly. Do začátku devadesátých let, tedy do současnosti, se přesto některé z nich zachovaly, přestože třicetileté období politického tlaku na vše specificky romské vykonalo své. Dnes se začíná projevovat opět vzrůstající zájem o romská tradiční řemesla a snahy o jejich oživení, což by významně mohlo přispět i u mladé generace k identifikaci se svým romstvím, vzrůstu pocitu hrdosti na dovednosti svých předků (a u neromské populace poznáním těchto schopností změnit třeba vztah k Rómům k lepšímu).

Která jsou tedy typická, tradiční romská řemesla a dovednosti, provozovaná ještě v poválečném období?

Na prvním místě to bylo, resp. je romské kovářství, kotlářství, řetězářství a zvonkařství. Tato tradiční stará romská řemesla si k nám Rómové přinesli ze své indické pravlasti a provozovali je po staletí až do současnosti, resp. donedávna.

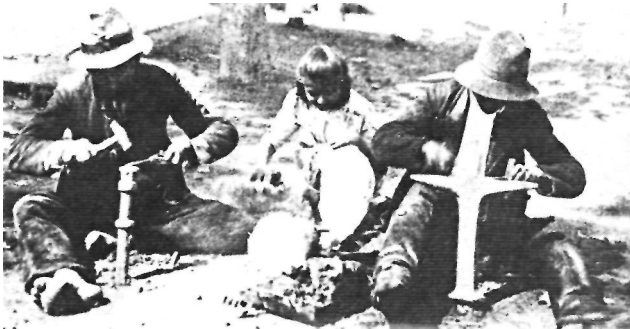
Kotlářství bylo výsadou převážně kočovných Rómů oláských - Kalderarů; ještě v prvním poválečném období některé tyto rodiny a skupiny mistrně vyráběly a potom prodávaly měděné kotlíky, kotle, pánve či talíře.^{4/} Později tyto výrobky obdobně vyráběli i z hliníku jednoduchým postupem, vyklepáváním a vytepáváním. (Pracovní postupy a techniky jednotlivých řemesel zde nemůžeme rozebírat - upozorníme na literaturu, byť sporadickou, kde se zájemci mohou s nimi případně seznámit.)^{5/} Hledání odbytu pro tyto výrobky bylo však spojeno s dalším putováním, s nutností další cesty. Dříve je vyměňovali většinou za potraviny a šatstvo nebo je prodávali na městských trzích. Později - od šedesátých let, kdy byli už nuceně usazeni, se počet kotlářů ještě zmenšuje; svoji tradiční řemeslnou výrobu museli zaměřit za opravářskou práci, opravovali starší kotle (ve velkých kuchyních), kbelíky, hrnce a další nádobí záplatováním a cínováním. Kotlářství stejně jako kovářství a další rukodělná řemesla byla však postupně vytlačována průmyslovou sériovou výrobou - a to nejen v případě řemesel romských.^{6/}

Kovářství je bezesporu nejtypičtější tradiční romské řemeslo, kterým se poctivě živilo Rómové po celá staletí - někde až do současnosti. Byli vždy váženi i ze strany místního obyvatelstva a mnohde byli ještě po roce 1945 jedinými obecními kováři. Dříve byla dílna romského kováře přenosná: skládala se ze železné přenosné (až později trvalé) kováčtiny - nákovy, romsky zvané *amoňis*, *amoňi* či *kovinca*; byla to jednoduchá krátká

Kotláři (Kalderare) dovedli i za nomádského života vyrábět krásné kotlíky, pánve a další měděné výrobky

Romští kováři dřívě pracovali vsedě, na jednoduché kovadlině, zabodnuté do země

železná tyč s vlastní nakovou, zaražená do země. V minulosti totiž romský kovář - *char'tas*. na rozdíl od kováře evropského, nepracoval ve stoje, nýbrž vsedě se skříženými nohama - podobně jako jeho dávní indičtí předkové - nebo v kleče.^{7/} Další základní součástí dílny byl měch. zvaný obvykle *pišot* - *dřívě malý* přenosný, z beraní nebo kozí kůže. s dvojitou dřevěnou lištou s průvlekem pro palec ruky, v dolní části opatřen dvěma kovovými rourkami, romští kováři si ho vyráběli sami. Při rozevření dlaně měch nabral vzduch, při zavření se uzavřel a tím začal proudit do výhně, do ohniště (*vigná*). Měch byl později párový (dva samostatné měchy s vývodem do ohniště), kde pomocník kováře ovládal každý měch jinou rukou: z jednoho vzduch vytlačel a do druhého současně nasával. Až později tedy byla již převaha romských kovářských dílen trvalých a takové se zachovaly donedávna či výjimečně dodnes - jako vydělené součásti obydlí, častěji však jako samostatné dřevěné „boudy“ či kryté přístřešky. Zde už pracují kováři postupně ve stoje, velký měch je zavěšen do dřevěné konstrukce, vedoucí k výhni. Používané kovářské nástroje se příliš nezměnily: kladivo (*sviri* či *čokanos*), kleště (*silavis*), sekáč (*duršlovo* či *kopid'i*), průbojník (*dorňikos*. *čalavkerdo*). kropenka (*vachtura*) a další. *Chad'asa* - kováři dlouho používali dřevěné uhlí (*kaštane angará*). které si mnozí dřívě sami pálili v milířích. Mezi nejčastější romské kovářské výrobky (*char'taskeri bur'i*) patří hřebíky s většiči či dvojitou hlavičkou, zvané „romské hřebíky“ (*románe karfi-na*), řetězy (*lancos*) různých velikostí, podkovy (*peTalos*) - které se typově vyvíjely, motyky (*gracá*), kramle (*šingli*, *kraml'a*), různá kovám a vše. co bylo třeba do zemědělství i domácnosti. Za 2. světové války a snad i po ní někteří z nich dělali i hřeby do železničních pražců. Mezi romskými kováři byly postupně velké rozdíly - podle jejich schopností a tím i v jejich způsobu života a společenském postavení mezi lidmi vlastními i okolními. Současní *chad'asa* se snaží udržovat alespoň zčásti tradici tohoto romského řemesla: byl to kupř. Koloman Gábor. nar. 1921. ze Spišského Štvrtku, který pracoval až do začátku 90. let, jsou to kováři v okrese Bardejov. Rimavská Sobota či jinde, nebo Andrej Patkán, (nar. 1923 v Bardejově), který rozvíjí kovářskou tradici

svého otce a již za pomoci moderní svářečské techniky vyrábí mříže na okna i dveře, svícny, zábradlí a další. Vysokých kvalit dosáhlo umělecké kovářské družstvo Rigokov v Dunajské Lužné a Podunajských Biskupicích (dnes součást Bratislavy), které se proslavilo v letech 1969 až 1973 jako družstvo tehdejšího Svazu Cikánů-Romů; v současnosti v Dunajské Lužné kromě tradičních kovářských uměleckých výrobků dokáží vyrobit i kopie historických zbraní a kovových doplňků k rekonstruovaným památkovým objektům a pracují i podle návrhů výtvarníků. Tyto schopnosti a dovednosti, na romské tradice tak úspěšně navazující, by neměly zahynout.

Kováři Sarkoziovcí z romského kovářského družstva v Podunajských Biskupicích - Bratislava (r. 1971)

Současný kovář v okrese Rimavská Sobota (r. 1994)

Starý romský kovářský měch

Zvonkařství patřilo donedávna také k tradičním romským řemeslům, i když málo rozšířeným. Někteří Rómové využili svých kovářských, klempířských či kotlářských zkušeností, někdy to zkusili i romští pastýři. Vyráběli zvonce a zvonečky - pro krávy, ovce a kozy, různých velikostí a tvarů, většinou z mosazi nebo z hrubšího plechu. Vyznačený tvar z něho vystříhli, a než došlo k vytepaní a zaoblení stěn zvonce, přinýtovali dvě ouška do středu ještě nepřestříhnutého plechu, zvenku na zavěšení řemenu a zevnitř na zavěšení „srdíčka“ tenkým koženým páskem. Větší zvonce (*kolompo*) pro dobytek měli hrubší „plechový hlas“ a menší zvonečky (*čengero*) pro ovce hlas vyšší; byly vyrobené buď také z plechu, nebo z mosazi (zvonce z mědi, vyrobené slévarenskou technikou, už zanikly dříve). Zvonkařství zaniklo v šedesátých letech. (Ještě koncem padesátých let jsem viděla Rómy v Jelšavě u Revúce zvonky z plechu vsedě na zemi vyrábět.)

Další skupinu tradičních starých romských řemesel tvoří **dřevozpracující řemesla**: korytáři, košíkáři a výrobci košat, dřívě i výrobci ozdobných holí a ti, kteří v milířích pálili dřevěné uhlí. Zatímco poslední dva jmenované druhy už dřívě zanikly, prvé tři druhy jsou živé dodnes.

Korytářství provozují Rómové po staletí a dodnes stejnou technikou a postupem. U nás je doménou malé skupiny tzv. rumunských Cikánů, kteří romsky ale už nemluví a s ostatními Rómy se nestýkají; stále vyrábějí velká i menší koryta (na prasata - maso ze „zabíjačky“, na těsto), malé kulaté mísy s držadly, zvané vahance, ale i vařečky, lžíce, naběračky a další předměty pro domácnost i hospodářství. Zejména v Podčičvě - Soli u Vranova nad Topľou na východním Slovensku, také ale v okolí Humenného a Bardejova, i na Slovensku jihovýchodním nevelký počet těchto rodin již po mnoho generací předává znalost této namáhavé, ale ojedinělé řemeslné práce z otce na syna (synové současných korytářů ale už nechťejí v tomto díle pokračovat, takže tato vzácná výroba je ohrožena). Velká koryta vytesávají většinou z kmene topolu, již starého a dožívajícího; po jeho odvětení kmen rozřezou (v poslední době už motorovou pilou, což je jediná zmodernizovaná etapa výrobního postupu) na délky koryt - 150 až 180 cm, přičemž však jejich užitková délka bez držáků (*kanas*) je pak o 20 cm kratší. Kmen se rozřízl na dvě stejné polovice; z jednoho silného kmene se vyrobí deset až šestnáct koryt. Hrubé tvarování koryta speciálními sekerami, větší (*tover*) a menší, které stídadají, je práce nejtěžší; na zaokrouhlování používají korytáři sekeru menší, na vydlabávání tzv. teslici (*kapa tover*), podobnou motyčce. Vnější část je dokončována a vyhlazována delším nožem, s rukovětí na obou jeho koncích. - Při výrobě menších mís a misek je uplatňován podobný postup, ale jejich výroba není tak namáhavá; jsou při ní používány silné větve stromu. Z tenkých větví zhotovují dřevěné lžíce, vařečky a kvedlačky, jejichž výrobní postup je rovněž prastarý a zajímavý. Mohou být vyřezávány už doma, třeba v zimě, zatímco koryta a větší mísy vyrábějí venku na speciálním místě, obvykle u potoka. Ještě do 70tých let prodávali své výrobky po okolních vesnicích, kde topol zpracovávali, někdy i na městských trzích, jarmarcích. Dnes se tomuto řemeslu věnují většinou už jen na objednávku - s výjimkou drobných výrobků, které mají vždy na prodej v zásobě; a to je už záležitost žen.

V posledních letech jsem dvakrát výzkumně sledovala celý postup výroby koryt právě v Podčičvě a byla okouzlena přímo mistrovským koncertem práce obou korytářů, kdy beze slova domluvy a bez jakéhokoliv měření se bezchybně z vonícího kmene nakonec vylopulo krásné velké koryto. Byla by velká škoda, kdyby toto řemeslo zaniklo.

Korytářství patří ke starým romským řemeslům: provozováno dodnes v Podčičvě - Soli u Vranova nad Topľou a v okolí Komárna rodinami tzv. rumunských Cikánů - korytům (1992)

Vypalování ve speciální peci

Žena korytáře Kanaloše s jím vyrobenou miskou - vahancem (Podčičeva, 1992)

Výroba košíků, opálek a košťat byla vždy zdrojem obživy mnoha usedlých Romů, kteří neměli jinou možnost zaměstnání zejména v mnoha osadách na Slovensku je tomu tak dodnes. Často je i vedlejší sezónní prací na převýdělek v zimním období pro muže, především důchodce. Košíkářství je u Romů dosti rozšířeno a provozováno až do současnosti, a to nejen v rámci Slovenska, kde však převažuje. Košíkáři se dělí na ty, kteří pletou jen jednoduché koše na brambory nebo opálky na krmení - z vrbového proutí neloupaného, a potom na ty dovednější, kteří pletou z loupaného bílého proutí koše a košíky na ovoce, na vejce či na houby, opálky, misky a malé košíčky na ruční práce či jiné. Ti nejzručnější z nich dodnes vyrábějí proutěný nábytek, koše na prádlo, ozdobné košíky na nákup a jiné výrobky, většinou krásně výtvarně vypletené, kupř. v Nacině Vsi u Michalovou, u Rimavské Soboty, u Jihlavy i jinde. Někteří romští řemeslníci - samouci - pletou velké i malé opálky z loupaných loubků, na Spiši a v dalších regionech dodnes. Na Gemeru, ale i jinde, se dodnes udrželo ještě pletení rohoží.

Košíkár v Trebišově (1962)

Výrobci košťat patří k méně zdatným, i když zhotovení pěkného a funkčně dobrého koštěte - *metly* není také jednoduché. Dodnes si jejich pletením přivydělávají mnozí starší i mladší romští muži, hlavně v osadách na Slovensku. Vyrábějí dva druhy košťat: jeden je kulatý bez konstrukce, s dřevěným pořízlem, okolo něhož pruty hrubšími konci přivazují; spodní část je rozšířená - na zametání. Druhým typem jsou košťata - metly ploché, zhotovené z výpletu prutů shora na dřevěnou konstrukci s pořízlem; jsou mohutnější a jsou používány v zimě na sněh. Oba typy se zhotovují rovněž z vrbového proutí.

*Košík, košíček z loupaných proutků a opálka
Z loubků - výrobky romských košíkářů
Z Naciny Vsi, okres Michalovce (r. 1992)*

*Dovednější košíkář plete
Z bílého loupaného proutí
(okres Rimavská Sobota)*

Rómové vždy tedy využívali přírodních materiálů. Patří mezi ně i hlína. Donedávna, ještě v prvých obdobích po poslední válce, pomáhaly romské ženy slovenským *gazdinám* vymazávat stěny bytů, pece a na jižním Slovensku muži pomáhali místním obyvatelům stavět domy s výplní hlíny, která se kladla mezi dřevěnou konstrukci stěn. Hlína se míchala se slámou a ředila vodou. A tak se přitom romští muži naučili stavět i vlastní domy z laciného, přístupného materiálu (dřeva a hlíny), což začali realizovat při stavění vlastních obydlí. Výrobě „válek“ - surových nepálených cihel - se naučili při pomoci místním obyvatelům; zcela určitě ale s vlastní výrobou těchto sušených přírodních nepálených „hliněných cihel“ začali již dávno jak pro vlastní potřebu, tak ve velkém pro výrobu na prodej. Výroba válek je jednoduchá a poměrně výnosná, protože potřebné suroviny jsou v podstatě zdarma. Donedávna byla zdrojem obživy mnoha romských rodin. Trvaleji se touto prací sezónně zabývaly hlavně ženy a větší děti, zatímco muži měli kromě toho obvykle jiné zaměstnání. Na určitých místech, kde se vyskytuje zvláště vhodná jílovitá půda na výrobu válek, vytvářeli Rómové jakási přechodná výrobní střediska, kam přicházeli každoročně s celými rodinami pracovat od jara do podzimu, kde přitom bydleli v provizorních obydlích a přístřešcích a kam si pak okolní obyvatelé chodili či jezdili pro hotové hliněné cihly (které dlouho vydržely, zejména když se stěny pak omítly). Připravenou vhodnou zem, očištěnou od kořenů, polili vodou, překopali a vymíchali šlapáním bosýma nohama. Zem pak zasypali plevami, přidali nakrájenou slámu; tuto hmotu na války vtlačejí do dřevěné formy rozměrů 25x15x15 cm. Vyklopené války sériově rovnali vedle sebe a nechali na slunci sušit. Při dobré dělbě práce jich může skupina vyrobit až 500 kusů denně. Tato výroba ve velkém - na prodej přetrvávala až do šedesátých let, kupř. ve středisku sezónní výroby válek „Hlinisko“ v Muráňské Dlhé Ruce v okrese Rožňava, v okolí Krásné Horky či jinde. Do posledních let se jen v případě některých romských lokalit na východním Slovensku dochovala výroba válek v malém - pro stavbu vlastních obydlí, na něž je řada Rómů stále používá. Větší část rodin staví však už své nové

Výroba „válek“ má zvláště u východoslovenských Rómů dlouhou tradici, ať jednoduchý domek si staví z vlastnoručně vyrobených válek již je vyráběli či dodnes vyrábějí ve velkém na prodej, nebo jen pro sebe (Rožňava, 1961)

rodinné domy z cihel, tvárníc nebo ze dřeva, takže tato řemeslná výroba zřejmě v dohledné době zanikne. (I když by bylo možné, že v současné ekonomické situaci a bytové krizi se třeba ještě tato výroba levného stavebního materiálu využije i ostatními.)

Ještě další řemeslné dovednosti a obživné způsoby měli donedávna naši usedlí Romové, ale většina z nich už zanikla a po roce 1945 nepokračovala nebo se udržela zcela ojedinele. Připomeňme alespoň oblast textilní řemeslné výroby, kterou provozovaly hlavně romské ženy a dívky jako přídatnou výdělečnou činnost.

Bylo to hlavně **tkaní šňůrek na „krosienkách“**, což byl zjednodušený malý ruční stav - dřevěné destičky (*dorora*), v nichž se vertikálně pohybovaly nitě v podlouhlých vypálených šterbinách; vedle každého tohoto otvoru byly vypáleny ještě otvory kulaté, přes něž byly provlečeny nitě, čímž vznikla dvojitá osnova. Konec osnovy, přes níž vznikala obvykle vícebarevná šňůrka, měla žena připevněnou k zemi nebo na vlastní palec natažené nohy; tato malá „krosienka“ byla 25 cm vysoká a 20 cm široká. Na výrobu silnějších šňůr, lan nebo provazů byly používány větší „dřevěné stávky“ a výroby se zúčastňovali často i romští muži ještě v prvních letech po 2. světové válce; o jimi vyrobená lana a silné provazy, používané při práci v lese, za koňský potah nebo při stavbě domu, byl značný zájem a byla to výroba tedy dosti výnosná. Za drobnější textilní výrobky ženy dostávaly ale jen potraviny nebo šatstvo.

Zajímavá byla i výroba **kartáčů a štětek** z pročesaných prasečích štětin nebo koňských žíní. Kartáčnice si obvykle musely dřevěnou destičku k výrobě kartáče dát zhotovit u neromského truhláře; přes otvory v ní provlékaly štětiny nebo žíně provázkem. Ještě do 60. let pracovaly poslední kartáčnice, ale pak již toto řemeslo zaniklo s postupující průmyslovou výrobou stejně jako mnohá řemesla další.

Výroba kartáčů, štětek a provazů patřila do 60. let tradičním romským řemeslům

Je rovněž asi neznámé, že někteří usedlí Romové **vyráběli také hudební nástroje**. Mezi nejdávnější jejich výrobky patří **drumla** - zcela jednoduchý lidový nástroj, přenesený do Evropy z Asie (zřejmě i z Indie) už ve středověku a díky Rómům v řadě slovanských zemích pak rozšířený. Skládá se z kovového rámu tvaru podkovy, v níž je vzpružinka, uváděná do pohybu hráčovým prstem - brnkáním, přičemž ústa vytvářejí ozvučnici. Dříve uměli drumlu vyrobít i romští kováři. Někteří romští muzikanti na Slovensku si dodnes vyrábějí struny z beraních střev, zejména na basy (kupř. v Giraltovcích ještě v r. 1988).

V současné době již po několik let amatérsky zhotovuje dřevěné hudební nástroje Rom Jozef Bihari ze Žiran v okrese Nitra a zajímavě je navíc zdobí. Jeho housle, violy, basy a cymbály jsou zároveň dokladem naivistního lidového umění - inzitní tvorby samouka.

Lidový výrobce hudebních nástrojů J. Bihari z Žiran u Nitra

Hudební nástroje, vyrobené Biharimjsou lidově naivistně vyzdobené (ze sbírk. fondu ÚLU ve Strážnici, 1991 a Muzea romské kultury v Brně, 1993)

Sfūrou, s koňmi

"Nechte si pohádat, mladá paní. karty nelžou"

Zcela odlišný byl ještě do začátku šedesátých let způsob obživy skupin olašských, do roku 1959 kočovných či polokočovných Romů. Kromě vzpomínaného kotlářství a občasných „příživnických“ obživných způsobů to bylo především koňské handlířství a překupnictví.

Koňské handlířství bylo až do násilného usazení těchto skupin v únoru 1959 velmi rozšířeno - hlavně u etnické skupiny Lovarů (*Lovare*), z větší části žijící na území slovenském. Vycházelo z dobré znalosti koní, s nimiž prováděli před jejich prodejem nejrůznější „omlazovací“ a léčitelské praktiky, aby je pak mohli prodat za několikanásobek jejich skutečné ceny. Podstata tohoto podnikání spočívala v tom, že od rolníků koupili staršího koně, nebo ihned několik, horší kvality (romsky *bogos* - herka), určitý čas ho krmili, léčili bylinkami a prováděli s ním různé praktiky, které nikomu neprozrazovali. Dříve než ho (či je) odvedli na koňský trh, obrousili mu staré žluté zuby, do krmení mu přidali arzen, aby měl lesklou srst a oči, mírně ho opili alkoholem anebo mu do kopyta někdy zatloukli malý dřevěný kolík, aby byl bujný a tak vypadal mladě. I zkušený znalec koní často od nich pak draze koupil nekvalitního nebo starého koně, který se ve svém skutečném stavu ukázal až za určitý čas, když „nadopování“ přestalo účinkovat. Oklamáný kupec ale už romskou skupinu obvykle nedostihl, protože se mezitím vydala na další cestu. Když ji dostihl, vrátili mu jen menší část původní ceny - vždyť prý jen z vlastní hlouposti od nich takového koně koupil, což je vlastně pravda. Ve větším rozsahu se takto mohli koňským handlířstvím zabývat opravdu jen Rómové kočovní, kteří se na svých cestách často pohybovali z místa na místo. Rómové polokočovníci, kteří měli svá trvalá zimní sídla, v nichž i během roku někteří z nich pobývali, museli při tomto podnikání a obchodování postupovat poctivěji, jako tomu bylo třeba v případě rožkovianských a kendických Rómů - Lovarů, olašských Rómů z Nitry a Topolčan a řady dalších. Využívali zvýšenou potřebu koní na sezónní zemědělské práce (v zimě koně lacino kupovali a pak na začátku jarních prací je výhodně prodali, když se mezitím o ně dobře starali a léčili je) nebo využívali i rozdílnosti jednotlivých oblastí - koně nakoupené v horských oblastech Spiše nebo pod Tatrami hnali do úrodných rovin Zemplína nebo okolí Košic. Na trzích používali své výřečnosti, někdy i najaté nepravé kupce ke zvýšení zájmu a ceny koně; ostatně to není nic specificky romského.

Překupnictví bylo často spojeno s koňským „handlem“, i když ne vždy. Zabývaly se jím hlavně romské ženy, mládež a někdy i děti. Skupovaly od vesničanů staré šaty, hadry, peří i jiné věci a prodávaly je nebo vyměňovaly

Na koňském trhu v Prešově (1940)

za nádobí a jiné průmyslové výrobky. V současnosti „kšeftují“ tyto romské ženy se vším možným, nejvíce s textilem. Neobcházejí už domácnosti, ale mají buď své male pouliční krámky, nebo s pomocí svých mužů ve velkém obstarávají a prodávají levné textilní a jiné zboží, mnohdy kazové; často jde o překupnictví ve velkém. Ale to také není specifikum jen romské.

Zcela zvláštní, opravdu specifickou skupinu tvoří mezi Romy **hudebníci** - "**cikánští muzikanti**" (lavutara), měšťtí i vesničtí, profesionální i amatéři. Po několik staletí byli spolu s romskými kováři nejrozšířenější a nejváženější skupinou mezi tradičně usudými Romy na Slovensku i jižní Moravě, po roce 1945 i v českých zemích. Je tomu navíc tak i do současnosti, i když jejich počty a role se změnily. Hudební nadání Rómů je známo a oceňováno, a to nejen u nás, už po několik staletí. V posledních třech staletích vzniklo mnoho romských muzik a orchestrů i „ciganských muzikantských band" u panských dvorů, ale i ve městech a na vesnicích. Podle hudebních schopností, stylu hry a místa, kde či komu hráli, docházelo v celé této skupině k velké vnitřní diferenciaci společenské, v charakteru životního způsobu a ve vztahu k ostatní romské komunitě. Na jedné straně to byli a jsou dodnes vesničtí muzikanti a na straně druhé, často opačné, jsou to měšťtí hudebníci, kteří hrají většinou profesionálně a pravidelně ve vinárnách, kavárnách a restauracích velkých měst. pod vedením mnoha talentovaných sólistů. Tito vynikající interpreti jsou následovníci celé řady romských muzikantských osobností v minulosti - jako byla legendární houslistka Cinka Panna - Panna Cinková. Anna z Gemeru (1711-1772). Michal Barna (1713-1775), slavný primáš romské kapely na dvoře kardinála Čákiho v Ostřihomi. nazýván "Maďarský Orfeus Slavík" Uherský Orfeus -Jan Biháry (1764- 1827). Jožka Piťo - romský hudebník, skladatel z levického okresu v 19. století (1800-1886), a mnoho dalších, proslavených i v našem století dvacátém. V období 1. republiky se z těchto romských muzikantů vytvořila jakási "cikánská šlechta"; v Košicích si založili "Spolok ciganských hudobníkov". zvaný *Lavutaris*. a považovali se za něco víc než ostatní, vybraně se oblékali a chovali, i když všichni takoví nebyli. Hráli většinou v tzv. cikánských lidových hudbách, což byly a dodnes jsou skupiny muzikantů v sestavě: primáš - 1. houslista. 2. houslista. violista - kontráš. nezbytný cimbalista. klarinetista a basista. Tato sestava je v posledních dobách rozšiřována případně o violoncellistu, saxofon nebo harmoniku - akordeon. Kromě těchto tradičních romských „cimbálovek". které však v tomto složení původně romské tak zcela nejsou, začali hrát a dodnes ještě více hrají v „moderních" hudebních skupinách v odlišném nástrojovém složení - buď

Profesionální cimbalista Laco Szegedi z Kráľovej Hornádem, od r. 1952 žijící v Praze

Cimbálová muzika bratří Hrivňových z Brna (původní ze středního Slovenska)

smíšeném s tradičními nástroji, nebo zcela jiném - s převahou kytar, doplněných bicími nástroji, trubkou či saxofonem. Hrají k poslechu a hlavně k tanci. \

V naší době se proslavil Jozka Pihík - vyhlášený primáš a virtuos z Bratislavy, kde hrával se svým orchestrem romských hudebníků v nejlepších kavárnách od dvacátých let až do roku 1950; svůj repertoár přizpůsoboval komerčně požadavkům „vyšších vrstev“ a hrál převážně slovenské a maďarské písně, skladby a světové šláгры a z romských písní jen Duj, duj, dešuduj a podobné žádané písně - obdobně jako ostatní profesionální romští hudebníci. Byli to vynikající sólisté a interpreti, ale nikoliv romské hudby a písní.

Jmenujme dále aspoň některé.^{8//} Štefan Csikós - virtuózní hráč na cimbál, skladatel a pedagog, se narodil roku 1913 v Bratislavě ve známé hudebnické rodině a odmala hrál na housle, violu, basu a violoncello; zůstal však u cimbálu a později u dirigování - v obojím se proslavil u nás i za hranicemi. Jako cimbalista hrál v kapele Jozefa Pihíka, od roku 1959 působil v začínajícím „SPUKU“ (Slovenském ľudovém uměleckém kolektivu); spoluzařadil i BROLN (Brněnský rozhlasový orchestr lidových nástrojů), kde aktivně působil. Později byl přijat do „Laterny magiky“ v Praze; po návratu do Bratislavy vyučoval, hrál i po světě - v Kanadě a USA, v Maďarsku, kde hrál ve vynikajícím orchestru Sándora Lakatoše. Zemřel roku 1976.

Další muzikantská osobnost - Rinaldo Oláh, primáš, virtuos a vedoucí kapely, narozen r. 1929 ve Zvolenské Slatině, hudební talent a vědomosti získal už od svého děda - známého primáše Jána Gašpara Hriska ze středoslovenské Očové. Po skončení konzervatoře byl prvním houslistou SPUKU a slavil úspěchy po světě. On už ale při svých interpretacích více rozvíjel i romský folklór.

Mezi ty, kteří proslavovali i romskou lidovou hudbu, patří také mnozí romští muzikanti z jižní Moravy - z Hrubé Vrbky a Velké nad Veličkou, Jozka Kubík a řada dalších zpoválečného období. Jejich synové a příbuzní pokračují v této cestě a také dnes dělají čest romské hudbě, romským muzikantům. Stále více mladých romských talentů studuje hudební konzervatoře - nástroje a dokonce operní zpěv, kupř Ondřej Ferko. Na druhé straně ale v posledních letech ubylo kavárenských a vinárenských „cigánských kapel“ ve městech, což je logické; souvisí to se změněným životním stylem i s nárůstem hudby, zprostředkované technickými prostředky (magnetofon, rozhlas, gramofon, video, televize), které používá zejména mladá městská generace i k tanci.

(Na vesnicích a v menších městech, hlavně na Slovensku, si stále udržují svoji pozici a roh romští **vesniční hudebníci**, i když v průběhu uplynulých padesátých let se jejich role a počet postupně snižuje!- z podobných důvodů celkových změn civilizačních a tím životního stylu, a to nejen ve městě. V rámci romské lokality mají stále výsadní, tedy lepší postavení a jsou více pro své umění váženi i okolním neromským obyvatelstvem. Jsou zváni na všechny možné společenské příležitosti; "řto typické „cigánské partije“ či muzikantské „bandy“ nesměly

Jako muzikanti jsou Romové zváni ve středoslovenských dědinách na svatby i oslavy (Polomka, r.1967)

Muzika v „cigánské osadě“ ve východoslovenských Petrovanech (r. 1962)

donedávna chybět na žádné vesnické tancovače, na svatbách, pohřbech, křtinách, na výročních i rodinných oslavách v prostředí neromském, ale zejména vlastním, romským. Profese vesnických hudebníků vyžadovala specializovanou kvalifikaci; získali ji ne na škole, ale od svých otců - muzikantů, starších bratrů nebo příbuzných. Hrát na housle, violu nebo basu, klarinet či cimbál se romští chlapani učí od dětství a jsou-li talentovaní, členy kapely se stávají třeba už od dvanácti nebo čtrnácti let. Typické je, že neznali noty - byli "sluchaři" a mnozí jsou dodnes.

U romských muzikantů nebyl jejich „pracovní kolektiv“ („partije“, skupina) však tvořen celou základní rodinou, jako třeba tomu bylo vždy u kovářů, ale obvykle jen mužskou částí rodové skupiny nejbližších příbuzných či přátel. Chodili hrát pravidelně, alespoň sezónně do stejného podniku a navíc byli zváni na zábavy, svatby a další příležitosti po celém okolí; zatímco za pravidelné hraní dostávali finanční odměnu, za toto příležitostné obvykle odměnu jen v naturáliích. Proto oni sami nebo další členové jejich rodin museli vždy hledat i přídatné druhy obživy. Pokud jde o repertoár těchto tradičních typických romských hudebních skupin - "partijí". v neromském prostředí hráli a hraji slovenské, maďarské, české a moravské písně, ale i dobové šlágry, občas i romské písně, hlavně čardáše. Mezi svými hrají více vlastní romské písně, na jejichž melodie se pak zpívá a tancuje. Bylo tomu tak a v mnoha místech ještě je hlavně na Slovensku; mnohem méně je tomu v prostředí českém a moravském, kde po přesídlení tito Rómové obvykle změnili předchozí *bašavipen* - „muzicírování“ za běžnou práci a tím se ztratili v anonymitě nekvalifikovaných dělníků, mezi něž v 50. a 60. letech zapadli. Ve větších městech České republiky je dodnes vždy alespoň nějaká romská hudební skupina, často kvalitní; jsou-li však žádáni Rómy, aby k nim přišli hrát na pohřeb či jinou příležitost, žádají mnohdy tak vysoké finanční odměny, že si to někteří dnes ani nemohou dovolit. Dříve by romští muzikanti přišli „vzdát čest“ třeba blízkému zemřelému bez nároku na odměnu: v posledních letech se i toto mezi Rómy velmi mění - v duchu konzumních norem majoritní společnosti, ale nikoliv v duchu romské tradice, podle níž bylo vnitřním zákonem prokazovat si čest - *pat'iv*. Tak si teď Rómové při svých rodinných oslavách a příležitostech zpívají často sami, za doprovodu kytary nebo harmoniky (na něž vždy někdo umí hrát) nebo improvizované hudební skupiny. Hudební talent Rómů se neztrácí, má jen jinou podobu.

Tyto tradiční, specifické způsoby obživy zažilo osobně, bezprostředně z vlastní zkušenosti nebo prostřednictvím svých rodičů, zhruba třicet procent Rómů v někdejší Československu. Více než dvě třetiny narozených po roce 1945, mnozí už v Čechách či na Moravě, jsou ještě více či méně ovlivněni staršími členy širší rodiny či komunity. Některé z jejich přežívajících postojů, stereotypů, zvyklostí a skupinových norem nejsou v souladu s obecnými postoji k práci a obživě u majoritní společnosti, které převažovaly do roku 1990. V posledních letech se zásadně mění postavení a podmínky pro zaměstnanost, spíše však narůstající nezaměstnanost většiny Rómů na Slovensku, ale i v České republice. (Tato stále komplikovanější situace je však už předmětem jiné kapitoly.)

Romští vesniční muzikanti jedou hrát na „gadžovskou svatbu (Trebišov, 1958)

A hrají všude - na Slovensku i "na Čechách!"

Na starém kočovním voze jede nový život (u Volar na Šumavě, 1958)

OD NOMÁDSKÉHO „BYTÍ“ K TRVALÉMU BYDLENÍ

[4]

Potřeba bydlet je považována za jednu ze základních potřeb každého člověka. U Rómů v době jejich nomádského, pohyblivého života šlo o potřebu mít alespoň nějakou střechu či přístřešek nad hlavou, kde by se schovali před nepřízní počasí, který by byl zázemím pro ženy s dětmi, pro staré lidi. Za tento přístřešek jim posloužil především vůz (prostor uvnitř i pod ním) nebo stan-šáttra, či provizorní přístřešek z větví, dřevěných desek nebo celty.

Kočování a s ním spojené prostředky tento pohyblivý způsob života umožňující byly charakteristické pro část našich Rómů - *Vlachike Roma* do konce padesátých let. V dobách svého nomádského života někteří dříve používali přenosné **stany** - *šáttra*, primitivní přístřešky, hlavně pak obytné vozy (*vurdon*) různého typu. Žili buď v jednoduchých vozech, krytých plachtou či rohožemi, nebo v obytných vozech, tzv. maringotkách různých typů, pohybující se po většinu roku z místa na místo po území Čech, Moravy i Slovenska až do února 1959, kdy byly tyto skupiny násilně usazeny - provedením soupisu na základě zákona č. 74/1958 Sb. Kola jejich vozů byla demontována, ale tyto vozy jim mnohdy poskytly ubytování ještě v prvním období po násilném usazení.

Zatímco stany - *šáttra* či *cerhy* jako přístřešek pro bydlení nomádských Rómů v podmínkách našich zemí přestaly být užívány už ve dvacátých letech a jen ojediněle ještě krátce po 2. světové válce, jednoduché přístřešky na pár dnů či týdnů si stavěly některé skupiny olašských Rómů na svých dočasných stanovištích v poválečném období až do roku 1959."

Vozy byly však pro ně až do uvedeného roku hlavním prostředkem nejen dopravním, ale i obytným, tedy domovem těchto rodin po většinu roku. Zpočátku novodobé historie života Rómů byly tyto vozy (*vurdon*) především typu zemědělských vozů žebřinových nebo deskových (tj. s plně dřevěnými postranicemi), obvykle kupované jako starší od sedláků. Na tento základní vůz si Rómové zhotovili konstrukci z větví, na niž upevnili nepromokavou plachtu nebo rohož. Uvnitř vozu během jízdy ležely v peřinách děti a ženy, pobývali starší lidé. Muži seděli na „kozlíku" nebo šli podél vozu, střídající se.

Když rodina či skupina zastavila na noc nebo když se někde utábořila na několik dnů, při dobrém počasí spali ti, kteří se do vozu nevešli, buď pod ním, nebo okolo ohně; při horším počasí používali navíc stany, nebo si zhotovili jednoduchý přístřešek z větví a dalšího přírodního materiálu. Vůz byl tažen koněm - věrným pomocníkem olašských Rómů, kterého vždy považovali za přítele a „bratra" - a proto koňské maso většinou nejedli.

Kočovný šáttra - cerha (stan) či podobný přístřešek byl domovem, střechou nad hlavou mnoha těchto Rómům ještě dlouho po r. 1945; v nich žily romské skupiny ve válce i před ní (severovýchodní Slovensko)

Kočovný vůz - „vurdon“, & plachtou nebo rohoží, byl po léta domovem našich olašských Rómů (jižní Morava, 1940)

Maringotka - obytný vůz byl již komfortnějším pohyblivým obydlím až, do soupisu, násilného usazení v únoru 1959 (Kladensko)

V takovýchto obytných vozech karavanech žije velká část západoevropských Romů domov, protože mnozí nemají možnost se dodnes (Anglie, 1991)

ani usadit (kupř. ve Velké Británii). Tato tvrdá realita je skryta za zdánlivým přepychem a „romantikou jejich života.

Romské vozy a vše s nimi spojené u nás zmizelo tedy násilným usazením, „likvidací kočovného a polokočovného života“ v roce 1959. Nomádský život našich olašských Rómů dokladují již jen vzpomínky některých z nich, nečetné fotografie, výtvarná díla a dodnes živý písňový folklór této skupiny. Vzpomínky na toto nomádské období se vryly i do paměti naší krajiny v podobě pomístních názvů lokalit, kde Rómové kočovali a pravidelně „stáli“ - Cikánský les, Cigánská hůrka a podobně.

Až později, i když ještě paralelně s používáním vozů - *vurdonů*, se dalším a ještě více obytným prostředkem těchto Rómů staly **maringotky** - obytné vozy, tažené buď párem koní nebo malým traktorem. Byly získávány obvykle jako starší od cirkusáků nebo „lidí světských“, tj. brusičů a dalších pohyblivých opravářů - Neromů či Sintů. Dřevěné maringotky různého typu si olašští Rómové často ještě zdobili - vyřezávali nebo barevně malovali, i když vnější vzhled těchto vozů nebyl nikdy tak výtvarně pojat jako třeba u Rómů polských, zejména ale anglických, kde tyto vozy vedle moderních přívěsových velkých „karavanů“, tažených už silným automobilem, můžeme potkat dodnes - kupř. i na mezinárodních romských setkáních a procesích (v jihofrancouzském Saint Maries de-la-Mer a jinde), jichž se zúčastňují sporadicky už i naši Rómové.

Interiér těchto obytných vozů - maringotek byl obvykle barevně vymalován, s použitím typických vzorů, a vybaven základním potřebným zařízením: postel - často skládací, otománek, stůl, lavice či židle, kuchyňský sporáček - kamínka (s komínem ze střechy vyvedeným), v oknech záclonky, na zdech rodinné fotografie a obrázky svatých. Až v novější době bylo vnitřní zařízení na elektrický proud z baterií, takže kromě lampy zde byl i rozhlasový nebo dokonce televizní přijímač, mnohdy i gramofon nebo později magnetofon. V současných kempinkových obytných vozech - velkých karavanech západoevropských Rómů ve Francii, Španělsku, v Anglii a jinde - je už veškeré moderní zařízení včetně ledničky, televize s videem, komfort krásného nábytku, elektrického sporáku i kobereců; kotlán - *Kalderare* mají ještě další vůz nebo část z vozu velkého, kde je dílna s náradím. Je to ale často jejich jediný

*Hej, tejlal zeleno veš,
(de) o Róma taňazin,
hej, lengre terně romňa
sa kachněn phiraven.*

*Hej, u zeleného lesa
tam Rómové táboří,
hej, jejich mladé ženy
jim slepice nosí.*

*Domky moravských Rómů - kolonie v Hrubé
Vrbce na jižní Moravě (r. 1940)*

Zcela jiný a různorodější byl a je způsob **bydlení Rómů tradičně usedlých**, v našich zemích od druhé poloviny 18. století. V českých zemích to byla a je pouze relativně malá skupina českých, moravských a zčásti německých Cikánů - Romů, kteří byli poprvé trvale usazeni za vlády Marie Terezie a Josefa II. zejména v oblasti jižní Moravy, např. v Oslavanech, Svatobořicích, Uherském Brodě, Strážnici a jinde. Většina z nich byla však v období 2. světové války vyvražděna, hlavně v koncentračním táboře Osvětim II - Brzezinka. Ti z nich, kteří přežili, žijí po roce 1945 dodnes buď v tradičních přízemních či patrových domcích obdélníkového půdorysu, nebo častěji už ale v běžných bytech.

Pro většinu ze skupiny slovenských i maďarských Romů, na Slovensku již po staletí usedle žijících, bylo donedávna převažujícím typem bydlení ve specifických romských soustředěních, tzv. cikánských osadách (*románe gava*)^{2/} Byly či dodnes jsou to buď městské „cikánské čtvrtě“ na okraji větších měst, jako byla třeba v Košicích, v Levoči a jinde, nebo - a to zejména - menší či velmi početná romská soustředění na okrajích, mimo intravilán menších měst a vesnic, často vzdálená jeden až tři kilometry od této zástavby, zvané „cikánské osady“ nebo „cikánské tábory“. Byla to - a některá dodnes jsou - vlastně „ghetta“,

kteřá vznikla a začala plnit dvojí funkci zejména ve vesnických lokalitách na Slovensku. Toto izolované soustředění je především projevem netolerance, formou vyhnání z místního společenství; na druhé straně však ghetto začalo plnit roli vlastního - svého místa, kde je možno žít bezpečně, být mezi svými, nacházet mezi nimi oporu a kde každý mimo tento uzavřený region je cizí.^{3/}

Zatímco v Čechách a na Moravě se kromě menší skupiny usedlých Rómů českých a moravských ještě dlouho v poválečných letech pohybovaly a kočovaly široké rodiny Rómů olašských i německých - Sintů, na Slovensku byla vždy situace odlišná nejen mnohem větším počtem Romů, ale jich tradičně převažujícím usazením.

Na Slovensku se už dávno omezoval kočovný způsob života Romů, a tím tedy docházelo k vytváření „cikánských osad“ a „táborů“ na okrajích vesnic a měst, většinou však mimo jejich zástavbu, intravilán. Tak tomu bylo a tak či mnohem hůře, tj. ještě dál od obcí, se tito Rómové museli „usídlit“ či přesídlit za druhé světové války, kdy si podmínky nemohli vybírat už vůbec.

*Osada v Bystranech na Spiši
-poloha v terénu (r. 1978)*

Usazování romského obyvatelstva vycházelo dříve z vhodnosti podmínek v dané lokalitě. Byly to bezesporu zejména podmínky sociální a společenské, které rozhodovaly o možnosti usídlení skupiny nebo rodiny v té či oné obci. Až do roku 1918 a prakticky až do roku 1945, kdy se Rómové teprve stali alespoň teoreticky rovnoprávními občany, měli možnost usadit se (dříve jen se svolením grófa, později obecního úřadu, ale zároveň za relativního souhlasu místního obyvatelstva, které je v kladných případech alespoň „trpělo“ na konci své obce nebo za ní). Zajisté, že velmi podstatnou úlohu při jejich usazování, při zakládání osad hrály přirozené podmínky toho kterého místa. Velmi záleželo na tom, zda byla v blízkosti voda, les, komunikace, zda místo pro založení budoucí osady bylo na svahu a jestli v blízkém okolí byl dostupný materiál pro vystavění jejich příbytků. Většinou však určené místo nikdy nemělo všechny přednosti, které by Rómům vyhovovaly a usnadňovaly jejich tehdy tak těžký život.

Podstatnou podmínkou pro výběr místa k založení osady byla určitě i možnost alespoň nejnütější obživy v obci nebo jejím okolí. Nejsnadněji a nejdříve se mohli usadit se svými rodinami romští hudebníci, především v pod-

zámčí sídel grófů, kteří si z nich často tvořili vlastní hudby, hrající potom pravidelně na panských slavnostech a zábavách. Avšak i v ostatních obcích se romští hudebníci - *lavutara* vždy dříve a snadněji usazovali, protože místní obyvatelé, kterým hrávali při všech zábavách a rodinných slavnostech, měli

k nim z tohoto důvodu alespoň trochu lepší vztah, než k Ro-

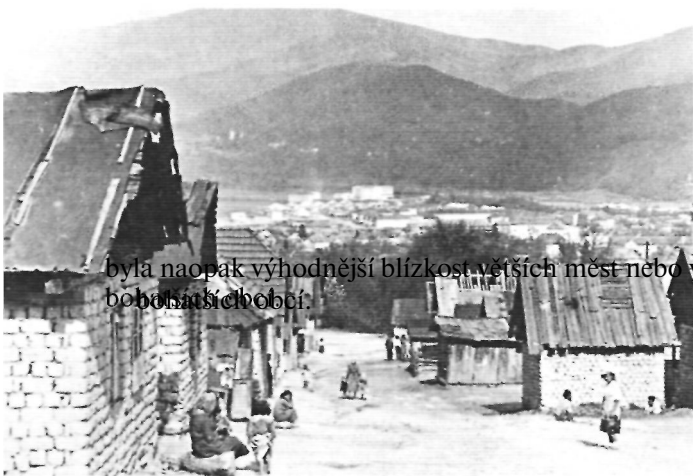
mům ostatním. Mezi prvními usazenými rodinami bývaly dále rodiny romských kovářů, kteří si vybudovali své společenské postavení na základě řemeslné zručnosti, takže se někteří z nich již velmi dávno stali obecními kováři. Ostatní rodiny se usazovaly kupř. tam, kde bylo vhodné hlinišťe k výrobě nepálených hlíněných cihel - „válnů“, kde se v okolí nacházely potřebné stromy a keře k pletení košíků a jiných výrobků tohoto druhu nebo kde byla možnost získání vhodného materiálu, potřebného k výrobě koryt, čímž se donedávna živili (a částečně ještě dodnes žijí) tzv. rumunští Cikáni - korytáři. Ostatní převaha Rómů, která neměla své řemeslo, byla tedy odkázána jen na příležitostná, pomocná zaměstnání nebo byla nucena hledat nejrůznější zdroje obživy, které poskytovalo dané místo. Pro příživnické zdroje obživy (žebrota, hádání z ruky, polní pých, menší krádeže a jiné), ke kterým byli dříve někteří Rómové pro zachování holé existence nuceni se obracet,

byla naopak výhodnější blízkost větších měst nebo velkých obodnáních obodnání.

Jistě, že při vznikání cikánských osad a „táborů“ hrály důležitou úlohu i podmínky další; mnozí Rómové se naopak vyhýbali blízkosti hřbitova, márnice nebo bývalého popraviště - v souvislosti se svou vírou v duchy zemřelých, kteří by jim prý mohli škodit.

Založené osady se postupně rozrůstaly a zvětšovaly, zejména podle toho, jaké v nich byly podmínky pro vlastní existenci jejich obyvatel. Některé naopak se zase zmenšovaly nebo vůbec zanikly, což zapříčiňovaly někdy pogromy a pronásledování ze strany společnosti nebo místního obyvatelstva, dále nakažlivé choroby nebo nedostatečná možnost nejnütější obživy. Jestliže byly pro ně společensko-sociální a hospodářské podmínky alespoň trochu vyhovující, nastával do těchto

- „Cikánská osada“ v Moldavě nad Bodvou, jv. Slovensko (r. 1962)
- Stará osada v Revúci, okres Rožňava (r. 1959)
- Stará osada Šambron, okres Stará Lubovňa (r. 1961)

osad příliv dalších rodin či celých skupin. Nově založené se rozrůstaly velmi rychle, navíc i v důsledku vysoké populace. O přijetí dalších rodin do tohoto kolektivu a o jejich celém směru života rozhodoval vždy „vajda“ čili *čhibalo*.

Co tedy rozumíme pod pojmem „cikánská osada“? Je to každé seskupení domků, kde bydlí pohromadě alespoň několik romských rodin, obvykle izolovaných od života ostatního obyvatelstva v obci. Nerozhoduje tedy pouze množství obydlí; tyto osady vznikly jak z několika málo, tak i z několika desítek nebo dokonce set domků. Většinu těchto osad charakterizuje především typický způsob života, který byl v nich v důsledku postavení těchto Rómů vždy odlišný - „nižší“ než u ostatního obyvatelstva. Přestože tyto osady byly většinou zakládány bez jakéhokoliv územního plánu a vymezení stavebních parcel pro jednotlivá obydlí, ve většině z nich byl určitý řád podvědomě dodržován, i když každá z těchto osad měla nebo dodnes má svůj vlastní charakter a je neopakovatelná - v důsledku různých zasazení osady do okolního prostředí, v důsledku rozdílnosti charakteru a stupně životního způsobu jejich obyvatel, v důsledku vlivu místní lidové architektury, materiálu a dalších specifik. Příznačné je, že většinou dodnes můžeme na první pohled zcela bezpečně již z dálky rozpoznat romskou osadu, i když je třeba zasazena do rámce ostatního osídlení obce. Téměř v každé větší typické osadě můžeme mluvit o hlavní uličce nebo prostranství a o dalších uličkách postranních, i když jsou domky stavěny nepravidelně. Toto členění bývá zhruba dodržováno a zachováváno, i když vnější tvář osady je měněna v průběhu vývoje - přistavováním domků dalších či přestavováním domků původních. Tyto větší prostory mezi jednotlivými domky mají od jara až do začátku zimy velký význam pro denní život obyvatel osady. V důsledku nedostatečného, stísněného obytného prostoru ve většině domků v těchto starých osadách zdržují se zde Rómové obvykle venku, jak v uličkách před domky, tak zejména na těchto prostranstvích. Až do 60. let postrádala většina těchto osad staršího typu jakékoliv základní vybavení; u některých z nich se tento stav uchoval dodnes. Tyto lokality byly budovány často na nevhovujících pozemcích, nejčastěji na obecní louce se spodní vodou, takže většinu roku byla celá osada ponořena do hlubokého bláta. Mnohé z nich byly velmi vzdáleny a tím odříznuty od zástavby města nebo obce, odkud sem nevedla (v některých případech dodnes nevede) žádná schůdná cesta. Celým osadám sloužila často pouze jediná studna se závadnou vodou nebo zde nebyla dokonce studna vůbec žádná, takže v některých z nich byli donedávna jejich obyvatelé nuceni používat vodu, dokonce i na pití, přímo z potoka nebo z blízké řeky (kupř. v Moldavě nad Bodvou, Egreši ajinde).

Některé osady, vzdálené od vlastní obce nebo města, neměly nebo dodnes nemají zaveden elektrický proud. V posledních 20 - 25 letech však do většiny „cikánských osad“ byl proud zaveden, takže převažující část rodin má již ve svých domcích řádné osvětlení, oblíbené rozhlasové přijímače i jiné elektrické spotřebiče, nyní i televizory a magnetofony. Vedle těchto stávajících velkých „cikánských osad“ čili „táborů“ (*romano taboris*) starého typu vzniklo zejména na východním Slovensku po druhé světové válce mnoho nových romských osad, kde způsob bydlení a života je již rozdílný, lepší od života „táborového“. V posledních dvaceti letech mnohé z nich zcela změnilo svou tvář a podmínky

*Letanovce (u Slovenského ráje) - rájem však dodnes nejsou, r. 1992
(stav dodnes nezměněný - bez elektřiny a kanalizace)*

*Velká Ida (okres Košice - dva světy: „cikánská osada“
v sousedství Východoslovenských železáren (r. 1992)*

Porovnejme střechy „cikánské osady“ v Sečovcích (1963) a „cikánské čtvrti“ v Constantinopolu - tureckém Istanbulu (1936)

pro život: jde o ulice či soubory rodinných domků, které si zde Rómové vystavěli a většinou pěkně zařídili. Dokladujme si situaci jedné z takovýchto tradičních velkých „cikánských osad“ na východním Slovensku a vůbec u nás na úryvku z diplomní práce E. D., tedy reality 2. poloviny padesátých let;^{4/} zároveň je možno posoudit značný vývojový skok, který většina Rómů za těch 35 let od této situace udělala:

„...Třebišovská osada se řadí mezi největší cikánské osady u nás. V současné době (r. 1957) má 78 domků, v nichž žije téměř 700 Romů. V jednom domku bydlí tedy průměrně 9-10 Romů, a uvážíme-li, že v osadě je většína domů jednoprostorových, průměrné velikosti 2x2,5 m - 3 m, vidíme, že tento stav musí mít nesporně záporný vliv na celkový stupeň jejich životní úrovně, na jejich společenský a rodinný život a především na jejich zdravotní stav. Většina domků, které trebišovští Rómové nazývají „koliba“, je tedy jednoprostorových, stavěných nasucho z „válků“ -přirodních hliněných cihel, bez základů. Silnější vítr, déšť nebo sníh lehce urazí kus zdi nebo střechy z plechových plátů; stalo se, že se někdy dokonce starý domek v takovém počasí zcela sesul. Celé osadě slouží jediná studna se závadnou vodou. Není tu ani jeden záchod, takže celé blízké okolí osady je velmi znečištěno, což má vliv na šíření nemocí; slovenští obyvatelé Trebišova se proto také „cikánské osadě“ či „táboru“, jak říkají, vyhýbají... Osada je vybudována na obecní, značně provlhlé louce, kde je spodní voda, takže většinu roku je zde blátivo. V prostředí, plném odpadků jídel a jiných nečistot, se pochopitelně velmi snadno rodí a rozšiřuje hmyz a zárodky nakažlivých nemocí. Uvnitř v domcích je nehygienické prostředí. Ve většině případů spí rodiče a malé děti namačkáni na jedné posteli společně

s většími dětmi, nebo starší spí na slámě nebo na de-
kátkách položených na hliněné zemi. Velká část těchto

ré z nich i radiopřijímače či gramofon. Přestože

Rómů se pravidelně nemyje, ani nepřevléká. K trebišovské „cikánské osadě“ nevede přes rozbahněnou a v zimě zasněženou louku žádná cesta; někdy je osada prakticky odříznuta od města Trebišova - a tím od školy, od obchodu, od lékaře, od práce. Až do jara 1956 byla celá osada bez elektrického osvětlení. V současnosti (r. 1957) je již i sem zaveden elektrický proud, takže dosti značná část romských rodin má již ve svých domcích normální osvětlení a některé z nich radopřijímače či gramofon. Přestože

V trebišovské osadě - sušení válek (1957)

procen to pěkných, čistých nových domků, v trebišovské osadě v posledních letech dosti rychle vzrůstá, je stará osada jako celek dodnes semeništem nečistoty a nemoci, kde nemohou vyrůstat zcela zdraví lidé.

Cikánská osada v Trebišově je rozdělena na dvě části, které sice tvoří celek, ale jejichž obyvatelstvo se téměř vůbec vzájemně nestýká. Vlastní, velkou cikánskou osadu - zvanou „romano taboris“ či „romano gav“ - tvoří 66 domků - „kolib“ většinou jednoprostorových, typických pro tuto osadu. Domky jsou zde rozestaveny většinou neplánovitě, takže celá osada působí trochu chaotickým, neuceleným dojmem. Pravidelně a uceleně vypadá pouze ta část trebišovské „osady“, kterou prochází cesta, spojující vlastní „cikánskou osadu“ („tábor“) s novější částí, zvanou „Garanka“. (Cesta je zbytkem hlavní ulice uprostřed pravidelného rozestavení původních sedmi domků, vystavěných údajně hrátem Juliem Andrassym v roce 1872 nebo 1873.) V současnosti je tato „cesta“ po obou stranách lemována domky. Po její levé straně jsou domky rozestaveny v jedné nebo dvou řadách; tímto směrem se již nemůže osada dále rozšiřovat, protože za domky vede rovnoběžně s cestou hluboký příkop, za nímž leží pole místního JRD. Osada se proto rozšiřovala a stále rozšiřuje po pravé straně cesty, kde jsou domky stavěny stále hlouběji do bažinaté louky. Jediným, jistě úmyslně nezastavěným místem v této spleti romských obydlí je dosti velký prostor nepravidelného tvaru, který tvoří jakési náměstíčko trebišovské „cikánské osady“, kde se její obyvatelé scházejí, kde občas pracují nebo odpočívají, baví se a kde při slavnostních příležitostech i tančí, hrají a zpívají. Druhá, novější část trebišovské osady je menší a bydlí v ní situovanější romské rodiny s vyšším stupněm hmotné životní úrovně. Tvoří ji řada dvanácti výstavných domků se zahrádkami, postavených po jedné straně cesty, asi 100 m od konce vlastní staré osady. Domky jsou stavěny již převážně zedníkem, jsou z cihel a omítnuty a neliší se svým vnějším vzhledem a ve většině případů ani interiérem od podobných rodinných domků místního slovenského obyvatelstva. Tato nová část trebišovské osady vznikla teprve v posledních pěti až deseti letech. Majitelé těchto nových domků jsou zámožnější romské rodiny, z nichž si alespoň jeden jejich příslušník pravidelně vydělává; jsou to rodiny hudebníků, dělníků na stavbách a dvě rodiny dělníků zemědělských, zaměstnaných v kravině trebišovského zemědělského družstva (JRD). Obyvatelé této části osady, kterou sami nazývají „Garanka“ (název louky je zde přenesen na toto celé romské osídlení), se již ve své většině nehlásí k Rómům vlastní staré osady, nazývané romano taboris. Mnoho romských rodin z „Garanky“ se v posledních letech (1954-57) odstěhovalo do

Interiér domku v trebišovské osadě (1960): nad postelí s mnohým využitím plakát:
"Dnes začiatok o 17. hodině pre deti, o 20. hodině pre dospelých"

Detail vlastnoruční výmalby domku (Vláčkovce, okr. Košice, 1962)

Interiér lepšího domku (Šarišské)

Jastrabie, okr. Stará lubovňa, 1988)

města Trebišova, kde dnes žije již 44 těchto rodin, celkem s 246 příslušníky, nehlásících se však většinou už k „Cikánům“ z osady („tábora“), některé ani k Rómům vůbec...

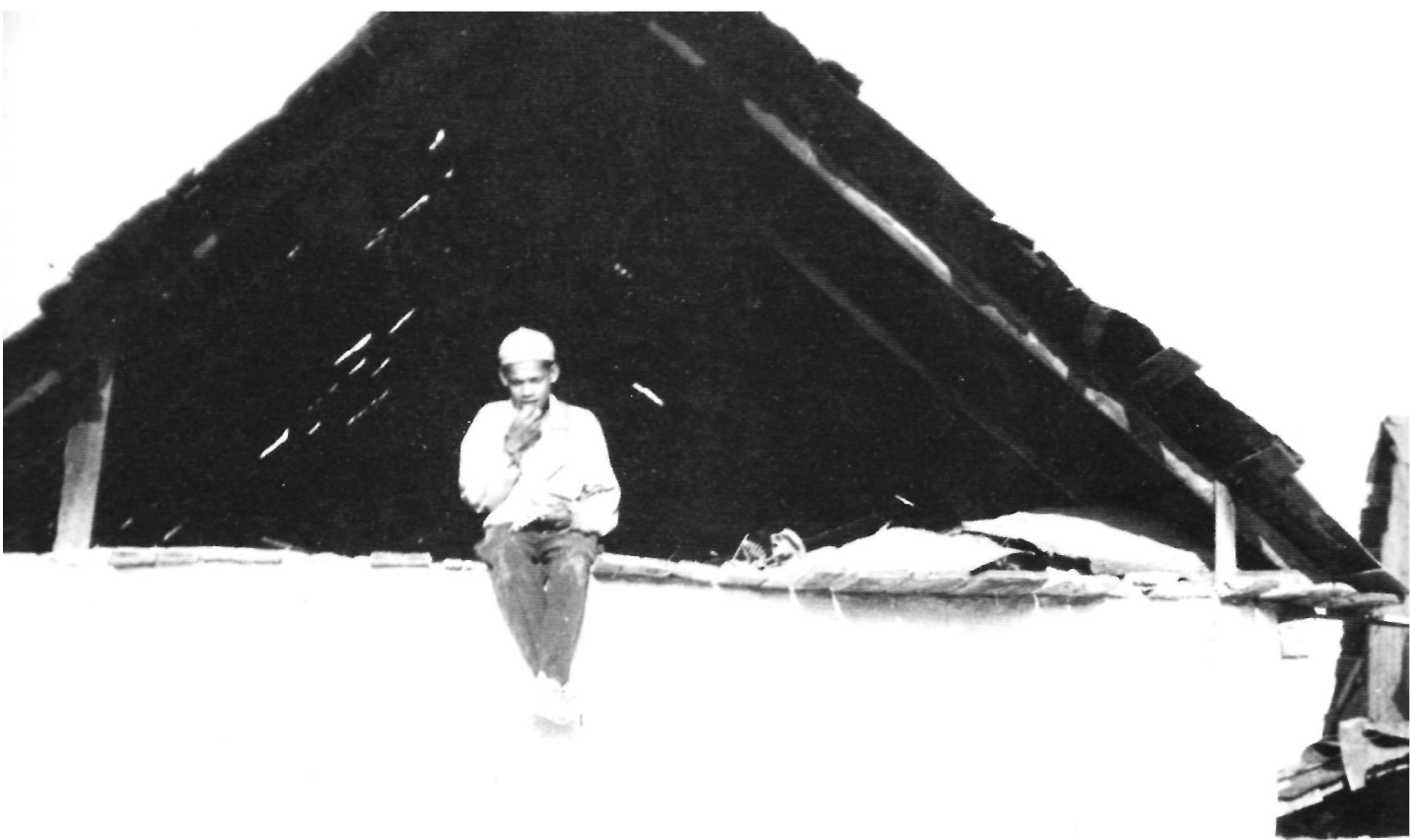
V trebišovské osadě, podobně jako v mnoha dalších, v tomto období druhé poloviny padesátých let převládal typ malého jednoprostorového domku, zvaného „kher“ nebo „koliba“ (o němž a dalších typech obydlí si povíme dále).

Přenesme se ještě dalším úryvkem z diplomní práce do takového tehdejšího obydlí: „...Interiér těchto jednoprostorových domků je v průměru velmi jednoduchý, chudý, nehygienický a pro bydlení často zcela nevyhovující. Podlaha z udusané hlíny, malá nevětraná místnost bez světla nebo se zcela nevyhovujícím osvětlením, v níž žije někdy až 10 lidí. Ve většině případů je zde jediným kusem nábytku široká postel, na níž spí rodiče a nejmenší děti, zatímco ostatní děti a mladí spí na slámě a na dekách či hadrech na zemi. Kromě postele (o vodros) bývá v těchto domcích i stůl (o skamind) nebo polička, výjimečně lavice (lóca) nebo jedna židle (o stolkos). Téměř v žádném z těchto velmi jednoduchých domků však nechybí na stěnách zarámované fotografie příslušníků rodiny nebo obrazy Panny Marie a svatých, mnohde vedle nich i obrazy státníků a znaky KSČ, ROH nebo ČSM, což zde působí velmi paradoxně. Nejchudší rodiny mají na stěně alespoň kus barevného plakátu pro ozdobu. Okolo stěn je v mnohých „kolibách“ připevněn asi do výše jednoho metru barevný podlahový papír, protože stěny jsou zevnitř ve většině případů pouze omazány hlínou. Šaty si obyvatelé těchto domků přehazují přes bidlo nebo šňůru visící pod stropem. Nádobí mají tito Rómové obvykle jen několik kousků: jeden nebo dva hluboké talíře (o tañiris), hrneček (e kučori), jednu nebo několik velkých lžic (e roj), dva hrnce na vaření a jednu mísu či umyvadlo, ze kterého jí třeba celá rodina. (Některé nejchudší rodiny v Trebišově nemají dokonce ani toto základní množství nádobí, takže si je půjčují nebo jedí postupně jednou lžicí z hrnce postaveného na zemi.) Celkově je interiér těchto „kolib“ většinou neupravený. Mezi těmito jednoprostorovými domky jsou však i takové, které jsou pěkně zařízeny a udržovány v čistotě. Ty však zatím ještě tvoří výjimky. V naší republice jsou ještě dnes takové romské osady, kde obyvatelé žijí v jednoprostorových domech podobného typu a někde (Miklušovce-Horka, Revúca, Muráňská Dlhá lúka, Horka a jiné) dokonce i v zemnicích. Tyto nejhorší typy obydlí jsou všude už v menšině a zanikají. Trebišovská osada, jako jedna z největších tradičních osad usedlých Rómů v našich zemích, má dodnes (r.1957) většinu jednoprostorových domků.“ - Dokladem toho je i rukopis „Závěry prieskumu spôsobu života obyvatelov cigánskeho pôvodu“, pořádaného Osvětovým ústredím v Bratislavě koncem roku 1955, ve kterém se na str. 4 říká: „Keď vidíme také osady, ako napr. v Trebišove, Michalovciach, Miklušovciach-Hórke, Bardejove, Chmiňanských Jakubovoch i na iných miestach, ani veriť nechceme, že môžu u nás ešte tak ľudia bývať. Často v týchto osadách vidíme biedne chatrče s jednou obývacou miestnosťou, alebo tesné zemljanky: v nich aj 8-12 ľudí, ba niekedy i viac. V mnohých osadách pripadá na jedného obyvateľa priemerne 1,5 nv, v niektorých prípadoch len 0,6 m²...

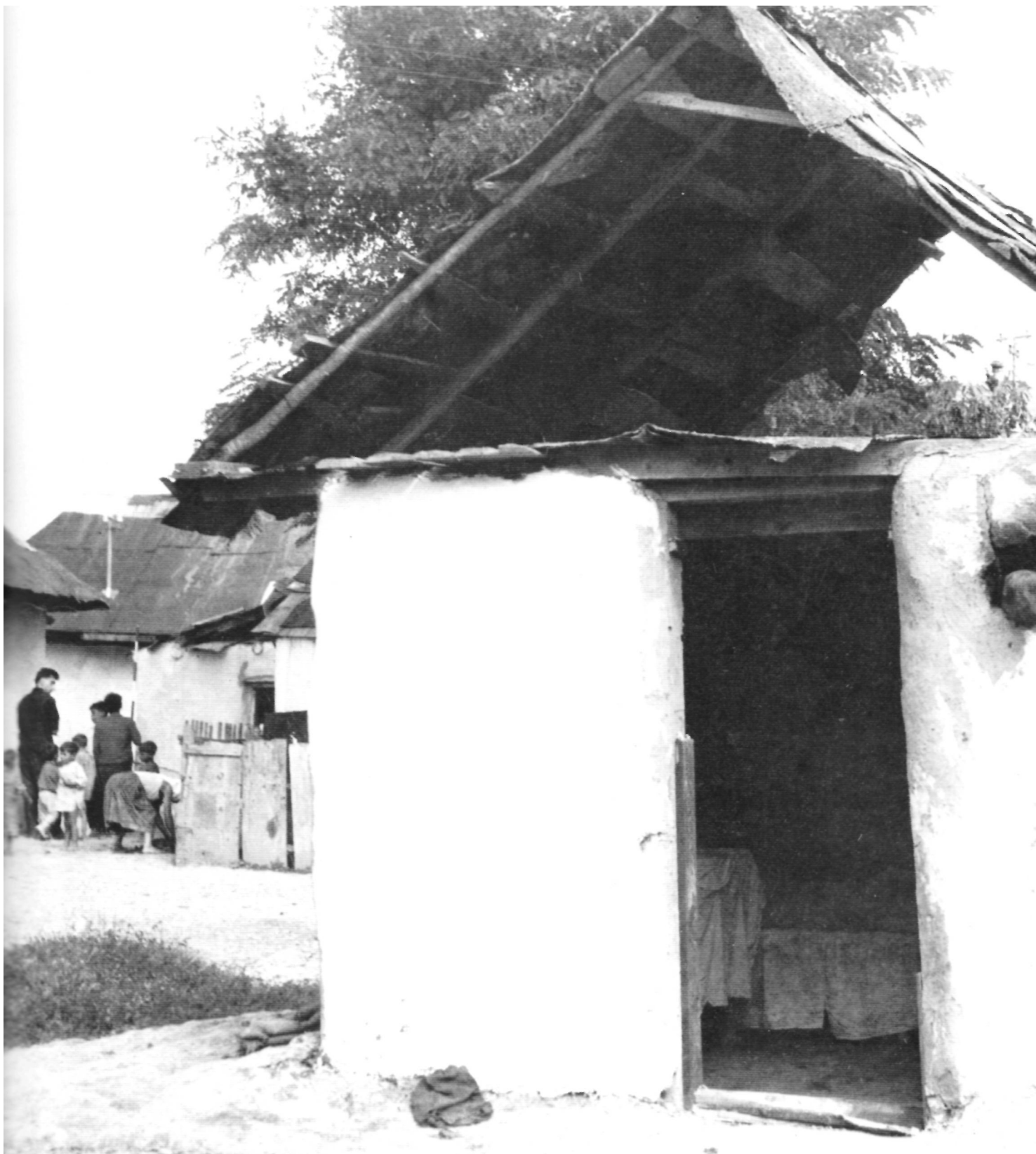
Podobnými slovy vyjádřil svůj šok nad stavem romských osad v dnešní době otázkou „Jak je možné, že ještě dnes takto žijí lidé v naší republice...?“ při své návštěvě osady Letanovce v okrese Spišská Nová Ves i sám prezident (tehdy ještě Československé republiky) Václav Havel v roce 1990. On i všichni s ním byli šokováni, že v Letanovcích žije na 300 Rómů stejně jako před léty - téměř 2 km za obcí, bez elektrického proudu, bez kanalizace... A žijí tak dodnes, stejně jako jiní v řadě podobných romských osad, které jsou dodnes vykřičníkem. Většina takovýchto nedobrych romských lokalit sice už v průběhu uplynulých dvaceti let zanikla nebo se výrazně změnila, ale stále je míst podobných osad Letanovské, v Egreši či Chmiňanských Jakubovoch celá řada. Skutečnost, že dodnes existuje na Slovensku ještě 278 - tedy téměř tři sta romských osad (i když velká část z nich už na nesrovnatelně lepší úrovni), je jistě znepokojující - pro Rómy samotné i pro společnost.

Svět polokočovných Lovarů (Rozkovany u Prešova)

"Místo nahoře" - výhled do světa (ze štítu koliby)

Do koliby vítr fíčí - tak žili na východním Slovensku donedávna

Jak někde donedávna žili - napůl v zemi a jen napůl nad ní

Jaké jsou tedy **typy charakteristických obydlí usedlých Romů** – donedávna i dnes užívaných?

Nejprimitivnější typ obydlí usedlých a polousedlých Romů představuje **zemnice**, která sloužila jako obydlí trvalé, někdy však jen sezonní. Byla budována do svažitého terénu, do něhož byl vyhlouben obdélníkový prostor délky zhruba 2 m a šířky jen o něco méně. V jeho přední části se do středu zarazila vidlicovitě rozeklaná větev, která nesla další horizontálně položenou větev, druhým koncem zaraženou do svahu. Boky jámy byly vyplněné silnějšími větvemi, napíchanými vedle sebe, jejichž horní konce byly připevněny na příčnou žerď. Tato dřevěná kostra „na sochu“ pak byla pokryta proutím a slámou a zejména drny s vrstvou země. Vchod do zemnice tvořil buď rám s dveřmi, anebo byl vstupní otvor kryt pouze zavěšenou plachtou nebo rohoží. Tento těsný prostor neumožňoval žádné vnitřní zařízení; jeho větší část byla vystlaná slámou, dekami i kusy hader a sloužila jako lůžko pro celou rodinu. Pouze v zimě se u vchodu udržovalo nízké ohniště. Přechodný typ mezi zemnicí a malým jednoprostorovým domkem tvoří **polozemnice**, jejíž sedlová střecha nesahala až k zemi jako u předchozího typu, ale byla na nízké dřevěné, kamenné nebo zděné zídce. Spodní část polozemnice byla 40–60 cm pod zemí, takže se do ní vcházelo po schůdkách; celá konstrukce byla podobná zemnici právě. Oba typy obydlí se zachovaly na východním Slovensku do šedesátých let tohoto století: kupř. zemnice v Muráňské Dlhé Lúce, v Somotoru u Trebišova či polozemnice v Hucině, v Revúci a zejména skupina několika polozemnic a „kolib“ v Hôrke – Miklušovcch u Popradu, zlikvidovaná v roce 1961.

Nejtypičtějším a dříve nejrozšířenějším romským obydlím je malý **jednoprostorový domek zvaný koliba nebo kher** (dům). Je charakteristický pro menší i větší romské lokality – „cikánské osady“ nebo „tábory“. V těchto *romane gava* byla právě donedávna převaha uváděných typů romských obydlí, zejména jednoprostorových kolib, dvouprostorových domků (*kher*), ale i atypických, vlastnoručně vyrobených přístřešků. I když v posledních dvaceti letech či dříve nebo později byla řada z „osad“ a „táborů“ zrušena nebo alespoň zlepšena vybaveností a výstavbou nových rodinných domků, přesto se na celém území Slovenska, zejména východním, velký počet z nich tedy zachoval dodnes.

Půdorys jednoprostorových domků bývá většinou čtvercový nebo obdélníkový, velmi malých rozměrů (2 × 2,5 – 3 m), jen někdy větší. Obvykle sedlová střecha měla štít často nevyplněn a byla či někde ještě je kryta kusy plechu z vyklepaných sudů nebo na desky natlučeným terovým papírem. Materiál ke stavbě těchto primitivních „kolib“ odpovídal vždy možnostem daného místa a zde zdarma dostupných materiálů: v horských lesnatých oblastech bylo a je používáno dřevo, někdy i kámen a v nížinných rovinatých terénech jsou to nejčastěji „valky“, přírodní nepálené cihly z bláta a slámy, které si Romové vždy sami vyráběli. Tyto koliby si stavěli a mnohde dodnes stavějí sami, zpravidla s pomocí rodiny a přátel, bez základů a plánů. Půdorys budoucího domku si vyznačili čtyřmi kolíky, zatlučenými do země a spojenými provazem, podél něhož kladou na zem první řadu valků a na ni rovnají řadu

Zemnice v okrese Spišská Nová Ves (r. 1961)

Polozemnice - Somotor, okr. Trebišov (1962)

*Červenobílý jednoprostorový domek - „koliba“,
Moldava nad Bodvou (1961)*

druhou a další. Nesnaží se ani, aby „vázaly“, což je nutné při zdění. Dříve je kladli na sebe dokonce „na sucho“, t.j. bez malty. Výška stěn těchto obydlí dosahuje obvykle dvou metrů, někdy i méně. Téměř žádný z těchto typických jednoprostorových domků nemá komín; většinou je - někdy dodnes - trouba od kamen vyvedena proraženým otvorem v postranní zdi. Dveře, zasazené do ostění, obvykle nemají práh; otvor pro okno bývá vyplněn třeba i neotvíratelnou tabulkou skla nebo lepenkou. Interiér těchto obydlí bývá, resp. byl v průměru velmi skromný a pro bydlení nevyhovující: malá nevětraná místnost se špatným osvětlením, s podlahou z udusané hlíny nebo starých prken, v níž žije obvykle pět až deset lidí, v dřívějších dobách i více. Často zde byla a dodnes ještě někde je jediným kusem nábytku širší postel, na níž spí rodiče a nejmenší děti, zatímco ostatní spí na slámě nebo na dečkách na zemi. Kromě postele (*vodros*, *hadžos*) zde bývá stůl (*skamind*) nebo židle (*stolkos*). Téměř v žádném

*Khere, khere, kolíbáte,
andre karčma amen pijas,
hej, de, ajci pitom andre žala,
labol andre ma e pálenka.*

*Doma, doma, v kolíbe,
v krčmě my pijeme,
hej, tolik jsem se napil na žal,
Že ve mně pálenka až hoří.*

z těchto prostých domků nechybí výzdoba stěn, často zajímavě barevně malovaných, na nichž visí zarámované fotografie členů rodiny, obrazy svatých, případně státníků, mnohdy i plakáty. Šaty si Rómové většinou přehazovali přes bidlo pod stropem nebo zavěšovali na zatlučené hřebíky ve stěně, nejnutnější nádobí ukládali na stůl či poličku. Zajímavé však je, že vnější, často i vnitřní stěny těchto obydlí si jejich obyvatelé výtvarně zdobili či zdobí barevným nátěrem sytých odstínů, s použitím neobvyklých ornamentů okolo soklů a trámů. I když patří tyto jednoprostorové romské domky zčásti již minulosti, v mnoha osadách, hlavně na východním Slovensku, se vyskytují obydleny dodnes - např. ve Velké Idě u Košic, v Žehře - Dreveníku a v Richnavě na Spiši, v Letanovicích a mnohde jinde, třeba v Plaveckém Štvrtku u Stupavy.

Třetím, velmi rozšířeným obydlím Rómů v káňanských - romských osadách i mimo ně je **dvouprostorový dům**, romsky zvaný *kher*. V některých případech vzniká rozšířením - přistavěním dalšího prostoru (síně či kuchyně) k původní jednoprostorové kolibě. Většinu z nich si však Rómové stavějí již jako dvouprostorový dům s kuchyní (*kuchyňa*) a jizbou (*kher*; romština má stejný výraz pro jizbu i dům). Způsob stavby těchto obydlí se při jednodušším typu téměř shoduje se způsobem stavby domků jednoprostorových. Okna však již bývají větší, s možností je otevírat, místnosti jsou prostornější a světlejší, stěny vyšší. Většinou sedlová střecha má štít již vyplněný. I u těchto domků není obvykle vyzděný komín, častější je u typů dřevěných, podhorských. V posledních

dvaceti letech se začaly používat ke stavbě i pálené cihly nebo dřevo. **Interiér** domků je bohatší než u předchozího typu a celý způsob bydlení v nich je hygieničtější a pohodlnější. Rozvržení obytného prostoru do dvou místností však v některých případech obytný prostor nezvětšuje, protože druhá místnost bývá zařízena jako „parádní pokoj“, v němž rodina zpravidla nebydlí. Většina těchto domů je rozvržena na obytnou kuchyni a na jizbu, obvykle již lépe zařízenou; ve všech domech tohoto typu není pochoptelně situace stejná. Jinou skupinu

Plechové střechy z vyklepaných sudů neuvědoměle zdobí anténa -jako kříž (1986)

Ve výzdobě exteriéru některých obydlí se projevuje romské lidové výtvarné umění (Třebišov 1968)

dvouprostorových domků tvoří typ s jednou obývací místností, k níž byla většinou až dodatečně přistavena druhá místnost se sešikmenou střechou, která je síní - zádveřím a zároveň i malou kuchyňkou. Původní místnost bývá stejně velká, resp. malá jako u domků jednoprostorových; strop tvoří obvykle obyčejná prkna, ale střecha je již vyplněna prkenným štítem. V interiéru přistavené kuchyně bývají především kuchyňská kamna, malý stolek nebo lavička, v jizbě jedna nebo dvě postele - darované nebo vlastnoručně vyrobené, někdy i stůl, dvě židle a méně často i skříň na šaty.⁵¹ Protože i v tomto typu je obývaná plocha vzhledem k počtu lidí minimální, tráví obyvatelé těchto lokalit jen malou část dne ve svých příbytích a od jara až do pozdního podzimu žijí většinu dne venku na prostranstvích a uličkách mezi domky, kde společensky komunikují. Venku před domem se v létě v těchto tradičních osadách také vaří a jí; tento zvyk si mnohé romské ženy zpočátku přenášely i do českých zemí, kam se později s rodinami přestěhovaly.

Dalším typem jsou domy **víceprostorové**, které si staví a obývají rodiny již na vyšší úrovni životní úrovně a jejich počet v posledních 20-30 letech stále narůstá. Jsou stavěny již za odborného vedení zedníkem, všechny mají základy a často i nízkou podezdívku. Jejich velký půdorys je neobvyklý ve srovnání s tradičními typy domků v romských osadách. Jsou stavěny z cihel, dřeva a stále častěji i z tvárnic, které někdy však zůstávají neomítnuty. Okna jsou zpravidla velká, často trojdílná, střecha bývá pokryta eternitem, taškami nebo břidlicí. Tyto rodinné domky mívají již někdy udržované zahrádky nebo dvorky a exteriérem se v podstatě neliší od běžného rodinného domku okolního obyvatelstva. V několika typických znacích se však odlišují: někdy jsou to neomítnuté fasády, zejména však specifická vnitřní dispozice a funkčnost místností. Bývají často bez vstupního prostoru a nejobvyklejším rozvržením trojprostorového domu je kuchyně, přední jizba (*angluno kher*) a zadní jizba (*paluno kher*), o čemž názvy místností se různí podle lokalit. Zařízení interiéru je v těchto domech většinou ovlivněno domácím prostředím, i městským - s modernějším nábytkem, ale i zde se projevuje osobitý romský vkus a záliba v pestrých barvách, ozdobných pokrývkách a různých třetkách. Uvedené typy nejčastějších romských obydků se vyskytují dodnes hlavně v koncentrovaném osídlení tzv. romských osad nebo i v romských čtvrtích již na dobré úrovni způsobu bydlení.

Po přesídlení do českých zemí se podmínky pro způsob bydlení a tím bydlení samotné výrazně změnilo. Navíc se pro Rómy stalo prostředkem interakce, kontaktů se sousedním okolím a tím s životem lokality, kde se usídlili. Odlišná byla situace Rómů v městských bytech či závodních ubikacích, odlišná v domcích pohraničních regionů, zcela rozdílná v prostředí sídlišť.

Dvouprostorový domek - kher, postavený jako dva spojené jednoprostorové domky s přístínkem, Trebišov (1962)

Ze současného interiéru romské rodiny - Detva, střední Slovensko (1994)

Novodobý způsob bydlení těchto slovenských Romů, kteří se přestěhovali za práci a lepším bydlením do Čech či na Moravu, rovněž byl - a někde dosud je - plný těžkostí, protože Rómové přišli ze své izolace do rozptýleného prostředí, do podmínek, na něž nebyli zvyklí. Tento komplex problémů je spjat s jejich poválečnou migrací „na Čechy“. Ale to je už jiná kapitola.

Trebišovská „osada“ se mění: staví se nové „štvoráky“ na její hlavní tepně - ulici Ivana Kráska (1980)

V nových rodinných domech už bydlí stále více romských rodin - Petrovany, okr. Prešov (1992)

Původní osada v Humenném - Podskalce - (na kolážovém obraze Aladára Kureje) - a stav po roce 1975

ZMĚNY VE STRAVĚ A DOMÁCÍM HOSPODAŘENÍ

[5]

Za těch uplynulých padesát let od konce druhé světové války - od května 1945 do začátku devadesátých let - ušli Rómové velký kus dobré cesty. Přes všechny problémy a negativa této své vývojové cesty v oblastech ostatních dosáhli na ní pozitivních, viditelných změn v oblasti své hmotné kultury - ve způsobech obživy, bydlení, odívání a v neposlední řadě i v domácím hospodaření a stravování.

Způsob stravování a strava samotná jako jedna z nejkonzervativnějších složek způsobu života každého etnika se udržuje dlouho, dokonce i ve změněném životním prostředí, a odhaluje často jeho původ a vývoj.^{1/} Proto se celá tato oblast romského života měnila v uplynulém období jen pomalu - v různém tempu a projevu, diferencovaně podle jednotlivých skupin a rodin. V tradiční, téměř nezměněné podobě se v poválečném období až do roku 1959 udržoval způsob stravování a každodenního života u skupin Rómů olašských a u německých Sintů, kteří tehdy ještě většinu roku trávili na cestě - „and'o drom", kočujíce po Čechách, Moravě i Slovensku z místa na místo. Kromě bohatších koňských handlím - Lovarů, kotlářů - Kalderarů či dalších skupin řemeslníků i obchodníků, kteří si vydělali peníze a mohli si životní potřeby koupit, část olašských a sintských skupin byla na svých cestách odkázána jen na potraviny darované či ukradené. Proto jejich jídelníček a způsob stravování byl vždy odlišný od stravy Rómů usedlých. Z masa to byly hlavně slepice, které si většinou romské ženy ukradly v okolí vesnických stavení tak, že jim házely zrní pořád dál a tím je odlákaly k sobě, nebo je chytaly „na udičku", což byl provázek háčkem, s vnaidlem. Potom slepici chytly, zadusily a strčily pod svou širokou sukni do speciální vnitřní kapsy, takže vypadaly jako těhotné a nikdo nic nezpozoroval. Slepice potom v kotlíku na ohni uvařily nebo je pekly vykuchané i s peřím, obalené mazlavou hlínou, přímo v ohništi - což byla prý velká pochoutka. Tyto skupiny olašských potulných Romů, kteří při svém nomádkém životě vařili obvykle jen venku na otevřeném ohništi, neopravovali většinou tedy ani moučná a jiná jídla, nejvýše jednoduché placky místo chleba nebo brambory. Jejich výživa byla velmi jednostranná a nedostatečná, v zimě ještě horší.

(Vypravovalo mi několik žen ze skupin Lovarů, že takto v době dětství žily a že na stravu a další základní životní potřeby otec jejich matce žádné peníze nedával, ačkoliv si vydělal prodejem koní; ty potřeboval na udržování a opravy vozu a nákupy dalších koní, sobě pak na tabák a občasnou „pijaticku".

Výživu rodiny musela obstarat Žena-matka sama jakýmkoliv způsobem, což se jí ale prý vždy víceméně dařilo. Život to tedy nebyl lehký a do „romantiky" měl daleko. Přesto na toto období dnešní olašští Rómové rádi vzpomínají.)

Za nomádkého života vařily ženy obvykle na zemi: rodina potulného kováře na Prešovsku (1940)

Tradiční, dnes už zapomenutou pochoutkou Rómů - a nejen olašských - byl dříve ježek. Ocitujme si aspoň úryvky ze zajímavé krátké stati moravského Rom a z Brna Rudolfa Daniela, z roku 1958:²¹

„Čím jsou pro Rusa pirohy, pro Francouze ústřice, pro Angličana krvavý beefsteak a pro Čecha vepřová pečené s knedlíkem a zelím, tím vším dohromady je pro Cikána tučný a krásně pečený ježek. Ale není to snad nějaká specialita Cikánů českých nebo slovenských, ale všech Cikánů vůbec, ať sídlí nebo kočují kdekoliv v Evropě, kdekoliv na světě. Kde se usadili nebo kudy táhli Cikáni, tam všude bylo zle s ježky, s těmito podivuhodnými nočními hmyzožravými tvory. - Ježci jsou snad nejstarší, jistě však nejoblíbenější cikánský pokrm. Jak je příjemné vzpomínat na to, kolik ježků jsem za svých chlapeckých let ulovil!“

„...Kořistí nám byly dva druhy ježků - samců: jedni měli rypáček krátký, tupý, jakoby ut'atý. To byli Ježci pra-sečí“. Druzí měli rypáček prodloužený a špičatý a říkali jsme jim Ježci psi“. (Ti první z nich měli mnohem lepší maso). ...Maso jsme (po vykuchání a opálení bodlin na ohni) upravovali trojím způsobem: jako polévku s nakrájeným masem, to když jsme byli příliš hladoví nebo okamžitě chtívi masa, dále jako guláš a konečně, to nejmuchutnější, jako pečení. .. Ježek jako pokrm se stal vzácností. Mladší a zcela mladé generace jej nepoznaly vůbec. Je to pochopitelné. Trvalá bydliště odvádějí od přírody a tím se mění i zvyky a záliby...“.

Některí olašští Rómové pekli vykuchané ježky s oblibou obalené v jílovitém blátě, které se po upečení slouplo i s bodlinami a maso tak bylo šťavnaté, podobně jako při pečení slepic či kuřat. Současní Vlachi - olašští Rómové, již přes třicet let u nás usazeně, nikoliv však usedle žijící, jsou většinou dosti bohatí, protože zejména v českých a moravských městech se živí obchodem i činností nejrůznějšího druhu a v posledních letech mnozí i podnikají. Z velké části se tedy velmi dobře a bohatě doma stravují, i když jejich strava a domácnost má dodnes svá výrazná specifika. Za charakteristický typ romského způsobu stravování a domácího hospodaření; v prvních poválečných obdobích lze považovat typ z tehdy převládajícího prostředí tradičních romských osad na Slovensku (z nichž ostatně migrovala část Rómů pak do českých zemí). I když životní podmínky byly jistě v té které konkrétní osadě rozdílné, přesto uváděný stav platí tehdy pro většinu z nich. Romské ženy v tradičních osadách a „táborech“, podobných osadě trebišovské, v prvních poválečných obdobích ve své většině neumí hospodařit, nedodržují základní hygienické zásady ani u sebe, ani u svých dětí, ani ve svém příbytku a v nejbližším okolí. Většina z nich se tehdy v tomto prostředí častěji nemyje, nepere pravidelněji prádlo a šaty své rodině, neuklidí nikdy důkladněji ve svém domku a téměř žádná z nich nepřipravuje pravidelně jídlo. Zcela nepravidelná a nezdravá životospráva ovšem nemohla mít dobrý vliv na zdravotní a celkový stav obyvatel takovýchto osad. Ženy zde nebyly zvyklé připravovat pravidelně základní tři denní jídla - snídaní, oběd a večeři. Obvykle navařily jednou ze den, někdy ani to ne. Různá teplá či studená jídla připravovaly jen tehdy, byli-li členové rodiny opravdu již hladoví, bez ohledu na hodinu. Mnozí muži z těchto osad se už tehdy při zaměstnání dostávali do bližšího styku s okolním obyvatelstvem a poznávali spolu s ostatními jeho zvyklostmi i výhody pravidelné životosprávy; poznávali i jiný druh stravy - rozmanitější, chutnější a čistě upravenou - v pracovním prostředí a v závodních kuchyních. Vyžadovali na svých ženách pak totéž, ale tehdy ještě obvykle bez výsledku a marně; své názory nedovedli u svých žen i v celém, v té době ještě retardujícím prostředí osady prosadit.

Způsob domácího hospodaření a stravy v tradičních romských rodinách byl donedávna často určen jejich pojetím života „ze dne na den“, bez starosti o zítřek, natož o vzdálenější budoucnost. Necítili většinou jakékoliv

*Adad'ives, trito d'ives,
sar na cha'om ca'lo d'ives,
maj me chava the pijava,
sar miro rom khere avla.*

*Churde veša, churde veša,
a maškarní o cintejrís,
me len avri čihingerava
a mre dades arakhava.*

*Dnes je to už třetí den,
co jsem nejedla celý den.
Tehdy se najím a napiju,
až můj muž přijde domů.*

*Bídné lesy, drobné lesy,
a mezi nimi je hřbitov,
já je pokácím
a mého otce najdu.*

*Coro som,de,the avava,
buter mejaj, či avela,
džava ko phral kečen mangel,
a ovphend'a, že les nane.*

*De man, phrale, deš koruní,
mi džav khere ke mre čhaven,
bo man khere churde čhave,
maj na meren bokharate...*

*Ej, čoromesom, čoro,
čora dakero som,
ej, som meksa čoreder,
guli daj man nane.*

*Ej, čhave, mire čhave,
ej, bo san bare čore,
ej, pal e dvoriphirav
a sa churde čorav.*

*Chudý jsem a zůstanu,
víc snad nebudu,
půjdu k bratrovi něco vyprosit
a on řekl, že nemá.*

*Dej mi, bratře, deset korun,
ať jdu domů k mým dětem,
protože mám doma ubohé děti,
aby neumřely hladem...*

*Ej, chudý jsem, chudý,
Z chudé matky jsem,
ej, ještě více jsem ubohý,
Ze sladkou matku nemám.*

*Ej, děti, moje děti,
ej, protože jste velmi bédné,
ej, po dvorech chodím
a kradu všechny drobnosti.*

povinnosti a závazky, nepřipouštěli si příliš starosti a jejich hlavním přáním bylo žít, pokud možno bez větší a obtížnější práce, mít však vlastní - byť malý domek, svoji rodinu, děti, mít co jíst a co pít. A to se jevílo či stále někdy (už jen u malé části) jeví i v jejich vztahu k hospodaření a k jídlu. Nejobvyklejšími základními potravinami, z nichž romské ženy v tradičních osadách připravovaly pokrmy, byly maso, mouka, omastek - nejčastěji sádlo, sůl a jen výjimečně cukr. Část těchto prostředků kupovaly, část potravin dříve vyžebrały; některé dostávaly odměnou za různé práce a posluhy u sedláků. V létě a na podzim si Rómové ukradli na polích místních zemědělců či zemědělského družstva, která ležela často přímo za „cikánskou osadou“ (kupř. v Trebišově, Sečovicích či jinde, kde se tento „polní pých“ neposuzoval jako krádež), brambory, zelí, kukuřici a různé druhy zeleniny, které zde tvoří dodnes vedle masa a moučných pokrmů základ jejich jídelničky, ty tedy nekupují téměř nikdy. Nákup těch druhů potravin, které musí koupit v obchodě, se soustřeďuje především na dny výplaty, záloh a dobírek nebo na ty dny, kdy dostávají vyplaceny alespoň rodinné přídavky na děti, „podporu“ nebo invalidní, starobní či vdovský důchod. V těchto dnech a v několika dnech následujících ženy vaří různé druhy jídel a nakoupí i lihoviny nebo dříve - ještě do 60. let - denaturovaný líh „drevjanku“, který pili s přidáním kávy, aby jejich muži a často i ony s nimi mohli „oslavovat“ výplatu. Po těchto několika málo dnech, kdy většina romských rodin jí nejruznější, nejoblíbenější jídla, pije a veselí se, přijdou však další dny, kdy mnozí z nich jsou opět bez prostředků na základní životní potřeby. V tomto období se jí tedy pochopitelně pouze minimálně nebo se mnozí zadluží do příští výplaty, čímž se však dostávají do bludného kruhu.

Jídelniček většiny těchto Rómů byl většinou tedy dříve velmi jednotvárný a chudý. Nedostatek mléka, mladé zeleniny, pečených jídel a moučnicků chybí především ve výživě dětí. Děti byly kojeny do dvou až do tří let i z důvodu, že matka tímto způsobem ušetří na jídle. Navíc byly Romky téměř neustále těhotné, takže mohly kojit při svém nemlůvněti i starší děti. Často byly kojeny děti i čtyř- až pětileté a současně přitom živěny stejným jídlem jako dospělí. Speciální dětská strava byla v té době zcela neznámá. Běžným zjevem bylo - a někdy ještě je - malé dítě s cigaretou v ústech, popíjející občas s rodiči i alkoholické nápoje. Kouření a zvláště alkoholismus má jistě často neblahé důsledky pro tělesný a celkový vývin dětí; procento kojenecké úmrtnosti bylo v těchto osadách poměrně vysoké. Větší děti umírají v menším počtu, což je vzhledem k nezdravému prostředí, ve kterém žili,

*Mamo, mamo, bokhalo som,
de man love, bokhalo som,
the me tuke pale dava,
khabni romňi khere avia.*

*Nane romňi, ča miri,
te tavel masjekh piri,
kidel avri pr-o čáro:
"A tu, roma, a tu roma,k-o čáro!*

*Mamo, miri, mamo,
so tuke tavava,
/: bandurki thudeha,
balane rateha: /*

*Dále, mire dále,
bo man igen dukhal,
dukhal man mro ilo,
la bara bokhatar.*

*La bara bokhatar,
te merel mušinav,
so pre phuv arakhav,
andr-o muj rakinav.*

*Mámo,mámo, jsem hladový,
dej mi peníze, hladový jsem,
já ti je vrátím zpátky,
těhotná žena domů přišla.*

*Nenížena nad moji,
když ona vaří hrnec masa,
vybírám ho na mísu:
A ty, muži, a ty muži - k míse!*

*Mámo, moje mámo,
co ti uvařím ?
/: Brambory s mlékem
a vepřovou krví: /*

*Matko, moje matko,
velmi mě bolí,
bolí mě mé srdce,
od velkého hladu.*

*Od velkého hladu
musím zemřít,
co na zemi najdu
do úst si položím.*

či ještě žijí, překvapující. Typické pro romskou kuchyni bylo, že ženy připravovaly většmu pokrmů vařením, zatímco pečením a smažením jen velmi málo, až v pozdější době. Nejvíce rozšířeno bylo vaření masa (o *mas*) a polévek (*e zumin*). Podívejme se opět do konce 50. let v Trebišově:

„...Ve starých osadách se vyskytoval trojí způsob získávání masa: koupí v obchodě, krádeží či koupí podřadnějšího masa na jatkách nebo v některých osadách i vyhrabáváním zakopaných zdechlých zvířat - hovězího dobytka, vepřů i koňů. Nejoblíbenější bylo maso vepřové (balano mas), syrové nebo uzené; drůbež a ryby se u těchto usedlých Rómů nejlí téměř nikdy. Po uvaření se maso krájí a častěji bez příborů trhá na kusy, které jednotliví

členové rodiny jedí obvykle rukou, bez jakéhokoliv příkrmu, nebo jen s chlebem. Maso vaří vždy ve velkém množství - na rozdíl od v neromském prostředí běžného způsobu přípravy menšího kousku masa, upraveného po každé jiným způsobem a s jinou přílohou. - Zdechliny se vyvábějí ve více vodách. Podle názoru starých Rómů jsou zdechliny lepší a čistší maso než zabité zvíře, protože vyhrabané zvíře zemřelo přirozenou a nikoliv násilnou smrtí. " Je zajímavé, že tito Rómové nemají ve svém jazyce odlišných termínů pro pojmy „zemřítí“ a „zdechnouti“: zdechliny nazývají "o murdalo mas". Až později v některých rodinách už upravují při slavnostních příležitostech maso i tak,

*„ To nás naučili péct v kurzu vaření“
(Michalovce, 1962)*

že ho syrové pokrájí na malé kousky a opékají rychle na pekáči (*opražimen mas* - pražené maso), nebo umleté různým způsobem. Hlavní potravinou, sloužící jako příloha k masu i k přípravě různých dalších pokrmů, jsou pak brambory (*o bandurki, gruli*). K nejoblíbenějším a nejvíce rozšířeným jídlům v těchto osadách i mimo ně patří halušky (*e haluški*), přejaté od slovenského obyvatelstva. Romky je vždy vaří ve větším množství, aby vystačily na více dní. Halušky připravují buď s masem (*haluški maseha*), se zelím (*armineha*), s tvarohem (*ciraleha*), nebo se slaninou (*balevaha*). Častým pokrmem jsou i nudle, které obvykle (třeba na vále, položeném na postel) samy připravují. Nazývají se „řezané halušky“ (*haluški čhingerdé*), což vzniklo zřejmě ze slovenského názvu rezanky. Jako omastek používají nejčastěji sádlo (*o žiros*), později i umělý tuk, kterým si mnozí mažou i chléb (*o maró*). Másla nepoužívali dříve téměř nikdy, až později začínali jíst máslo a vejce.

Nejtypičtějším pokrmem ve všech romských nejchudších rodinách byla a je polévka (*e zumiri*), většinou řídká-vodová, v níž plavou kusy zeleniny nebo masa a brambor. Většina romských žen dříve neznala i nepoužívala zápražky k zahuštění polévek nebo omáček. Všechny jejich vařené pokrmy byly tehdy vodové, bez zvláštní příchuti, nejvýše ochucené paprikou. Jako slavnostní jídlo o svátcích, svatbách nebo křtinách jsou v dalších letech připravovány zelné listy, plněné mletým masem, které ve východoslovenských romských osadách nazývají *hulki*; tento pokrm je jinak znám pod bulharským názvem *golubci*. O vánočních, velikonočních svátcích, svátcích *rusajja* (oslavě slunovratu), jakož i při jiných slavnostních příležitostech pekou v mnoha rodinách některé druhy speciálního pečiva, které souhrnně nazývají „pišot“. I když mnohé Romky tehdy neměly v pečení moučných jídel potřebnou praxi a jejich malá kamínka postrádala řádnou troubu, přesto Rómové považovali toto pečivo za velkou pochoutku. Za slavnostní jídlo podali střeva (*goja*), plněná bramborami nebo mletým masem. *Goja* jsou zastoupena ostatně v jídelníčku většiny usedlých i městských Rómů dodnes.

Ve stravě jednotlivých rodin a jednotlivých skupin Rómů v osadách i mimo ně vždy byly a jsou pochopitelně velké rozdíly. V průběhu dalších poválečných let se výrazně zlepšil, změnil se i celkový způsob domácího hospodaření, i když diferencovaně. K výrazným postupným změnám ve způsobu stravování docházelo v průběhu celého tohoto období po přesídlení velké části slovenských Rómů do českých a moravských měst a obcí, do průmyslových regionů nebo pohraničních oblastí, protože v tomto neromském prostředí byli podstatně více ovlivňováni.³⁷

Ve způsobu stravování a zejména ve vedení domácnosti docházelo k zásadnějším změnám jen velmi pomalu, až po vnější strážce u většiny z nich došlo již k změnám viditelným, hlavně ve způsobu odívání, postupně i v bydlení. Strava se tedy udržuje vždy ještě velmi dlouho ve své tradičně ustálené podobě i ve změněném novém životním prostředí; udržovala se tedy takováto dlouho i po přesídlení do českých zemí. Způsob stravování i charakter domácnosti není totiž závislý jen na materiální strážce, na finančních možnostech - příjmech dané rodiny, ale na celkovém stupni úrovně života a myšlení každé rodiny nebo skupiny. Strava Rómů dlouho neodpovídala ani zde jejich ekonomickým možnostem a příjmům, které jsou a byly už dávno podstatně lepší než jejich způsob stravování a celkového domácího hospodaření. Kořeny tohoto stavu nutno opět hledat v nedávné historii, kdy se obvykle jedlo jen jednou denně a kdy pochopitelně romské ženy neměly možnost vařit rozmanitější a složitější pokrmy, když vůbec chtěly jakkoliv nasytit rodinu; souvisí to však i s řadou dalších příčin. Přestože v průběhu poválečných let došlo i v této oblasti k velkým změnám, donedávna, někdy i dodnes, přžívá v řadě rodin nepravdělnost

„Místo jídla nebo cigarety si rádi počicháme toluen...“
- současná fetující mládež ve Velké Idě u Košic (1993)

ve stravě, která svým složením ani způsobem úpravy v mnohém nejen neodpovídá jak základním podmínkám správné výživy, tak třeba ani možnostem dané rodiny. Stále se opakují jídla -jednoduché druhy polévek, podřadnější druhy masa, u všech oblíbené uzeniny a často i lihoviny (nejčastěji pivo, dezertní vína a vodka či rum).

*Phadžil'a, phadžil'a
e romaňi kučori,
ko mange la anela -
miri šukar piraňi.*

*Phadžil'a, phadiua,
hej, e romaňi kučori,
ko mange la anela -
miri phuri dajori.*

*Andro verdan grundzi nane,
man pirano šukar nane,
loľi phabaj prečhinava, hop-hop-hop,
jepaš tuke, jepaš mange, hop-hop-hop.*

*Lol'i phabaj prečhinava,
mre piranes jepaš dav a.*

*Hin man loľi paradiča, andi bar
či chalas la muri romňi andi dar.
Ola romňa nič na keren ča drabaren
mindig peské pal o murša vakeren.*

*Rozbil se, rozbil se
romský hrneček,
kdo mi ho donese -
má krásná milá.*

*Rozbil se, rozbil se
hej, romský hrniček,
kdo mi ho donese -
má stará matička.*

*Na voze není hrouda,
já nemám hezkého milého,
přeříznu červené jablíčko,
půlku tobě, půlku sobě, hop-hop-hop.*

*Červené jablko přeříznu,
mému milému dám půl.*

*Mám na zahradě červené rajče
má žena ho ze strachu nesnědla.
Ty ženské nedělají nic jiného jen věští z ruky,
a vykládají si o mušských.*

Nedostatek mléka, zeleniny, rostlinných tuků, pečených jídel a domácích moučníků se projevuje dodnes u mnoha rodin především ve výživě dětí, které od mala jedí obvykle normální stravu dospělých a někdy od útlého věku navíc kouří a při rodinných oslavách okoušejí pít i alkoholické nápoje. Je skutečně zajímavé, že mnoho romských mužů, kteří si v průběhu 50tých až 70tých let v závodních jídelnách nebo při vojenské prezenční službě zvykli na pravidelnou, teplou a rozmanitou stravu, ji vyžadovali i doma ve své rodině, což dříve naráželo na nepochopení ženy, která ještě v prvních poválečných letech byla více společensky izolována a proto mnohem pomaleji měnila své návyky a tradiční životní způsoby.

Podobně je tomu i s tzv. **tradičním způsobem hospodaření a vedení domácnosti**, který je vlastně souhrnem mnoha projevů materiálního života i části tzv. duchovní kultury, romské hodnotové orientace. Celý tento tradiční systém nejen organizuje život v rodině a ovlivňuje způsob bydlení, ale spoluvytváří názory, návyky a myšlení jejích příslušníků; jednotlivé projevy této kultury naopak potom zpětně působí na celý systém v dané rodině. Výkyvy ve způsobu žití v tomto směru jsou způsobeny živelností a nesystematičností některých Romů, když mnozí z nich dlouho žili i v tomto novém prostředí často „ze dne na den“, kdy „bohaté, tučné dny“ byly (či někdy ještě jsou) soustředěny okolo dnů výplat, dobírek, záloh - s oslavami v širokém kruhu příbuzných a přátel, zatímco zbývající dny v období mezi nimi jsou dny velice „hubenými“, „chudými“. Těchto návyků se Rómové ve svém celku přece jen postupně zbavují; rychle přibývá počet těch rodin, které se i ve vedení domácnosti a stravování výrazněji neliší od ostatních Neromů. Liší se naopak velkým množstvím a nákladností stravy, zejména masité

Putování za teplem, v sychravých dnech

Strastiplný každodenní život - „Co dnes uvařím“:

a podílem sladkostí, které konzumují; mnohé z rómských žen - hlavně ve městech - se staly velmi dobrými kuchařkami, proto často ztrácejí štíhlé postavy a stejně jako jejich muži trpí už nadváhou.

Pokud jde o druhy jídel, nenacházíme v poslední době u těchto v Čechách či na Moravě i na Slovensku usedlých Rómů už téměř žádné zvláštnosti, typické jen pro ně - s výjimkou stále oblíbených plněných střev (*goja*) a halušek s bryndzou nebo zelím. Stravu většiny těchto rodin možno nazvat v podstatě zjednodušenou či modifikovanou stravou českou či moravskou nebo slovenskou, případně zčásti maďarskou, zejména u starších osídleneckých generací - což vzhledem k ostatní nerómské populaci však specifické vlastně je. Při rodinných a výročních zvycích - o svatbách, pohřbech a křtinách, o vánocích a dalších svátcích, oslavách narozenin a mnoha dalších příležitostech - zde hraje jídlo a pití stále větší roli: nákladné hostiny pro rodinu a značný počet pozvaných příbuzných a přátel jsou téměř pro všechny Rómy dnes příznačné. Způsob stravování a domácího hospodaření je v posledních letech u mnohých až komfortní, u většiny rómských rodin převážně velmi dobrý. Je už naprosto odlišný od prvního poválečného období, od vývoje, kterým prošli rodiče či prarodiče současných mladých rómských rodin.

Rodinný oběd - osada Trebišov, východní Slovensko (1962)

Představa o „typicky cikánském“ - romském stylu odívání se u velké části Neromů pohybuje mezi dvěma extrémně krajními polohami. Na straně jedné se udržuje romantický, zidealizovaný obraz pestré exotiky sukní romských žen, které spolu s elegancí maďarsko-grófského či španělského typu mužů tvoří tuto polohu přežívající představy. Na straně druhé u části Neromů přežívá - a v současné době nových migračních pohybů Rómů z východoevropských zemí se opět obnovuje - představa zubožených, otrhaných běženců, oděných do neurčité šedi svých šatů, z nichž jen občas probleskne nějaký prvek barvitě zdobnosti. Jaká je tedy skutečnost? Dá se v poválečném období a ještě dnes hlavně v našich zemích mluvit o specifice, odlišnosti romského způsobu odívání? Určitě ano, i když jiným úhlem pohledu - zvláště u některých skupin.

Na celém světě se většina Rómů více či méně stále odlišuje od okolního společenství mnoha projevy způsobu života a kultury. Oděv jako jeden z ukazatelů specifiky hmotné kultury je právě jedním z nich, přestože i v této oblasti dochází stále k výraznějším změnám. Skutečnost, že Rómové si oděv sami nevyrobili - netkali a většinou nešili, způsobila, že starší druhy oděvu získávali od okolního obyvatelstva, nebo si nechali šít podle vlastních představ. Přesto se postupně vyvinul charakteristický celek jejich oděvu. V žádném případě nelze u nás již však hovořit o specifice romského oděvu obecně. Nebylo tomu tak ani dříve, kdy byl značně diferencován podle jednotlivých subetnických skupin Rómů, podle stupně jejich životní úrovně i podle prostředí, kde žili a kde jsou usazeni. Nejvíce charakteristický byl a dodnes často ještě je **oděv skupiny olašských Rómů**, protože předchází nomádský způsob života a tím větší izolovanost od okolních vlivů vedla a dodnes vede k pevnějšímu uchování si svých vnitřních zákonů a zvyklostí včetně způsobu odívání a estetických norem s ním spojených; v našich zemích se u Lovarů, Kalderarů a dalších ze skupiny „Vlachike Róma“ zachovalo ostatně nejvíce specifického i po jejím násilném usazení v únoru 1959. Ani v průběhu času zcela nezanikly vlastní charakteristické elementy typu olašského oděvu, zejména zachovávaného u žen této skupiny: dlouhá či delší nabíraná sukně, obvykle nad kotníky, zvaná *cocha* (*cocha fodrenca* je s tradičními „poschoďovitými“ volány), zavazovaná do pasu šňůrkou nebo nověji pak nabraná do gumy, výrazně barevná či vzorovaná, tradičně - donedávna s velkou vnitřní kapsou, zvanou *posota* či *zeba*, do níž se vešly nejen karty, cigarety a peníze, ale třeba i celá slepice. K této základní oděvní součástce, kte-

rá přežila staletí, patřil tradiční šátek - *khosno*, *kendoyo*, menší na uvázání v týlu okolo hlavy nebo velký přes plece, s třásněmi; dále blůzka - *vizitka* či *gad* - s dlouhým rukávem, nabraným do manžety, výrazných barev a vzorů, přes sukni u žen (ne u dívek) pak zástěra - *leketa*, střížená do oválu, obroubená volánem a doplněná kapsou. Typickým doplňkem byly a dodnes jsou ozdoby - u romských žen všeho věku, dříve výrazné

Olašské Romky si nejdéle udržují tradiční způsob odívání, i v Čechách
- Příbramsko, 1968
- Kladensko, 1960

i u olašských mužů: velké náušnice - *čeria* tvaru velkých kruhů či závěsné, nápadné prsteny - *angrušia* z těžkého zlata a s kameny, na mnoha prstech, jsou u této skupiny znakem zámožnosti a společenského postavení. Dodnes jsou typické i pro romské muže, spolu se zlatými řetězy a řetížky (*lancá*) na zápěstí či na krku; zejména mladí romští muži nosí tyto drahé zlaté ozdoby i dnes

k modernímu oblečení. Jsou pro ně charakteristickým znakem, vyjadřují jejich estetické cítění a příslušnost ke skupině - stejně jako úprava vlasů a celkového vzhledu. Většina žen ze skupiny olašských Rómů dodnes zachovává tradiční obyčej nosit dlouhé vlasy, často zapletené či sponami specificky ozdobené do výrazných vln na skráních. Ještě před 2. světovou válkou byly typické pro muže dlouhé vlasy a plnovous; krátce ostříhané vlasy byly tradičně považovány za odznak nemorálních žen a často dodnes je takováto úprava vlasů ve skupině odsuzována i u mladých dívek. Stále častěji si však některé olašské ženy dávají černé vlasy odbarvit nebo si je samy barví na světlé - ve snaze se tak neodlišovat a být „jiné“. Často přetrvává i obliba zdobit si vlasy květinou (u olašských žen tradičně *luludži*), nyní i nápadnými módními vlasovými ozdobami, zaplétat si do vlasů stužky nebo formovat je sponkami. Mnohé z přetrvávajícího způsobu odívání a zdobení se olašských žen je často možno vidět modifikované i na oděvu jejich dětí, hlavně děvčátek.

Oděv olašských mužů ztratil jako celek své dávné charakteristické rysy, které měl do násilného usídlení této skupiny a které přežily ještě u některých z nich v 60. letech. Tvořily ho pevné součástky: košile - *gad* s nabíranými dlouhými rukávy, nápadných barev (často červená) či vzorů, u krku na stojací límeček, či bez límečku, na zavázání šňůrkou, obvykle doplněná vestou černé či výrazně odlišné barvy; dále kalhoty - *cholor* nebo někdy rajtky, zasunuté do vysokých kožených bot (zvláště u Lovarů - koňských handlířů)

Bývalý vajda ze skupiny Lovarů - Kanišv nezbytném klobouku se šetikou (Kendice, 1962)

*Bešlas e čhaj pre bareste, pro baro,
maj na merelpal muršeste.
Cinav leske lolo gad, lolo gad,
kaj te phirel sako rat, sako rat.*

*Seděla dívka na velkém kmeni,
div neumře po muži.
Koupím mu červenou košili,
aby za mnou chodil každou noc.*

šátek kolem krku a na hlavě nezbytný černý široký klobouk - *kalapa, stadi*. Tento způsob oblečení vycházel z pevných estetických kritérií, byl a často ještě je výrazem skupiny, navíc třeba i role daného Roma; kupř. vajda

- *mujalo* měl jako odznak své moci na vestě velké stříbrné knoflíky a drahý řetěz; někde je používali ještě dodnes, zejména při vnitřních soudech (*kris*) v olašských skupinách. I v posledních letech většina mladších olašských Rómů projevuje svou specifikou také ve svém způsobu oblečení, byť moderním: stále jde o výraznou barevnost, možno říci smělost ve

Stříbrný ozdobný knoflík, nošený na vestě vajdy - mujala, jako odznak moci (1959)

Vajdovský obrádní řetěz - odznak jeho moci (ze sbírkového fondu OM Prešov)

výběru barev a materiálů na košile, saka, vesty, doplňky a ozdoby. Jejich košile jsou nápadných barev, saka do společnosti i „na ulici“, tj. na den, jsou mnohdy barevná, z lesklých materiálů, protkávaných kovovými nitkami. Celkové oblečení těchto mužů bývá honosné, doplněné zlatými náhrdelníkovými řetězy, na zápěstí řetízkou a na ruku mnoha velkými prsteny.

U **tradičně usedlých** ze skupiny Rómů slovenských, českých, moravských a dalších, kteří přicházeli vždy více do styku s okolním obyvatelstvem, docházelo a stále více dochází k ovlivnění i v odívání, v posledních třech desetiletích i k přizpůsobení se, zvláště v městském prostředí a u mladé generace. V romských lokalitách - zejména v tzv. „cikánských osadách“ na Slovensku - je situace většinou však zcela odlišná; vychází z životní úrovně dané osady a rodin tady žijících, tedy ze sociálních parametrů, ale i kulturně-tradičních estetických kritérií. Nejstarší generace si v tomto prostředí často dodnes udržuje zvyklost nošení „tradičních“ romských oděvních součástek, muži nosí dál košili, vestu a kalhoty, na hlavě stále klobouk. U žen je to nabíraná či skládaná sukně do půl lýtek či pod kolena (tedy kratší než u olašských Romek), zvaná *rokl'a*, doplněná u starších žen zástěrou - *leketa* jednoduchého střihu, do pasu zavazovanou, blůzkou - *vizitkou* s dlouhými rukávy a šátkem na hlavu - *kendovo* či *khosno*, pod bradu však uvázaným, nebo velkým šátkem přes ramena, zvaným obvykle *dikhlo*. V mnoha romských osadách používají ženy středního a staršího věku ještě tzv. *zajdu* (plachtu - *lepeda*), překříženou přes prsa a vzadu v pase zavázanou - na nošení malých dětí nebo nákupu. V období uplynulých třiceti let postupně i zde přejímaly romské ženy netradiční oděvní součástky od okolního obyvatelstva - šaty vcelku, většinou konfekční, koupené či darované, svetry a trička, zimní kabáty a boty. Ještě v 50. a 60. letech, někde i donedávna, bylo pro většinu Rómů v těchto velkých osídleních příznačné, že neznali či neměli dost oděvů, pokud jde o jednotlivé druhy: chyběl jim a mnohde ještě dodnes chybí oděv domácí, oděv noční - ke spaní, ale i oděv pracovní. Ženy, zejména z těchto osad, dlouho nepoužívaly ani spodní prádlo, což bylo časté ještě po příchodu do českých zemí po druhé světové válce. Děti neměly - a bohužel v některých těchto lokalitách ještě dosud nemají - své vlastní specificky dětské šaty a třeba až do deseti i více let chodily v různých oděvních součástkách i botech dospělých, v létě bosé. Typická byla i nedostatečná údržba oděvů - pokud jde o častější praní, o žehlení a zašívání, takže oblečení nepřetržitě nošené se brzy zničilo. Ale i v některých těchto chudých rodinách bylo aje často čisto a vše udržováno relativně v pořádku, což závisí vždy na ženě - matce, přestože v podmínkách života některých těchto romských osad bez dostatku vody, kanalizace, bez elektrifikace a někdy i bez záchodů to bylo či ještě je tím obtížnější.

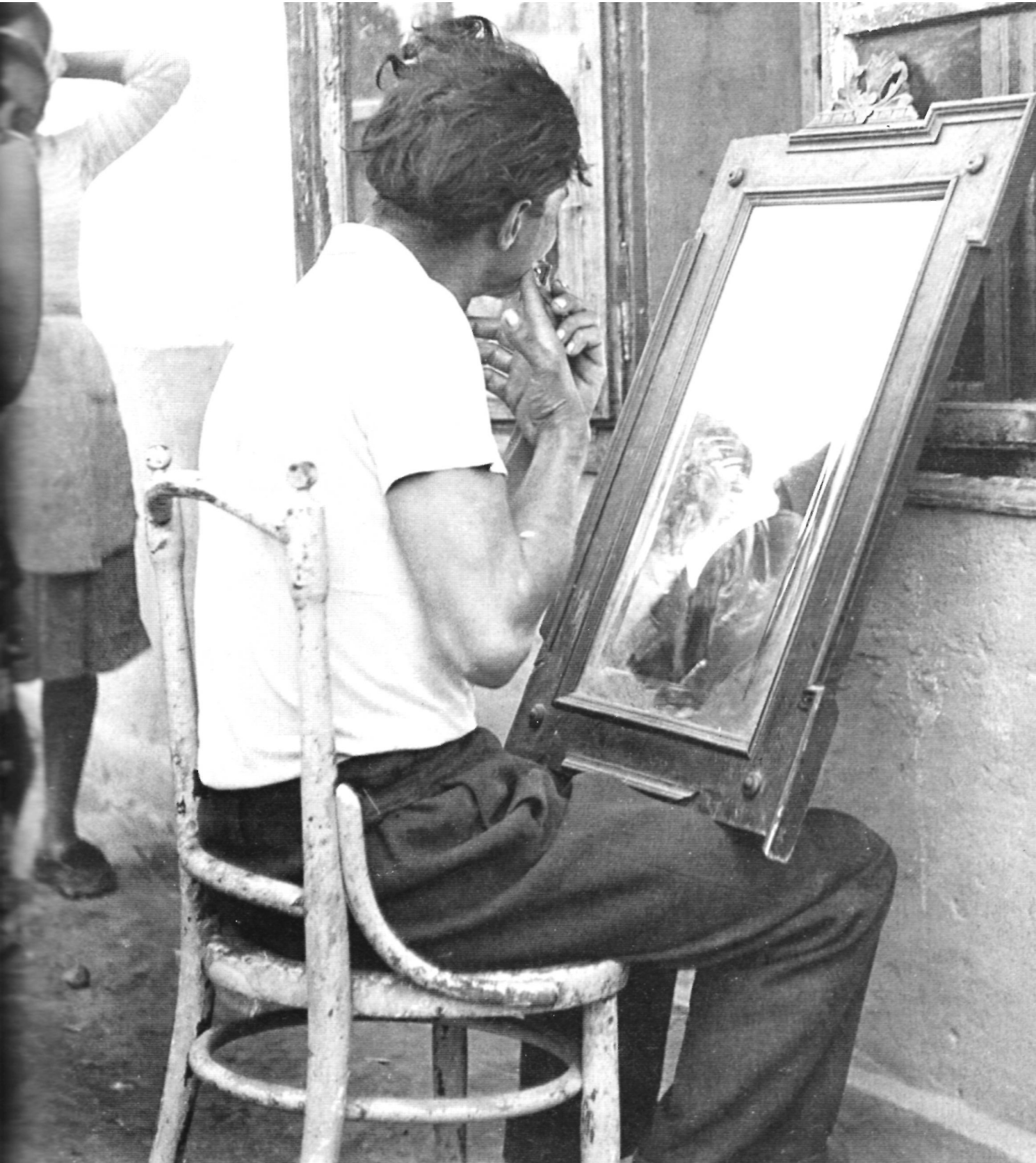
Nejtypičtější tradiční romský oděv (u žen možno říci cikánský kroj) se tedy vyvinul a někdy dodnes uchoval nejdéle u olašských Rómů. Měl by být tedy muzejně uchován jako doklad tradiční romské kultury, ale problém je

v tom, že se starší oděvn: součástky většinou nedochovaly ze dvou důvodů: jednaty obnošené byly zahazovány, mužský tradiční oděv zanikl téměř vůbec a především proto, že po zemřelých rodičích a dalších příbuzných většinou oděv spálili či jinak zlikvidovali. Souvisí to s jejich vírou v posmrtný život - „aby duch mrtvého nevešel do šatů“ a tím na toho, kdo by je nosil nebo byl s nimi v kontaktu.

„Zajela“ (*lepeda*), nezbytná součást oblečení žen z osad - na nošení dětí, dříví, nákupu, čehokoliv (Třebišov, 1957)

Léto - stačí jen košilka a pro ozdobu tetování „propiskou“. Lipany, okres Prešov (1988)

Ranní zrcadlení - holení v jakýchkoliv podmínkách

Romské děti mají smysl pro rytmus a hudbu od narození

V **novém**, převážně městském **českém či moravském prostředí** byla u většiny romských osídlenců - imigrantů snaha změnit nejdříve viditelné projevy a formy způsobu života, tedy hlavně v odívání a bydlení. V prvních poválečných obdobích byl ještě romský oděv výrazně odlišný, i když ho - s výjimkou Rómu olašských - netvořil

už ciká

někde i déle, tvořil tuto odlišnost i specifický výběr ve městě dostupných oděvních součástí, hlavně výběr vzorů a barev, jejich kombinace a způsob nošení, neobvyklé kontrasty a přejímání nových moderních oděvních součástí v kombinaci se součástkami tradičními, stále trvající láska k ozdobám a k výrazné barevnosti - s oblibou barvy červené, žluté, tyrkysově zelené, sytě růžové i černé; na neposledním místě pak dlouho nezměněný laxní postoj k údržbě oděvu u části z nich. Změny v odívání postihly dříve oděv romských mužů, kteří se zde dostávali při práci mnohem více do styku s okolními obyvateli než ženy a malé děti - a proto se rychleji „přizpůsobovali“. Už v 50. letech začali nosit obleky a košile s vázankou (*mašici*), jen klobouk museli mít stále na hlavě.

Klobouk je totiž i výrazem mužské role a postavení v romské rodině a komunitě: „*Muš hordinel stad'i (kalapa), džuvli ča khosno (kendovo)*“ - „Muž nosí klobouk, žena jen šátek.“ Ženy staršího i středního věku ze skupiny síonských Rómů dlouho i v novém prostředí zachovávaly tradiční dvoudílný, resp. trojdílný typ oděvu: širší nabíranou nebo skládanou (což je vliv slovenský) sukni, blůzku s dlouhými rukávy a v prvním poválečném období i šátek na hlavu.³⁷ Mnohé z nich šátek nosily i později, i když začaly chodit už v konfekčních šatech a ve stále více přejetém typu oblečení; k šatům, třeba i svátečním, nosily dlouho mnohé z nich obyčejné polobotky. Moment, kdy

Romové začali rozlišovat v druhovosti oděvu - denní, slavnostní, pracovní, dětský, noční či domácí, byl odrazem skutečného vývojového stupně, změny životního stylu; donedávna ještě některé romské rodiny na Slovensku, ale i v Čechách tuto druhovost oděvu neznali, resp. výjimečně neznají dodnes. Mladí Romové, žijící již nejméně ve třetí generaci v městském prostředí Čech či Moravy, přejali v naprosté většině oděv běžně užívaný u okolního neromského obyvatelstva, tak jako to již postupně učinili jejich otcové a matky. Přesto se však jejich způsob oblečení a užívání oděvu stále odlišuje, je stále charakteristický, i když jeho základní specifika se vytrácí.

Zatímco oděv městských Romů se tedy zmodernizoval a podlehl okolním vlivům, některé prvky a způsob tradičního romského oblečení naopak stále více ovlivňují zejména mladou módu v našich i dalších evropských městech: "cikánská móda" se stala vyhledávaná a oblíbená mezi mnoha neromskými chlapci a zejména děvčaty

i ženami.

více než dvacetí lety v západoevropských zemích, kde vznikaly „gypsy style - shops“ (obchůdky s "cikánskou módou") a v posledních třech čtyřech letech pronikla tato móda i k nám, do Polska a dalších zemí - navíc umožněna i dovozem indických sukni, šátků a speciálních doplňků. Dnes již běžně značná část městských neromských dívek i žen nosí s oblibou hlavně v létě i do společnosti široké, nabírané a dlouhé, typicky vzorované sukne po kotníky, nabírané blůzy s volány, šátky a šátečky - a to vše doplněné množstvím korálu, náramků na ruku a nápadnými velkými náušnicemi - ve tvaru „cikánských kruhů“ nebo závěsnými, s mnoha přívěsky; vrací se i obliba dlouhých, nestříhaných vlasů, doplněných ozdobami. Mladí muži si oblíbili barevné vesty a nápadné košile, často i šátky kolem krku a velké černé klobouky. Je k zamyšlení, kdo koho dnes v tomto směru více ovlivňuje.

*Současné dívky - „čhaja“
na 1. Romfestu v Brně (1990)*

Snad budou mít lepší život, než jsem měl já

ROMSKÁ SKUPINA - VELKORODINA - RODINA

[7]

Fajta - nipos - famelija, tradice a současnost

Základní institucí, výchozí pro romské společenství, byla a tradičně je rodová instituce, tedy instituce vážící se na specifické rodinné vztahy. Rodina a širší rodová skupina či velkorodina, do níž Rom nebo Sint patří, je pro něho nejdůležitější a největší hodnotou. Tak tomu bylo vždycky a je tomu dodnes - i když v modifikované podobě, vycházející ze změněných životních a společenských podmínek. Pro většinu Rómů byla donedávna charakteristická patriarchální velkorodina, patřící ještě do širší skupiny rodově endogamní; tuto velkorodinu - v podstatě rozšířenou, extenzivní rodinu tvoří několik základních rodin. Rodinné vztahy, struktura a hierarchie rodiny i role jejich jednotlivých členů byly vždy těsně spjaty s charakterem vztahů a zákonů skupinových, jimž byly a do jisté míry stále jsou (zejména u Rómů olašských) podřízeny. Analyzovat svébytnost příbuzenského systému rodinných a skupinových vztahů Rómů v našich zemích i obecně je velmi obtížné. Svěbytnost je vyjádřena v jejich vlastním etnosociálním systému, jehož odlišnou strukturuje třeba pochopit.

V zahraniční literatuře docházejí v této oblasti k velmi dobrým poznatkům italské romistky *M. Karpati a R Sassová*^{1/}; na základě rozsáhlého psychologického výzkumu došli k závěru, že „rodina a příbuzenská kolektivita, která uznává společného předka, je základní autoidentifikační jednotkou romského společenství“. Podobně americká sociální antropoložka *Anně Sutherland* dospěla (po výzkumu Kalderarů, Mačkvajů, Churarů a Bojašů) k poznání, že *familija* - rozšířená rodina v rozsahu tří-čtyř generací, rozdělená do pěti až deseti domácností, vedená autoritou nejstaršího člena *phuro/phuri* (starý, stará), a *avitsa* - širší skupina pokrevně spjatých příbuzných - jsou základními funkčními složkami širších pospolitostí, jako je *kumpania* (sídlíšní pospolitost) a *natsia* (subetnická skupina, charakterizovaná tradiční profesí, přežívající endogamií, vlastním dialektem a odchylkami v kulturních zvyklostech).^{2/}

Slovenští Rómové používají dva základní termíny pro rodinně příbuzenské skupiny: *familija (famelija) a fajta*, která odpovídá *avitse*, olašští Rómové - *nipos, amaro nipos (naš lid)*!)

Charakterizujme si nejdříve společenství Rómů olašských u nás po 2. světové válce. Jednotlivé kočovné skupiny olašských Rómů i Sintů byly v podstatě patriarchální velkorodiny se systémem párového manželství. Skupinu tvořil otec (*dad*) obvykle se svými bratry (*phrala*), ženatými syny (*šávo, šáve*), svobodnými dcerami (*sej, šėja*) a s dětmi (*šavoura*) svých bratrů a synů. Ženskou část skupiny tvořila žena otce - hlavy skupiny (*romňi*), tedy matka (*dej*), manželky či družky synů - snachy (*bouři*) a bratrů - švagrové (*džamutre*). Často s touto *fajtou*, kterou nazývají dodnes *nipo* (tj. náš lid, naše široká rodina - *amaro nipo*), žili i rodiče otce či matky (děda - *papu* a babička - *mami*) nebo strýc a teta (*nano, lála*), tchán či tchyně (*sokro, sokra*). Dcery (*sej, šėja*) přecházely podle olašských tradic do skupiny svého muže, který ji musel od její původní rodiny koupit (tento obyčej se dodržuje dodnes i mezi rodinami usídlených, ve městě žijících Romů; jen ceny za nevěstu stouply). V čele celé skupiny stál vždy vajda, což je přežívající funkce „rodového náčelníka“. Nazýval se *mujal'o, thute* nebo *čhibalo* (poslední z těchto názvů - *čhibalo* se vyskytuje i u Rómů usedlých). Obvykle to byl nejstarší muž v této velkorodině - skupině; tato funkce byla buď dědičná, nebo, a to častěji, byl *mujal'o* volen radou mužů za své vlastnosti, schopnosti a dosavadní zásluhy. Měl pak velké pravomoci: většinou rozhodoval samostatně o cestách této skupiny - kdy, kam, kterým směrem a za jakým cílem půjdou, jak dlouho se kde zdrží - a o dodržování vnitřních, nepsaných tradičních zákonů, podle nichž tyto skupiny žily a z nichž mnohé dodržují dodnes. Tento vajda - *mujal'o* či *thute* byl pro ně soudcem, knězem a rádcem: oddával každý nový pár (obřadem *mangavipen* nebo *bijav*), křtil nově narozené děti a při pochovávání zemřelého vykonával nad jeho hrobem obřad jménem celé rodiny. Když se narodilo ve skupině dítě, bylo ukázáno nejdříve otci (který ho pozdvihnutím přijal a uznal za své) a potom vajdovi, dříve než ostatním; křest novorozence byl prováděn jeho ponořením do studené vody (třeba i v zimním období, kdy do ledu vykopal díru; olašští Rómové říkali, že nevydrží - li to dítě, je nezdravé - a v tom případě že by potom nevydrželo ani těžké podmínky jejich tehdy kočovného života). Vajda též přijímal do své skupiny muže s rodinou,

který byl přinucený nebo dobrovolně opustil svoji skupinu a ucházel se o přijetí do jeho skupiny. Vajda ho potom přijal na určité zkušební období. Jakmile se snesl se všemi členy kočovné skupiny, ke které chtěl v budoucnosti patřit, byl po zkušebním období, jehož délka byla určována individuálně (průměrně se však pohybovala okolo šesti měsíců), adoptovaný. Obřad sám byl velmi zajímavý. Dělal se za přítomnosti celé skupiny. Vajda a muž, který měl být adoptovaný, sedli si na zem proti sobě. Vajda přednesl kratší řeč, ve které upozornil muže, žádajícího o přijetí, na zlé následky, kdyby nějakým způsobem zneužil ochotu skupiny, která ho přijala za svého člena. Zaklíná ho, aby mu v takovém případě vyschly oči, aby ho do smrti trásla zimnice a podobně. Na druhé straně vyzval vajda přítomné, aby se k nově přijatému muži a jeho rodině chovali tak, jako ke kterémukoliv jinému členu skupiny. Potom vajda a tento muž vzali každý do pravé ruky nádobu s pálenkou, levou ruku položili jeden druhému na pravé rameno a pili, dívajíce se jeden druhému do očí, jestli neuvidí u druhého falešné myšlenky. Po tomto obřadu se stal adoptovaný i s rodinou právoplatným členem skupiny se všemi právy a povinnostmi.

Vnitřní nepsané, ale všemi dodržované zákony olašských skupin spolu s autoritou jejich vajdů byly základem vnitřního řádu a pořádku uvnitř patriarchálních velkorodin a rodových skupin a umožnily po staletí jejich přežití i v nedobrych životních podmínkách, ochraňovaly je a zaručovaly jim pomoc, ovšem jen když se těmto zákonům nezpronevěřily. Členové skupiny byli povinni poskytovat si navzájem pomoc: když například dětem zemřeli rodiče, ostatní se o ně postarali jako o vlastní. Zrovna tak se vždy postarali o staré či nemocné (i když stáří se zde dožívalo dříve jen málo z nich). Šlo (a často dodnes ještě jde, i když ve zcela odlišných podmínkách) o vysoce vyvinutý smysl pro soudržnost a sounáležitost, po staletí u nich udržovaný a pěstovaný. To jsme „my“ - a tam jsou oni. „My - *amaro nipos*, náš lid“. Takto to *Vlachike Róma* říkají a uvažují stejně dodnes. Přežívající tendence soustředování se do skupin je tedy u Rómů pozůstatkem jejich tradiční vnitřní organizace. Jde o výrazné projevy zbytků rodového zřízení, které jsou dodnes patrné a dochované zejména tedy u skupiny Rómů olašských, do roku 1959 nomádských. Tyto vztahy vnitřní organizace jsou u skupiny Rómů usedlých od 60. let už oslabeny. Vlivem postupného rozptýlení části z nich mezi ostatní obyvatelstvo - hlavně v českých zemích - se o pevné vnitřní organizaci často nedá již hovořit. To ovšem nepřetrhlo vzájemné vztahy s jejich dřívější pospolitostí, stejně tak jako nezlikvidovalo tendenci větší části Rómů žít ve větších skupinách nebo mít možnost s *fajtou* komunikovat, pocit, že do ní patří. Většina skupin olašských Rómů měla mnohem déle svou specifickou vnitřní organizaci, udržovanou vlastní podstatou jejich donedávna kočovného a tím do jisté míry izolovaného života, a své vnitřní zákony, které vždy dodržovali. Po roce 1958, resp. po únoru 1959 - po násilném zrušení nomádského způsobu života - přežívají u nich mnohé rodové principy dále, i když třeba ve změněné podobě. U olašských skupin a velkorodin se dodnes projevuje hluboký rozpor v pojmání spravedlnosti a hájení cti, rozpor mezi stále přežívajícím modelem jejich hodnotové orientace - tradiční morálkou těchto Rómů a právními zásadami a zákony majoritní společnosti, jejímiž jsou příslušníci (a za jejíž občany se většina z nich už i považuje). Zejména někdejší kočovné skupiny byly tedy postavené na rodových principech soužití. Jednotlivé patriarchální velkorodiny byly donedávna - a v modifikované podobě často dodnes jsou - endogamními, dovnitř uzavřenými rodovými skupinami, volně však spojenými s dalšími takovými skupinami, což je zbytek exogamního uspořádání kmenového. V době kočování měla každá z těchto

- Dvě obřadní vajdovské konvice, používané *fajtou* Pihíkovců (zajištěny v Přerově, 1956)
- Obřadní konvice (pokál), používaná po léta olašským vajdou - *mujal'em* (ze sbírkového fondu Středoslovenského muzea v Banské Bystrici)

endogamních skupin vymezenou oblast pohybu a pravidel svého života; přitom však mezi nimi existoval vzájemný kontakt a informovanost, což jim umožňovaly i domluvené značky, které po sobě na domech, strozech ajinde nechávaly pro skupinu další, která do daného místa přijde po nich (kupř. symbolické značky pro vzkaz "tady jsou dobří lidé" - „tady zlí, sem nechoďte" "pozor, zlý pes" - „tady si nechají gadžiky hádat z ruky, z karet - *drabarel*" - „můžete si postavit tábor na tohle místo" - „studánka je tamhle" aj.). Dodnes jsou mnozí Neromové často udiveni velkou informovaností a kontaktem mezi Romy, od sebe třeba velmi vzdálenými. Tato schopnost je vypěstována po staletí a pochází právě z dob, kdy byli Rómové negramotní a vzájemné styky udržovali jen ústní formou a domluvenými značkami.

Dodnes je u většiny olašských Rómů přežívajícím zbytkem jejich dřívějších rodových vztahů, vycházejícím z povinnosti dodržování vnitřních skupinových zákonů, jejich vlastní soudní „instituce", zvaná *kris*. Tyto v podstatě tajné soudy olašských Rómů jsou pouze jejich vnitřní záležitost, o nichž se nikdo nezasvěcený nedozví. „Soudní tribunál" se i dnes skládá z vajdů (*mujalů*) velkých rodin a skupin z jednotlivých měst kupř. Nitra, Bratislava, Topoľčany Brno, Ostrava, Olomouc) - uznávaných vůdčích osobností, zvolených v "rodu" (*nipos, fajta*), kteří mají autoritu a všichni jejich rozhodnutí dodnes uznávají. Sejde se v případě

Prepaťiv tumenge, phuro dad" - Na čest Vám hrajeme, starý- otče, k narozeninám! (Kendice, 1962)

*Hej, de, tejlal zeleno veš,
o Rom a taňazin,
hej, lengre terně romňa
sa kachněn phiraven.*

*Jekh sas maškar lende,
odi sahi šukar,
maj bilondo chaben,
mindik oj tavelas.*

*Dia ča, more, dža ča,
o braňi te phageren,
o braňi te phageren,
le kachněn te čoren.*

*Jaj, imar avel mri daj,
kotor maro anel,
jaj, poťin, babám, poťin,
poťin šel pengóvi.*

*Uzeleného lesa
tam Rómové táboří,
hej, jejich mladé ženy
jim nosí slepice.*

*Jedna byla mezi nimi,
taková krásná byla,
ale neslané jídlo
pořád jen vařila.*

*Jdi jen, člověče, jdi jen
bránu rozbít,
rozbít bránu
a ukrást slepice.*

*Jaj, už přichází má matka,
krajíc chleba nese,
jaj, zaplať, zaplať,
zaplať sto pengó.*

potřeby, svolán na určité místo, když nejsou dodržované vnitřní zákony „rodu“. Jde-li o lehčí přestupek, sejde se menší, třeba i místní soud, a jde-li o vážný čin, je svolán velký *kris* za předsednictví hlavního vajdy (nad všemi vajdy v rámci okresů či měst); pro území Slovenska sídlí v Bratislavě a zástupce má v Nitře, pro české a moravské území je to hlavní vajda, sídlící dnes v Ostravě. Proviněný je tam předvolán a po zjištění všech skutečností tento soud rozhodne o jeho vině. Za menší provinění se může Rom vyplatit (obvykle značnou částkou), za velké je dán do jakési klatby - do tzv. *prastípen*, tedy stane se *prasto*, prokletý, buď na vymezený čas, nebo dokonce na doživotí (což je obdoba někdejšího vyloučení z rodu, z kmene). Je sice na svobodě, ale „exkomunikován“ ze své skupiny, resp. ze všech skupin olašských Romů; nikdo z nich s ním nesmí hovořit (v tom případě by byl potrestán i tento člověk) a on nesmí s nikým komunikovat. Dodržuje-li správně tento trest, může mu *kris* jeho dobu případně zkrátit. (Opustí-li kupř. muž svoji ženu a není-li přitom vina najejí straně, musí se její rodině vyplatit; odejde-li však žena od muže, v každém případě musí její rodiče vrátit jeho rodině větší část peněz, za které si od ní nevěstu koupili, protože dodnes se u většiny *Vlachike Rom a* nevěsty kupují na základě sjednání mezi otci.) Mezi nejhorší provinění patří, když Rom zradí druhého olašského Rom a nebo svůj *nipos*, rodinu či skupinu a její zákony. Po rozhodnutí *krisu* se toho, kdo se *stalprasto*, všichni zžeknou, často (hlavně dříve v kočovném životě) i jeho vlastní žena, která zůstane obvykle ve své původní *fajtě*. Vnitřní společenské vztahy tedy u nich byly - a v některých případech dodnes jsou - pevnější a závaznější než vztahy rodinné, manželské. Je a hlavně donedávna tomu bylo tak i v případě tzv. krevní msty, kde povinnost za odvetu cítí všichni mužští členové rodiny a rodu (i když subjektem odvety - krevní msty je třeba bratr či otec vlastní manželky).^{4/}

Být nebo stát se **prasto** znamená být prokletý, zahanbený, dočasně vyloučený z kolektivu rodu, *fajty*, romského společenství. U Sintů a u „Vlachů“ dodnes tento starý „zákon“ funguje a jeho provádění se dodržuje. U Sintů je *prasto* (*pale čhido*, tj. zpět hozený) i ten, kdo zachází nebo pracuje s „nečistým“, s krví, zabíjením a zpracováním zvířat (pracuje třeba na jatkách), s mrtvými (hrobník), ale i kdo dělá s krví a řezáním (dokonce i lékař), kdo jí koně nebo psy, kdo byl s prostitutkou (nejen tedy pro jeho nevěru, ale protože prostitutka je *prast'i*). Od takového člověka by nikdo z nich nejedl, ani si nevzal vodu na pití. *Prasto* se člověk stane i po rozhodnutí romské - ho-olašského či sintskeho soudu (*kris*), který rozhoduje o vině - o dodržování romských vnitřních zákonů a norem způsobu života: třeba když jeden druhého Rom a (Sinta) zradí a jedná proti jejich zákonům a hodnotám, podle nichž žijí, když opustí muž ženu s dětmi, rodinu, nemá-li k tomu důvod; je daný pak obvykle na tři roky do *prastípen* - je *prasto*; nikdo s ním a on s nikým „ze svého lidu“ nesmí promluvit, nikdo mu nic nesmí pomoci ani dát napít či jíst - je v „*klatbě*“, *prastu*. Hlavou soudu je *mujalo* - u Sintů *čačopaskro Rom* (poctivý, čistý muž, kterému nikdo nic nemůže vytknout, autorita v dobrém slova smyslu, spravedlivý, obvykle starší muž), který je volený všemi *vajdy*, „hlavami“ jednotlivých velikých rodin (*čačopaskre Roma*). Ten má přisedící z řad nižších vajdů - *mujalů* či *čačopaskro Romů*. Jednají však vždy jen muži, ženy jsou u nich dodnes ze všech důležitých jednání vyloučeny. U „Vlachů“ se některé menší viny dají vykoupit penězi - pokutou, často velmi vysokou; větší viny se ale nedají stále vykoupit ani kaucí.

Ženy u Romů olašských i u Sintů tradičně nikdy nesedí a nejednají s muži, jsou mimo, vedle - i při rodinných setkáních a oslavách, „když se mluví“. „Každý má svoje“, jak to dodnes říkají a mnozí i udržují.

Sintové bývají však někdy příbuzní se „světskými“ a často nejsou v jejich příbuzenských vztazích hranice. Někteří Berouskovi, Richterovi a další světští byli či jsou Sintové, i jejich zaměstnání jsou původně sintska: brusiči a opraváři deštníků, prodej textilu. Sintové ctí své romství - ale své vlastní sintske, dodržují ještě „románe braucha“ - zvyky, tradice (dodnes u nás Weinrichovi, Rychterovi či Richterovi, Lagrinovi a další). Jen skupinové - rodové spory trvaly; dříve měli Sintové svá „vymezená území“, aby se na svých cestách neseťkali a nebyla mezi nimi „válka“ a aby si také nekonkurovali. Jinak ale Sintové jako celek drží spolu na celém světě, kde jich žijí desetitisíce (u nás jen menší počet, ale výrazný). Dodnes si udržují a mezi sebou užívají svůj sintske jazyk - dialekt, který je dosti odlišný od dialektů ostatních; je ovlivněn částečně němčinou (kupř. člověk, lidé je *smišky menču, menči* - což vychází z německého „Mensch“); i názvy skupin Sintů v různých zemích jsou jí často ovlivněny: naši Sintové jsou *Bemtike* či *Bémáci* (z Bohmen - Čechy), rakouští jsou *Estrajchtike* (z Oesterreich - Rakousko), němečtí jsou *Prajstike* (z Pruska - „Prajzové“), francouzští Sintové jsou ale nazýváni *Valštike* (Wald - les) nebo z toho romsky vycházející *Vešeskre* (ves je les).^{5/}

Na lidské tváři se odráží celý život, charakter a myšlení člověka - stejně tak u tohoto kotlářského vajdy

Někdy vidí poloslepé, staré oči víc než ty zdravé a mladé

Olašští Rómové se scházejí dodnes v širších rodinných skupinách i při oslavách, svátcích, nebo se scházejí jen muži mezi sebou, obvykle z rodin jedné *fajty*, jednoho *nipos*. Přejí si při těchto příležitostech obřadně vždy všechno dobré - po generace se udržujícími formulemi:

Vánoční přání:

- *Taven (te aven) bachtale pe kado báro kručumo te trajin šel berš tumare čaládosa, zourasa, bacht'asa maj láše moudosa sar akanik!*

Velikonoční přání:

- *Taven bachtale de kádi patrad'i zourasa, bacht'asa maj láše moudasa sar akanik!*

Přání k narozeninám:

- *Taves bachtálo peie berš sasto bachtalo te trajis šel berš intrego amaro nipo!*

Přípitek mezi kamarády:

- *Bacht sastimo te del o Del tavas bachtale kana sele beršenge avasa te pijas ketáne!*

Přání u svatby:

- *Taven bachtale taj saste šel berš kadej te pijas pe bijaven te del o Del!*

Přání u křtin:

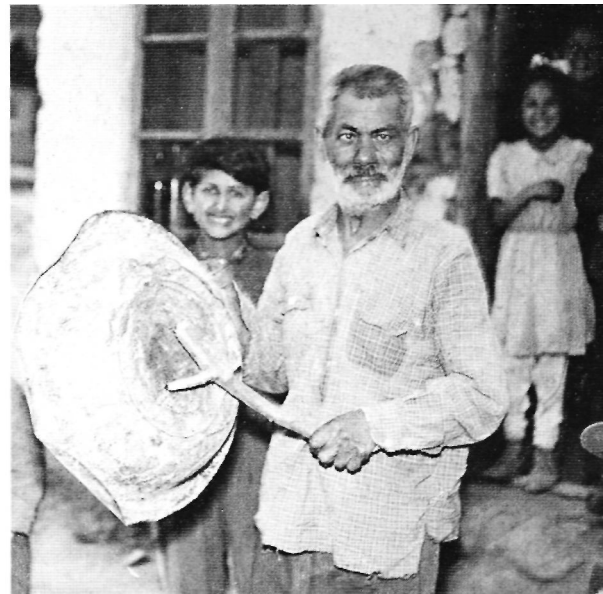
- *Taven bachtale e duj kirve taj ve duj kirva taj vi kodo cikno šávo ande lesko bijav amen te khelas!*^{6/}

U některých skupin Rómů, zejména olašských, projevuje se mnohdy dodnes hluboký rozpor mezi tradičním, přežívajícím modelem jejich hodnotové orientace a mezi zákony, právními zásadami a životními normami majoritní společnosti, jejímiž jsou příslušníci a za jejíž občany se většina z nich dnes už opravdu subjektivně považuje. U mnoha Rómů existuje dosud **dvoukomunikační systém** jakožto „dezintegrační“ faktor, bránící jim vnitřně sžívat se s okolním neromským obyvatelstvem, aniž by však ztráceli svoji romskou identitu. (Je třeba i v této souvislosti zdůraznit, že pojem „integrace“ znamená způsob soužití - koexistence s prostředím, kde člověk žije, a že vždy neznamena ztrátu své sebeidentifikace.)

V pospolitostech usedlých Rómů, ať již ze skupiny slovenských, maďarských či jiných, se do poválečného období již nezachovala taková specifika ve struktuře a **vnitřních společenských vztazích** jako u Rómů olašských a Sintů. Přesto zejména ve starých osadách bylo a je ještě mnoho charakteristického i v této oblasti. (*Ukážeme si to opět i na příkladě jedné z nich - velké romské osady v Trebišove koncem 50. let, ještě před rozpadem tradiční komunity.*)^{7/}

Uvnitř každé romské pospolitosti můžeme pozorovat zajímavé společenské vztahy. V důsledku izolace a dřívějšího vyřazení Rómů ze společenského života okolního obyvatelstva se v daném etniku vytvořila taková situace, že všichni příslušníci té které skupiny či osady si byli dříve relativně rovni, a proto se mezi nimi nevytvořily výraznější společenské či sociální rozdíly. Pronásledováním v minulých staletích, negativním vztahem domácího obyvatelstva k nim a celým svým údělem byli Rómové zahrnuti do společenské izolace, která je stmelovala. Přes tuto izolaci však usedlí Rómové byli vždy závislí na domácím obyvatelstvu především ekonomicky. Neměli totiž svůj vlastní ucelený hospodářský život, ačkoliv byli mezi nimi výborní kováři, korytáři, košíkáři, výrobci válek a další řemeslníci. Žili v rodových - velkorodinných celcích, kde zvláštní výsadní postavení měl jejich vajda - *čhibalo* - hlava celé skupiny, osady i když zde jeho význam a pravomoc nebyly nikdy (pokud je známo) tak velké jako u Rómů olašských. Kromě vajdy - *čhibala* měla tehdy zvláštní, výsostné postavení v mnoha osadách i jejich čarodějka *phuri daj (dráp daj* nebo *braterkyňa)*; byla přirozenou autoritou hlavně mezi ženami a tím měla i praktický vliv na společenský a rodinný život, uměla léčit i "čarovat". Kromě skutečného *vajdy*, často před ostatními utajovaného, existoval od 50. do 80. let téměř v každé větší romské osadě nebo koncentrovanější pospolitosti oficiální předseda nebo důvěrník, který

Čhibalo - vajda „cikánské osady v Krušnohorském Podhradí svolává „své lidi“ (1961)

byl jakousi spojkou mezi místním národním výborem obce a jeho skupinou či osadou jako celkem. Na Slovensku tito předsedové velkých osad bývali v 60. až 80. letech i členy místního či městského národního výboru, někde i členy nebo aktivisty stálých okresních nebo místních „komisí pro práci mezi cikánským obyvatelstvem". Ve většině případů však Rómové zde těmto svým oficiálním důvěrníkům zcela nevěřili, protože se domnívali, že vynášejí zprávy o jednotlivých příslušnících skupiny či osady, popřípadě jejich různých trestných činech a přestupcích, do zasedání MNV, na jednání komisí nebo i členům Veřejné bezpečnosti. Řada průzkumů zjistila, že nemělo proto faktický význam vybírat tyto zástupce z řad již integrovaných či „asimilovaných" Rómů, jak „koncepte řešení" chtěla. Ti se často za svůj „cikánský původ" již začali stydět, necítili problémy ostatních Rómů a často neměli autoritu ani jejich důvěru. Tito „předsedové" musí přece v sobě mít autoritu dřívějšího vajdy.

„V trebišovské osadě byl koncem 50. let „předsedou " tábora - čhibalem 34letý Ladislav Balog a „podpredsedom" jeho bratr, 32letý Karol Šándor. Oba dva „čhibalové" jsou gramotní, již mnoho let jsou zaměstnaní u Okresního stavebního kombinátu v Trebišově a patří k nejlepším mužům v osadě. Jsou voleni všemi Rómy v osadě a až potom schvalování předsednictvem MNV v Trebišově, jehož jsou členy a na jehož zasedání někdy i docházejí. Tvoří tedy pojítka a jakousi převodovou páku mezi MNV a cikánskou osadou, nad kterou mají svěřeno vedení a dozor po stránce administrativní i bezpečnostní. Místní národní výbor je potřebuje, protože takto se nemusí téměř vůbec o „ cikánské obyvatelstvo" starat - a také se ve většině případů nestará. Ani jeden z obou těchto bratrů na základě své funkce se neodtrhl od romské kolektivity v trebišovské osadě a nechová se povýšenecky, ale oba mají v rámci zdejšího romského etnika odlišné společenské postavení a osobní vážnost, která jim zaručuje autoritu téměř mezi všemi 750 Rómy osady. Ladislav Balog i Karol Šándor jsou na svou vedoucí roli hrdí a velmi rádi se nechávají nazývat pojmenováním „súdruh predseda" nebo „čhibalo". Přesto někteří Rómové trebišovské osady jim však zcela nevěří. "

„Koncem padesátých let, bylo možno v trebišovské cikánské osadě z hlediska vnitřních společenských vztahů pozorovat v podstatě tři skupiny romských obyvatel. První skupinu tvořili Rómové na nejnižší úrovni, žijící většinou tzv. příživnickým způsobem života, kteří si jen občas vydělali výpomocnými pracemi - tvořili stále tehdy ještě většinu všech obyvatel osady. Do druhé skupiny patřili Rómové trvale i částečně zaměstnaní nebo ti, kteří pobírali pravidelný důchod; tato skupina se neustále zvětšovala. Třetí skupinu tvořili romští hudebníci, kteří hráli pravidelně gadžům ve městě, dále překupníci všeho možného a pak starý „Cikán", který lichvářským způsobem s velkými úroky půjčoval Rómům v osadě peníze. Kromě nich sem patřily ještě téměř všechny rodiny bydlící v nové části osady - Na Garance. Vidíme tedy, že tyto skupiny nejsou zcela totožné se skupinami, do kterých jsme si trebišovské Rómy rozdělili podle způsobu zaměstnání. Rozhodujícím rozlišovacím znakem je zde i zámožnost jednotlivých skupin, která vytváří rozdílný stupeň společenského postavení jejich členů a která určuje kvalitu společenských vztahů mezi nimi. Příslušníci jednotlivých skupin se od sebe lišili tedy sociálně - společensky.

...V minulosti se v pospolitostech usedlých Rómů a stejně tak v Trebišově jako první oddělili od ostatních romští hudebníci. Nejen domácí obyvatelé, ale i šlechta dávno poznala podmanivost a temperament cikánské lidové hudby a písní, ale i to, že tito muzikanti jsou i talentovanými umělci reprodukčními. Zejména uherská a slovenská šlechta si je proto brzy oblíbila a dala jim různá práva, jaká ostatní Rómové neměli. Tito hudebníci stáli již tedy brzy vysoko nad ostatními. Vydělávali si často i značné částky peněz, a proto se začali brzy odlišovat od ostatních oblekem, způsobem bydlení i stravou. Nebyli často již domácím obyvatelstvem ani počítáni „ mezi cikány ", a tak se začali odcizovat svému prostředí, ze kterého vyšli. Někteří z nich se jako první stěhovali mezi domácí obyvatelstvo, kde jim bylo dovoleno postavit si domek, v mnohých projevech způsobu života se začali odlišovat od ostatních. Především úmyslně nemluvili mimo domov ani romsky, takže postupně svůj rodný jazyk zapomínali. Z těchto důvodů se tedy vztahy hudebníků k ostatním „ Cikánům " začaly brzy měnit a tak romští hudebníci (lavutara) vytvořili odlišnou, společensky výše postavenou skupinu v rámci vnitřní sociosociální struktury v dané lokalitě - a nejen v této. I v současnosti je rozdílnost a společenská přehrada mezi hudebníky a ostatními Rómy jasně zřetelná. (V průběhu vývoje se pak odtrhla od společenského života trebišovské romské pospolitosti i skupina překupníků a koňských handlím, kteří pro svou obratnost vydělávali množství peněz, a tak se brzy začali od ostatních odlišovat i svým hmotným zabezpečením.)

Společenská vnitřní diferenciací v trebišovské osadě se projevovala postupně ve změněných vztazích k „ Cikánům " prvé, nejhůře žijící skupiny v osadě tím, že se od nich někteří začali oddělovat a chovat se k nim povýše-

necky; většina Rómů však svůj vztah k těmto Rómům stále nezměnila. Zaměstnání na ně sice již mělo určitý vliv, projevující se především ve změně jejich hmotné kultury, ale nedovedlo ve většině případů zlomit pouta, kterými jsou vázáni ke kolektivu osady. Hudbou byla už tehdy zaměstnána nepatrná menšina obyvatel trebišovské osady, jimž hudba nedává již naprosto takové výsadní existenční a společenské postavení, jako tomu bylo předtím. (Skupina překupníků a „handlířů“ rovněž postupně ztrácela svůj význam, protože tehdejší společenské zřízení nedovolovalo obchodovat „na úkor druhých“. Z toho nutně vyplývá, že předpoklady pro rozšiřování pak měla jen skupina, která byla již v zaměstnaneckém poměru.)

"Kolektivní" charakter společenského života se zde projevoval i v uspořádání malých „kolib“ a domků, v nichž tehdy žilo v průměru vždy 8 - 9 lidí. Tato blízkost obydlí vedle sebe nebyla vynucena pouze nedostatkem stavebního prostoru (louka zvaná Garanka, na níž osada stojí, je obecní a je na ní půdy dost, i když je bahnitá a dosti nevyhovující). V této skutečnosti se projevuje i sklon ke shlukování do kolektivu, vlastní téměř všem Rómům, žijícím v nejrůznějších životních prostředích a podmínkách.

Pospolitost života je a ještě více byla pro ně tedy charakteristická. Obrázek konce 50. let: „...od jara až do pozdního podzimu tráví romští muži, Ženy a děti většinu dne venku na volném vzduchu, na prostranství a v uličkách před svými domky, kde se cítí lehčeji než v dusných, těsných domcích. Venku se odbyvá téměř celý jejich život. Za dobrého počasí ženy sedí před domky, kojí děti, hovoří nebo se hádají, muži obvykle odděleně leží nebo sedí v hloučcích, hrají karty nebo pijí, děti křičí nebo se honí po osadě. Pro trebišovské Romky je typické i to, že po celé toto období venku i vaří na kamínkách, vnesených ze svých domků, a potom se tam i jí. Před domky se od---jí všechny výroční i rodinné svátky a slavnosti, pokud to počasí jen trochu dovoluje. Nejvýhodnějším a nejoblíbenějším místem ke shromažďování obyvatel trebišovské osady je volné prostranství mezi domky, tvořící jakousi náves, kde Rómové z osady často i hrají a tančí, kde se scházejí, debatují a odpočívají. Děti a mládež tráví čas nejraději na louce před osadou, kde je dobrá možnost k jejich hram a kde společně s chlapci a mladšími muži hrají mezi dvěma improvizovanými brankami jimi velmi oblíbenou kopanou. Za pěkného počasí je trebišovská osada plná mužů, žen, mládeže a především dětí, plná ruchu a křiku. Jakmile však se počasí zhorší a začne vytrvale pršet nebo dokonce přijde bouřka, v okamžiku je osada vyprázdňena a tichá a většina jejich obyvatel ulehne a spí. Sklon a snaha Rómů trebišovských - i většiny dalších v podobných společenstvích - shlukovat se, nebýt s---, ale stále v kolektivu, je vyvolána i jejich vírou se zbytky různých administrativních názorů, vírou v existenci duchů a nadpřirozených sil, vírou v to, že mrtví v noci navštěvují své pozůstalé. "Protože Rómové v Trebišově (a nejen zde) mají strach před tmou, téměř ve všech romských rodinách v osadě v noci svítí aspoň malé světlo. Mnozí se vymlouvají, že prý by oni a jejich děti ve tmě neusnuli, protože již prý nejsou tak zvyklí - a pravý důvod zapírají. I z tohoto důvodu jsou Rómové také raději v kolektivu; sami se cítili více slabí a bez-----".

"Mezi převážnou většinou romského obyvatelstva v trebišovské osadě i jinde existují tedy společenské vztahy, vyrostlé z těchto základů. Až se ve své podstatě změnil nejen jejich postavení, ale i jejich tradiční pověrečné názory a způsob myšlení, změnil se zřejmě i jejich společenský život tohoto druhu. Zatím však se nemění dobrým směrem, jak je tomu už u mnoha rodin žijících na "vyšší životní úrovni", které se od celku Romů odklonily a stydí se dokonce za svůj romský původ.

I v trebišovské osadě tráví v létě život společně, venku před domky (1958)

Postavení ženy v rodině a v pospolitosti osady bylo donedávna velmi nízké, pořadné a pro ni potupující. Že na byla (a je často dodnes) zdejšími muži považovaná v určitém smyslu za bytost menší důležitosti, určenou a hodící se jen k tomu, aby milovala, rodila a vychovávala děti, obstarávala jídlo a domácnost. Muž byl u Romů tradičně pánem ženy, pánem rodiny a jeho museli všichni poslouchat. Většina mužů v trebišovské osadě se na přelomu 50. a 60. let, ale i déle, chovala ke svým ženám často ještě ponižujícím způsobem. "Jdou-li romští manželé spolu po městě nebo po vesnici, jde žena obvykle několik kroků před mužem, obtížena nákupem a malými dětmi, zatímco muž kráčí před ní a dává tím najevo své vyšší postavení a svůj vztah k ní. Při různých zvycích a obřadech (při nočním "vartování u mrtvého" apod.) i při oslavách, při nichž skupiny mužů sedí, zpívají, vyprávějí

si a přitom pít lihoviny, nemá žádná žena mezi ně přístup. Teprve v posledních letech se začíná tento nepsaný zákon částečně překračovat. (Je však zajímavé, že dodnes přežívá mnohde i u rodin přestěhovaných do měst) Narodí-li se ženě dítě, chodili po porodu i při křtinách Rómové z osady blahopřát věšinou jen otci, zatímco žena-matka stála mimo centrum hlavního zájmu. V mnoha rodinách se ještě dnes stává, že narození děvčete bývá příčinou hrubého chování muže k ženě, protože on chce hlavně chlapce, zejména prvorozeného, "Romský muž z Trebišova často neměl ke své ženě patřičnou úctu a opravdovou léta trvající lásku; přesto se zde však rozvody vůbec nevyskytovaly. Kulturní úroveň trebišovských Romek byla, v průměru vzato, mnohem nižší než úroveň mužů. Vyplývalo to jednak z tehdejší téměř úplné negramotnosti dívek a žen v trebišovské osadě - a nejen v osadě této, ale především z toho, že nikdy nebyly zaměstnány, takže domácí prostředí a práce, stejně jako příležitostná práce u sedláků, na ně nemohly mít žádný vliv. Zejména gramotnost mohla v další etapě začít měnit jejich postavení a životní obzor.

Staří lidé, obzvláště staří muži, požívají jak u Romů tradičně, tak i v tomto romském společenství vážnosti a úcty všech jejích obyvatel. Tito nejstarší lidé mají největší životní zkušenosti a moudrý rozhled, takže ostatní z osady se k nim chodili radit ve všech vážnějších životních situacích. Staré ženy byly někdy „bosorkami“". "čarodějnicemi" (*phuri daj, drap daj*) a ještě donedávna mnohé staré Romky i v trebišovské osadě byly považovány právě za nejschopnější provádět různé magické úkony a kouzla. Kladem romské povahy a projevem jejich vnitřních společenských vztahů je kromě jiných stránek i to, že mezi sebe přijmou každého - i Necikána, „gadža“, kdo je má rád (koho si i oni oblíbí) nebo kdo jejich pomoci potřebuje. Takový člověk potom u nich nalezne kromě všeho zaopatření i opravdovou ochranu. (Příkladem konkrétních rodinných vztahů v tradičním soustředění usedlých východoslovenských Romů nám může být opět konkrétní prostředí romské osady v Trebišově, kde byl E. D. prováděn opakovaný výzkum mezi tamními Romy - tento první v 2. polovině 50. let, další pak v 60. letech).

"Rodinu trebišovských Romů tvoří obvykle několik manželských dvojic, rodiče, případně i prarodiče, ženatí synové nebo vdané dcery a děti rodičů mladých manželských dvojic. Společné bydlení několika generací pokrevních příbuzných společného původu a společné stravování ze společných zásob, získaných či nahromaděných společnou prací všech členů tohoto rodinného společenství, ukazuje, že tu jde zřejmě o zbytky patriarchální velkorodiny nebo o rodinu podvojnou. Ve všech

těchto typech rodin je svrchovaným pánem muž, zatímco žena má zcela podřadné postavení. „*Muž může dělat, co se mu zlíbí, může své ženě být i nevěrný, může ji bít nebo ji dokonce i opustit.*“ Vztah muže k ženě vyjadřuje výstižně výrok jednoho z Rómů: „*Žena nemá tu funkci jako chlap. Chlap je chlap. My nosíme klobouk a ona jen šá- - - - Chlap je „bůh“ a baba je jen baba. Když já přijdu třeba někdy od jiné, tak ona se trochu vydovádí, dá mi facu a jsem rád, že mi tu facu dá. Mně je dobře, že mě má ráda, a také se tím uklidní.*“

Jiný Rom řekl: „*Já můžu mít frajírek třeba padesát, ale žena ani jednoho. Kdybych jen trochu něco slyšel, hned bych ji poslal pryč. Může vyprávět s druhým, může i tancovat, ale jen tak.*“

V trebišovské osadě byly však koncem 50. let už dokonce i mnohé rodiny „nového typu“, založené už téměř na rovnocenném vztahu muže a ženy, kde rodinné a příbuzenské vztahy nejsou už tak odlišné. Tyto rodiny tehdy byly zatím v menšině a pro trebišovskou osadu netypické.

Rómové subjektivně dospívají v průměru dříve než mládež neromská a proto i sňatky nebo partnerské vztahy uzavírali ve velmi mladém věku. Trebišovské romské *čhaja* - dívky se vdávaly tehdy často už ve 13-14 letech, chlápci se mnohdy ženili už v 15 - 16 letech, i když většinou později. „*Způsob seznamování se dvou mladých lidí byl či ještě je ve většině případů zde velmi jednoduchý. Protože výběr životního druha je endogamně omezen - trebišovští Rómové tak jako v dalších osadách a společenstvích si totiž ve většině případů vybírali životního partnera přímo z osady -, není třeba, aby se dva mladí lidé dlouho seznamovali. Jestliže se dívce zalíbil nějaký chlapec, který ji však nechtěl, dovedla si ho „prirobic“ (te prikeren peske) různými praktikami, v jejichž účinnost většina Rómů věřila a stále věří. Je-li zpozorován již sebenepatrnější projev náklonosti či vzájemné lásky, od toho okamžiku jsou tito dva mladí lidé považováni rodinami obou i celým kolektivem osady za ty, kteří si vlastně již patří. Chlapec (čhavo) hovoří o své dívce už jako o své milé (e pirani) a dívka svého chlapce jinak nenazve než „mro pirano“ (můj milý). V krátké době dochází k bližšímu a vzájemnému poznání, a když mládenec „sa s ňou už složil“ (su'a laha), jak trebišovští Rómové říkají, zasnoubí se tak sami před sebou i před společenstvím celé osady. Často se tak stane i bez vědomí nebo proti vůli rodičů - famelije i fajty, ale i tak ke „sňatku“ (mangavipen nebo bijav) obou musí podle zde platných zásad a mravních norem i těchto případech dojít.*“

Mnoho rodičů v této osadě, stejně jako v osadách dalších, však sama tyto předčasné „sňatky“ ještě podporuje, především u svých dcer. Zanedlouho již se tedy dívka stěhuje do domku rodičů svého ženicha (méně často je tomu obráceně) a je slavena svatba nebo „mangavipen“. Většina těchto mladých dvojic ještě nemá potřebný věk k tomu, aby mohli být úředně nebo církevně oddáni. Proto svatba v těchto případech není nazývána pravou svatbou (*bijav*), ale obvykle jen *mangadí* nebo *mangavipen* (podle slovenského názvu „pýtanky“). Pravá svatba (*solach* - což je přísaha) je slavena pak třeba až po několika letech, kdy manželé již dosáhli potřebného věku a kdy mohou být úředně nebo i církevně oddáni. *Mangadí* jsou však zde co do významu i formy rovnocenné se svatbou. Úředně a zejména navíc i církevně oddané manželské dvojice však kolektiv osady považuje už za něco více než ty, kteří žijí jen „na víru“ (*pre vera*). Nejdůležitější u obou druhů těchto romských „svateb“ je ta skutečnost, že

kolektiv daného společenství schválil spojení dvou mladých lidí a přijal je jako základní jednotku budoucí rodiny mezi sebe. Až do 50. let hrál při svatebních obřadech v osadě důležitou úlohu *čhibalo* - vajda, který pronesl obřadní formulí, dával dvojici společně pít ze svých dlaní červené víno, sypal na ně drobný cukr a prováděl jiné obřady - proto, aby se tito mladí lidé (*pirano the pirani*) stále milovali a měli spolu dobrý život. Každý z prováděných obřadů měl svůj význam; dodnes se z nich zachovaly jen nepatrné zbytky obřadů. Hlavním jejich obsahem na přelomu 50. a 60. let bylo už jen oslavné veselí, na němž jsou zúčastněni hlavně všichni příbuzní (*fojta*) a mnoho dalších známých Rómů z vlastní osady i z okolí. V uvedených letech byl častým nápojem na svatbách i denaturovaný líh (*drevjanka*), ať již nepřepálený nebo přepálený a smíchaný s odvarem černé kávy - „aby měl lepší chuť“.

Většina těchto mladých „provdaných“ dívek měla pak brzy dítě, protože by bylo hanbou, kdyby v opačném případě prokázala svoji neplodnost. Takovou ženu trebišovský ani jiný Rom nemůže nikdy milovat, protože bezdětná rodina je podle jejich tradičního názoru smutná a ostatním na posměch. Je rovněž zajímavé, že žádná z trebišovských romských žen či dívek by se nikdy nesnažila použít jakékoliv formy potratu, i když děcko by bylo pak přídě bez otce. Považovaly by to za velký hřích a něco zcela nemyslitelného. “

V novější době však výběr manželského partnera není už tolik důsledkem přetrvávající endogamie, ale okruh výběru je determinován spíše sociálně; nyní již často i toto kritérium mizí,

Snad všichni Rómové mají velmi rádi děti. Považují proto za něco zcela přirozeného a kladného, mají-li jejich ženy třeba každým rokem dítě. I oni říkají, že „žena je jako strom, který má rodit téměř každým rokem.“ Podmínky, ve kterých většina Rómů žila a zčásti ještě žije, způsobily, že se u nich dodnes, třeba neuvědoměle, projevuje ve větší míře než u ostatních lidí pud sebezáchovy, zachování svého „rodu“. Proto milují své děti takovou láskou, že jsou obvykle k nim i k sobě zcela nekritičtí; výchova dětí probíhá pak zcela živelně. Děti mají volnost a prožívají všechno společně s rodiči a dalšími dospělými, kteří před nimi nemají často žádných tajností, dokonce i pokud jde o intimní manželský život rodičů. Romské děti nevyrostají tedy ve zvláštním dětském světě, který by byl bezstarostnější než svět dospělých. I proto mají často vážné, nedětské oči a brzy i subjektivně dospívají.

Vztah romského muže k ženě se projevuje i v dělbě práce v rodině. Ve většině širokých rodin leží konkrétní starost o obživu celé rodiny, o dům i o děti na ženě. Výjimku začaly už tehdy tvořit ty rodiny, kde otec nebo starší synové či další z rodiny byli trvale či přechodně zaměstnaní. (Do začátku 70. let tvořily však pouze menšinu z celkového počtu romských „famelijí“ v trebišovské osadě, jakož i v lokalitách dalších; po roce 1990, kdy se stávají opět nezaměstnanými, tvoří menšinu znovu.)

*Jaj, či nacha'om, či na pitom,
jaj, avel o rom te mangel man,
jaj, kaj či kamel leskro nipos...*

*Imar aven, imar aven
vaš e terňi, vaš e terňi,
jon aven, kaj o bijav
maj te heren...*

*Jaj, nejedla jsem, nepila jsem,
jaj, přichází muž si mě namloutvat,
jaj, ale jeho rodina mě nechce...*

*Už jdou, už jdou
pro nevěstu, pro nevěstu,
jdou, aby svatbu
rychle vystrojili...*

- Olašský svatební obřad - pití červeného vína z rukou vajdy, Petrovany - Močarmany (1961)
- Připijeme mladým na zdraví a štěstí - „Pro sastípen the pro bacht!“ Petrovany (1961)

V romských soustředěních se příbuzenský systém a jeho struktura odráží i v terminologii konkrétních příbuzenských vztahů. Terminologické názvy jsou dodnes u některých těchto skupin tradičně usedlých odlišné, než je tomu u ostatních.

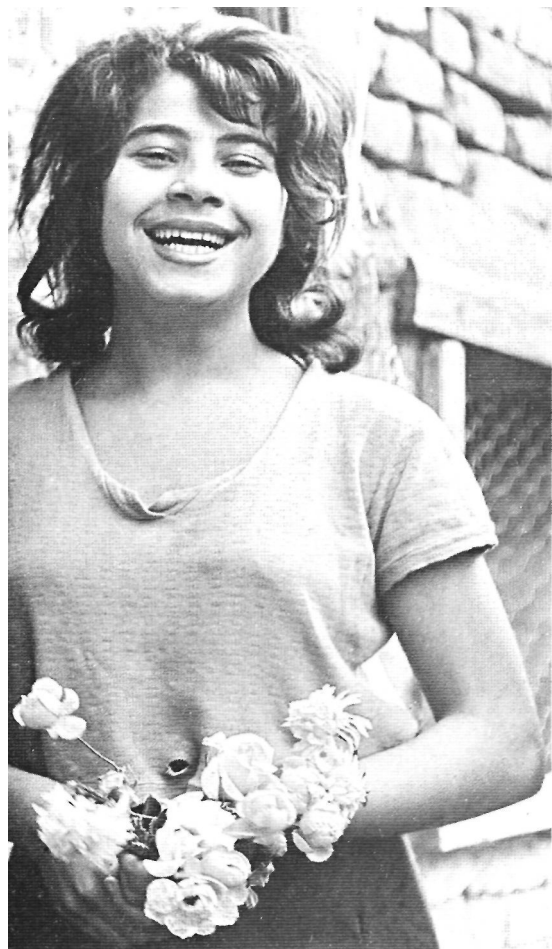
Pouto rodové, i když dnes existuje v některých skupinách jen v reliktech, bylo a je stále mnohdy silnější než pouto rodinné. Projevuje se to i v určité podřízenosti jedince „rodu“ - *fajtě*, *nipos*, ve zbytcích velkorodiny a matriarchátu i v kolektivním charakteru rodinných, resp. příbuzenských oslav a zvyků. Jedinec, který se v některých případech chce vymanit z těchto „pout“ (někdy působících opravdu jako pouta), se dostává obvykle do nepříjemného rozporu s vlastním názorem a přáním, jak by chtěl žít, a stále silně působícím tlakem širší extenzivní rodiny a své *fajty*, která ho často pak odsoudí jako odpadlíka od rodu. I to je jeden z projevů obtížnosti určitých přeměn myšlení a hodnotového systému současné mladé romské generace.

Terminologie příbuzenského systému - názvy a uvědomování si jednotlivých vztahů - může velmi pomoci při dokreslení obrazu, charakteru a role tohoto celého systému u každého společenství, romského zvláště. U usedlých slovenských a dalších skupin Rómů se v posledních obdobích cítění diferencovanosti a jemnosti příbuzenských vztahů v rámci jejich „fajty“ postupně ztrácí, ale do konce šedesátých let, někde i déle, bylo toto cítění a tím užívání jednotlivých názvů ještě silné. Ukažme si to na příkladu tabulky příbuzenského systému trebišovských Rómů, vytvořené na základě výzkumu v této osadě v 2. polovině 50. let^{8/} (*E.D. se pokusila zjistit míru užívání a jemnosti zdejších příbuzenských vztahů na základě Morganovy tabulky příbuzenského systému severoamerických Indiánů - u nich však mnohem rozvětvenějšího*):

označení	příbuzného	romsky (východoslovenský dialekt z okolí Trebišova)
1. otec mého praděda		<i>baro papus</i>
2. matka mého praděda		<i>papuskeri daj</i>
3. můj praděd		<i>baro dad</i>
4. má prababička		<i>bari daj</i>
5. můj dědeček		<i>phuro dad</i>
6. má babička		<i>phuri daj</i>
7. můj otec		<i>o dad</i>
8. má matka		<i>e daj</i>
9. můj syn		<i>o čha</i>
10. má dcera		<i>e čhaj</i>
11. můj vnuk		<i>o andro</i>
12. má vnučka		<i>e avri</i>
13. můj pravnuček		<i>džaandro</i>
14. má pravnučka		<i>džaavri</i>
17. můj starší bratr		<i>phureder phral</i>
18. má starší dcera		<i>phureder phen</i>
19. můj mladší bratr		<i>terneder phral</i>
11. má mladší sestra		<i>terneder phen</i>
21. moji bratři		<i>phrala</i>
22. mé sestry		<i>pheňa</i>
23. syn mého bratra		<i>phraleskero čha</i>
55. bratr mého otce		<i>ujcus (u olašských náno)</i>
56. žena bratra mého otce		<i>cetka (u olašských lála)</i>
57. syn bratra mého otce		<i>phral bratňakos</i>
60. dcera bratra otce		<i>ujcuskeri čhaj</i>
191. můj muž (manžel)		<i>o rom</i>

Děti čhavore, největší radost a bohatství romských rodin, těch chudých i bohatších. (Trebišov, 1958)

Romské mládí. Ostrava (1971)

192. moje žena (manželka)	e romni
193. otec mého muže	sastro, svachos
194. matka mého muže	sasúj, svacha
195. otec mé ženy	sastro
196. matka mé ženy	sasúj
197. můj zet'	džamutro
198. má snacha	bouri
199. můj nevlastní otec	otčimos
200. má nevlastní matka	macocha
201. můj nevlastní syn	o čha
202. má nevlastní dcera	e čhaj
203. můj nevlastní bratr	o phral
204. má nevlastní sestra	e phen
205. bratr mého muže/mé ženy	šougoris, džamutro
206. muž mé sestry	šougoris, džamutro
212. sestra mého muže	šougorkyňa
213. žena mého bratra	šougorkyňa
217. vdova	vdovica
218. vdovec	vdovcos

Kromě názvů příbuzenských vztahů, uvedených v tabulce (podle Morgana), existují v trebišovské romské osadě (a nejen v této) ještě tyto nejčastěji užívané termíny:

1. muž, manžel/Cikán - Rom	o rom/o Rom
2. žena, manželka/Cikánka - Romka	e romňi/e Romňi
3. milý, milenec	o pirano
4. milá, milenka	e piraňi
5. druh (manžel „na víru“)	nane solachardo rom
6. družka (manželka „na víru“)	nane solachard'i romňi
7. kmotr („křestní otec“)	o Mrvo
8. kmotra („křestní matka“)	e kirvi
9. můj „křestní“ syn	(kirveskero) čhavo
10. má „křestní“ dcera	(kirveskeri) čhajori, čha;
11. nevěsta (žena mého syna)	bori, bouři
12. rodina (i široká rodina)	famelija
13. příbuzenstvo, rod	fajta (nipo, nipos)

V terminologii rodinně-příbuzenských a rodově-skupinových vztahů trebišovských a dalších Rómů z podobných lokalit se odráží nejen jejich tehdejší rodinné a příbuzenské vztahy, ale i přežitky a reliktů vztahů minulých. Z názvosloví příbuzenských vztahů těchto Rómů je zřejmé, že nerozlišují jemné odstíny v rodově-příbuzenských vztazích; zde v trebišovské osadě si byli však ještě koncem 50. let téměř všichni nějakým způsobem blízkými či vzdálenými příbuznými, hlavně z toho důvodu, že si zde vybírali a ještě dnes

Rodina (Somova), Pohorská Ves, okr. Čes.Krumlov (1986)

ve většině případů vybírají své životní druhy endogamně - přímo ze své osady či pospolitosti. Protože mezi nimi existují zbytky vztahů z patriarchálních velkorodin a endogamního společenství, čekali bychom na jedné straně, že se zde setkáme s jemnějším, přesnějším rozlišováním příbuzenských vztahů. Ale na straně druhé je tu skutečnost, že v důsledku své sounáležitosti *s fajtou* se cítí všichni „velkou rodinou“.

Názvem bratr nazývají dodnes nejen své vlastní bratry, ale i bratry nevlastní nebo dokonce bratrance. Všechny děti v rodině se rovnocenně pokládají za pravé bratry a často si ani neuvědomují rozdíly mezi sebou - nebo je nedávají najevo. Nemanželské děti mají v trebišovské osadě stejné postavení jako děti ostatní, protože převážná většina Rómů nikdy neměla a nemá v tomto směru žádných předsudků.

Se všemi svými příbuznými se počítají za jednu velkou rodinu, což se odráží i v terminologii, kde pro rodinu i příbuzenstvo mají jeden stejný název *famelija*, pro širokou pak *fajta* (u olašských *nipos*).

V rodinných a příbuzenských vztazích - nejen trebišovských Rómů - se tedy zřetelně projevují zbytky či přežitky rodového zřízení. Často je ještě dodnes patrné, jak pouto rodové, i když dnes existuje třeba pouze v reliktech, je skutečně silnější než pouto rodinné. Projevuje se to v jejich příbuzenských vztazích, ve zbytcích patriarchální velkorodiny a rodiny tzv. podvojně, v kolektivním charakteru rodinných oslav, zvyků a v jejich názorech celkově. Cítění těchto vztahů a skupinové sounáležitosti pak dlouho přetrvávají třeba i v novém prostředí.

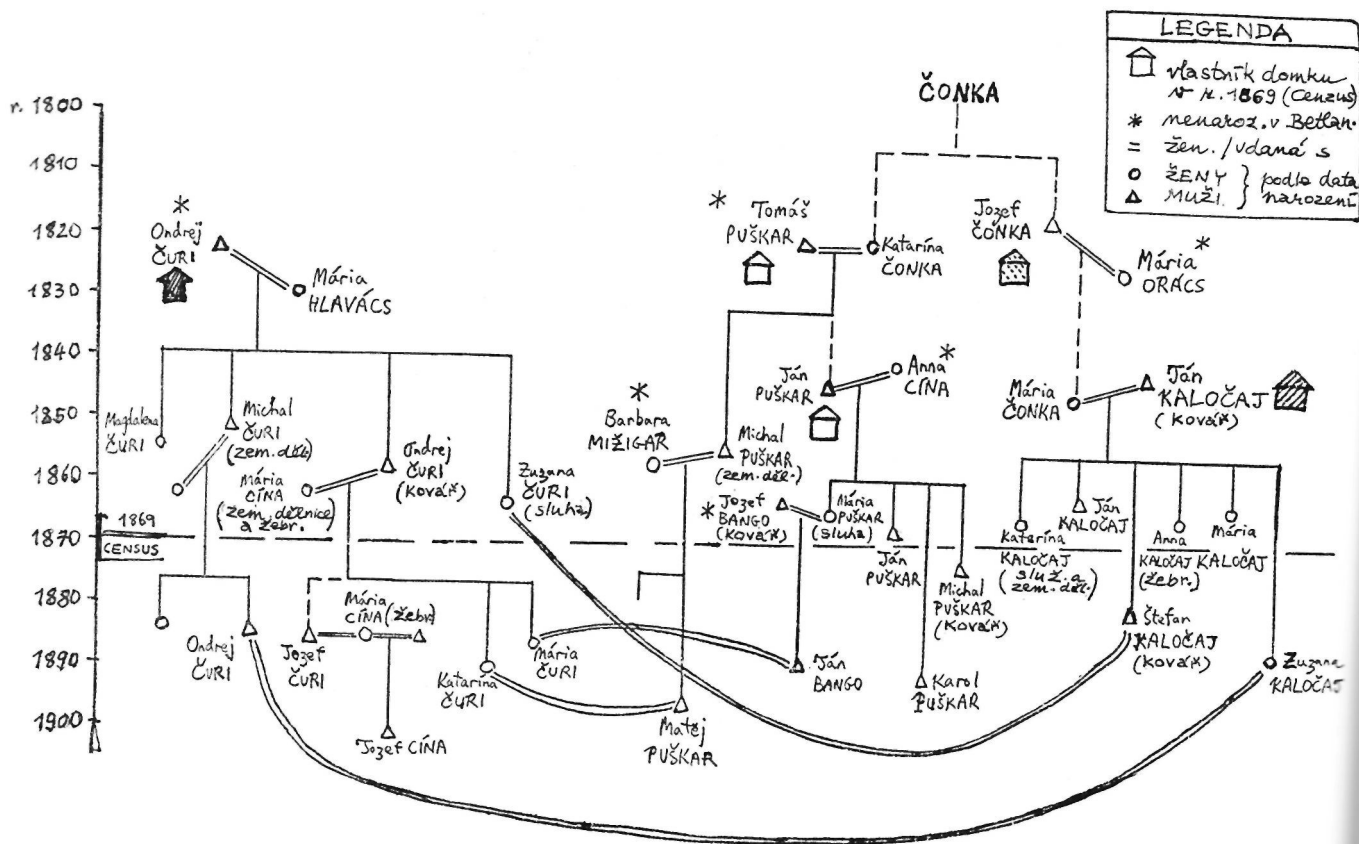
U starousedlých Rómů nejde tak o rodový princip (jako u Rómů olašských); jde především o společenskou strukturu, v níž jsou upřednostňovány příbuzenské vztahy, sociální status (tj. *láche Róma* - dobří Rómové oproti nedobrym - *dupki, degeša*, případně územní princip - horní a dolní konec osady, před a za potokem apod.).

Dokumentujeme si některá specifika příbuzenství usedlých slovenských Rómů na materiálu z vlastního monografického výzkumu romské osady Betlanovce v okrese Spišská Nová Ves (komparace romské osady na Spiši se situací v nových podmínkách průmyslového prostředí Ostravy, kam směřuje největší migrace těchto Romů)^{9/} - jakožto představitelem relativně průměrného romského soustředění na Slovensku (průměrného co do počtu obyvatel osady - 363 lidí - i co do problémů, s ním souvisejících). V této lokalitě, kde byli výzkumem mj. podchyceni všichni její obyvatelé včetně dětí v zařazení do rodin a příbuzenských vazeb, se na základě konkrétní analýzy objevily nejen závažné skutečnosti, související v této oblasti s rodinou, sňatečností, natalitou a úzkými příbuzenskými vazbami endogamního charakteru, ale mj. i skutečnosti, dokládající sociálně společenské rozvrstvení podle příbuzenských rodin uvnitř samotné osady, kdy více integrované rodiny (zde zejména Tišerovi, zvaní Tišerovci) se v současné době silně distancují od zde nejméně integrovaných rodin (Ščukovců), což vede i k častým konfliktním situacím.

V této romské osadě žijí převážně tři rozvětvené rodiny - Tišer, Horváth a Ščuka, zatímco pouze v nepatrné míře se zde vyskytují rodiny s jiným příjmením - Puškar, Žiga aj. Na grafu č. 1, znázorňujícím původní rodiny v Betlanovcích křížením dvou kovářských rodin, potom až šesti rodin v 19. století, je doloženo, že nejstarší rodiny zde byly s příjmením Čuri, Kaločaj, Puškar, Čonka a Cína.^{9/}

Část romské osady
Betlanovce na Spiši
(1972)

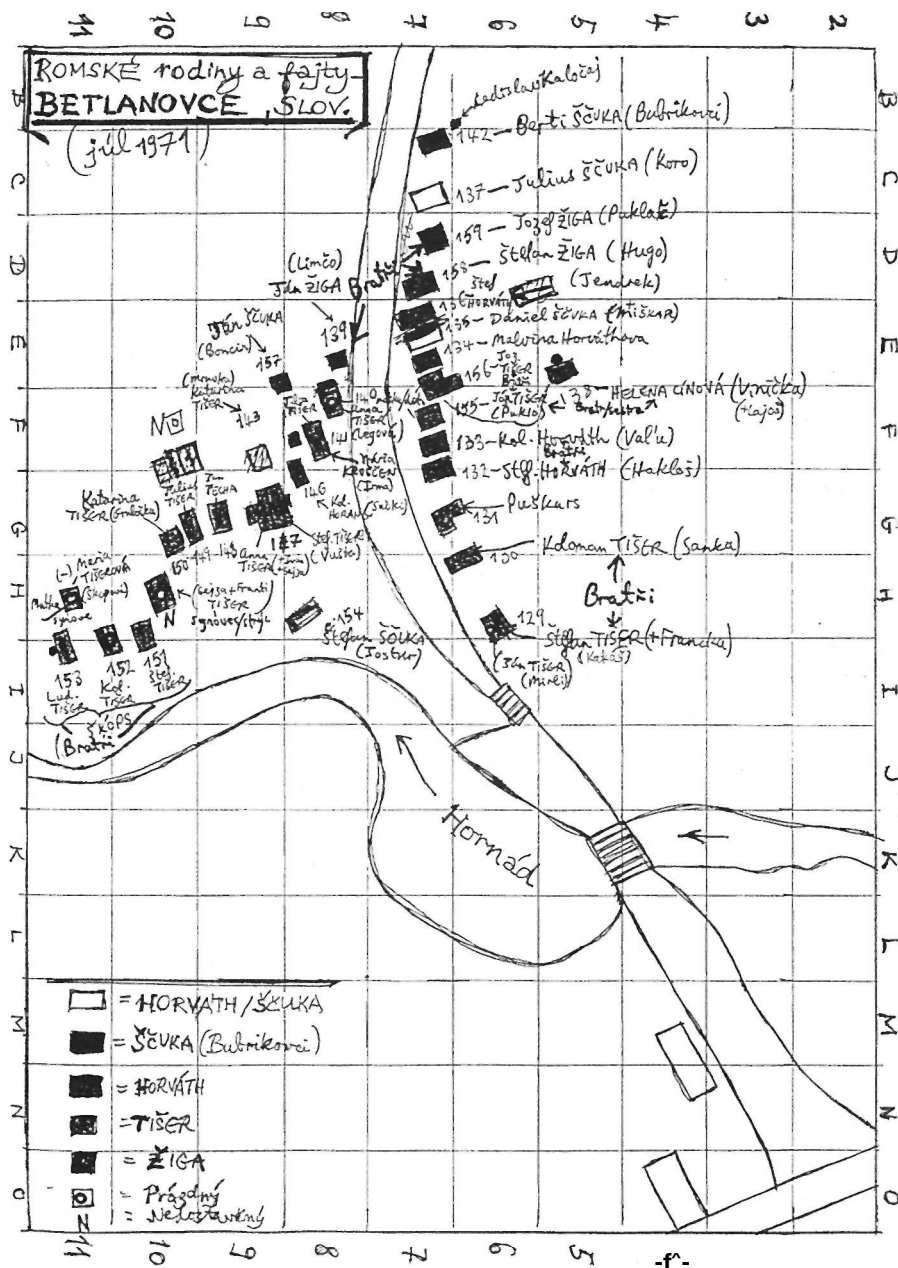

Legenda ke genealogickému grafu č. 1

Rodokmen uvedených rodin v Betlanovicích lze chronologicky sledovat od počátku 19. století (podle matričních záznamy a údajů z cenzu r. 1869) až do roku 1900 - a dále až dodnes se zvláštním zřetelem na sňatečnost a formy manželských vztahu: z celkového počtu 13 sňatků jsou zde celkem čtyři vzájemně úzce příbuzenské ti pouze mezi těmito třemi rody, přičemž uvnitř těchto rodů jde o sňatky jednak mezi bratřenci a sestřenicemi jednak o mezigenerační sňatky avunkulátního a sororátního typu (strýc-neteř, teta-synovec). Ostatních devět sňatků vykazuje širší příbuzenské i společenské vztahy v rámci jedné romské komunity (osada v obci Betlanovce, okres spíšská Nova Ves).

Ani jediný sňatek tehdy nebyl mimo tuto komunitu; jde tedy o zvláštní formu endogamie, a to nejen společenské, rodové, ale současně i genetické, pokrevně příbuzenské, která se v této podobě u nás vyskytuje výhradně v romském příbuzenském systému, který však nebyl dosud z tohoto hlediska v literatuře dostatečně zaznamenán a identifikován.

[Graf č. 2]

Legenda ke grafu č. 2

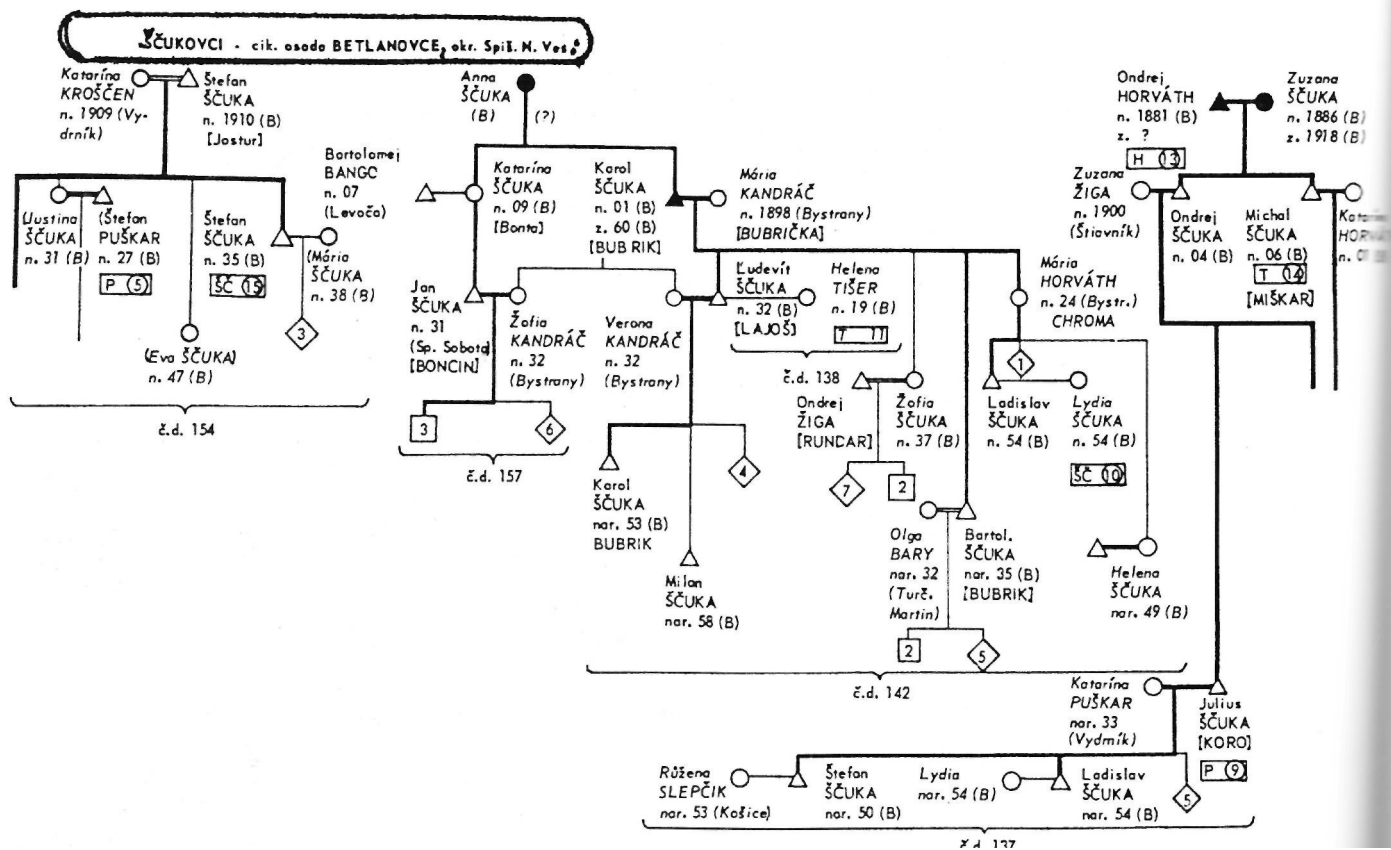
Rozmístění jednotlivých rodin a „fajt“ v romské osadě Betlanovce v r. 1971:

Tišerovi představují společensky a ekonomicky nejlépe prosperující příbuzenskou skupinu a také vzhledem neromskému obyvatelstvu mají nejuznávanější společenské postavení;

Horváthovi zauímají přechodné, středové postavení, sociálně a příbuzensky bližší Tišerovým, zatímco

Ščukovi jsou v této konkrétní komunitě skupinou nejnižší postavenou, s nejnižší sociálně-kulturní úrovní, a to jak z hlediska romského, tak i neromského obyvatelstva.

[Graf č. 3]

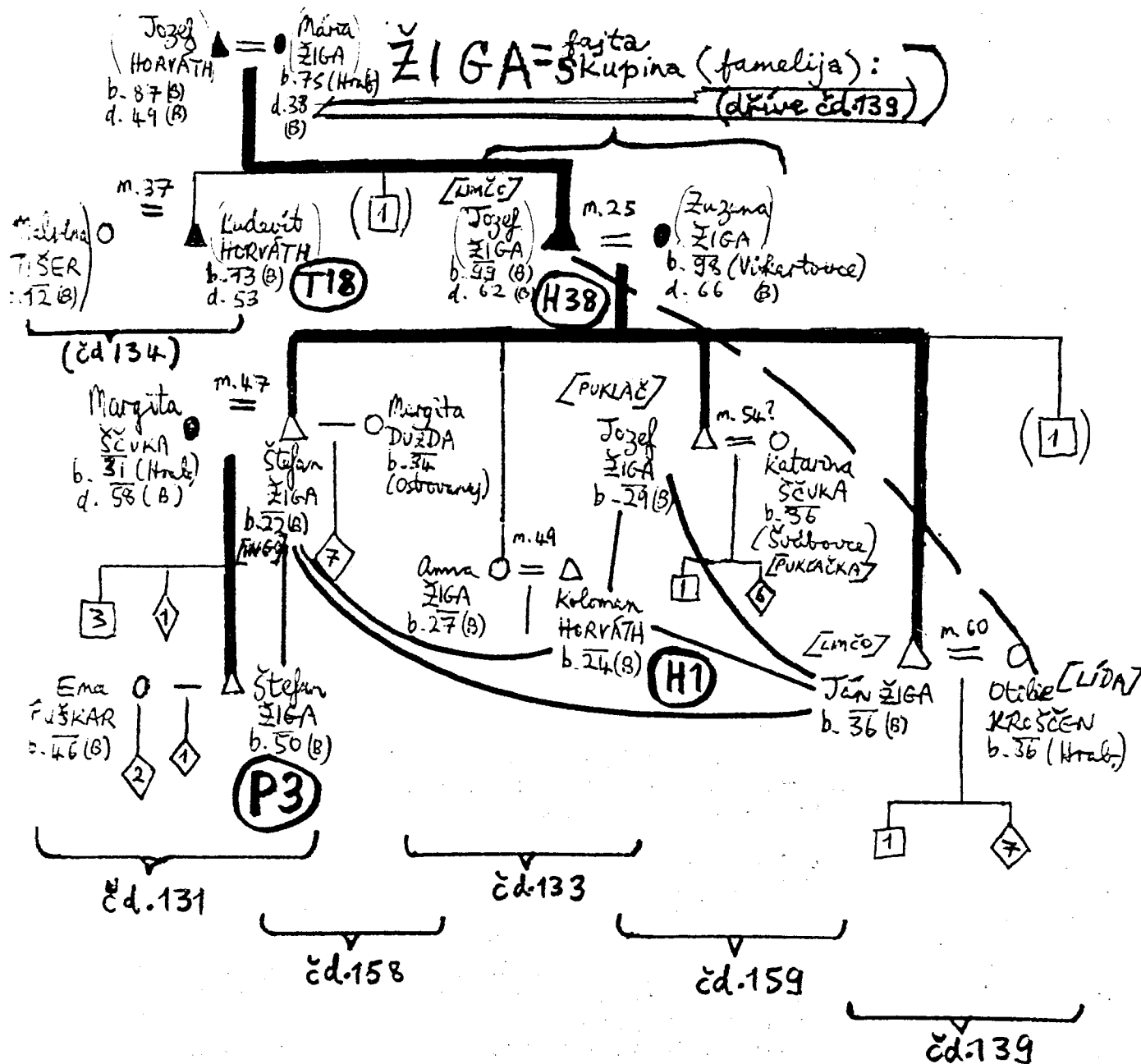

Legenda ke grafu č. 3

Genealogický přehled jedné z extenzivních rodin tradiční romské lokality zpočátku 70. let - Betlanovce, okres Spišská Nová Ves, **rodiny Ščukovců**, zde nejméně „integrované“ a tím relativně nejvíce kompaktní a vnitřně spjaté. Graf představuje příslušníky rodin Ščuků, žijící v dané osadě v 70. letech, až po rodiče nejmladší generace vyplývá z něho:

- již samotná koncentrace - přelidněnost v domcích (kvalitou bydlení nejhorších v rámci této osady) rodin Ščukových signalizuje mnoho: ve čtyřech malých domcích bez příslušenství žije stále mnoho lidí, v každém z nich žije několikacenzová vícegenerační domácnost, tj. v domech čp. 154, 157, 142 a 137. - Pouze jeden ze synů hlavní rodiny Ščuků, zvaných Bubriků (po otci a matce, resp. jejich přezdívkce), žije s Helenou Tišerovou-Viničkou a její rodinou (v domě čp. 138), kde je považován však za společensky níže postaveného (téměř nikdo z Tišerových by si zde nevezal příslušníka rodiny Ščukových); pouze skutečnost, že Ludevít Ščukaje o 13 let mladší své družky, vyrovnává v jejích očích jeho „stigmatizující rodinný původ“;
- ze 12 sňatků či forem soužití jsou tři zcela přímé - uvnitř rodiny Ščuků (často mezi bratrancem a sestřenicí, ostatní jsou s příslušníkem rodiny Puškarovy, Kandráčovy či Žigovy - tj. rovněž s rodinami s nižším sociálním postavením v rámci této romské pospolitosti. U nejmladší generace 15-20 letých, na tomto grafu již uvedených, se v současnosti vyskytuje časté střídání, resp. krátkodobé soužití druhá s družkou (zejména ve vlastní rodině zvl. Bubrikovců);
- natalita je v příbuzenské rodině Ščukových relativně nejvyšší v rámci osady (což opět dokládá skutečnost, že největší populační přírůstky vykazují obvykle rodiny tzv. na nižším stupni životní úrovně).

;Graf č. 4]

Příbuzenské vztahy skupiny, extenzivní rodiny Žigů - Žigovců, Betlanovce (v roce 1972 žijících zde v 5 domcích)

Legenda k pracovnímu náčrtku z výzkumu: b - narozen(a), d - zemřel(a), B - Betlanovce, H - Hrabusice)

Rozdílnost, míra a délka uchování „tradičního“ rodinně-příbuzenského či rodově-skupinového života u Romů byla závislá na charakteru života té které skupiny. Kočovný způsob života olašských Romů vyžadoval větší ukázněnost v dodržování vnitřních zákonů, a tím i pevnější společenskou organizaci skupin; proto se také mnoho z této organizace skupiny zachovalo dodnes. Naproti tomu Rómové usedlí, přestože žili donedávna většinou na periferiích slovenských měst a vesnic v postavení etnické kasty, mnohem více podléhali sociálním a ekologickým podmínkám prostředí, a tím se předchozí struktura těchto společenství postupně pomalu uvolňovala.

V průběhu let, při pozorování v romských osadách, jsem došla ke stejnému poznatku jako M. Hübschmannová^{10/}, že totiž stávající systém fungování extenzivní, široké rodiny pomáhá i dospívajícím dětem, které založily vlastní rodinu, a to nejen ekonomicky. V těchto osadách žijí obvykle tyto páry nějakou dobu u rodičů nevěsty nebo ženicha - kde je víc místa, *kaj buter than*. Syn (nebo zeť) odevzdává peníze (vydělává-li) matce, která vaří a hospodaří pro všechny. Teprve při druhém, někdy až třetím dítěti, kdy se mladá rodina stabilizuje, se obvykle zmůže na vlastní domek či jiný přístřešek a osamostatní se. Soužití nově založené rodiny s rodiči dovšruje výchovu mladých a kompenzuje včasné sňatky a rané rodičovství. Matka/tchýně učí mladou ženu pečovat o dítě, otec/tchán doplňoval dříve kvalifikaci mladíka, uváděl ho do společnosti dospělých, stál při tom, když se z *čhavo* (svobodného romského chlapce) stával *murš, rom* - muž, otec rodiny.

I romské děti získávaly (a získávají často v těchto prostředích dodnes) ve své *fameliji* poznatky pro život, často i kvalifikaci, osvojovaly si pravidla skupinového chování, specifické etické normy a formovaly svůj pocit spolupatříčnosti, své romství.

Jednou z nejzávažnějších sociálně kulturních norem v těchto tradičních romských společenstvích byl příkaz vzájemné solidarity. Vyplyval z paritního postavení Romů, posilovaného dříve jejich obecnou bídou. Tím, že sami neměli, cítili s druhým a bez sobectví (vlastního těm bohatším) se rozdělili s druhým o chleba či o přístřeší. Byla by to *ladí* - ostuda, kdyby potřebnému nepomohli či nedali přístřeší. Koho si oblíbí (třeba i z Neromů) a vyčítí, jaký ten člověk je a jaký má k nim vztah, pomohli by mu v případě nouze jako svému. (To není romantizování, ale skutečnost - alespoň ještě donedávno byla.)

Stala se mi mezi Rómy třeba taková příhoda: v začátku svého stacionárního výzkumu v romské trebišovské osadě (kterou jsem pak zpracovala jako diplomní práci) jsem sem přijela jako studentka etnografie pražské filozofické fakulty v létě roku 1956, abych poznala zdejší problematiku a rozhodla se, zda se budu výzkumně zabývat touto lokalitou nebo jinou. Asi třetí den mého týdenního pobytu nastal rozruch po osadě a volání „Žandara aven!“ (Četníci - policajti přicházejí!) - a už se jich blížila malá skupinka a mířili rovnou ke mně. Dozvěděli se, že „mezi Cigány“ je nějaká „gadžovská Neromka“, což jim bylo divné, protože tehdy na Garanku - jak se stará velká osada na konci města nazývala - nikdo z „bílých“ nechodil. (Měli pro to podle jejich názorů dvojí možné vysvětlení: buď jsem nějaký „špion“, který se tam ukrývá, nebo „lehká holka“.) Legitimovali mě a ptali se, co tam dělám, proč jsem až z Prahy sem přijela. Vysvětlovala jsem - hovořila o výzkumu, že chci poznat romský život a problémy a teď že zapisuji zrovna „cigánské písně“. Chyba byla, že jsem ale neměla s sebou potvrzení z fakulty - tedy nic „černé na bílém“. „Esenbáci“ (příslušníci SNB) řekli, že tedy musím jít s nimi na stanici do města, aby

zavolali do Prahy na katedru fakulty i mému otci, aby si to ověřili. Mezitím se ale seběhla většina Romů z celé osady a v kruhu stáli na prostranství okolo nás. Když slyšeli poslední slova, lidský kruh se pevně semknul jako hradba a „čhibalo“ (vajda) řekl: „My Evu s vámi nepustíme, protože nic zlého neudělala a je to dobrý, náš člověk“ - a nechtěli mě pustit; měli totiž sami špatné zkušenosti, že když někoho z osady „odvedou“, že se třeba už nevrátí. Řekla jsem jim, ať nemají strach, že se vrátím - a také za hodinu bylo vše v pořádku a já jsem byla zpátky mezi Rómy na Garance.

Každodenní život na okraji trebišovské osady (léto 1956)

Je nám tady spolu dobře, tak si ještě pivo dám!

Životní strádání ve tvářích starých romských žen

V uplynulých obdobích se romské tradiční pospolitosti začaly radikálně měnit a rozrušovat. Stále více rodin z "cikánských osad" odchází mezi ostatní obyvatelstvo v obci nebo ve městě, mnohé rodiny i jednotlivci dávno odešli za prací do českých zemí. A zde v novém prostředí se mezi těmito Rómy začínají vytvářet nové, dříve neobvyklé vztahy, k tradičnímu životnímu způsobu přistupují inovační elementy. Mění se způsob života provázející i mnohé prvky negativní. Nemají dostatek potřebných návyků a někdy ani dostatek sil překonávat těžkosti, spojené s hlubokou přeměnou jejich způsobu života v souvislosti s přesídlením do zcela jiného prostředí, je ovlivňujícího. A přitom se jejich tradiční společenství zde postupně rozpadá.

Zatímco do poloviny padesátých let našeho století převládalo uvnitř romských společenství právo zvykové, v důsledku střetu těchto Rómů s „moderní civilizací“ a jejím odlišným hodnotovým systémem se postupně hroutilo. Souvisí to s rozpadem jejich tradičních skupin a jejich vnitřních zákonů i se ztrátou autority vedoucích představitelů - vajdů. Tehdejší tzv. komunistická společnost byla zejména v 50. letech ve stadiu degradace svého duchovního, morálního a právního systému a neměla Rómům za jejich tradiční hodnoty co nabídnout.

Již dosavadní hlubší i dílčí výzkumy^{11/} potvrdily, že příbuzenství, rod a širší rodinné vztahy mezi Rómy mají mnohem více důležitých sociálně-společenských funkcí, než je tomu ve společenství neromském.

Romské etnikum procházelo u nás v uplynulých padesáti letech různými vývojovými stadii: překročilo stadium kmenového vývoje a donedávna se ve své většině nacházelo na rozhraní od někdejšího rodově-kmenového uspořádání ke konstituování se v národnost či národ - v podobě mezikmenového, spíše meziskupinového etnického společenství, které někteří badatelé, (kupř. i J. Marušiaková) nazývají *megreo*.^{12/}

Vycházejí přitom ze skutečnosti, že na tomto stadiu jednotlivých etnických společenstev a v souborech skupin vzniká u nich či udržuje se představa určité sounáležitosti, i když se už neslučují do společné skupinové organizace a nemají třeba už ani zcela jednotný jazyk. Uvědomování si své trvalé příbuznosti se svou původně „rodovou“ skupinou a proces takovéto etnické konsolidace do ní se odvíjí postupně a diferencovaně. Tato společenství pak nepředstavují ani ne tak jednotu, jako spíše blízkost, podobnost, určitou vlastní kulturní jednotu a hlavně povědomí této jednoty. Zároveň s tím si každá skupina uchovává autonomii specifiky svého způsobu života a kultury.

Některé romské skupiny v současné etapě vývoje často tento typ výrazně připomínají: jsou samostatné, mnohdy nepřátelské, jejich jazykové dialekty se různí, i když romsky se vždy v podstatě dohovoří. Přesto se v důsledku společného původu, etnického vědomí i stále přetrvávajícího zvláštního postavení v majoritní společnosti a jejího vztahu k nim vytvořilo v romských skupinách povědomí sounáležitosti a solidarity i povinnosti vzájemně si pomáhat. Tato sounáležitost se projevuje i v tom, že Rómové i Sintové společně prožívají významné rodinné události - svatbu i křtiny, že se doprovázejí na poslední cestě, při pohřbu a že do rakve svých blízkých jim na tuto cestu dávají peníze a jejich oblíbené předměty.

– Muzikanti vyprovázejí na poslední cestě člena rodiny (basistu si na to museli půjčit z nemocnice), Český Krumlov 1978

– Zanedlouho už primáš Berci zemřel – do rakve mu rodina dává peníze, cigarety a potom i jeho housle, Český Krumlov 1979

Doplňujícím pramenem poznání romských velkorodin může být i studium a analýza jmen, příjmení a přezdívky, jejich výskyt a koncentrace podle ekologických okruhů. Romská příjmení mohou být důležitým pramenem tohoto poznání, ale i příbuzenských a rodových svazků, rozšíření uvnitř jejich společenství i směrem k majoritní společnosti; kromě vzniku, výkladu a rozšíření romských příjmení je zajímavé zkoumat jejich ekologické rozmístění - tedy výskyt určitých příjmení v jednotlivých územních oblastech nebo osadách, pospolitostech.

Na základě současného stavu poznání možno hypoteticky usuzovat, že velmi omezená škála jmen u romských rodin je odrazem jejich izolovanosti a dodnes přežívajících endogamních rodových vztahů, kdy jednotlivé širší rodiny se většinou „kříží“ mezi sebou. Vývoj postupuje v tomto směru však rychle.

V jednotlivých oblastech, zejména v uzavřených soustředěních a osadách, se často vyskytuje několik málo stále se opakujících příjmení: Baláž, Balogh, Čonka, Dunka, Demeter, Horváth, Tišer, Ščuka nebo Koky, Pompa a Mirga, Hangorbadžo či Kroščen, Kotlar, Leško, Oračko, Ličko, Holub a další u tzv. usedlých Rómů slovenských, zatímco u skupiny tzv. olašských - donedávna nomádských, kočovných Rómů jsou to rodové skupiny a rodiny Stojku, Lakatošů a Kudriků, Bihariů, Rafaelů, Šarkoziů, Makulů či dalších, s nimiž se setkáme nejen v určitých pro ně domovských místech, ale dnes už na nejrůznějších místech obou republik, dokonce i světa. Koncentrace stejných příjmení u romských rodin ukazuje na jejich stejný původ, ať již jde o lokalitu současnou nebo odraz vývojových skutečností v minulosti. I v nových podmínkách v českých zemích, tedy i v rozptýlení, udržují se stejně „rodové“ a příbuzenské celky, často dochází k jejich větší koncentraci v určitých místech a regionech.

Přezdívky (*anav*) vznikaly a vznikají (i když dnes už jen u části Rómů) zřejmě ze dvou hlavních příčin:

a) z nutnosti rozeznávání se od sebe při skutečnosti častých stejných jmen a příjmení v jedné lokalitě, velkorodině, dokonce i v jedné rodině,

b) jako projev uzavřené, od majoritní společnosti značně izolované pospolitosti, v níž přezdívky jako určité tabu, související s vyhrazenou specifikou „romství“; Rómové zejména dříve (olašští někdy i dodnes) se za ně skrývali před představiteli necikánské společnosti, podle jejich dřívějšího názoru jim převážně nepřátelské.

Z toho důvodu naopak stejná jména, nejen příjmení, je podle jejich názoru chránit, protože ztěžují orientaci v jejich pospolitostech. Největší výskyt přezdívek - tedy skutečných romských jmen - je proto u olašských Rómů, kteří je však obvykle před Necikány utajují. Někteří z nich je dostávají už při narození, někteří až později v souvislosti s nějakou vlastností, či zcela náhodně. Časté jsou přezdívky, vycházející ze specifiky vnějšího zjevu či vlastnosti - jako třeba Luluďa (Květ, Kvítek), Kalo nebo Kalí (Černý, Černá), Piroška nebo Loulo (Červený nebo Červená), Mačo (Ryba), Láši (Dobrá), Chrapunka, Beba - Babaja, Grófká, Jánošík, Thulo (Tlustý), Šuki (Hubená) nebo i Bakro (Beran), Haluška či Zrádcos (Zrádce). Časté jsou i přezdívky podle jmen - ne však od vlastního jména jeho nositele - Mancika, Lacko, Tibi, Boja, Iboja, Bérci, Jovan nebo Nanos či Sedra; jediné tak se obvykle znají mezi sebou zejména Rómové olašští.

U olašských Rómů jsou jejich přezdívky - *anav* velmi důležité; oni sami je považují za jméno skutečné (nikoliv tedy za přezdívku) a hlavní, podle něhož se mezi sebou znají a nazývají; je tomu tak dodnes. Z mužských jmen se nejčastěji vyskytují tedy kupř. Stromo, Citrom, Báno, Bérci, Mega, Pujo (kuře), Humlaj, Cukřenko, Ambruš, Čuspajzo, Koňaro či další. Z ženských jmen - *anav* to bývají často kupř. Luluď nebo Luluďi (květina), Kireša, Rekeňa, Ribizla, Boja, Kirka, Pujka (Kuřátko), Krumpja (brambor), Mega či Mercedes (což je staré španělské jméno, původně pro P. Marii Milosrdnou).

Většina těchto *anav* je dána již dětem při narození, takže bez jakékoliv logiky nebo třeba podobnosti; někteří je dostávají až později a ty někdy více už vycházejí z jejich osobnosti. Často oficiální křestní jména, uvedená v matrice a v občanském průkazu, neznají mezi sebou třeba ani rodinní příslušníci, natož v rámci *fojty*

U tzv. usedlých Rómů (zvaných olašskými *Rumungri*, tj. původně zřejmě od *rom ungro* - uherský Rom) hrají přezdívky rovněž důležitou roli, i když ne tak velkou jako u předchozí skupiny, která pro své nomádství žila vždy ještě ve větší sociální distanci. Jejich přezdívky bývají také odvozeny od jejich jmen: Koloman bývá Kalmanko, Bartoloměj - Bérci nebo naopak Michal je třeba Pepa, Maria je Irma či Katarína se stane z neznámých důvodů Annou. Překvapivé je, když třeba mladý, urostlý Rom má přezdívku Bango (Kulhavý, Křivý) nebo Koro (Slepý) či Dilino (Hloupý). Mezi často se vyskytující přezdívky patří Hakloš, Jendrek, Vinička, Gruloška nebo Vušta (Ústa)

U Rómů se v pro ně novém, městském, více anonymním prostředí zeslabuje význam jejich přezdívek; i tím se pomalu mění jejich dosavadní etnická sevřenost a sociální distance, jíž jsou tyto přezdívky rovněž projevem.

Vztah mezi mužem a ženou, láska k sobě navzájem, stejně jako k dětem a ke své široké rodině, patří tradičně k největším hodnotám v životě Rómů. **Odráží se i v textech romských písní** (uvedme si alespoň některé z mé sbírky písňového folklóru Rómů, doslovně zde přeloženého z původních nahrávek). Zejména milostné písně, stejně jako písně sociální, odhalují srdce a duši svých tvůrců a nositelů.

*E kapura andre phandí,
nane latar e k'lejica;
našři dživav, phirav
u pal tuté gondolinav,
mri šukar piraňi,
maj na merá pal tu!*

*An mange tu, čirikloro,
an mange tu jekh l'loro,
phen mange tu, čhaje,
či man kames,
o jito man dukhal.*

*Užarel man mri piraňi,
odoj te'e paš o pani,
rovel, rovel,
peskri paťiv joj tašiarvel.*

*Šunes man -
mri dajori, mro dadoro,
šunes man.
Me džav pal latě
andro svetos romňake
ajsake šukarake,
so me la kamav.*

*Akor e čhaj barikaňi,
kana hiňi paťivali,
u sar nane patívali,
mi čhivel pes andr 'o paňi.*

*Akor e čhaj barikaňi,
kana urel nevi rokía,
nevi, nevi melal'ola,
taj baripen tej'le džala.*

*Brána je zamčená,
není od ní klíč;
nebudu moci žít, chodím
a myslím na tebe,
moje krásná milá,
div že nezemřu po tobě!*

*Dones mi ptáčku,
dones mi jeden dopis,
řekni mi, dívko,
jestli miluješ,
srdce mě bolí.*

*Ceká mě, čeká moje milá
dole u řeky,
a pláče a pláče,
své panenství utápí.*

*Slyšíš,
mámo, tatínku,
slyšíte,
půjdu za ní
do světa pro ženu,
pro takovou krásnou,
tu, kterou mám rád.*

*Tehdy je děvče hrdé,
když je poctivé,
a když poctivé není,
ať se vrhne do vody.*

*Tehdy je děvče pyšné,
když nosí novou sukni,
nová, nová ušpiní se
a hrdost odejde.*

*Mišto mange mri daj phend'a:
„Ma le romes, bojov lačho nane.
Me les itom, bo mušind'om,
kerel manca, so jov kamel.*

*Mišto mange mri daj phend'a:
„Ma le romňa, bo joj lačhi nane.
Te la Hal, dživ tu laha,
angla mandě ma phir laha!"*

*Motoris, motoris
štare kerekenca,
hoj, man te vožinav
mire piranenca!*

*Užar, čhaje, bajineha
sar man adaj na dikheha.
Pregejla jekh, duj-trin beršora,
lakero kher paš o veš,
čori čhaj rovelas.*

*Julija, Julijá,
cinav tuke peřina,
av tu ke mandě,
bo me tlít bares kamav.*

*Sukar romňi man hin,
lakero nav Julija,
nane barikaňi,
dičhol avri sar romaňi.*

*Maminka mi dobře radila:
„Neber si ho, není hodný. "
Vzala jsem si ho, musela jsem -
a ted' si se mnou dělá, co chce.*

*Maminka mi dobře radila:
„Neber si ji, není hodná.
Když sis ji vzal, tak s ní žij -
přede mnou s ní nechod!"*

*Auto, auto,
se čtyřma kolárna,
hoj, budu se v něm vozit
s mýma milýma!*

*Počkej, holka, budeš litovat,
že mě víc neuvidíš.
Uplynul rok, dva tři roky
má domek až u lesa
a chudák holka plakala.*

*Julija, Julija,
koupím ti peřinu,
pojd' ke mně,
protože tě moc miluju.*

*Krásnou zenu mám,
její jméno je Julija,
není pyšná,
vypadá jako Romka.*

- *Khel ča manca, mri piraňi!*
(*Tancuj jen se mnou, moje milá!*), Strážnice 1972

- *Kaj odgejál, mro pirano?*
(*Kam jsi odešel, můj milý!*), Český Krumlov - Slavnosti Růže 1989

Dva světy v jednom městě (v Košicích, před kostelem)

Radost z mateřství

LIDOVÉ NÁBOŽENSTVÍ - VÍRA A POVĚRY ROMŮ

[8]

před rozpadem jejich tradičních komunit

Duchovní **kultura Romů**, jejich hodnotová orientace a způsob myšlení je nejsvébytnější oblastí, která byla živa ještě v 50. a 60. letech, zejména před rozpadem jejich tradičních komunit na Slovensku i u olašských Romů v českých zemích. V oblasti duchovní kultury Romů byla a je jedním z jejich nejtradičnějších a nejvíce se odlišujících projevů oblast lidového náboženství, pověr a magických praktik. V důsledku měnícího se života Romů se sice již výrazně mění, ale zejména v prostředí některých uzavřených romských komunit na Slovensku zůstává v mnohém ještě živá. Hodnotový vzorec a víra Romů je odrazem stupně jejich celkového rozvoje, projevujícího se v jejich stavu poznání, existujícího ve formě tradic a zděděných návyků. Dosažený stupeň poznání a dlouho vysoké procento negramotnosti jako důsledek předchozích nepříznivých životních podmínek včetně společenské izolace byly příčinou zjednodušeného chápání přírodních a společenských jevů včetně jejich názorů na majoritní společnost i na vlastní postavení v celém společenství.

Donedávna ještě, někde i dodnes většina Romů v tradičních uzavřených komunitách (ať již v romských osadách na Slovensku v případě Romů usedlých, nebo v rodově příbuzenských skupinách v případě Romů olašských) nedovedla odlišit vlastní myšlenky od reálně existujících jevů v důsledku jejich tehdejšího vzdělanostního a kulturního vývoje. Důsledky zpředměťování představ se odrážely v celém komplexu jejich širšího názoru na svět. Vedly k pověřivosti, k pověřecným praktikám a různým magickým úkonům, kterými si chtěli zajistit zdar a úspěch v nejrůznějším životním podnikání, kterými chtěli odvrátit nebezpečí, nemoc a bídu či přivolat lásku druhého nebo existenční zajištění.

Lidové náboženství a jeho některé znaky si alespoň trochu přiblížíme opět na konkrétním příkladě romské osady v Trebišově z 2. poloviny 50. let, kdy tato velká komunita 750 Romů nebyla ještě v podstatě ovlivněna ostatním obyvatelstvem.^{1/} Tyto skutečnosti platí však pro některé Rómy z dalších tradičních komunit i pro mnohé další obecně, byť třeba v modifikované podobě, zejména pro Rómy olašské.

O náboženském cítění usedlých Romů panují tři různé názory, které přejali i někteří badatelé. První z nich předpokládá, že Rómové jsou zcela bez náboženského cítění, druhý je pokládá za vyznavače přírodních a animistických sil a duchů a poslední tvrdí, vycházejí hlavně z vnějších projevů, že jsou skálopevní křesťané, nejčastěji katolíci. Většina usedlých Romů v tehdejší republice mělo své náboženské cítění, typické právě jen pro ně, které bylo synkretickým komplexem názorů křesťanských a jejich vlastní víry, založené na animistickém základě.

Matričně se Rómové hlásili a hlásí vždy k té církvi, která v prostředí, kde žijí, převažuje. V uvedené době přibližně většina romského obyvatelstva v Trebišově k církvi římsko-katolické; menšinu tvořili pravoslavní a výjimku několik bezvěrců; navenek tehdy trebišovští - a nejen tito Rómové budili dojem ortodoxních křesťanů a také to koncem 50. let o sobě tvrdili a mnozí z nich o tom byli dokonce přesvědčeni. Při bližším zkoumání však je patrné, že z katolictví nebo z jiných církví přejali hlavně jejich vnější projevy; je zajímavé, že byli a jsou přitažliví ke katolické církvi více než k ostatním - snad právě i pro vnější okázalost jejich obřadů. Honosné obřady, hudbou doprovázené, pestré ceremonie a barvy katolického kostela odpovídají snad nejvíce jejich cítění. Trebišovští Rómové měli však k církvi většinou tehdy vztah více formální, její duchovní podstatu, zásady a učení neznali nebo jen zcela nepatrně. To, že navenek vystupují často podle předpisů církve a že tvrdí, že věří v jediného křesťanského Boha, dříve mělo především dva důvody. Trebišovští Rómové, stejně jako jinde, tím jednak usilovali o to, aby patřili za řádné občany v silně nábožensky založeném prostředí. Hlavním důvodem však byla ta důležitá okolnost, že Rómové byli dříve hnáni k víře strachem před smrtí a nejrůznějšími přírodními úkazy, které si nedovedli vysvětlit. Jejich tradiční víra, která v nich již tehdy naprosto nebyla tak pevně zakořeněna jako předtím, jim na to nedávala zřejmě dostačující odpověď a vysvětlení. V romských komunitách se nutně musel časem projevit vliv prostředí, ve kterém žili - a tak se Rómové postupně stávali křesťany.

V lidovém náboženství trebišovských Rómů na konci 50. let existovala vedle přežitků jejich původní víry se zbytky přírodně animistických názorů i značná část přejatých náboženských názorů církevních, i když mnohdy nejdříve modifikovaných, přetvořených. Konkrétně z katolictví využívali ty stránky, které jim vyhovovaly a odpovídaly jejich psychice a představám, nebo ty, které jim zdánlivě přinášely prospěch. Církevní svatební obřad byl například ještě tehdy u nich ve většině případů pouze formální; právoplatným pro ně byl jejich vlastní svatební obřad, který byl založen na faktu, že kolektiv jejich osady či komunity schválí to, aby dva jedinci začali žít společným životem, třeba již ve velmi mladém věku. Průměrný věk vstupování do manželství byl u trebišovských dívek 13-15 let. Chlapce se "ženili" mezi čtrnáctým a osmnáctým rokem. Romové žijící na „vyšším stupni“ (jak se tehdy říkalo) životní úrovně, se dávali téměř všichni již koncem 50. let navíc oddat, ať již jen úředně na MNV nebo většinou i církevně v kostele, kam šli, jak říkali, „na přísahu“ - *solach (te solacharen - přísahat)*. Civilní sňatek na národním výboru byl tehdy Rómy vyhledáván, především pro mnohé finanční a jiné z toho plynoucí výhody - jak je výbavné, pak porodné a poplatky na děti.

Usedlí Romové na Slovensku v minulosti převzali od domácího obyvatelstva téměř všechny církevní výroční svátky i s nimi spojené obyčeje, z nichž si opět brali pouze formální stránku. Přetvořili si je však podle svého a dali jim do jisté míry nový obsah. Ještě na konci 50. let byly nejvíce oblíbeny a slavěny tři hlavní svátky: Velikonocce (Patraďi), Vánoce (Kračoňa) a "Matka Božia" čili *odpusk (Rusal'ja)*²⁾

Velikonocní svátky pro ně představovaly oslavu jara, nového života v přírodě. Přinášeli proto do svých domků a kolib zelené větve a květiny (relikty předkřesťanské, animistické), kterými se dokonce některé mladé romské dívky i zdobily. Církevní obsah i význam Velikonoc jim nebyl dostatečně znám, formálně však převzali některé zvyky tohoto období. Tak např. mladé dívky chodily každý rok o Velikonocích společně s mládeží slovenskou do kostela "světit paschu" - obřadní pečivo, tj. koláče, vejce, slaninu, šunku a zelenou větev, což je však pravoslavný zvyk. Každá z nich nesla "paschu" ve vyzdobeném košíku na ruce. Posvěcené jídlo potom otec rodiny rozdělil všem domácím a část ponechal pro hosty. Vlastní oslava Velikonoc spočívala koncem 50. let, ale i později v tom, že oba hlavní dny Rómové z celé osady zpívali a tancovali před svými domky za doprovodu vlastní muziky a především jedli a pili - často až do opilosti; takto je slaví mnohde dodnes.

Podobně tomu je také s Vánocemi, i když v jejich průběhu je možno nalézt více přejatých církevních prvků. Většina romských rodin kupř. v Trebišově slaví vánoční svátky především slavnostními jídly a pitím, veselím a tancem. Některé rodiny však již přejaly vánoční zvyky od slovenského obyvatelstva, ačkoliv obsah a význam těchto církevních zvyků domácího obyvatelstva obvykle neznaly. Většina Ro-

mů z osady však tyto prvky nepřijala a slavila Vánoce svým způsobem; nejhudší z nich a starší lidé Vánoce vůbec neslavili, když jim nikdo nic nedal, chodili „vinšovat po *gadžech*“ ještě do 60. let. Romské Vánoce charakterizovaly tyto hlavní rysy: Štědrý večer - *Vilija* byl vždy centrem vánočních oslav, měl však zcela jinou náplň. Rodina se shromáždila okolo stolu nebo na zemi, a než začali všichni společně jíst, vešel dovnitř nejstarší muž rodiny a „vinšoval“ všem ustálenou romskou formulí všechno nejlepší, zdraví, štěstí, hodně dětí a peněz a hlavně to, aby příští rok byl pro ně všechny lepší, než předešlý. Potom se se všemi napil pálenky a teprve tehdy mohla začít rodina jíst a pít. Zatímco typickým znakem Štědrého večera ostatního neromského obyvatelstva je právě jeho intimita a jakási posvátnost, u trebišovských Romů a ve většině takovýchto komunit tomu tehdy bylo naopak. Nedovedli si představit, že je možno něco oslavovat bez kolektivu ostatních, bez společného pití a tance. Část mladých romských mužů a mládeže obcházel koledou na Štědrý večer slovenské rodiny; byli přestrojeni za „jasličkáře“ a zpívali jim a hráli hru „o jasličkárech a gubášovi“. Příslušníci romské muziky chodili na Štědrý večer také po některých slovenských rodinách „vinšovat a hrát k večeri“ což mělo podobný pověrečný obsah a význam pro místní obyvatele jako v případě „jasličkářů“, kdy čekali na Rómy tentokrát jako na magické

O Velikonocích chodí Rómové na středním Slovensku hrát - vinšovat do dědiny štěstí, Polomka (1958)

zprostředkovatele štěstí - stejně jako v čase velikonočním. Rómové sami však již koncem 50. let na oba případy hleděli pouze jako na záležitost výdělečnou a proto jim nepřikládali význam náboženský ani pověrečný; přesto „vinšování“ přetrvává.

Na Hod boží vánoční, který Rómové nazývají *aver džives* - druhý den, pokračovalo od oběda veselí dále a trvalo až do sv. Štěpána - *trito džives*, třetí den. Na Silvestra, nazvaném *phuro džives* - starý den, a na Nový rok (*Nejvo bers*) provozovali starší Rómové různé pověrečné úkony.

Třetím nejoblíbenějším výročním svátkem Rómů trebišovských i dalších východoslovenských byl "odpusk", tzv. svátek Matky boží, který Rómové i domácí obyvatelé nazývají *Rusalja*. Na tento svátek se Rómové v celé osadě těšili ještě více než na Vánoce a Velikonoce, protože je zasazen do nejteplejšího období celého roku - na konec srpna, takže ho mohli slavit venku před svými domky po celé dva dny a dvě noci. Je pro ně výrazem radosti z léta i projevem soudržnosti rodin, příbuzných a ostatních obyvatel osady. Trebišovští Rómové si na odpusk zvali své příbuzné a známé z ostatních romských osad z okolí. *Nejvíce návštěv bylo vždy právě v trebišovské romské osadě, která byla v širokém okolí největší a kde byly tyto svátky nejlépe slaveny. Bylo však rovněž příznačné, že tito Rómové slavili odpusk v termínu, kdy ho slaví církev pravoslavná, a sice z toho důvodu, že tento letní termín jim lépe vyhovoval než termín pro „odpusk“ katolický.*

Jaký je **vztah Rómů k Bohu** a jaké o něm tradičně měli a mají představy?

Bůh se nazývá romsky *o Del*, *o Devel* nebo *o Dil* (*Dyl*), podobně jako v sanskrtu, kde je Bůh označován slovem „deva“. Trebišovští i další Rómové si dříve představovali Boha jako velikého, dobrého ducha - jakousi nejvyšší bytost, která stvořila svět a řídí osudy všech lidí. I když věří v jednoho Boha, věřili a věří kromě toho, přestože již stále v menší míře, často si to již ani neuvědomují, v existenci různých dobrých a zlých sil. K Bohu měli dříve na jedné straně přátelský a rodinný poměr a neznali, co je to strach z Boha; báli se pouze ďáblů, různých nadpřirozených sil a také některých zvířat. V hovorů mluví o Bohu nejčastěji ve zdrobnělinách (*o Deloro* - božíček) nebo používají přívlastků ve formě epithet constans (*baro Del* - velký Bůh, *sovnakuno Deloro* - zlatý božíček aj.). Personifikovali si Boha i smrt ve svých pohádkách a mluvili s nimi zde jako se sobě rovnými. Tato skutečnost se často projevuje dodnes v jednotlivých druzích romského folklóru.

Na straně druhé mnozí Boha vnímají jako původce hněvu, trestu či pomsty. Představa Boha (Krista) je vždy závislá na vzdělání a sociálním statusu, celkové duchovní vyspělosti a orientaci, jakož i na konkrétních životních podmínkách, potřebách a problémech jednotlivce. I když v dané skupině určitý model a základní orientace víry, vycházející z tradiční orientace hodnotové, existuje, nikdy není totožná a společná všem členům skupiny či jakékoliv komunity; zde hovoříme pouze o převažujících představách tehdejší specifické romské lokality konce padesátých let.

Téměř všichni obyvatelé trebišovské a nejen této romské osady, až na několik nejstarších lidí, věřili již i v Ježíše, kterého tehdy pojímali více jako výjimečného člověka. Je zajímavé, že si představovali Boha a Krista a jejich některé povahové vlastnosti podle sebe, svých představ a hodnotové orientace.

Může to dokumentovat i několik úryvků z romské pohádky - *romaňi paramisi* (původní text pohádky z „cikánské osady“ v Trebišově v roce 1961 zapsala a doslovně přeložila E. D.):

„Sas jekh svetos, ale pr'oda svetos.jekhbuter na sle čak o Róma. Ola Róma aver nič na kernas, čak phirivas gav gavestar a na sas len khera; ca kaj džanas, odoj sle.

Jekhtar zjavindža pes o Del tejele. ... A phirlas palis o sovnakuno Del pal e phuv, ta ov stvorindžas sar gadžes, sar Romes, sar čhinde, čak savo nipos hin pro svetos, ta oda ov lenca mištes kerdžas. A palis diñas ov pro svetos iekhes zorales manušes, kaj oda manuš te žužarel o svetos. Ta sas oda manuš ajso zoralo, že birinlas deše muršen pro jekh lemavipen lemađas... "

„Byl jeden svět, ale na tom světě nikdo více nebyl -jen Rómové. A ti Rómové nic jiného nedělali, jen chodili ode vsi ke vsi a neměli domky; kde si usmysleli, tam byli.

... Jednou se zjevil Bůh. A chodil potom zlatý Bůh po zemi a stvořil jak gádže (Necikány), tak Rómy, tak Židy, co jen jsou lidé na světě. A potom dal na svět jednoho silného člověka, aby ten člověk očistil svět. Byl ten člověk tak silný, že stačil jedním úderem přemoci deset mužů... "

Jistě nelze tyto představy zobecnit; představa Boha (Krista) je vždy tedy závislá na převládajících názorech dané etnické skupiny, na její všeobecné duchovní vyspělosti a orientaci.

Vztah těchto usedlých Rómů k farářům a popovi vyplýval z jejich postavení a s tím souvisejících názorů, odlišných od názorů místního obyvatelstva. Dříve Rómové obvykle nechápali pojem prostředníka mezi Bohem a lidmi, v jejich duchovním světě neměl farář opodstatnění. Mnohde proto neměl u Rómů téměř žádnou autoritu, což se objevilo i v mnoha romských pohádkách a písních. Motiv „cikán a farář“ (*o Rom the o rašaj*) patřil a patří dodnes v různých variacích k nejčastějším v romských pohádkách. V posledních obdobích už však většina Rómů má před knězem respekt jako z osoby, která „má spojení s druhým světem“ - světem mrtvých.

V době, kdy katolická pravoslavná či jiná víra více vnikla do lidového náboženství Rómů, vznikly zajímavé synkretismy oficiálních církevních názorů s vlastními představami a pověrami. Jedním z dokladů synkretického spojení těchto názorů je i skutečnost, že si (kupř. v Trebišově) Rómové zvykli chodit vzájemně přísahat do kostela, nejvíce v případech manželské nevěry. Místní děkan jim v tom nebránil a ještě vzájemnou přísahu stvrdil na jejich žádost podpisem. Je to zajímavý příklad měnicích se názorů Rómů, kde zde spojovali všechny tři prvky: církevní (prostředí a způsob provádění přísahy), svoji vlastní víru (přísaha, její obsah a význam) a civilní (úřední stvrzení podpisem).

Z etnografického hlediska je nejzajímavější romská tradiční **víra se zbytky přírodně animistických prvků**. projevující se v nejrůznějších pověrečných úkonech, a jejich staré přežívající názory, i když modifikované a zasažené do jejich víry celkové.

Zdobení svých přibytků i sebe zelenými větévkami nebo čímkoliv „živým zeleným“ je jistě u nich relikv prastarých názorů, vycházejících z bližšího kontaktu s přírodou a víry ve schopnost ovlivnit určitým způsobem přírodu. Podstatu těchto názorů zřejmě kdysi Rómové převzali od okolního obyvatelstva, ale modifikovali si je podle svých představ. Rómům byly (a dodnes někde ještě jsou) připisovány schopnosti, vlastní jen jim - na příklad přivolat déšť v době sucha.

Dodnes v Rumunsku přivolávají déšť někteří Rómové - hlavně děti, oblečené jen do sukének ze zelených větví a tančící při tomto obřadu tanec, zvaný „papa-ruda“.^{3/}

Ještě v 50. letech se u některých našich Rómů zachovaly zbytky pověrečných a magických praktik s cílem odvrátit nemoci a vymýtat ďáblы (*benga, bengora*).

Nejdéle se v celé podobě zachovaly tyto praktiky u Rómů v jižní a jihovýchodní Evropě: večer před velikonoční nedělí vzali (či vezmou) dřevěnou nádobu, nejlépe tvaru krabice na klobouky, položenou na dvou zkřížených kusech dřeva jako kolébku. Do ní dají byliny, léčivé rostliny a zároveň s nimi sušeného hada nebo ještěrku, jich: se každý z přítomných musí nejdříve dotknout dvěma prsty. Nádobu ovážou bílou a červenou vlnou či tkanicí a nejstarší muž skupiny ji nosí od stanu ke stanu, od vozu k vozu či od chýše k chýši a nakonec ji hodí do tekoucí vody. Předtím však do ní každý člen skupiny plivne a jejich *phuri daj* (bosorka, vědma) nad ní pronese zaklínání. Rómové byli přesvědčeni, že tímto obřadem rozehnali všechny nemoci, které by je v průběhu roku postihly. Naopak jestli někdo tuto nádobu později najde a ze zvědavosti ji otevře, postihnou jeho i jeho rodinu všechny nemoci, jimž tímto obřadem ostatní unikli.^{4/}

Takto přivolávali dříve Rómové déšť - tancem „papa-ruda“, v sukénkách z trávy (Rumunsko, 30. léta)

Had měl vždy (u mnohých olašských Rómů ještě donedávna) v romských magických a léčebných praktikách své důležité místo. Ve starých příručkách o léčebné magii a lidovém léčitelství patřila mezi nejfrekventovanější „Aqua Sapuno“ - hadí voda (*sap* je romsky had), používaná hlavně Cikány jako voda vlasová; šlo prý o zachycovanou vodu dešťovou, stékající z těla mrtvé zmije, pověšené pod okapem.

V romské milostná magii byly často používány chlupy z intimních míst, aby milý byl „přivolán“; tak je obecně známý *zar* („chlup nejčastěji z ohanbí nebo podpaží, používaný v cikánské milostné magii spolu s menstruační krví a kdoulovými semeny“) jako romské afrodisiakum.

Pověra byla důležitou a podstatnou součástí lidového náboženství Rómů v tradičních komunitách. Ustrnulé tradiční názory se staly základem jejich víry, i když tehdy již mnohé z nich začínaly přezívat a postupně zanikaly. Pověra však měla velký vliv na udržování starého tradičního způsobu života se všemi jeho projevy, pomáhala ho konzervovat často až dodnes.

Lidový ritualismus a pověry Rómů společně s používáním magie jsou založeny na praktické víře v kladný výsledek toho kterého pověrečného nebo magického úkonu. A protože se kladný výsledek (ať již náhodou nebo z jiných důvodů) někdy přece dostavil, Rómové v Trebišově a dalších podobných osadách jim ve své většině věřili. Komplex všech těchto představ, pověr a zvyků tvoří právě jejich typickou víru, která byla podstatou jejich tradičního způsobu života. Pověry Rómů se zde dají rozdělit do tří skupin:

- a) pověry, přejaté z domácího (zde východoslovenského prostředí),
- b) pověry původně přejaté, ale přetvořené ve specificky romských podmínkách,
- c) pověry a magické pověrečné praktiky, vlastní pouze Rómům.

Poslední skupina byla koncem 50. let nejdůležitější a největší, i když první dvě s postupující adaptací části trebišovských i jiných Rómů stále narůstají.

"Mnoho pověr opřádalo dobu těhotenství romských žen, mnoho příkazů a zákazů, které musely dodržovat. Téměř všechny věřily, že když těhotná žena vidí nějaké jídlo, na něž dostane chuť a nedostane ho nebo si ho nemůže koupit, dítě se v ní „zlakomí“ a odejde od ní pryč - čili dojde k potratu (*o čhavoro zlakominel pes the džal het*). Říkali, že někdy prý pomůže, když si žena stáhne prsten, nasliní ho a sáhne za pás pod sukni. Ale nejlépe je v takovém případě si jídlo vzít, protože jedině takto o dítě prý nepřijde. Romské ženy o tom byly přesvědčeny a ve skutečnosti tím omlouvaly své drobné krádeže. (Podobné příkazy jsou známy i v lidovém prostředí necikánském, třebaže nemají též obsah a nejsou praktikovány do důsledků, jako tomu je u romských žen.) Romské ženy nenosily v době těhotenství korále (*mirikle*) ani nic podobného na krku, protože dítěti by se mohla zamotat okolo krku pupeční šňůra a udusilo by se. Viděla-li budoucí matka oheň, nesměla se chytit za břicho, aby dítě nemělo na :váři „oheň“, tj. červené skvrny - opět na základě magie podobnosti: Od narození dítěte se zde uplatňovala víra v ochranné amulety a červenou barvu. Novorozeněti vážala matka brzy po porodu na zápěstí levé ruky červenou stužku nebo navlečenou řadu červených korálků (*lole pantlika, miriklore*), které měly ochranný význam - v důsledku magické moci červené barvy. Bez tohoto prostředku by dítě nemohlo prý dobře spát a mohl by je někdo uhranout. Většina romských matek v účinnost tohoto ochranného prostředku věřila a tak téměř u všech malých

*Andr 'o pani lampašis,
mro pirano lubaris,
cind'om leske lolo gad,
kaj te phirel sako rat.*

*Andro verdan drukos nane,
man pirano šukar nane,
lol'i phabaj prečhinava, hop-hop,
jepaš tuke, jepaš mange, hop-hop,
lol'i phabaj prečhinava,
mre piraneske jepaš dava.*

*Na vodě je lampa,
můj milý je děvkař.
Koupila jsem mu červenou košili,
aby ke mně chodil každou noc.*

*U vozu není oj,
já nemám hezkého milého,
červené jablko přeříznu, hop-hop,
půlku tobě, půlku sobě, hop-hop,
červené jablko přeříznu,
mému milému dám půl.*

děti v osadě bylo možné pozorovat na ruce tzv. *indral'ori*. U některých dětí bylo možno vidět *indral'ori* třeba až do jejich tří čtyř let, byly-li do té doby ještě kojeny společně s dalším matčíným kojencem, což koncem 50. let, ale i později bylo ještě častým jevem. Mládež, především romští chlapci nosili a nosí často na zápěstí levé ruky proužek kůže prázdný řemínek od hodinek či šňůru korálů. Bez něho by prý neusnuli, neměli by štěstí nebo by jim „přišlo z očí“ - byli by uhranuti. Někteří z nich si však už ani neuvědomovali význam tohoto amuletu a nosili ho z tradice, ze zvyku, stejně jako se nosí dnes.

Zajímavým prvkem komplexu náboženských představ těchto Rómů byla také **magie - zejména milostná**, tj. jejich víra získat pomocí různých úkonů a praktik lásku druhého. *Trebišovští Rómové v to sami věřili a mnozí tyto praktiky i prováděli. K neúčinnějším patřily podle jejich názoru následující praktiky: muži, kterého chce romská žena dostat, se má přidat do jídla sůl, kterou měla v papíře zabalenou pod sebou při porodu žena jež měla první dítě. Bolesti, které měla při porodu, přejdou i na tohoto muže a ten „má potom za onou ženou velkou bolest v srdci“ takže si ji musí vzít za ženu. Nebo se žena důkladně po celém těle umyje, zadělá touto vodou těsto, které má vyvolený muž sníst. Často mu do jídla přidá i odřezanou kůži z palců na nohou, kterou smíchá se špínou z nehtů nebo ze zubů; neúčinnější je prý učinit to přesně v pondělí ráno. Velký význam a důležitou roli hrálo při těchto úkonech i mateřské mléko a menstruační krev, kterou přidávali také do jídel. Když magický prostředek zapůsobil a romská žena svého vytouženého a „přičarovaného“ muže dostala, musila některou z těchto praktik opakovat po čase znovu, aby muže „kouzlo“ nepřešlo. Je zajímavé, že bylo možné podle představ těchto Rómů muže zase odrobit“ (te odkeren) a zbavit ho lásky. Některých těchto praktik používali výjimečně i romští muži a chlapci "k získání lásky romské dívky a dokonce mnozí mladí z řad domácího obyvatelstva si ještě koncem 50. let někdy chodili do romské osady tajně poprosit o radu tohoto druhu.*

*Čhajori romaňi, jaj,
ker mange jagori,
na cikňi, na baň,
joj, čarav tro vod'ori.*

*Děvčátko romské, jaj,
udělej mi ohýnek,
ne malý, ne velký,
joj, o to tě prosím.*

Ještě koncem 50. let byly magické úkony Rómů velmi často i nástrojem pomsty a krevní msty - tedy tzv. **černé magie**. Mezi nejčastěji používaná „kouzla“ trebišovských Rómů patřil magický úkon, založený na magii podobnosti který nazývali *te keren varekaské namištes* (urobit niekomu zle). Ještě do 60. let byla v osadě „bosorka (*braterkyňa*), která byla nepřekonatelnou v provádění tohoto i jiných magických úkonů. Avšak magické úkony mohly s úspěchem provádět i některé jiné starší romské ženy. Smysl úkonů tkvěl v tom, že jimi mělo být přivozeno zlo, neštěstí, nemoc nebo smrt člověku, kterému bylo určeno. Provádělo se různými způsoby, z nichž nejčastějšími byly tři. *V prvním případě chytila „bosorka“ nebo stará romská žena živou žábu, sešila jí nití oči a položila v krabici pod kamna buď doma u sebe, nebo do domku osoby, proti níž je pomsta namířena; postižený prý měl do měsíce oslepnout. V jiném případě vzala psa, kterého smrtelně pobodala velkými hřebíky, do ran nasypala sůl a papriku a těžce zraněného, avšak ještě živého položila na osamělé místo, kam svítí prudké slunce. Podobně jako tomuto zvířeti začnou zahnívat rány a za velkých bolestí pomalu umírá, měl stejný osud postihnout i člověka Třetí nejjednodušší magický úkon byl založen na stejném principu - magie podobnosti -jako úkony předchozí bosorka“ rozřízla rohlík, namazala máslem a položila „na největší slunce, kam nikdo nepřijde“. Rohlík začnou rozežírati mravenci, takže postupně za čas shnije. Stejně tak člověku, proti kterému byl účinek pomsty namířen, se po celém těle prý otevřely rány a tak v bolestech zemřel. Tyto praktiky černé magie zde byly drive rozšířeny; trebišovští Rómové ještě na konci 50. let věřili v jejich účinek a obávali se jich. Uváděli konkrétně mnohé Rómy, které prý účinek kouzla postihl, jako kupř. starého slepého Pulka, který prý se stal obětí pomsty bývalé trebišovské „bosorky“ Bankovky, a další. Často se opravdu stalo, že Rom nebo romská žena, jimž byl tento magický úkon určen za čas onemocněl nebo dokonce zemřel. Buď se u nich náhodou projevila dlouho skrývaná choroba (kupř. oslepnutí starého Pulka bylo způsobeno těžkým trachomem, rány po celém těle způsobila pokročilá syfilis apod. , nebo na jiného takto „odsouzeného“ psychicky působilo vědomí existence tohoto kouzla a veřejného odsouzení kolektívem většiny osady do té míry, že těžce onemocněl a případně i zemřel (což možné je).*

Dříve používaly romské „věštkyně“, *phuri daj* a *bosorky* k věštbě, lidovému léčení, ale i k „černé magii“ různé magické rekvizity - malé figurky, zvané *bengora* (ďáblíci), které byly primitivně udělané z vosku nebo z kousku kosti, vyřezané a omotané třeba i lidskými vlasy. Měly za účel zvýšit u neromského klienta účinnost jejich věštbí či léčebné nebo magické praktiky, vyvolat úlek nebo strach; sami pak později začali účinku těchto figurek věřit a bát se jich. Ani naši olašští Rómové již tyto rekvizity nepoužívají, ale kupř. u Rómů v Polsku byly rozšířeny mnohem více déle a jsou známy dodnes ještě v dalších podobách (tzv. „trupky“, „kostky“ a „vlasaté kříže“).^{6/}

Všechny tyto praktiky a skutečnosti se dříve či donedávna vyskytovaly hlavně v těchto tradičních komunitách, kde Rómové žili ve větší či menší izolaci od ostatního obyvatelstva, často vzdáleni možnosti lékařské péče a museli si sami pomáhat podle svých představ a úrovně poznání. V případě občasných praktik „černé magie“ navíc zde vždy hrály svou významnou roli silné příbuzenské svazky, držící pohromadě vždy jednu „fajtu“ vůči ostatním, právě v souvislosti s relikty nepřátelství v široce rodinných vztazích.

V provádění pověřených a magických úkonů hrály podstatnou úlohu většinou staré romské ženy, nikdy romští muži nebo mladší ženy.

I věštění z ruky - chiromantie a hádání z karet^{7/}, v období první Československé republiky i v poválečném období rozšířené, bylo vždy výsadou romských žen.

Hádání z karet a z ruky ovládají romské, zejména olašské ženy už po staletí a některé z nich ho provozují dodnes. V poválečném, posledním období si jím řada z nich jen přivydělává, aniž by znala podstatu vykládání z ruky nebo z karet. Jen málo z nich dnes vychází ze starého vědění, které se přenášelo z generace na generaci, ale jsou ještě takové mezi staršími z nich. Nešlo jen o formy obživy, ale o znalost, spjatou s určitým ezoterním věděním. Při hádání - věštbě z karet se vychází ze znalosti tarotu.^{5/} Věštkyně romské ženy se držely jeho pravidel a podstaty výkladu, ale nikdy ne otrocky a striktně; přistupovaly - a některé z nich dodnes přistupují - k člověku, kterému „hádají“, psychologicky a instinktivně improvizují; vycházejí z rozpoložení a reakcí svého klienta (častěji klientky) a svým jakýmsi šestým smyslem mnohdy uhádnou ještě více než vyčtením z karet.

Tarot se svým věštebným, dinívačným charakterem je právě spjat s předky dnešních Rómů.^{8/} O původu tarotu existují různé hypotézy; skutečností však je, že se objevuje v Evropě současně s Cikány-Romy. Většinou bývá místem jeho původu označován starý Egypt; jedna z hypotéz tvrdí, že obrazová symbolika 22 velkých arkán pochází z nástěnných obrazů v chrámu v Memfidě, kde tyto obrazy hrály významnou úlohu při egyptských zasvě-

-----ích obřadech. Některé verze výkladu poukazují na prvky, nasvědčující naopak vlivům indickým. Je to především v souvislosti s kartami malých arkán, kde důležité symboly těchto karet se shodují s atributy indických božstev. (Na tuto skutečnost upozorňuje např. Roger Tilley ve své knize „Playing Cards“, 1973). Čtyři hlavní symboly. Malé Arkány - žezlo, meč, mince a kalich - jsou přiřazeny i nejvyššímu božstvu Ardhanari, jehož levou stranou je Šiva a pravou stranou Šakti. Nejblíže pravdě zřejmě bude, že Rómové sami sice nejsou původci symbolů, ale jejich zprostředkovateli; spojili některé indické prvky s egyptskou zasvěcovací symbolikou a na své cestě světem je pak přinesli do Evropy. Proto se jeví přijatelná i téze, kterou zastává

Sergius Golowin, podle níž představuje tarot souhrn ezoterního vědění národa, jenž kdysi sídlil v horských údolích Himaláje a později byl v důsledku společensko-hospodářské katastrofy donucen k emigraci, aby se později jako národ Cikánů vynořil v Evropě.^{9/}

Zajímavou součástí lidového náboženství Romů byla a mnohdy dosud je **víra v duchy**

- Romský tarot
- Věštkyně, vykladačka z karet
(grafika ak. mal. R. Simlíkové, 1994)

I v „kartování“ je kus magie, Trebišov (1957)

zemřelých, v lidi „dvou duší“ nebo srdcí a v **dobré i zlé nadpřirozené síly**. Naprostá většina obyvatel trebišovské osady rovněž věřila, že člověk po smrti zcela nezemřel, ale že do něj pouze „vstoupila smrt“; to se projevuje i v jejich pohřebních zvycích. Tři dny a tři noci býval (ještě na konci 70. let) mrtvý vystaven v otevřené rakvi ve svém domku. Po všechny tři večery a noci se u něj scházeli dospělí členové jeho široké rodiny a přátelé a „vartovali u mrtvého“. Po tři noci seděli u mrtvého, vypravovali si romské pohádky, příběhy o životě zesnulého, pili a hráli karty.^{10/} Mezi Rómy však platil zákaz dívat se dovnitř do místnosti oknem na mrtvého, protože v té místnosti je smrt. Při nočním „vartování“ se často stávalo, že se někdo z mužů nebo chlapců zadíval upřeně na mrtvého či mrtvou a omdlel. Rómové tehdy říkali, že „sa pozrel smrti v tvár“, a věřili, že to může být i příčinou smrti. Věřili také, že třetí noc po pohřbu přichází mrtvý navštívit svoji rodinu. Olašští Rómové dodnes vzdávají hold a úctu zesnulému, pohřbů se zúčastní stovky lidí, zpívajících staré *vlachike gil'a*.

Ještě koncem 50. let mnozí z Rómů věřili, že někteří lidé mají „dvě duše“; projeví se to u nich prý po smrti. Druhá duše jim nedá klidně spát, ale způsobí, že mrtvý chodí v noci navštěvovat své pozůstalé. *Dokonce se prý často stávalo, že je-li mrtvý mužem, chodí v noci spát ke své manželce, která může takto i otěhotnět (ještě v 50. letech kupř. v Trebišově říkali, že „byly takové případy“)*.

Velký význam mělo a stále u Rómů má též **zaklínání**, které bylo a často dodnes je používáno i několikrát denně v běžné hovorové řeči, třeba jen proto, aby svým slovům mluvčí dodali důležitosti a věrohodnosti.

*Phučiom, Devla, mra pheñatar,
či na dikhía mra phura da,
e phen rovel pro phraloro,
ma čhinger tu tro gadoro.*

*Kati blúza, koío khosno,
andro maškar kalo mocho.
E daj gejía mre Devleha,
šaj man, Devla, ila peha...*

*Zeptal jsem se naší sestry,
jestli neviděla maminku,
sestra pláče nad bratříčkem,
netrhej si žalem košilku.*

*Černá blúza, černý šátek,
uprostřed černá rakev.
Maminka šla s Pánem Bohem,
proč mě nevzala s sebou, Bože...*

(Pohřební, autorská píseň Věry Bílé a Emila Giňi z Rokycan)

*Te me merá, šukares man parunen,
te me merá, šukares man parunen,
pro mro hrobos rozmarija sadzinen.*

*Imar avel, jaj, mro kedvešno pirano,
imar avel mro kedvešno pirano,
jaj, pro mro hrobos rozmarija sadzinen.*

*Jestli umřu, pěkně mě pochovejte,
až umřu, pěkně mě pochovejte,
na můj hrob rozmarýnu zasad'te.*

*Už přichází, jaj, můj drahý milý,
už přichází můj drahý miláček,
jaj, na můj hrob rozmarýnu sází.*

I hra v karty má v sobě něco magického

Noční vartování u mrtvé (starý zvyk se donedávna udržoval)

Mezi nejčastěji užívané zaklínači formule patří *Mi koral'uvav* - ať oslepnu nebo *Man te porážinel* - Ať mne (Bůh či hrom?) porazí! nebo *Mi merel miri daj, te na čáčes phend'om* (Ať umře moje máma, jestli jsem neřekl pravdu)! Mnozí Rómové věřili, že při lživém výroku se jim opravdu něco zlého přihodí. Většina z nich však dodnes užívá těchto formulí bezmyšlenkovitě, aniž by přikládala nějaký význam jejich působení.

Relikty přírodně-animistických názorů se v komplexu lidového náboženství nejen trebišovských Rómů projevovaly ještě donedávna i vírou v různé dobré a zlé síly, které mohou pomáhat nebo škodit (např. *benga* - ďábli, zlí duchové aj.), a také tím, že si někdy personifikovali přírodu okolo sebe - slunce, měsíc, zemi i některá zvířata (kupř. žábu - jako symbol vodního živlu, studánky), což se jako relikty dochovalo ve folklóru.

Pověrečné prvky jsou obsaženy i v jejich **lidovém léčení**, které obsahovalo jednak prostředky racionální, založené na empirických znalostech a poznání přírody, a prostředky magické, iracionální, které byly založeny na víře, že je možno mít vliv na síly nemoc způsobující. Nejčastějšími byly různé formy zařikávání, zaklínání, vykonávání „čarovných úkonů“, které byly používány k vyhnání jakékoliv nemoci, v době těhotenství i při stavech nevolnosti. Víra v možnost uhranutí byla rozšířena snad u všech Rómů, takže používali také řadu preventivních prostředků, které měly před uhranutím ochránit.^{11/}

Lidové náboženství obsahovalo ještě v 50. letech v sobě tedy především prvky jejich tradiční víry a přežitky přírodně animistických názorů, spojené stále více i s vlivy církevními. O takovoto jeho podobě můžeme hovořit v podstatě ještě dodnes u zdejší starší, ale i u střední generace, i když v modifikované podobě. *Od šedesátých let se však kupř. stará tradiční trebišovská romská komunita (tehdy čítající 750 lidí) začala rozpadat, diferencovat a rozpadat se začal i její hodnotový systém a některé komponenty tradičního způsobu života. Současná mladá generace sice uvažuje již jinak, ale přesto je často v jejím myšlení a postojích ještě mnoho z uvedené specifiky.*

Stále mnoho ze všech těchto projevů komplexu romské víry, pověrečných názorů i některých praktik se uchovávalo u části Rómů dodnes, a to nejen u rodin olašských a nejen v prostředí Slovenska u usedlých Rómů v osadách. Smrt si kupř. představovali jako černého ptáka, což se odráží i v textech řady romských písní.

*Te pro amaro pados
o čiriklo piskinel,
imar odoj vareko merela,
te merela, so pal peste mukhela ?
Bari žata pro mro il'o mukhela...*

*Když na naší půdě
zpívá ptáček,
to už tam někdo umře,
když zemře, co po sobě zanechá ?
Velký žal v mém srdci zanechá...*

*Soven, čhave, soven,
jaj, ča te chal ma mangel,
jaj, bo mar tumari phuri daj
andr'odi káli phuv...*

*Spěte, děti, spěte,
jaj, jen jíst si neproste,
jaj, protože vaše stará matka
je už v té černé zemi...*

I ti, kteří žijí mimo osady - mezi ostatními ve slovenských vesnicích a městech, ale i ti, kteří žijí v českých a moravských městech, věří často ještě dnes v různé duchy a nadpřirozené síly, v to, že se duch člověka po smrti může vracet a navštěvovat své blízké; bojí se proto bydlet u hřbitova. Udržují stále určité specifické zvyky - zejména při pohřbu. Za rok po něm se široká rodina schází u hrobu svého zemřelého, kde mu zapijí vodkou pro klid jeho duše; olašské velkorodiny dělají celou hostinu. Ti také často dodnes věří, že je dobré umírajícího člověka vynést z místnosti ven, položit či posadit pohodlně na matku zem, která mu dá sílu do posledních chvil života. Po smrti, kterou berou přirozeně jako nezvratnou nutnost životního cyklu, jsou s ním po tři dny a noci tzv. vartování u mrtvého. Tradičně bylo však donedávna odlišné od „vartování“ neromského tím, že při něm nenaříkali, ale naopak při nebožtíkovi zpívali, vyprávěli pohádky a příhody z jeho života, aby mu nebylo smutno. Věřili (věří), že jeho duše je po tři dny ještě přítomna v jeho těle.

*Dodnes věří, že umírajícího člověka je dobré vynést z místnosti ven a položit na matku zem, která mu dá sílu (Fanta Makulová), 1962
Dva dny poté stará Fanta už umřela, Kendice 1962*

Někteří věří stále v ochrannou moc červené barvy, v amulety a jiné magické prostředky, v potřebu specifické ochrany těhotných žen a malých dětí, zaklínají se.

Většina z nich si třeba už ani neuvědomuje význam nebo důvod tohoto či onoho, dělají to automaticky nebo to považují za své zvyky. Ale jsou to relikty tradiční víry se zbytky animistických názorů - součást specifické romské duchovní kultury.

*Oda kalo čirikloro
lidžal mange mro i'oro,
lidžal, lidžal, kaj ov pej'la,
mre romeske andre žeba.*

*Hej, ode čhaje, mri dajori
pro blakica, jaj, bešel,
tel o blaka, jaj, bešel,
churde apsa, jaj, perkeren.*

*Ma rov, mamó, ma rov, mamó,
ma čhinger tu tre balora,
tre balora, jaj, čhingeres,
mange ža'la, jaj, tu keres.*

*Oda kalo čirikloro,
mangel mandar mro il'oro,
mangel, mangel, sig te merav,
kaj mre čhave te na dikhav...*

*Ten černý ptáček (smrt)
odnáší si mé srdéčko,
bere si ho, odnáší, kam spadlo
mému muži do kapsy.*

*Hej, tam dívko, má maminka
u oken, jaj, sedí,
u okna, jaj, sedí a
hořké slzy jí padají.*

*Neplač, mámo, neplač, mámo,
nestříhej si svoje vlasy,
když si své vlásky ostříháš,
mně žal, jaj, uděláš.*

*Ten černý ptáček (smrt)
žádá si ode mně mé srdce,
chce, abych honem umřela
a neviděla své děti...*

U našich Rómů však dnes už **převažuje víra křesťanská**, římskokatolická, pravoslavná či jiná. Již po dlouhá léta (dokonce i za totalitního režimu) většina z nich chce mít své nejzávažnější životní chvíle posvěceny: církevní svatební obřad, církevní pohřeb a své děti nechává křtít v kostele.^{12/} Někteří chodí na procesí u nás i do zahraničí, mezi Rómy jsou dokonce - zatím ojediněle - kněží a řádové sestry, ministranti. Pořádají romské mše, bible je přeložena do romštiny, vznikají křesťanské hudební soubory. Mladší generace, zejména ve městech, již o někdejší tradiční animistické víře a pověrách starých Rómů nic tedy obvykle už neví.

Řádová sestra Atanázia - Anastazia Holubová je Romka a působí mezi Rómy v Bardejevě a Prešově (1993)

Jožka Fečo hraje na romské mši v kostele sv. Václava v Praze 5 (organizované dr. Vládo Oláhem), 1993

Rómové z mnoha zemí každoročně v květnu přijíždějí do jihofrancouzského St. Maries de-la-Mer na procesí, vynést do moře sošku svatě Sáry - „černé romské Madony“, 1971

Márinka, matka rodu - moudrost a láska, otec - vajda, autorita a syn Matiich - naděje

Rubato $\text{♩} = \text{cca } 92$

hej de So ža-nas te ke-ras, ma-mo, jaj de

So ža-nas te ke-ras,

Ke mu-las o pa-pu?! jaj

2. De mu-las o pa-pu, ma-mo, de

jA-ší-lam čo-řo-řa,

Sar šin-de ku-řto-a-řa.

3. De le řom xo-ljaj-ven, ma-mo,

De le řom xo-ljaj-ven,

Kaj sam a-men čo-ře. jaj

4. De mu-las o pa-pu. ma-mo,

De mu-las o pa-pu.

jA-ší-lam čo-řo-řa.

Parlando, $\text{♩} = \text{cca } 114$

Da-le, mri phu-ri daj,

$\text{♩} = \text{cca } 84$ 6. So dža-nav te ke-ren, hej

$\text{♩} = \text{cca } 102$ 2,3,7 Bo man o Del mar-đa,

Bo la da na řu-un-řom. T.f.

1. 2. 3. 4.

2.-3. 2. 3,5. 3.

5. 6. 7. 8.

4. 4. 4. 5.

2. Odi mn romton
Ban lubti ychin.
Man pro ľv likercl,
Avreha pei ktmet

3. Divke, mn phun duj.
S-ods nunca kerdal.
Ajľi romAn ilom.
Kaj lubipen keřej

Svým lidem zpívali z duše a od srdce oba tito výborní zpěváci autentickeho romského folklóru - míre phrala
- Matěj Makula - Matúch z Kendic (z olasřkých Lovarů),
- Juraj Šándor z Trebiřova (z usedľých Rotná slovenských)

Jsem tady - pusťte mě i do vašeho světa

RÓMOVÉ - „DĚTI CHVÍLE“?

Je obecně rozšířeným názorem, že Rómové neznali dostatečně pojem času a že žili „ze dne na den“, bez uvažování o zítřku, natož o vzdálenější budoucnosti. Značný podíl pravdy v tomto tvrzení je - někteří z nich žijí tak dodnes. Tato skutečnost logicky souvisela se způsobem života, jakým žili či dosud žijí. Do padesátých let tohoto století většina z Rómů, ani mužů, trvale nepracovala, větší část dětí nechodila pravidelně do školy; olašští Rómové při svém kočovném životě časový režim potřebovali ještě méně.

Že tomu tak ale zcela nebylo, dokládají i romské výrazy pro časové jednotky nebo pro jednotlivé dny v týdnu v dialektu u nás nejrozšířenějším - usedlých slovenských Rómů, i v dialektu olašském - Lovarů:

pondělí - pondzelkos (hetvin)	- luja
úterý - ftorkos	- marci
středa - streda	- tetrádi
čtvrtek - štvartkos	- žoja
pátek - paraščovin	- paraštuj
sobota - sombat	- savato
neděle - kurko (kurkeskero dīves)	- kurko

Názvy posledních dnů v týdnu jsou původní romské - v obou od sebe u nás nejodlišnějších dialektech. Zatímco v olašském dialektu jsou dodnes užívány názvy všech dnů opravdu staré, romské, tak u usedlých slovenských Rómů jde v názvu prvních čtyř dnů v týdnu evidentně o přejaté výpůjčky, z východoslovenského dialektu slovenštiny; zřejmě tedy tyto všechny názvy dříve nepotřebovali. Olašské výrazy pro dny v týdnu jsou však pozoruhodné. Názvy prvních dvou dnů vycházejí (podle mé domněnky) zřejmě ze souvztažnosti dnů a planet, jak je tradováno v klasické astrologii a magii: *lujá* (pondělí) - s Lunou, *marci* (úterý) - s Marsem, pátek je zasvěcen Venuši. *Sombat*, olašsky *savato* (sobota) souvisí pravděpodobně s názvem *sabat*, šabes, užívaným pro tento den klidu a náboženských obřadů u Židů a všech semitských národů, od nichž možná tento název někdejší Rómové na své cestě z Indie do Evropy převzali. Středolatinské *sabbatum*, řecky *sabbaton* a hebrejsky *šabbáth* znamená klid. Je zajímavé, že středa je „Merkurův den“ - zasvěcena Merkurovi, který je podle římské mytologie patronem cestování, cest, obchodů a podnikání, bohem pocestných a zlodějů. A *Vlachike Róma* nazývají středu *tetrádi* - *te traden*, *trado* je olašsky cestovat, kočovat.

Pojmenování časových jednotek, jako je hodina - *ora*, den - *dīves*, týden - *kurko*, měsíc - *čhon*, rok - *berš* (a podobně), jsou užívány téměř všemi Rómy na světě stále v nezměněné podobě. Stejně tak jsou běžné výrazy a obraty - např. *keci orendarl* (v kolik hodin?), *jekha oratar* (v jednu hodinu), *sako dīves* (denně), *kurkeste* (týdně), *perdal o kurko* (během týdne), *čhoneste* (měsíčně), atd.

Je pravdou, že v průběhu uplynulých období, zejména od konce 50. let až do konce let sedmdesátých, kdy byli u nás usedlí Rómové „zařazováni“ do zaměstnání a děti do pravidelné školní docházky (obdobně i Rómové olašští po jejich násilném usazení v roce 1959), nebyli Rómové zpočátku zvyklí na potřebný časový režim a rozvrh dne. Tento pojem a potřebu jeho uplatňování zpočátku neznali a na nutnost být někde v určitou hodinu - v práci, ve škole, u lékaře či jinde - si nemohli dlouho zvyknout. I v mnoha rodinách přežívá tento tradiční, volný postoj k času a povinnostem s ním spojenými dodnes. Pevný časový režim romské domácnosti v mnoha případech dosud neexistuje - ani v pravidelnosti stravování (i v případech existenčně dobře si žijících rodin), ani v jiném; některé děti často odcházejí proto do školy pozdě a bez snídaně, bez svačiny, a tak jsou při dopoledním vyučování pochopitelně unaveny. Časové plánování na týden či dokonce déle kupředu není většinou dodnes Rómy praktikováno, a to i u těch, kteří žijí ve městech a jejichž práce či jiné aktivity by určitý režim potřebovaly. Jednotlivé rodiny, příbuzní a přátelé se navštěvují rovnou, bez předběžného ohlášení či domluvy a nápady jsou realizovány mnohdy impulzivně.

Dodnes jsou mnozí Rómové tedy stále vlastně „děti chvíle“ - té konkrétní, toho dne, té hodiny, kterou teď žijí. Svým způsobem jsou tím ale subjektivně šťastnější.

Samy uprostřed města

MIGRACE - POHYB ZE SLOVENSKÁ „DO ČECH”

Poválečný vývoj romského etnika přináší zásadní změny jeho sociálního postavení a způsobu života; přímo souvisí s vysokým stupněm migrace Rómů ze Slovenska do průmyslových pohraničních a dalších oblastí českých zemí. Na velké vlně poválečné „cikánské migrace” v Československu je pozoruhodné i to, že představuje typický příklad moderní urbanizace - masového pohybu, dobrovolného odchodu lidí převážně z venkovského prostředí a z oblastí s nedostatečnými možnostmi zaměstnání na Slovensku do průmyslových a velkých měst českých zemí a do pohraničních oblastí s možnostmi zaměstnání a lepšího bydlení. Tento motiv „cikánské migrace” odráží i snahu Rómů sžít se alespoň nějakým způsobem s ostatními obyvateli a dostat se tak ze společenské izolace, ve které v prostředí mnoha tradičních romských osad na Slovensku byli (nebo dosud jsou). Migrační pohyb byl tedy u nich ovlivňován i industrializací, vytvářející nové pracovní - společenské postavení (nebo alespoň představu možnosti ho dosáhnout), a hlavně urbanizací, poskytující Rómům navíc i ubytování v městském či jiném, je už tak neizolujícím prostředí. Je to zvláštní druh územního pohybu, odlišný od kočování - nomádství, vzniklý v jiné době a podmíněný zcela odlišnými společenskými faktory; hromadné migrace začaly až po druhé světové válce a odehrávaly se za zcela jiných společenských podmínek. Migrovali nejen původně „kočovní”, tj. olašští Rómové, ale i tradičně usedlé romské skupiny a rodiny. Migrace je tedy pro Rómy jev novodobý. Převažovala migrace ze Slovenska do Čech, méně častá byla a je zpětná migrace; proto v České republice vzrůstá relativní počet Rómů ještě více než na Slovensku. Migrace vede k urbanizaci a disperzi romského obyvatelstva, urbanizace ovlivnila jeho vývojový proces. Vzhledem k tradiční rodové soudržnosti i působení kolektivní nápodoby měla migrace často řetězový charakter. Migrací a urbanizací se začaly rozevírat nůžky mnoha problémů, pro Rómy kvalitativně zcela nových. Tito „migranti” - novoosídlenci byli vytrženi - byť na základě svého vlastního rozhodnutí - z historického a regionálního kontextu, v němž po staletí žili.^{1/}

Rómové vstupovali do majoritní české a moravské neromské společnosti ještě zcela ztotožnění se svojí tradiční komunitou a jejími základními normami, mezi něž patřila ochranná solidarita vůči „gadžům” - Nerómům, obživná solidarita, ztotožnění ve vztahu k vlastnímu „rodu” a rodině, příbuzenstvu - „fameliji”. Jejich tradiční model hodnotové hierarchie se zde dostával - a dodnes často dostává - do střetu s modelem životního způsobu, hodnotami a zákony majoritního společenství, do kterého vstoupili. Tak v celém uplynulém období docházelo k projevům postupné změny předchozího, tzv. tradičního způsobu života, myšlení a kultury. Tyto změny byly vyvolány jednak dobrovolným adaptačním či integračním procesem ze strany části Rómů (kteří pochopili nutnost se alespoň do určité míry přizpůsobit životním normám okolí, chtějí-li mezi ním, či dokonce s ním žít), jednak ale tlakem společnosti, která vše „typicky cikánské” v jejich způsobu života prohlašovala za „brzdu ve správném rozvoji” Rómů; takto motivované změny vedly pak k deformacím a nesprávné cestě části z nich.

V poválečné „cikánské migraci” je mnoho faktorů, srovnatelných s migrací některých ostatních skupin migrantů a osídlenců; má však své charakteristiky, svá specifika:

- romští migranti si vybírali a vybírají za cíl migrace raději městská centra, menší města či větší pohraniční obce;
- jejich příbuzenská a skupinová struktura, její váha a význam je v přímém „kontra - vztahu” se sociální izolací ze strany majoritní společnosti; v důsledku často déle trvající společenské izolace ve městech důležitost extenzivních rodin a příbuzenských svazků je pozvolna zmenšována, i když stále je významná a mnohem více rozhodující než u neromské populace;
- v žebříčku sociálního postavení je romská imigrační skupina v dané lokalitě reprezentativně obvykle níže hodnocena vzhledem k jejím výrazným etnickým odlišnostem, sociálním a dalším problémům i zpočátku vysokému procentu negramotnosti či pologramotnosti a nekvalifikovanosti;
- romští migranti stojí však v mnohých směrech (i schopností adaptace) výše než mnozí necikánští migranti, kteří přicházeli převážně ze zemědělských oblastí.

Hlavní příčinou a motivací přesídlení Rómů do průmyslových a pohraničních měst Čech a Moravy byla často tedy vedle existenční motivace (získání zaměstnání a možnosti vyšších výdělků) především touha po bydlení v jiném prostředí, kde nebudou tak koncentrováni, „nahuštěni“ jako v „cikánských osadách“ a kde podle vlastního názoru očekávali i lepší společenské postavení. Tento důvod se pro jejich spontánní, živelnou a dobrovolnou migraci stal obvykle ještě více rozhodující než podmínky ekonomické.

Mnoho Rómů tehdy a ještě dlouho pak říkalo: „V Čechách mi říkají pane - dříve soudruhu - Kotlare (či Dunko či jinak) a vždy celým jménem, zatímco doma na Slovensku jsme byli pro lidi z dědiny či města jen cigáni nebo mi nejvýše říkali jen křestním jménem a přitom vždy pouze tykali..." Proto romští osídlenci a migranti nebyli zpočátku ani příliš nároční na kvalitu bytu, hlavně, když cítili v tomto pro ně novém, obvykle městském prostředí lepší vlastní postavení a když si navíc i dostatečně vydělali. Někteří z nich totiž přicházeli úmyslně jen na několik málo let - s cílem vydělat si na stavbu nového vlastního domu na Slovensku, kam se později chtěli vrátit - jak často říkali, „aby tam ukázali gadžům, jak jsou bohatí a jací se z nich stali v Čechách páni."

Charakteristické rysy tohoto procesu v souvislosti s přeměnou postavení, úrovně a dále i způsobu života romských migrantů a osídlenců se pokusíme ukázat na příkladu dvou konkrétních prostředí - imigračních cílů konkrétních romských rodin: průmyslového severomoravského regionu města Ostravy a pohraničního regionu historického města Český Krumlov na jihu Čech.

Přišli jsme na Kladno z Michalovců (1959, 1960)

Rómové - osídlenci českého a moravského pohraničí (na příkladě Českého Krumlova)

České a moravské pohraničí změnilo v průběhu poválečného padesátiletého vývoje zcela svoji tvář. Důsledkem druhé světové války zde proběhly i nebyvalé demografické změny, zejména pak téměř úplná výměna obyvatel, změna jeho sociální a národnostní, etnické skladby. Bezprostředně po válce - v období od května 1945 do konce roku 1947 - došlo v pohraničních územích tedy k velkým změnám etnického a národnostního složení. Způsobil je odsun německého obyvatelstva z pohraničí a následné osídlování - organizované i spontánní - těchto území novými osídlenci české, slovenské, maďarské, rumunské, ruské či jiné národnosti včetně etnické skupiny Rómů, přicházejících většinou ze Slovenska. Na našem území se v té době usidluje i část Cikánů - Rómů z Maďarska, Polska a balkánských zemí s cílem nalézt zde vhodnější způsob obživy, protože ČSR byla ve srovnání s ostatními zeměmi východní a střední Evropy relativně nejméně poškozena válkou; to vyvolalo i migraci těchto Rómů. Vzhledem k nedostatkům evidence obyvatel v prvních poválečných letech, k možnostem pohybu přes hranice i k tehdejšímu všeobecnému pohybu lidí různých národností, vracějících se z koncentračních táborů či procházejících přes naše území, byl pohyb migrujících Rómů tehdy značně nekontrolovatelný a není o něm více pevnějších dokladů - kromě vzpomínek pamětníků.

*De man, more, de,
pandž sto koruni,
imar bešav pro rychliko,
džava pro Čechy!*

*Andi Praha gejlom
ezera te rodei,
ezera te rodei mira romňorake.
Mang mol, more, mang mol
le buter Romenge, jaj,
le buter Romenge,
le láchhe čhavenge!*

*Dej mi, člověče, dej,
pět stokorun,
již si sedám na rychlík,
pojedu do Cech!*

*Odešel jsem do Prahy
vydělat tisíce,
vydělat tisíce pro moji ženušku.
Objednej víno, člověče, poruč víno,
mnoha Rómům, jaj,
mnoha Rómům
a správným chlapům!*

Životní způsob a úroveň, chování a návyky romských osídlenců byly v době jejich příchodu a ještě po léta následující zcela odlišné od celkové úrovně, způsobu života a kultury většiny ostatního obyvatelstva. Tato objektivně pochopitelná skutečnost (vzhledem k naprosté etnické odlišnosti Rómů, k předchozímu, tradičnímu způsobu života v cikánských osadách na východním Slovensku, odkud sem přišli) a její příčiny nebyly však obvykle pochopeny ani místním necikánským obyvatelstvem a ostatními osídlenci, v prvních letech ani správnými orgány. Z jejich strany docházelo tedy v první etapě k zápornému až odmítavému postoji, čímž vznikaly nedobré občansko-sousedské vztahy a nevytvářely se podmínky pro skutečné usazování a postupné stabilizování romských osídlenců. Strana druhá, tj. orgány státní moci - nejdříve pracovníci osídlovací komise FNO (Fondu národní obnovy), později městského a okresního národního výboru - tuto odlišnost etnickou, způsobu života a myšlení v prvních bouřlivých dobách osídlovacího procesu nerespektovali; proto byly těmto rodinám neuváženě přidělovány byty v objektech vysokého památkového významu, které v mnoha případech značně poškodily; bylo to však logické a pochopitelné vzhledem k jejich tehdejší úrovni, předchozímu způsobu bydlení a navíc nepoučenosti ze strany pracovníků státních orgánů.

Po příchodu do Českého Krumlova žila tedy naprostá převaha Rómů v historickém jádru tohoto památkového města - kromě zcela počáteční etapy, kdy první romští osídlenci dostali k užívání byty a malé domky v příjezdové ulici Pod Kamenem. Brzy však většinu dalších „směroval“ tehdejší městský národní výbor (spolu s Fondem národní obnovy a Osídlovacím úřadem) do Rybářské ulice - kromě hradu a zámku nejstarší části města, plně cenných renezančních, byť neopravených domů, jejichž památkový význam nebyl doceněn; bylo tedy asi větší vinou tehdejších úřadů než samotných Romů, že mnohé tyto domy byly v těchto prvních poválečných letech pak poškozeny

a poničeny. Vždyť tyto rodiny sem přišly rovnou z prostředí cikánských osad, z „kolib“ bez jakéhokoliv vybavení, a zde je nikdo bydlet neučil, ani si jich zpočátku nevšímal.

Následující opisy z úřední korespondence se týkají způsobu života a bydlení „cikánských osídlenců“ v Českém Krumlově a protichůdných názorů na ně v roce 1950:

Ministerstvo školství, věd a umění v Praze dne 30.3.1950 zaslalo přípis na KNV Č. Budějovice:

Čes. Krumlov, městská památková rezervace - ničení stavebních památkových objektů přistěhovalci cikánského původu
„Zástupci MNV v Českém Krumlově upozornili Ministerstvo školství, věd a umění na to, že v městě usídlení přistěhovalci cikánského původu soustavně ničí obytné domy, ve kterých nyní bydlí. Činí tak jednak tím, že naprosto nedodrží zásadní podmínky hygienické a pak přímo ničí stavební konstrukce domů (například vyřezávají části dřevěných krovů, ničí dřevěná schodiště, vytrhávají podlahy a podobně) a užívají získaného dřeva k topení. Takto zničené domy opouštějí a svévolně se stěhují dále, dosud neobydlených objektů, kde se zkáza opakuje.

Ministerstvo školství, věd a umění po vydání zákona o kulturních památkách hodlá prohlásiti město Český Krumlov za státní památkovou rezervaci a velikým stavebním nákladem město již upravuje, zatímco na druhé straně město podléhá soustavnému ničení.

Tento stav je neudržitelný a bude nutné učiniti rázná opatření, aby toto ničení ustalo.

Zástupci MNV v Českém Krumlově prohlásili, že nejsou s to, aby tento neutěšený stav vyřešili svými možnostmi a učinili nápravu. Proto žádá zdejší ministerstvo příslušné činitele, aby určili způsob, jak lze nápravu provést a postarati se o to, aby ničení města ustalo.“

Za ministra: Dr. Pošmourný, v.r.

- Ministerstvo školství, věd a umění v Praze odpovědělo listem dne 16.6.1950 na KNV Čes. Budějovice (opis zaslalo na MNV v Čes. Krumlově):

„Na popud MNV v Českém Krumlově požádalo zdejší ministerstvo přípisem čj. 148.151/50-IV/3 ze dne 30.3.1950 Ministerstvo vnitra, aby vyšetřilo chování obyvatel cikánského původu v Českém Krumlově a navrhlo způsob nápravy. Ministerstvo vnitra - odbor veřejné bezpečnosti - věc vyšetřilo a přípisem čj. 186-1-VB sděluje tento výsledek šetření:

Vr. 1945 přišlo do Českého Krumlova více rodin cikánského původu. Je jisté, že zpočátku byly napáchány jisté škody na stavebních objektech, ale ještě více škod se na přistěhovalce cikánského původu svádělo. Do konce roku 1947 se valná část mužů cikánského původu zapojila do práce a ti, kteří se nezapojili, z Českého Krumlova odešli. Dnes bydlí v Českém Krumlově 20 rodin cikánského původu s celkovým počtem 150 rodinných příslušníků. Z tohoto počtu má dnes město již přes 30 dobrotných pracovních sil. Jsou zaměstnáni v papírně, ve vápenkách a ve stavebnictví. Jedna z cikánských žen je údernicí v továrně.

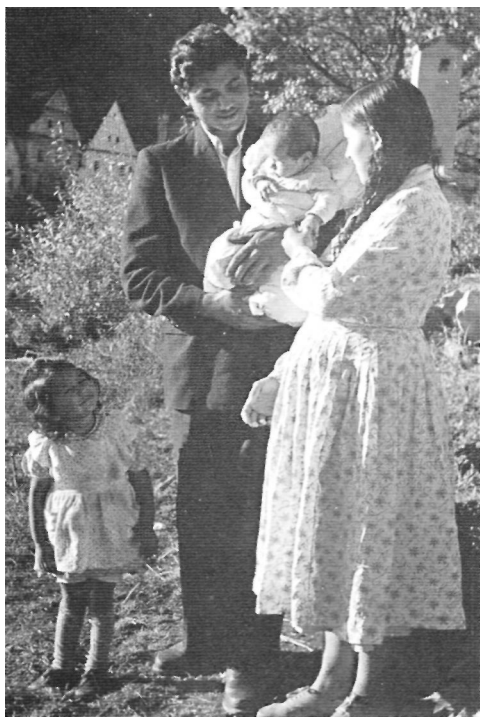
Cikánští osídlenci obývají několik domů v předměstí, zvaném Plešivec a pak hlavně bydlí v Rybářské uličce. Jedná se o domky v majetku FNO, zchátralé, vesměs se šindelovou, značně poškozenou krytinou, do nichž se nechtěl nastěhovat nikdo z ostatních přistěhovalců. V uvedených místech bylo již několik podobných domků zbouráno z bezpečnostních důvodů, jelikož hrozilo jejich sesutí.

Žádný z domů, obývaných cikánskými osídlenci, není zatím chráněn památkovým úřadem. Od roku 1946 či 1948 bydlí cikánští obyvatelé ve stejných domcích a nestěhují se. V poslední době se ujal výchovy cikánských rodin ONV Čes. Krumlov, jsou prováděny jejich zdravotní prohlídky a pečují o ně sociální pracovníce. ONV pro nepřipravuje i „Domov cikánské mládeže“. Naproti tomu MNV Český Krumlov nepodnikl vůbec ničeho k převýchově cikánských osídlenců, nesnažil se dosud tyto občany přesvědčiti a vésti k pořádku a dnes by se jich nejraději zbavil. Po bezpečnostní stránce nelze uvedeným cikánským obyvatelům nic vytknouti.

Případ byl prošetřen za součinnosti předsedy ONV v Českém Krumlově a vyjádřili se k němu místní političtí činitelé.“

Za ministra: (podpis nečitelný)

V průběhu padesátých let byli zde pak Rómové usídlení do bytů už v několika ulicích historického jádra Českého Krumlova (Kájovská ulice, Kostelní, Dlouhá, Soukenická, Latrán, Rybářská a Starý Plešivec), kde bydleli již stabilizovaně; v roce 1956 (viz „Seznam cikánských rodin a jejich rozmístění v Č. Krumlově“, pořizovaný MNV

První romští osídlenci Českého Krumlova z rodin Kotlárů, Bílých a Dunků - v Rybářské a Kájovské ulici (1958, 1957)

a doplněný E.D.) žilo zde 162 Rómů ve 35 rodinách (z toho pouze 137 bylo hlášeno k trvalému pobytu).^{2/} V těchto částech historického města - prohlášeného již městskou památkovou rezervací - žila většina stejných rodin a na stejných místech až do poloviny sedmdesátých let, tedy dalších dvacet let, ale ve vzrůstajících počtech, vznikem dalších mladých rodin s dětmi. Až v posledních 15 letech se některé rodiny přestěhovaly do dvou zdejších sídlištních lokalit nebo si vystavěly či koupily rodinné domky na okraji města. Dnes už v historickém jádru tohoto města (uváděného v seznamu UNESCO) bydlí jen málo romských rodin; většina získala či si koupila byt v novém sídlišti.

Počet Rómů se v průběhu poválečných let stále zvyšoval a důsledkem migračního pohybu se rok od roku mění poměr jejich rozmístění v českých zemích a na Slovensku (např. během dvou let 1966 - 1968):

<i>Území</i>	<i>r. 1966</i>	<i>r. 1967</i>	<i>r. 1968</i>
<i>Československo</i>	<i>221 525</i>	<i>223 993</i>	<i>226 467</i>
<i>České země</i>	<i>56 519</i>	<i>59 467</i>	<i>61 085</i>
<i>Slovensko</i>	<i>165 006</i>	<i>164 526</i>	<i>165 382</i>

<i>Území</i>	<i>přírůstek 1967-1968</i>		<i>ze 100 obyv. r. 1968</i>
	<i>abs.</i>	<i>v %</i>	
<i>Československo</i>	<i>2 474</i>	<i>1,1</i>	<i>1,57</i>
<i>České země</i>	<i>1 618</i>	<i>2,7</i>	<i>0,62</i>
<i>Slovensko</i>	<i>856</i>	<i>0,2</i>	<i>3,67</i>

Oproti Slovensku, kde jde o největší nahuštěnost většinou v typických „cikánských lokalitách“, Rómové v Čechách a na Moravě naopak žijí spíše v disperzním, rozptýleném osídlení mezi ostatním obyvatelstvem.

V uvedených letech se v českých zemích rok od roku stále ještě zvyšoval počet Rómů - a to nejen přirozeným přírůstkem populačním, ale i přistěhováním dalších rodin ze Slovenska. Přestože migrační pohyb se děje i mezi jednotlivými českými okresy (zejména mezi pohraničními a vnitrozemskými), celkově jde v českých zemích o imigrační přírůstek, tedy stoupající počet Rómů, zatímco Slovensko zaznamenává v této době stále emigrační úbytek, způsobený vystěhováním dalších romských rodin do českých a moravských okresů.

Na jedno z předních míst v relativním zastoupení romského etnika se zvláště v 60. letech dostává právě pohraniční okres Český Krumlov, kde v roce 1967 žilo 620 evidovaných „cikánských osídlenců“ (ve skutečnosti zřejmě ještě více) ve 105 rodinách a ve 101 bytech či domcích. *Pokud jde o rozvrstvení jejich věkových skupin, představují nejen nejmladší skupinu osídlenců (i proti osídlencům slovenským, u nichž jde rovněž o relativní mladost a vysoké populační přírůstky), ale v podílu dětí převyšují i celostátní data o věkovém složení Rómů v tehdejší ČSSR. Z uvedených 620 Rómů zde bylo 350, tj. 56,4% dětí do 14 let (celostátně u Rómů tehdy byl tento podíl 47,1% a u celkové populace pouhých 24, 5%); oproti tomu romských mužů a žen důchodového věku (nad 60 let mužů a nad 55 let žen) zde žilo pouze 14, tj. 2,2% (celkově u Rómů 6,4%, u celku československé populace více než 19%). Tzv. produktivní věkovou skupinu mezi 18. - 55., resp. 59. rokem věku tvořilo zde tehdy pouze 215 dospělých ze 620, tj. 34,5% (z nich už tehdy pracovala většina mužů a dokonce i malá část žen). Mladost romské etnické skupiny, zvláště výrazná v pohraničí i v prostředí průmyslovém, je zde vysvětlitelná tím, že sem přicházeli romští muži, často kusé rodiny nebo mladí manželé - většinou tedy lidé v mladším produktivním věku za prací či za novým domovem. Tato zdánlivě jen demografická charakteristika romských osídlenců je etnograficky i sociologicky významná, protože je spoluurčující pro podmínky jejich postupného sžívání s okolní společností, pro jejich způsob života v tomto pro ně novém lokálním společenství, v novém domově.*

Problematika Rómů v prostředí pohraničních měst a vesnic českých zemí je odlišná od situace na Slovensku, kde je vyšší nejen relativní počet této populace a kde se její značná část soustřeďuje v původních sídlištních typech - „cikánských osadách“. Zde je dosud v průměru vyšší sociální distance ostatního obyvatelstva vůči Rómům, a proto sžívání se s majoritním prostředím je tady obtížnější a komplikovanější. V porovnání s touto situací byla a je tzv. cikánská otázka v České republice spojena sice s problémy méně závažnými, ale na druhé straně rozmanitějšími, často komplikovanějšími a více specifickými. Specifika této problematiky v českých zemích je dána především skutečností, že tady jde v naprosté převaze o Rómy, kteří migrovali, resp. přesídlili ze svých komunit na Slovensku především za prací a novým domovem do prostředí pro ně zcela odlišného, kde žijí většinou již rozptýleně mezi ostatním obyvatelstvem. Základní předpoklad pro změnu tradičního způsobu života je u Rómů v ČR tedy splněn tím, že se dobrovolně sami vymanili z prostředí svých izolovaných lokalit. V prostředí českého a moravského pohraničí však přicházejí do celkově složitých podmínek nového osídlování, do utváření nových lokálních, etnicky heterogenních společenství.

K prudkým masovým přesunům Rómů ze Slovenska „na Čechy“, jak říkali, došlo tedy v prvních letech po

skončení druhé světové války, zejména v letech 1945 - 1950; výsledkem tohoto stěhování je pak už 61 085 „slovenských“ Rómů v ČR v roce 1968 (údaj ze zvláštního sčítání za rok 1968; cenzovní sčítání z roku 1970, které však všechny Rómy nepodchytilo, udává počet 50 542). Rómové se tedy v ČSR soustřeďují zejména v průmyslových oblastech a v pohraničí; relativně nejčetnější romskou populaci má sokolovský okres - 2,2%, pak okres mostecký - 2,1% a českokrumlovský - 2%, v okresním městě dokonce 4%.

Svatba moravského Róma Stanislava Kiera, později předsedy MNV Mostky a prac. ONV s českou nevěstou, (z rod. alba), Kaplice (1948)

Migrační pohyb romských osídlenců byl stále velký a zmírnil se až od roku 1970, od kdy je už většina z nich zejména v samotném Českém Krumlově oproti ostatním regionům stabilizována a usídlena. Určitý pohyb sice ještě trvá, ale týká se stále menší části Rómů.

V městě českém Krumlově se nezvyšuje jejich počet tak rychle. V porovnání s rokem 1967 a 1968 žilo v roce 1982 v okresním městě asi 600 a celkem na Českokrumlovsku více než 1 200 Rómů, což jsou dvě procenta z obyvatel okresu (55 000); v samotném Českém Krumlově tvoří Rómové dokonce 4 procenta obyvatel, čímž se toto významné historické město řadí k regionům a městům s nejvyšším relativním zastoupením Rómů. V průmyslovém Větrní představují Rómové dokonce 6 procent obyvatel - ale ti mají ještě i své problémy. (Menší, ale také vysoké poměrné zastoupení mají i další lokality okresu.

*Chavale, Romale, so te kerel,
či buči te kerel, či te merel,
čhavale, Romale, so te kerel,
kaj te merel na mušinav.*

*Joj, mamó, joj, mamó, so kereva,
či buči te kerel či te merel,
me buči na kerav, na birinav,
kaj te merel me mušinav.*

*Chlapci, Rómové, co mám dělat,
bud' pracovat nebo umřít,
Rómové, chlapci, co dělat,
jen abych nemusel umřít.*

*Joj, mámo, joj, mámo, co si počnu,
zda pracovat nebo umřít,
já práci neudělám, nezvládnú,
tak umřít musím.*

Český Krumlov je z tohoto hlediska zajímavý a výjimečný tím, že se zde romské osídlenecké rodiny v naprosté většině opravdu stabilizovaly, že výrazná část z nich považuje toto město již za svůj domov, že zde dnes žijí - dávno již bez jakýchkoliv konfliktů s ostatním obyvatelstvem - původní rodiny osídlenecké, za těch uplynulých 35 let značně rozmnožené, tedy i v dalších generacích. Vždyť z těchto v 80. letech zde žijících 620 romských obyvatel se 282 narodilo již zde v Českém Krumlově jako děti či vnuci prvních osídlenců - zejména z rodin Kotlárů, Dunků, Červeňáků a Bílých.

- „Náš nový domov jsou České Budějovice“ - z rod. alba (1960)
- „A už zde máme i svatby“ (z rod. alba), Český Krumlov (1958)

Romské rodiny v Českém Krumlově - jejich rozložení podle příjmení, dislokace a místa původu (stav z r. 1985):^{3/}

<i>Rodina, „rod“ (fajta)</i>	<i>počet rodin</i>	<i>pochází převážně z: (odkud přišli, kde se narodili)</i>	<i>v Č. Krumlově bydlí převážně (kde)</i>
<i>Balogh</i>	<i>1</i>	<i>Kamenice, dřív. okres Sabinov (Prešov)</i>	<i>Klášteř</i>
<i>Bílý</i>	<i>5</i>	<i>Pečovská Nová Ves, okr. Prešov a Český Krumlov</i>	<i>Horní Brána Kájovská ul.</i>
<i>Čarný</i>	<i>5</i>	<i>Eubotín-okr. Stará Lubovňa Lipany-okr. Prešov</i>	<i>Plešivec Špičák Nové Spolí</i>
<i>Červeňák</i>	<i>13</i>	<i>Sarišské Jastrabie, o. St. Lubovňa Vyšný Slavkov, okr. Prešov a Český Krumlov</i>	<i>Plešivec-sídlíště Latráň Klášteř</i>
<i>Dunka</i>	<i>31</i>	<i>Lubotín-okr. Stará Lubovňa, Vyšný Slavkov, okr. Prešov Český Krumlov</i>	<i>Dlouhá ul. ,Kájovská Latráň, Plešivec (starý) Vyšný</i>
<i>Gábor</i>	<i>1</i>	<i>Sambron, okr. Stará Lubovňa Český Krumlov</i>	<i>Plešivec, Soukenická Za Nádražím</i>
<i>Ferenc (Kotlar)</i>	<i>1</i>	<i>Nižný Slavkov, okr. Prešov</i>	<i>Za Nádražím</i>
<i>Horváth</i>	<i>4</i>	<i>Vyšný Slavkov, Č. Krumlov</i>	<i>Plešivec</i>
<i>Ištók</i>	<i>3</i>	<i>Český Krumlov</i>	<i>Plešivec, Široká ul.</i>
<i>Kotlar</i>	<i>22</i>	<i>Nižný Slavkov, okr. Prešov Český Krumlov</i>	<i>Plešivec, náměstí Kájovská ul. Za Nádražím</i>
<i>Mih</i>	<i>1</i>	<i>Semily, Český Krumlov</i>	<i>Plešivec</i>
<i>Rakaš</i>	<i>8</i>	<i>Krivany, Lipany - okr. Prešov Český Krumlov</i>	<i>Nové Spolí Vyšný</i>
<i>Sivák</i>	<i>2</i>	<i>Český Krumlov</i>	<i>Plešivec II-sídlíště</i>
<i>Suster</i>	<i>2</i>	<i>Kadaň, Český Krumlov</i>	<i>Klášteř, Latráň</i>
<i>Pešta</i>	<i>2</i>	<i>Malý Lipník, okr. Prešov</i>	<i>Plešivec II-sídlíště</i>
<i>Bruntál Tokár</i>	<i>3</i>	<i>Nižný Slavkov, okr. Sabinov Český Krumlov</i>	<i>Soukenická ul, Latráň</i>
<i>Vágai</i>	<i>2</i>	<i>Karviná, Český Krumlov</i>	<i>Plešivec II-sídlíště</i>
<i>Mižigár</i>	<i>1</i>	<i>Ostrava</i>	<i>Plešivec</i>
<i>Celkem:</i>	<i>110 rodin</i>	<i>+ 20 rodin smíšených manželství = 130 rodin</i>	

Z těchto kmenových, základních českokrumlovských rodin první vlny jsou nejstabilizovanější a nejudávanější v dobrém slova smyslu rodinné skupiny Kotlárů a Dunků; Kotlarovci přišli mezi prvními, v letech 1945 - 1948. z bývalého východoslovenského okresu Sabinov (dnes Prešov); téměř všichni jsou z obce Nižný Slavkov. Dnes zde žije 22 jejich početných rodin a dalších 13 rodin smíšených - s provdanou ženou, rozenou Kotlárovou - tedy celkem 35 těchto rodin. Příznačná pro ně je jednak skutečnost, že z nich téměř nikdo za celá ta poválečná léta neopustil toto město svého osídlení, jednak to, že nejvyšší počet dobrých interetnických sňatků je právě z rodiny Kotlárových, kdy častěji mužský člen některé z těchto rodin vstupuje do smíšeného manželství s dívkou či ženou z neromského prostředí.

Druhou nejpočetnější původní kmenovou osídleneckou skupinou jsou zde **Dunkovci** - rodiny s příjmením *Dunka*, většinou příbuzensky spjaté; přišli sem rovněž z východního Slovenska - buď z Vyšného Slavkova v okrese Prešov nebo z osady Lubotín v okrese Stará Lubovňa. Přestože se jich v průběhu let dosti vystříдалo, patří zde dnes mezi velmi dobré a nejpočetněji zastoupené: v současné době zde stabilizované žije 30 rodin Dunků, navíc 9 rodin s jejich provdanými příslušnicemi.

Třetí „kmenovou“ rodinou těchto českokrumlovských osídlenců jsou rodiny Cerveňáků, kteří sem přišli buď z „cikánské osady“ Vyšný Slavkov, rovněž z východoslovenského okresu Prešov, nebo z okresu Stará Lubovňa, z osady obce Šarišské Jastrabie. Rodin této široké příbuzenské skupiny se zde vystříдалo v průběhu poválečných let nejvíce; i když patří mezi větší „migranty“ než třeba Kotlárovi (zjistili jsme 77 dospělých příslušníků Červeňákových, kteří se odstěhovali postupně jinam, často mění migrační místa nebo se naopak zase vrací), žije jich v Českém Krumlově dnes ještě 13 rodin a v 9 dalších žije provdaná žena, rozená Červeňáková - tedy celkem 22 rodin).

Čtvrtou a pátou kmenovou skupinou jsou rodiny s příjmením *Bílý* a s příjmením *Černý*. V předchozích letech (zejména v letech 1952-59) jich zde žilo podstatně více (patřily však k častějším migrantům). Ty, které se zde usadily, patří také k nejstabilizovanějším.

Kromě těchto základních, v podstatě širokých extenzivních rodin příbuzensky spjatých původních osídlenců přišly v průběhu let v menším počtu i rodiny další: Horváthovi, Rakašovi, Gáborovi, Kučovi, Sivákovi a Tokárovi. V posledních letech se zde ještě rozšířil rejstřík romských příjmení o další i v důsledku interetnických manželství Rómů s Neromy.

Prozkoumáme-li tedy hlouběji výskyt jednotlivých rodinných, resp. příbuzenských skupin českokrumlovských Rómů a poměr zastoupení původních osídleneckých rodin vzhledem k novějším a současným, zřetelně vystupuje převaha těchto prvních kmenových rodin romských osídlenců, které zde navzdory počátečním silným migračním pohybům pevně zakotvily a žijí zde i v dalších generacích. Místo jejich narození dokládá, že starší generace sem přišla většinou ze dvou východoslovenských okresů - bývalého okresu Sabinov (teď Prešov) a Stará Lubovňa z několika málo osad, tedy řetězovou migrací.⁴¹ Pokud jde o charakter romské populace v jihočeském a českokrumlovském pohraničí, naprosto převažující - v 90 procentech - je zde tedy slovenská etnická skupina Rómů tradičně usídlených; ta, která převažuje zhruba 80 procenty i v rámci obou republik. V okrese Český Krumlov se neusadily žádné rodové skupiny Cikánů olašských (pouze tři rodiny interetnické - manželské svazky s jedním partnerem z olašských) ani skupiny jiné. Je etnograficky i sociologicky zajímavé, že příslušníci rodin původních osídlenců se od novějších přichozích distancují a říkají: „To už nejsou naši Rómové“; drželi zde pohromadě a v podstatě endogamně bránili svoji jakousi reliktní rodovou svébytnost, a tím podvědomě dodnes zabraňují i příchodu „nedobrých“ romských rodin. To je jeden z důvodů úspěšné stabilizace Rómů v Českém Krumlově, již řadu let považovaných za jedny z nejlepších v republice. Jsou takové stále, i když tak pohromadě už nedrží - ostatně jako všude. Většina zdejších Romů hovoří dodnes romsky, hlavním dialektem *romani čhib* - východoslovenským, ač mladá generace stále více od svého romského jazyka ustupuje. I v českém pohraničí - včetně Českokrumlovska - jde v období po roce 1945 o tzv. progresivní bilingvizaci, o jiný typ bilingvismu, než tomu bylo v obdobích předchozích; kromě romštiny, do které stále více pronikají české či slovenské výpůjčky - navíc ze slovenských

*Odkanastar gejiom pro Čechi,
phares buči, jaj, tne kerava,
kerava pro raja
vaš odi (jaj) kali kaveja.*

*Odkanastar ačhiom pro Cechi,
il'om peske kala romňora,
romňora kalora,
lakre šukar kale jakhora.*

*Od té doby, co jsem přišel do Čech,
těžkou práci, jaj, budu dělat,
budu dělat na pány
jen za černou kávu.*

*Od té doby, co jsem zůstal v Čechách,
vzal jsem si černou ženušku,
černou ženušku
s jejíma krásnýma černýma očima.*

dialektů (podle převažující skupiny osídlenců), hovoří zvláštním „etnolektem“ - slangem z různých nářečí slovenštiny a češtiny (jak už jsme se zmínili v pasáži o jazyku). Tento vývojový proces v používání jazyka je odrazem postupného sžívání se romského etnika s majoritní společností; způsobuje však značné problémy hlavně dětem ve škole.

Jak tedy vývoj ukázal, Českokrumlovsko se stalo zejména pro slovenské Rómy jednou z migračně atraktivních oblastí - vedle severních Čech, zejména průmyslových okresů Most, Ústí nad Labem, Teplice a Děčín, vedle části západních Čech, zejména Chebska a Karlovarska, vedle Kladenska^{5/} a hlavního města Prahy, vedle průmyslové oblasti Ostravsko-Karvinska a vedle některých dalších oblastí jižního a jihozápadního pohraničí Čech i pohraničí jihovýchodní Moravy. Přitom je třeba znovu podtrhnout, že poválečná migrace - naprosto odlišná od kočovnictví, nomádství olašských Rómů - se týká převážně usdlých Rómů z „cikánských osad“ na Slovensku a je pro ně tedy jevem novodobým, dříve zcela neznámým.

V novém prostředí šlo (a stále jde) o etapovost vývoje určitých přeměn romského způsobu života, která je zcela zákonitá. Od svého tradičního způsobu života se pak Rómové nemohli dostat přímo ke svému romskému modifikovanému způsobu života, ale pouze přes vývojové stadium určitého přizpůsobování nebo spíše napodobování některých, obvykle jen vnějších a viditelných projevů materiální kultury a způsobu života majoritního prostředí - v oblasti bydlení, zaměstnanosti, způsobu obživy, odívání a stravy. U mnoha Rómů - zejména v průmyslových, velkých a pohraničních městech - jde tedy o proces dobrovolné adaptace čili částečného přizpůsobování se základním normám a modelu způsobu života majoritní společnosti (nikoliv však ve společenských a rodinných vztazích, v duchovní kultuře) a také o určité překračování svého tradičního životního způsobu. V současné etapě vývoje změn životního způsobu mnoha Rómů v českém a moravském prostředí v něm převažují projevy nápodoby některých komponentů způsobu života, hlavně materiální kultury, které si však modifikují a přizpůsobují po svém. Vytvářejí si tak symbolickou základnu, kterou naplňují svým způsobem, aniž by si však vždy uvědomovali, co je pro ně opravdu dobré a co ne, co ztrácejí z pozitivních rysů svého romství.

Ze svatby českokrumlovských Rómů (1978)

Už dávno zde Rómové zapustili své kořeny, mají tu i rodinné hroby, Český Krumlov (1986)

Za prací a existencí do průmyslových oblastí (na příkladě Ostravska)

V prvních dvou třech poválečných letech bylo potřeba řešit základní problémy republiky, takže se o Rómy nikdo nestaral. Protože v některých oblastech východního Slovenska nebylo tehdy dost pracovních příležitostí, odcházeli tedy mnozí Rómové - jednotlivě i s celými rodinami - do českých a moravských průmyslových oblastí, nejčastěji právě do Ostravy a Karviné, ale také i do Kladna, Prahy, Plzně či Pardubic, do průmyslových oblastí severozápadních Čech - hlavně do Mostu^{6/}, Sokolova nebo do Ústí nad Labem či jinam. Ti z nich, kteří sem odcházeli s pocivými úmysly za prací, lepším bydlením, existencí, zůstali zde obvykle delší čas a někteří z nich se usadili dokonce natrvalo; mnozí se po čase vrátili, když si třeba našetřili na stavbu nového domku na Slovensku. Ti však z nich, kteří jezdili „na Čechy“ s úmysly jinými, zneužívali zvláště v prvních obdobích dané možnosti a výhody (tak jako jiní migranti a osídlenci) a snažili se pochopitelně vytěžít co nejvíce ve svůj prospěch; měnili často svá bydliště i zaměstnání a po krátkém čase se vraceli - obvykle na zimu - zase domů na Slovensko.

V českých zemích žije na začátku 90. let třetina z celkového počtu Rómů, z nichž podstatná část je ze Slovenska, nejvíce z východního (kupř. v Ostravě žije nejvíce Rómů z okresu Spišská Nová Ves, v Českém Krumlově z okresů Stará Lubovňa a z bývalého okresu Sabinov, nyní Prešov).

V poválečném období se začala prudce zvyšovat populace Rómů, a to jednak v důsledku změny jejich ekonomického i společenského postavení, zejména však podstatným snížením úmrtnosti, hlavně kojenecké, a celkovým prodlužováním průměrného věku. Rostl ale nejen počet Rómů a jejich problémů, ale celý tento „problém“ se prohluboval a měnil kvalitu, pokud jde o jeho specifčnost i otázku vzájemné komunikace a soužití.

V oblasti Ostravsko-Karvinska žilo v r. 1969 - 70 podle evidencí 5 500 Rómů, zatímco v celém Severomoravském kraji jich žilo tehdy 11 591 lidí. V samotném městě Ostravě žilo k 1.1. 1969 2 775 - téměř 3 000 Rómů - ve skutečnosti o mnoho více, protože řada z nich byla hlášena pouze k přechodnému pobytu, takže oficiálně tvoří jedno procento v poměru k ostatnímu trvale hlášenému ostravskému obyvatelstvu. Tento počet i poměr se později silně zvyšoval další migrací i v důsledku silné populační expanze, kdy průměr růstu romského obyvatelstva tvoří 6,4% ročně. (V roce 1990 se zde uvádí už více než 30 000 Rómů.)

Značnou část Rómů na Ostravsko-Karvinsku charakterizuje stále pohyb mezi jejich původním prostředím na Slovensku a mezi Ostravskem, případně mezi Ostravskem a dalšími průmyslovými nebo pohraničními oblastmi českých zemí. Podíváme-li se na tento jejich pohyb a na celou otázku migrace zpětně, můžeme zde z hlediska vývoje vysledovat několik nejzávažnějších motivů. Počáteční vlny na Ostravsko byly v podstatě dvojího druhu: první skupinu tvořili ti, kteří sem přijeli po roce 1945 i později - podobně jako v menší míře do pohraničí a dalších míst Čech a Moravy - s úmyslem využít zde poválečných, ne zcela zkonsolidovaných poměrů;

větší druhou skupinu představovali tehdy již ti Rómové, kteří se sem stěhovali - ať již natrvalo nebo přechodně - s úmyslem najít zde zaměstnání, dobrou obživu a kromě dobrého výděлку i možnost bydlení a jiného života, než měli možnost v jejich izolované „cikánské osadě“, z níž většina z nich sem přicházela. Ani z této druhé skupiny však všichni svůj původní záměr nedokázali splnit a překonat všechny potíže i konflikty, související s přechodem do zcela odlišného a pro ně nového prostředí a také s procesem zásadních změn života i s předsudky okolního obyvatelstva. Proto se mnozí z nich vracejí zpět do svého rodiště na Slovensko, s nímž jsou svázáni pevným citovým poutem a kde kromě příbuzenských vztahů se cítí ve svazku této komunity, tohoto svého společenství opravdu doma. Skutečnost, že v novém prostředí Ostravska se značná část těchto migrantů tehdy nedokáže adaptovat nejen vnějšně, ale zejména vnitřně, že i zde žije v určité společenské izolaci a navíc někdy i bez své romské pospolitosti, je dalším závažným motivem jejich obousměrné migrace. Tyto skutečnosti byly pak ještě zesilovány jejich přirozeným sklonem k pohyblivému způsobu života, přežívajícím dodnes silně zvláště u Rómů olašských.

*Michal Miko v novém domově na Ostravsku - v Doubravě na Sovinci:
„Co tu čeká mého vnuka?“ (1959)*

Z těchto a dalších důvodů neztrácely tedy ani zde jednotlivé rodiny a skupiny pocit soudržnosti, neustále se navzájem navštěvovaly a pohybovaly se mezi jednotlivými místy; tak se opět více méně izolují od okolního neromského prostředí. Mnohé Rómy přitahovalo dříve do této oblasti navíc pak devastované území podstatné části Ostravska a Karvinska, množství poddolovaných, opuštěných objektů a tzv. demolic, jejich vzdálenost a osamocenosť, a tím i ztížená možnost jejich kontroly, sledování pohybu.⁷⁷

Nejdéle jsou tito Rómové usazeni právě v městě Ostravě, kde řada rodin bydlí již od roku 1945. Až v pozdějších letech se začaly ve větší míře stěhovat do Karviné, do Českého Těšína a Opavy, v roce 1951 do Orlové a v roce 1955 přišla velká migrační vlna „Cikánů“ do Doubravy, Dolní a Horní Suché, v roce 1958 do Hlučína a dalších míst Ostravsko-Karvinska. V dalších obdobích se migrace romského obyvatelstva ze Slovenska do této oblasti již značně snížila a od sedmdesátých let stále narůstá počet těch, kteří se zde usazují trvale. Poznají-li totiž nové životní podmínky průmyslového města a zvyknou-li si alespoň trochu na jiný životní styl, jsou potom po návratu do své „cikánské osady“ na Slovensku obvykle nespokojeni a často se opět vracejí do Ostravy či jinam - tedy jde potom o tzv. zpětnou migraci.

Pokud jde o jednotlivé romské skupiny, naprostou většinu zde vždy tvořili a tvoří Rómové tradičně usedlí, zatímco nesrovnatelně menší, ale specifickou skupinu (většinou Stojkoviců a Kudrikoviců) představovali *Vlachike Róma* - „Cikáni kočovní“ čili olašští, v dané době žijící hlavně v městě Ostravě a kromě toho v Hlučíně, v Klimkovicích, v Třinci, v Opavě a ve Frýdku-Místku. Velká část těchto olašských Rómů přijela v únoru 1959 v době „sopisu“ právě do Hlučína, kde měli u Ostravské ulice tábor, sestávající z pojízdných vozů - *vurdona* a z obytných maringotek. Tato rodově spřízněná skupina Stojkoviců, Kudrikoviců a Rafaeloviců žije na Ostravsku, hlavně ve městě Ostravě, dodnes. Až do doby svého násilného usazení žila tato skupina v podstatě společným způsobem života s určitými reliktními znaky přežívající rodové společnosti. Byla pak roztržena a rozdělena do šesti míst - do Třince, Příboru, Oder, Klimkovic, Komárova u Opavy a Hlučína, kde žila ještě pak dlouho i v maringotkách. Jednotlivé rodiny, které se ještě více početně rozrostly, neztratily ani v nových podmínkách pocit dřívější soudržnosti, neustále se navštěvují a opět se svým způsobem izolují od okolního prostředí. Zatímco ženy této skupiny dlouho zachovávaly staré návyky a mnoho projevů tradičního způsobu života, jejich muži se po vnější stránce zdánlivě více přizpůsobují ostatnímu obyvatelstvu; řada z nich má i luxusní osobní automobily. U této skupiny jde zvláště výrazně o kontrasty ve starých a nových projevech způsobu života, zejména pokud jde i o nově vzniklé negativní jevy, jako jsou nové formy zneužívání výhod, poskytovaných jim dříve státem, často i drobné krádeže a podvody, u malé části žen i dívek dokonce zvláštní druh zdánlivé prostituce, v tomto případě ovlivněné specifickým prostředím průmyslové Ostravy, kde pracovalo vždy i mnoho osamocených mužů, jejichž způsob života vycházel z jejich vysokých výdělků. Byla to však ze strany „Vlachů“ smluvená hra, kdy ke skutečné prostituci nedocházelo a jen sloužila k získání peněz. Skutečnou prostituci by olašské ženy neprováděly - bylo by to v rozporu s vnitřními zákony jejich skupin, stále v jejich „nipos“ dodržovanými.

Rómové přicházeli tedy do Ostravy na kratší či delší dobu nebo natrvalo sami, nebo se svými rodinami. V materiálu MěNV té doby se konstatovalo: „...Zde často mění zaměstnání a možnosti ubytování, fluktuují a po čase se opět vracejí domů, neodejdou-li do jiné oblasti českých zemí. Děti i mládež z těchto tzv. 'horších rodin' se po většinu dne samy potulují po ulicích, dopouštějí se drobných krádeží, jsou chatrně oblečené a někdy úmyslně žebrají. U části cikánské mládeže je možno vidět často značné sklony k 'chuligánskému' způsobu života. "

*Karvinate baň šachta,
keren odoj but slugadá,
keren, keren, bo mušinen,
hoj o planos te spelňinen.*

*Sar o uhli spelňinava,
dovolenka me chudava,
dovolenka me chudava,
ke mri romňi khere džava*

*V Karviné je velká šachta,
pracuje tam moc vojáků,
pracují, pracují, protože musí,
aby splnili plán uhlí.*

*Jak splním plán uhlí,
dostanu dovolenku,
dostanu dovolenku,
k mé ženě domů pojedou..*

*Ostravate gejl'om,
o phandle man chudle,
joj, o phandle man chudle,
te bešen man thoven.*

*Dikhav pre blakica,
či na avel mri daj
jaj, oke avel mri daj,
kotor maro anel.*

*Kecivar danderav,
jaj, kajci apsa čorav,
jaj, phen tu mange, mamó,
so mri romňi kerel.*

*So tri romňi kerel,
lubňi latar ačhel,
jaj, so te kera, Devla,
musaj me te merel.*

*Do Ostravy jsem šel,
policajti mě chytli,
joj, policajti mě chytli,
sedět mě dávají.*

*Dívám se oknem,
jestli nejde má matka,
už přichází má máma,
kus chleba nese.*

*Kdykoliv ukousnu,
jaj, pokaždé slzy prolévám,
jaj, řekni mi, mámo,
co dělá má žena.*

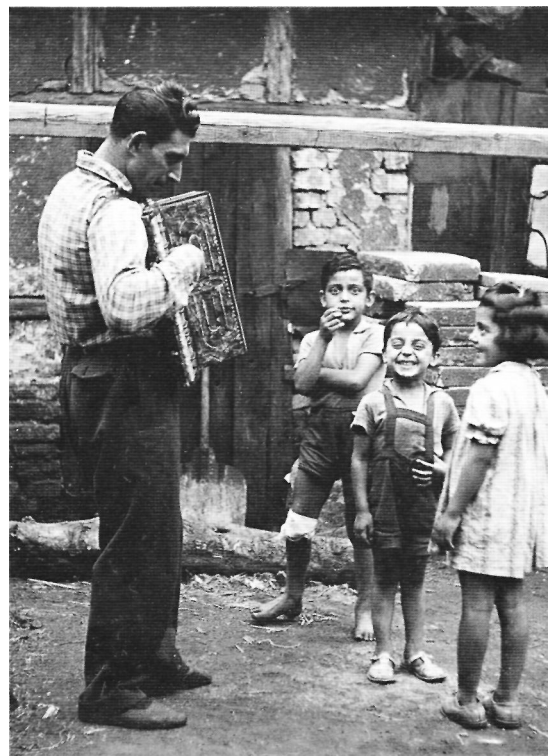
*Co tvá žena dělá -
děvka se z ní stává,
jaj, co mám dělat, Bože,
musím umřít.*

Tato skutečnost byla velmi vážná, protože na mládež a děti, vyrůstající často bez dozoru, má velké, rušné průmyslové město spíše záporný vliv než kladný. Tyto pravdy však platí jen pro menší část romského etnika a nelze je zobecňovat. Proč tomu tak je? Je to jednak devastované území, které stále mnohé Rómy přitahuje. Právě zde je možno v průběhu vývoje let pozorovat největší pohyb a časté změny, pokud jde o místa jejich usídlení a větších soustředění. (Po roce 1945 a v následujících letech se sice vystříдалo mnoho rodin a jednotlivců v řadě společných ubikací a takovýchto objektů, přesto však poměrně velká část z nich se udržela a žije v Ostravě dodnes a zcela jinak, lépe.)

V dalších obdobích, počínaje koncem 60. let, jde o migraci odlišného typu, která je ve srovnání s poválečnými proudy a migračními vlnami charakterizována vcelku vzato menším pohybem a výměnou mezi Slovenskem a Ostravskem, snížením absolutního počtu nově sem přicházejících Rómů a změnou v motivaci přistěhování u většiny z nich. Stále větší část Rómů zde hledá trvalejší možnost zaměstnání a bydlení, hledá zde jiné, lepší podmínky pro život. Proto se snaží většina Rómů usazovat už ve městech - zejména v Ostravě, ale i v Karviné, Orlové, Opavě, Hlučíně a v Českém Těšíně, zatímco podstatně menší část než dříve vyhledává opuštěná místa a objekty, určené k demolici.

Nejvíce Rómů - jednotlivců i celých rodin - směřovalo tedy na Ostravsko, kde přímo v Ostravě žilo v letech 1968 - 1970 už 2579, fakticky asi 3000 Rómů, a do Karviné (více než 2000 Rómů). Za nimi následuje Bruntálsko (950) a Olomouc s okolím (918, fakticky přes 1000 Rómů) z celkového počtu tehdy oficiálně uváděných 9 828 Rómů v Severomoravském kraji (ve skutečnosti však nejméně 10300 - stav vyšší o ty, kteří zde žili přechodně nebo často vůbec nehlášení).

Ve staré Ostravě - táta nám hraje pro radost (1970)

Věkové rozložení romského etnika v Ostravě celkem, včetně dětí do 15 roků (oficiální evidence NV z roku 1969):

0 - 15 let	998	46,5%
15 - 19	221	10,5
20-29	321	15,0
30-34	162	7,6
35-49	320	14,9
50-59	57	2,6
60 a více let	63	2,9
celkem	2 142	100,0

Je třeba upozornit především na mladost této populace (v porovnání s celkovou - „necikánskou“ populací i s průměrným věkovým složením Rómů v tehdejší Československu).

- Zachycením poměru krajních věkových skupin zjistíme biosociální dynamiku této populace, což je umožněno vypočtením tzv. koeficientu K:

koeficient věkové struktury K je 15,84

- tj. počet Rómů do 15 let 998

ku počtu Rómů nad 60 let 63

„K“ je pro ostravské Rómy ještě vyšší než 12,6 u Rómů v českých zemích (zatímco u ostravského obyvatelstva jako celku je jen 2,21). Charakterizuje to zde i potenciální situaci migrace. Celkový počet 1144 romské populace v Ostravě nad 15 let jen málo počtem převyšuje skupinu dětí a mládeže do 15 let: zde tvoří vysoké procento - 46,5% ze všech tehdy evidovaných Rómů. Těchto tisíc dětí žije v Ostravě v 267 rodinách - tedy na jednu romskou rodinu zde v průměru připadají téměř čtyři děti (3,7). Zbývající 94 rodiny (či jednotlivci) jsou bezdětné nebo s sebou v Ostravě děti nemají (dětí často zůstávaly na Slovensku v domovské „cikánské osadě“ v péči matky, babičky či ostatních příbuzných). Téměř třetina z těchto rodin (30,7%) má však více než 5 dětí do 15 let s sebou v Ostravě, dvě rodiny dokonce 14 dětí.

Věk je tedy jako diferenciativní faktor sociální struktury u romského etnika zvláště významný. Vždyť věkové složení samo o sobě charakterizuje do jisté míry určitý reprodukční typ populace a naznačuje i její budoucí vývoj. V případě romské populace jde o vzrůstající nárůst; populační přírůstky u Rómů se však v posledních letech již začaly - v důsledku zvyšování jejich životní úrovně a změny některých postojů - postupně snižovat. To se již potvrdilo, i když narůstá stále několikrát více než celková populace, kde dochází naopak spíše k stárnutí obyvatelstva.

Z našich údajů je možno vypočítat průměrný věk v Ostravě v roce 1969 žijících romských obyvatel, který je velmi nízký, něco přes 21 let, zatímco průměrný věk všech obyvatel Ostravy je 33,6 let - a to má Ostrava hned po Bratislavě nejnižší průměrný věk z pěti tehdejších československých velkoměst (Praha má 38,1).

I v podílu dětí do 14 let se jeví značná diference mezi věkovou strukturou romské a celkové ostravské populace: zatímco Ostrava jako vysoce průmyslová lokalita má poměrně nízký podíl dětí do 14 let - 25,7% (62,7% tvoří věková skupina 15 - 59 let a 11,6% nad 60 let), ve skupině ostravských Rómů je značně, vysoký podíl této skupiny - uvedených 46,5% z celkové populace; pouze 2,9% je však zde lidí nad 60 let, což je naopak ve srovnání

*Nič o Róma, nič o Róma na keren,
č'andre karčma denašen.
/:Píjen, píjen, mulatinen,
le caklenca počerkinen.:/*

*Nic Rómové, nic nedělají,
jen do krčmy utíkají.
Píjí, pijí, veselí se,
skleničkami přifukují.*

*Nič o Róma na keren
ča andro Čechi denašen.
Píjen, píjen, mulatinen,
le caklenca počerkinen.*

*Nic Rómové nedělají,
jen do Čech utíkají.
Píjí, pijí, veselí se
skleničkami přitukají.*

s 11,6% podílu této skupiny v Ostravě celkově (a 16 procenty kupř. v Praze) podíl nízký, charakterizující rovněž **mladost romské etnické skupiny.**

Pokud jde o délku pobytu v Ostravě, resp. o rok příchodu, zdá se, že se zde neprojevují větší výkyvy, kdy by v určitých obdobích převažoval příliv mladších ročníků a v jiných starších. Jeví se spíše jako plynulý tok, v němž přicházejí společně většinou celé rodiny se svými příslušníky různého věku. Největší počet Rómů imigroval do Ostravy až po roce 1947, po roce 1956 po roce 1965 a pokračuje dodnes; převládají vždy mladší skupiny produktivního věku v rozmezí 20 - 50 let, zatímco starší padesáti let jsou v menšině.

Z rozložení podle bydliště, resp. osmi správních obvodů Ostravy možno usoudit, že mladší ročníky spíše usilují o byt v novějších čtvrtích s lepšími podmínkami, zejména v Ostravě 3 a 8 - Porubě, kde nejvyšší procento tam žijících Rómů je z dospívající mládeže (35,4% v Ostravě 3 a 38,3% v Ostravě 8) a ze skupiny 20 - 29 let. Naproti tomu v ostatních, zejména tradičních obvodech převládají více Rómové starší, produktivní věkové skupiny 35 až 49 letých; je tomu tak především v Ostravě 1, kde žije 43% všech ostravských Rómů - převážně v Přívoze a některých starých částech centra, obvykle ve starších bytových fondech nebo i demoličních objektech. Snaha mladších jednotlivců a rodin získat příznivější podmínky bydlení v nejbližším budoucnu má stoupající trend.

Poučné bylo také srovnávat tradiční soustředění romských migrantů podle oblastí ve starším středu města (Ostrava 1) či v některé z tradičních částí „staré Ostravy“ s novými čtvrtěmi a netradičními oblastmi města včetně pohybu a preferenčních tendencí zejména mladých lidí přesouvat se do sídlišť. Zkoumali jsme zde i rozmístěnost a „nahuštění“ romské populace v jednotlivých správních obvodech města i ve vymezených obvodech; získané údaje byly pak zakresleny do tzv. bodové mapy nahuštěnosti romské populace v rámci města Ostravy podle čtvrtí, oblastí, ulic, bloků a konkrétních domů (což je snad první materiál tohoto druhu v daném oboru v konkrétním prostředí, zejména v prostředí tak velkého města).^{8/}

Největší koncentrace - „nahuštění“ Rómů byla tehdy (v roce 1969-70) v Ostravě 1, z toho nejvíce Rómů v Přívoze, kde jich přihlášeno žilo 491, tj. 43 procent z celkové romské populace v Ostravě. S velkým odstupem následují Ostrava 2 (12,9%), Ostrava 6 (12,7%) a 5 - Slezská Ostrava (12%) a teprve za nimi Ostrava 8 - Poruba (47, tj. 4,1%), Ostrava 4 (39,3, tj. 3,4%) a 7 (28, tj. 2,4%).

Pokud jde o větší koncentrace romského obyvatelstva - o „typičtější cikánská soustředění“ v rámci Ostravy -, již tedy byla v té době situace mnohem lepší v tom směru, že zanikla nebo byla zrušena jejich soustředění v závodních dřevěných ubikacích, tzv. baráčích, obvykle způsobem bydlení zcela nevyhovujících, ohnisek právě těch retardačních projevů způsobu života, typických pro první poválečná migrační období - zejména roky 1946 až 1958, fakticky až do roku 1966. Ještě v roce 1966 byl větší počet „cikánských soustředění“ - míst větší

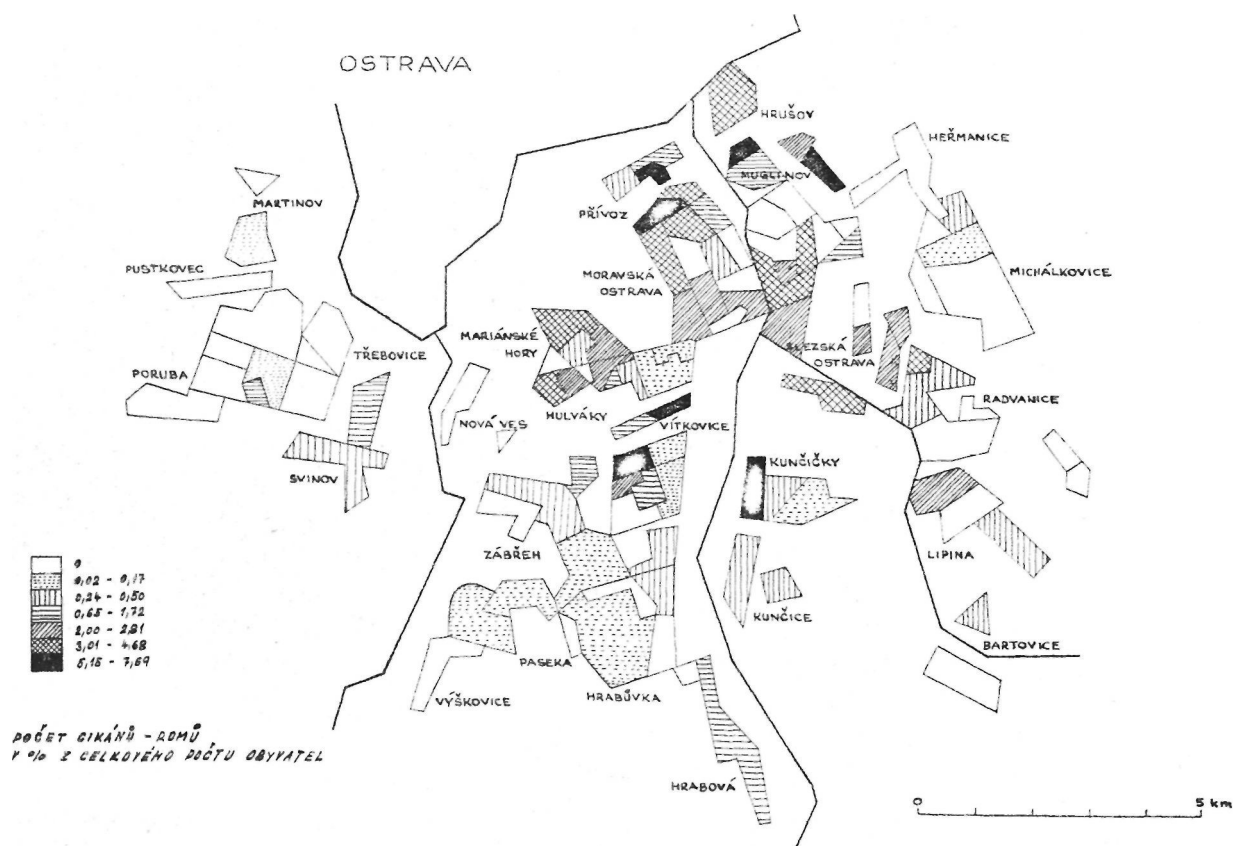

- Ve zvláštní škole v Ostravě - Přívoze, kde učitelka Zdenka Půčková dala vzdělanost několika generacím (1971)

- Romské děti v Ostravě (1974)

Největší koncentrace Rómů ve městě Ostravě (r. 1969-70)

koncentrace - v Ostravě 1 (30 soustředění), v Ostravě 8 - Porubě (20), v Mariánských Horách (7), ve Slezské Ostravě (6) a Vítkovicích (4).

V roce 1969-70 podle správních obvodů bylo nejvíce Rómů soustředěno zejména na několika místech Ostravy 1 - v centru a hlavně v Přívoze - v ulici Mariánskohorské, Mánesově, Poděbradově, Cihelní, Hornopolní, Stodolní, Hlubinské, Fügnerově, Chopinově, v části Dimitrovovy ulice, dále v ulici Hájkově, Macharově a Newtonově, Pa-lackého, Elišky Krásnohorské a Niny Popovové.

V Ostravě 2 žili tehdy Rómové nejvíce v ulici Švermově, Slavníkovců, Žákovské, Mojžírovců a Železárenské. V Ostravě 5 - na Slezské Ostravě byla největší koncentrace Rómů v ulici Michálkovické, Lanové, Na Baranovci a na třídě 28. října; v Ostravě 3 potom v ulici Erbenově, Nerudově, La Passionare, Frýdecké a Škrobálkově; v Ostravě 6 - Hrušově hlavně na ulici Bohumínské a Lasallově; v Ostravě 8 - Porubě (kromě několika dobrých rodin

Jak "ptáci nebešť" (staré dětské zvyky i v novém ostravském prostředí)

v sídlištních bytech) byly dva blokové „cikánské domy“ dvouletkového typu v Dělnické ulici čp. 408 a 409, v nichž žilo 8 velkých rodin v počtu 55 lidí; Ostrava 7 měla největší soustředění Rómů v Trnkovecké ulici v Radvanicích.

Olašští Rómové (Vlachike Róma), do celostátního soupisu v únoru 1959 i zde kočovní a od té doby „státem usazení“ v Ostravě a dalších místech Ostravsko - Karvinska, měli dlouho své největší a pro rodově-příbuzenské vztahy důležité soustředění v Ostravě 1, ve Škroupově ulici, nyní již zrušené; v říjnu 1969 bydleli také v Ostravě 1 - v ulici S.K. Neumanna, v Kratochvílově, Žofínské a Engelmullerově, v dalších obvodech pak hlavně ve Vítkovicích ve Vrázově ulici a na Frýdecké ulici v Kunčičkách, v Zábřehu v ulici Mitušově; v obvodu Poruby - Svinova bylo ještě v r. 1969 veliké soustředění na Gottwaldově ulici.

Porovnejme si rozložení romského etnika v Ostravě podle správních obvodů a oblastí v roce 1969-70 se stavem z roku 1966:

ObNV	Celkový počet Rómů	Ženy	Muži	Děti do 6 let	Děti do 15 let	Počet romských rodin
Ostrava 1	957	216	216	262	263	180
Mar. Hory	280	59	57	82	82	40
Vítkovice	386	80	83	116	107	80
Zábřeh	97	21	23	26	27	17
S/ez.Ostrava	283	69	68	72	74	57
Hrušov	229	53	53	44	79	39
Radvanice	102	22	24	28	28	17
Poruba	209	55	51	48	55	35
Celkem	2 543	575	575	678	615	465

V průběhu pouhých tří let se mění tedy nejen celkový počet Rómů v Ostravě, ale i jejich početní a kvalitativní rozmístění v rámci jednotlivých obvodů města. Šlo zde stále o velmi pohyblivou a měnící se složku obyvatel, z níž většina se na Ostravsku však v průběhu dalších let pak usadila.

Závěrem naší úvahy o poválečném migračním pohybu slovenských Rómů do českých a moravských průmyslových, velkých a pohraničních měst si zdůrazněme ještě několik specifíků, s tímto velkým romským stěhováním souvisejících a jím ovlivněných:

- Zatímco na Slovensku žila donedávna většina Rómů (a dodnes zhruba polovina žije) ve venkovských obcích, v koncentrovaných, nahuštěných osídleních -románe gava (i když tento podíl se již v období let 1970-1980 snížil ze 69,2% na 60,0% a stále se snižuje), v Čechách a na Moravě žije tedy naprostá většina Rómů v lokalitách městského typu včetně Prahy; tento podíl je zde třikrát vyšší než na Slovensku a až do roku 1990 stále narůstá.
- **Romští osídlenci a imigranti se v České republice stali z příslušníků rodin převážně vesnických (navíc často v izolaci žijících) příslušníky městských rodin**, avšak ve zcela odlišném, městském prostředí.

V roce 1970 bydlelo už 52,5 procent ze všech Rómů v obcích městského typu; v roce 1980 došlo k dalšímu urychlení jejich urbanizace zejména v České republice, kde Rómové žili převážně již ve městech (menších, větších či velkoměstech), a to **více než v 80 procentech**. V tehdejší České republice se v průběhu uvedených deseti let zvýšil počet Rómů ještě výrazněji než na Slovensku, a to o 47 procent, na Slovensku o 25,5 procent a v Československu celkově tedy o 31,4 procent.

- U mnoha romských rodin šlo dlouho o formotvorný vliv jejich vlastních lokalit (ve většině případů „cikánských osad“ a dalších typů jejich soustředění), konkrétně o vliv a působení jejich skupin - „fajt“ tam žijících, z nichž odcházejí anebo z nichž se přestěhovali v poválečném období do Čech nebo na Moravu. Tento vliv působil

u všech romských migrantů - osídlenců ještě dlouhou dobu po jejich přestěhování do nového prostředí; u některých příslušníků nejstarší generace migrantů působí tento vliv dodnes. Vždyť jejich skupina, *fajta* či *nipos* - rod, k němuž patřili či patří, jim byl, a mnohým pocitově ještě je, širší rodinou a skutečným domovem, jen on jim tehdy dával pocit bezpečí. Svě životní prostředí (konkrétně třeba Ostravu, Český Krumlov, Olomouc či Kladno) ještě dlouho nepovažovali za svůj domov; z této skutečnosti a pocitů vycházely některé projevy jejich chování k okolnímu obyvatelstvu, ale i u mnoha dlouho trvající pocit nezakořeněnosti a tím i další migrační přesuny některých z nich. Teprve změna tohoto pocitu - v přijetí daného prostředí za svůj nový domov - začala působit kvalitativně na postupnou částečnou adaptaci a umožnění určitého soužití romské etnické skupiny jakožto minoritní s většinovou místní populací. Tento přelom začal kupř. v Českém Krumlově v průběhu 2. poloviny 60. let, kdy docházelo k prvnímu generačnímu předělu - mezigeneračnímu vzestupu, kdy začala vyrůstat už další nová generace těchto slovenských Rómů - imigrantů, zde již narozených. I z dalších etnografických výzkumů je známo, že doma se začne člověk cítit tam, kde se mu narodí i vyrůstají děti a kde už má třeba i hroby svých rodičů a blízkých, a to u Rómů zde nastalo ve větší míře právě od poloviny 60. let. Jejich identifikace s vlastní skupinou byla vždy a dodnes často je, i když v odlišných dimenzích, stále však velmi silná, považují ji za své přirozené prostředí, a proto k ní jsou někteří doposud vnitřně připoutáni.

V období uplynulých dvaceti-třiceti let, kdy pro ně v novém českém či moravském domově dochází k postupnému rozrušování koheze, soudržnosti těchto *fajt* a jejich závislosti na nich, si zdejší Rómové většinou začali hledat své vlastní místo. Ostatně tento problém postupného vymaňování se z dřívějších pevných „rodových“ svazků a hledání životní cesty v rámci své užší rodiny a okolí se týká i mnoha Rómů na Slovensku, kteří odcházejí ze společných sídel - „cikánských osad“ a čtvrtí a začali žít samostatně mezi neromským obyvatelstvem.

Všichni se však v novém prostředí neusadili; buď nechtěli nebo to nedokázali. Zpět na Slovensko se někdy vracely ty rodiny, které do Čech (hlavně do průmyslových regionů s možností vyšších výdělků) přijížděly již se zámyslem vydělat si zde pouze peníze, aby si mohly postavit domek doma, kde často měly již předem zakoupený pozemek. Vraceli se pak jednotlivci i rodiny, jimž se nespěnilo mnohdy nadnesené očekávání snadného výdělku v Čechách či na Moravě, kteří nenašli lepší bydlení, nestabilizovali se v práci, ale hlavně ti, kteří se ani částečně nezadaptovali v novém prostředí.

Dalším důvodem ke zpětné migraci byly zřejmě i určité projevy tradičních vztahů mezi různými romskými skupinami. Šlo často o přirozené preferování pokrevního i afinitního příbuzenství - příbuzných, upřednostňování jedinců i rodin podle jejich původu, ze stejné obce a regionu. Vytvořila-li se v nových osídleních dvě imigrační jádra Rómů z různých subetnických skupin, z různých regionů nebo z nepřátelených „rodů“, docházelo často ke skupinovým nešvarům, které nejednou končily nápravným zařízením, či odchodem jedné ze skupin.^{9/}

Záloha potenciální emigrace se pak tvoří někdy ze společenských „outsiderů“ - z těch Rómů, kteří neuspěli v novém českém či moravském prostředí, hlavně pro svou neschopnost nebo spíše nechuť se jakkoliv adaptovat a změnit alespoň některé projevy předchozího způsobu života, kterým byli zvyklí žít dříve v prostředí svých „cikánských osad“, kde nebyli nuceni trvaleji pracovat a kde si nenavikli pevnějšímu životnímu režimu, který byl však v novém prostředí potřebný k tomu, aby mohli žít mezi ostatním obyvatelstvem. Tato část romských migrantů, v počátečním poválečném období dosti početná, tedy často v prvním imigračním místě, které si vybrala, neuspěla a tak po čase emigrovala do dalších pohraničních či průmyslových oblastí - na Chebsko, na Mostecko^{10/}, Ostravsko nebo jinam, aby je časem třeba zaměnila buď za regiony další (kde situace byla však pro ně obdobná), nebo aby se vrátila zpět na Slovensko, nedokázala-li se adaptovat na nové podmínky a usadit se. Šlo tedy z hlediska časové dimenze zejména o mobilitu intragenerační a mezigenerační, což bylo charakteristické právě pro migraci těchto romských rodin.

Generační rozdíly se u romských migrantů a osídlenců projevují stále výrazněji - jak ve způsobu života, tak v adaptaci na nové podmínky, v celém způsobu myšlení.

Dnes už nejstarší romská generace prvních migrantů a osídlenců - ročníky 1910 až 1929 - téměř vymřela; ta si zachovávala nejvíce specifika i v duchovní kultuře a ti, kteří dodnes žijí, jsou stále nejvíce „sví“. Druhá, dnes je to (hlavně v romském pojetí) už starší generace - tj. ročníky 1930 až 1949 - už zčásti vyrůstala v novém

prostředí, je rozdílná ve způsobu života a postojích, i když stále - na rozdíl od mladších generací - výrazně romská. Dnešní mladší střední generace - ročníky 1950 až 1969, která zde prošla školní výchovou, se liší již více. Nejvíce odlišná je pak nejmladší generace, narozená po roce 1970 - tedy dnešní dvacetiletí a starší, zakládající zde nové další rodiny.

Souvislost migračních procesů s jednotlivými generacemi Rómů je tedy zvláště pozoruhodná. Migračním pohybem procházejí prakticky všechny generace, i když značný význam má právě onen generační předěl.

V Českém Krumlově, už našem domově (na rohu Radniční a Masné uL, 1982)

Strážnické brány se už otevřely i romským muzikantům, zpěvákům a tanečnickům (Svaz Cikánů-Romů, r. 1971)

Láche Čhave - správní kluci

V NOVÉM PROSTŘEDÍ - NOVÝ ŽIVOT?

Mnohé stránky tzv. romského tradičního způsobu života, jak se utvářel v předchozích obdobích, jsou zakořeněny ve zvyklostech i předsudcích, které jsou velmi setrvačné; jejich změny zaostávají za změnami materiálních životních podmínek, kultury hmotné. V těchto souvislostech je možno chápat zakořeněnost některých forem způsobu života Rómů, kteří po roce 1945 do „lidově demokratické“ či „socialistické“ společnosti vstupovali v určitých ohledech se zbytky rodového zřízení, pokud jde o některé tradiční komponenty v jejich životním způsobu. Pokud jde o nově se formující prvky v jejich současném životním způsobu, je pochopitelnější častá nerovnoměrnost rozvoje jejich mnohdy rychle stoupající životní úrovně a ne tak rychle se měnícího životního způsobu jako celku, kdy nebezpečí přeceňování jeho materiálních stránek a konzumních postojů k životu u části mladších Rómů je v této etapě vývoje mnohdy ještě větší a vážnější než u ostatního obyvatelstva.

Způsob života Rómů je třeba chápat nejen v diferenciaci podle jejich jednotlivých skupin, ale i v jeho historické genezi, tedy v jeho vývojových etapách. Třeba uvědomovat právě tuto **etapovost jeho vývoje**, pokud jde o cesty Rómů v současnosti i budoucnosti.

Kupř. změny ve způsobu bydlení většiny romských rodin v novém prostředí se v průběhu uplynulých poválečných let projevovaly i v zařízení jejich obydlí a bytů. Zatímco v prvním období po příchodu „na Čechy“ jim stačily zcela základní kusy nábytku - postel pro manžele, kamna, stůl a nějaká židle, stejně jako byli zvyklí v prostředí většiny romských osad na Slovensku, brzy se jejich nároky rozrůstaly a s nimi i počet kusů a zejména druhů nábytku a vybavení. I když třeba ještě starší děti a mládež spaly na zemi, rodina měla už postelí více, navíc skříň na ukládání šatů a nějakou skříňku na základní nádobí. A tento vývoj pokračoval, i když jistě s vnitřní skupinovou diferenciací, až do sedmdesátých let, od kdy už většina romských rodin má dobře zařízený byt, některé až „ukázkově“ s nákladnými „sedačkami“, koberci a záclonami, vybavený kuchyňskou linkou, pračkou a dalšími doplňky. Tak jako dříve i v jednoduchých chudších bytech nechyběl radiopřijímač, tak v posledních dvaceti letech téměř v žádné romské rodině nechybí televizor, většinou barevný, který je neustále v provozu; mladí Rómové vlastní i magnetofony nebo gramofony, dnes i videorekordéry.

Je zřejmé, že převaha specifických projevů a reliktiů v současném způsobu života převážně většiny Rómů v České a zejména ve Slovenské republice je odrazem jejich historicko-společenského vývoje v průběhu staletí, kdy vývoj tohoto etnika v porovnání s ostatní společností jednak ustrnul v určitých směrech, jednak šel v důsledku jeho izolovanosti jiným směrem.

Vpravování se jedince nebo minoritní skupiny do společenských podmínek majority je procesem složitým, ustavičně probíhajícím. Každá společnost je reprezentována pevným systémem společenských norem, jejichž dodržování vyžaduje ode všech, kteří společnost tvoří a kteří mají žít shodně s normami, pravidly a vžitými tradicemi. Je vcelku pochopitelné, že ke konfliktním situacím docházelo právě u Rómů, kteří prošli zcela odlišným vývojem a kteří si přinesli do české a slovenské společnosti odlišné pojetí hodnot, odlišné tradice, svoji morálku - celý specifický způsob života. Je logické, že často docházelo a stále dochází k rozporu nejen v oblasti způsobu života a vzájemného soužití, především ale k rozporu jejich tradiční morálky a morálky ostatní společnosti; není možno se tedy divit, že se do ní těžko „vpravují“ - někteří dodnes.

Vývojové změny v životním způsobu Rómů v novém prostředí - ať už českých zemí nebo i na Slovensku po odchodu z jejich lokalit - jsou tedy ovlivněny především skutečností, že si ze svého dřívějšího prostředí s sebou přinášejí tradiční projevy způsobu života, kultury a myšlení, své hodnoty, charakteristické postoje a návyky, které se dostávají do rozporu s průměrným životním způsobem daného místa, mnohde vyhraněným specifickým životem městského či jiného, pro ně zcela nového prostředí - a to je zcela logické.

Mění se možnosti zaměstnání a formy obživy

Zapojení do zaměstnání - do „trvalého pracovního procesu“, jak se říkalo, bylo spolu se změnou celého životního prostředí základem pro první změny předchozího způsobu života Rómů, pro jejich určitou adaptaci, určité sžívání se s neromským okolím; vždyť proto většina z nich přišla po roce 1945 do pohraničí či do průmyslových oblastí. Zákonitě se však začaly objevovat problémy a negativní postoje části Rómů k práci, vycházející zřejmě

i z toho, že v minulých staletích mnozí žili takzvaně „na úkor společnosti“, protože možnost tzv. poctivého života a zaměstnání neměli. Skutečnost, že v minulosti žili mimo rámec života společnosti, byla zřejmě rozhodující pro formování celého způsobu života a myšlení Rómů a pro jejich (u části Rómů až do současnosti přežívající) charakteristické návyky a obvykle ne zcela dobrý postoj k práci. Tento postoj navíc znásobovala u řady z nich skutečnost, že většina neměla (či část nemá) kvalifikaci a žádnou svou profesi. I vojenská prezenční služba s tvrdou kázní a nesvobodou byla pro ně problémem.

*Jaj, miri phuri daj,
slugad'iske gejíom,
boganča urdžomas,
ko la šňurinelas.*

*Duj berš te užaren,
me len na užará,
phares mange te užaren,
khejre me na avá.*

*Miri phuri mamo,
bičhav balikocis,
ko les mange bičhavla,
odi mri phuri daj!*

*Odi mri phuri daj,
tejle fala bešel,
tejle fala bešel,
o apSORA čhord'ol...*

*Ma rov, dále, ma rov,
/: bo me khere avá,
/: bo me khere avá,
pale kija tuté.*

*But oda, but oda
/:trin berš te uíarel,
/:trin berš te uíarel,
phares but'i te kerel.*

*Jaj, moje stará matko,
odešel jsem na vojnu,
kdybych oblékl bagančata,
kdo by mi je zašněroval.*

*Dva roky čekat,
já je nepřechkám,
těžko je mně čekat,
domů já nepřijdu.*

*Moje stará mámo,
pošli mi balíček,
kdo mi ho pošle,
má stará matka!*

*Ta má stará matka
sedí dole u zdi,
sedí dole u zdi,
slzy prolévá...*

*Neplač matko, neplač,
protože já přijdu domů,
protože já přijdu domu,
zpět k tobě.*

*Je to mnoho, moc je to
tři roky čekat,
tři roky čekat
a těžkou práci dělat.*

Specifickou, i když nevelkou skupinu tvoří Rómové olašští, kteří se přiklánějí k takovým druhům obživy a práce, při níž mohou vést dále alespoň do určité míry svůj předchozí způsob života. Patří sem překupníci cizího a kazového zboží, koňští handlíři, vykladačky z karet a ruky, dále malá část mužů a žen, provozujících menší krádeže, žebrotu, a další takovéto druhy obživy. Některé z těchto činností jsou tradiční a pro Rómy typické i v minulosti, mnohé z nich jsou však projevy novými, vzniklými v průběhu jejich „civilizačního procesu“. Výrazné je to zejména u prostituce, která vznikla a rozšířila se mezi některými ženami a dívkami ze skupiny usedlých Rómů slovenských či maďarských až v posledních letech, nejvíce v průmyslových oblastech s většími výdělky (a dnes navíc v příhraničních oblastech s Německem). Tento „způsob obživy“ (který zde však více provozují i Romky ze zahraničí, vytržené ze svých společenských vazeb), nikdy u Rómů neexistoval a je v úplném rozporu s jejich předchozí tradiční morálkou a přísným mravním kodexem dřívějších komunit.

U některých Rómů v průběhu let komunistického režimu vznikl tzv. pocit vydržovanosti vzhledem k státu, kdy si zvykli na získávání co největšího počtu výhod a podpor, kdy usilovali o přiznání invalidních a sociálních důchodů, různých sociálních dávek, často dokonce i o „odložení“ některých svých dětí do státní péče kojeneckých ústavů a dětských domovů; i tento jev je nový, rovněž v příkrém rozporu s tradičním hodnotovým vzorcem. Donedávna (do roku 1989) měli Rómové z této skupiny kupř. při svém zaměstnání přesně spočítán nutný počet odpracovaných dní v měsíci, který jim vytvářel nárok na přiznání u nich většinou vysokých rodinných přídatků; vyskytovaly se i další projevy takovýchto postojů.

Skupiny olšských Rómů ještě dodržují své tradiční zákony, střední Čechy (1970)

V průběhu 60. a 70. let byla státem „zařazena do trvalého pracovního poměru“ většina praceschopných romských mužů a nebývale se zvýšilo i procento zaměstnaných romských žen a dívek. Největší počet romských pracovníků byl zaměstnán ve stavebnictví, zejména při výkopech a pomocných pracích, v odvětvích služeb - jako metaři, popeláři, při sběru surovin, rozvozu uhlí. Menší počet pak v dopravě, jako závozníci při údržbě železničních tratí, někde i jako průvodčí či řidiči v městské dopravě, část pak i v továrnách, podnicích, někteří dokonce v dolech a hutích, což však romské mentalitě neodpovídalo (uzavřený prostor, strach být pod zemí).

Michal Demeter byl prvním romským předsedou MNV v pohraničním Milhostově na Chebsku (1974)

Výkopová parta v Praze na Letné (1972)

Romské ženy pracují často při úklidu města, Český Krumlov (1988)

Pracovní zapojení Rómů v produktivním věku v roce 1970: ^{10/}

Věk	Ekonomicky činní			Na 100 osob v přísl. věku bylo ekonomicky činných		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
<i>Muži:</i>						
15-17	3 857	1 196	2 661	70,1	81,7	64,0
18-30	17 125	4 752	12 373	86,0	91,0	83,9
31-59	16 801	4 530	12 271	86,6	90,5	83,9
60 +	755	185	570	18,7	35,0	16,3
nezn.	256	95	161	-	-	-
<i>Celkem</i>	<i>38 794</i>	<i>10 758</i>	<i>28 036</i>	<i>86,1</i>	<i>93,4</i>	<i>83,6</i>
<i>Ženy:</i>						
15-17	2 256	858	1 398	42,5	66,1	34,9
18-30	6 393	2 449	3 944	34,2	48,6	28,9
31-54	5 620	2 391	3 229	31,0	52,3	23,8
55 +	507	186	321	77,1	19,2	5,2
nezn.	190	66	124	-	-	-
<i>Celkem</i>	<i>14 966</i>	<i>5 950</i>	<i>9 016</i>	<i>35,5</i>	<i>54,6</i>	<i>28,8</i>

Je až neuvěřitelné, jak vysoká procenta Rómů byla údajně zaměstnána, dokonce - netradičně - i žen.

Mnozí romští muži byli a jsou velmi dobří hudebníci, a proto i po migraci do českých a moravských měst sestavují mnohde „cikánské kapely“ nebo moderní skupiny a hrají v kavárnách, či příležitostně při zábavách a svatbách.

Větší či menší počet romských pracovníků na jednotlivých pracovištích ovlivňují (kromě objektivních podmínek a daných možností) i subjektivní postoje Rómů a kolektivní mínění romských skupin, které se sem přenáší z jejich původního prostředí na Slovensku. Je zajímavou skutečností, že v novém prostředí si často v zaměstnání udržují rámec „své skupiny“, spjaté příbuzensky i původním prostředím, odkud migrační proudy směřovaly, tedy obvykle do stejných míst a do stejného závodu.

Specifickým zůstal i v novém prostředí problém dospívající romské mládeže, pokud jde o její zařazování do

práce, o negramotnost či pologramotnost a získávání kvalifikace. Protože stále velká část romské mládeže vycházela ze školy nedostatečně kvalifikována a připravena pro život (vycházela často z nižších tříd základních škol, nebo absolvovala jen zvláštní školy), neměla pak možnost být umísťována do učebního poměru; mnohdy ani oni sami nechtěli, což opět vychází z tradičních názorů a z nedocení vzdělání v některých rodinách. I ti, kteří nastoupí do učilišť, většinou nevytrvávají, a tak se posléze zařadí mezi ostatní romské

U svatebního průvodu nesmí chybět „naše hudba“, Český Krumlov (1980)

chlapce a děvčata, na začátku života mezi 15-18 lety stojící bez vážnějšího životního cíle. Potom se často tato dospívající mládež toulá bez cíle, žije na úkor rodičů, a někdy se začne zabývat buď trestnou činností nebo začne žít „na víru“ - manželským životem se stejně nezletilým partnerem či partnerkou. Chlapci si dříve nacházeli pak obvykle jen příležitostnou pomocnou práci (při skládce a rozvozu uhlí, brambor, dočasně na stavbách), děvčata někdy pracují jako pomocné síly v restauracích, v bufetech - při mytí nádobí, úklidových pracích či jinde. Uplatňují se tehdy už však stále více i ve zcela pro ně nových zaměstnáních.

Postoj k zaměstnání a způsobu obživy měl a má významný vliv na změny v celkovém způsobu života romské rodiny i jednotlivce. Umožňuje jim postupně proražení předchozí izolace a určité zlepšení komunikace s okolním prostředím. Tento vnitřní proces pochopitelně s sebou přináší Rómům samým i řadu problémů a konfliktů, s nimiž se musí vyrovnávat - vzhledem k sobě, k ostatní romské pospolitosti i vzhledem k ostatní „gadžovské“ společnosti - a přitom zůstat sám sebou, tedy Rómem (a to se vždy bohužel nestalo).

Velká část Rómů se v období tzv „reálného socialismu“ naučila pragmaticky přijímat podpory jako „povinný normál“ pro svůj život. Výška těchto rodinných přídavků a podpor byla po léta závislá na počtu dětí, a také proto bylo pro Rómy výhodnější mít mnoho dětí, jak tomu dlouho u nich ostatně tradičně donedávna bylo, ale ne „kvůli přídavkům“.

Dnes mnozí nemohou pochopit, že se o ně už současný stát většinou nestará, že ztratili práci a že musí žít jen z „podpory“, dávané úřadem práce. I když to některým vyhovuje, většina je z toho nešťastná a stejně jako Neromové nevidí příznivě budoucnost své rodiny.

Novodobý způsob bydlení Rómů v Čechách a na Moravě po migraci ze Slovenska v poválečných letech byl a je plný problémů. Romské rodiny přišly najednou mezi ostatní, do rozptýleného osídlení se zcela jinými životními podmínkami, na něž však - zejména v bydlení - nebyly zvyklé a neuměly je zpočátku vhodně využívat.

Po přesídlení do českých zemí se bydlení pro ně stalo zároveň prostředkem interakce se sousedním okolím a tím s životem dané lokality. Právě prostřednictvím bytu či domku, kde se Rómové usídlili nebo který jim byl přidělen, se začali sžívat s jeho vlastním okolím - se sousedstvím dříve než s lokalitou celkově. Rozhodující tedy byla jejich dislokace: jestli v tomto novém prostředí začali žít v disperzi - rozptýleně, nebo opět v koncentraci, ve velkých romských skupinách. Jedním z nejdůležitějších faktorů, ovlivňujících i způsob bydlení Rómů, je jejich územní rozložení, resp. míra jejich koncentrace v jednotlivých regionech. Oproti Slovensku, kde největší nahuštěnost Rómů je převážně tedy v romských osadách, je v České republice naopak jejich větší rozptýlení, a tím i předpoklad k výraznějším změnám způsobu života. V Čechách a na Moravě se zvyšoval počet Rómů v poválečném období rok od roku, a to nejen přirozeným přírůstkem populačním, ale především i značným migračním pohybem - stěhování dalších rodin ze Slovenska. Důležitá je jistě právě územní dislokace, rozmístění Rómů v rámci daného města nebo obce, ale především sama skutečnost, že prostřednictvím tohoto „ubydlení se“ v novém českém či moravském domově se poprvé Rómové dostali do rámce celospolečenského bytového

Rodina Karla Fabiána z Prahy - Žižkova, prvního příslušníka Veřejné bezpečnosti, Praha (1960)

systemu, kdy se jim na jedné straně otvírá možnost kontaktů s majoritním prostředím a jeho některými výhodami, ale na druhé straně vyvolává i nutnost přizpůsobit se aspoň do určité míry zde již existujícím poměrům. V Čechách a na Moravě žili již v prvních letech po roce 1945 tři čtvrtiny romských osídlenců ve městech - tedy většinou v nájemních bytech, zatímco na Slovensku tomu bylo a dosud naopak.

V Čechách a na Moravě bydleli tedy Rómové po příchodu sem jednak v městských bytech, přidělených jim národním výborem (často ovšem velmi špatných, ne zcela vybavených, mnohdy i demoličních), jednak ve starších domcích a ubikacích, obvykle závodních, později i v sídlišťích, ve státních nebo družstevních bytech; tyto případy se týkají spíše městského bydlení. Romské bydlení mělo (a často dodnes si uchovává) i v prostředí větších měst svoji specifičnost. Po přesídlení do nového prostředí se vnější forma způsobu bydlení v porovnání s předchozím stavem většinou poměrně rychle mění, ale vnitřní problémy, ne vždy na první pohled viditelné, zůstávají často tytéž. Mnozí z nich často i v poměrně dobrých podmínkách - třeba i v moderních městských bytech - žili (či žijí) dále v podstatě po staru, na základě svého „tradičního modelu bydlení“, a někdy nevyužívali ani všech možností nového způsobu bydlení - jako je koupelna, možnost pečení ve sporáku, využití většího počtu místností a podobně. Tato skutečnost vyplývala jak z jejich tehdejší úrovně, tak z tradičních forem způsobu rodinného a společenského života, způsobu vedení domácnosti. Pro romské bydlení je typický obvykle větší počet lidí v bytě nejen vlastní rodiny, ale i větší přítomnost nebo návštěvnost příbuzných a přátel. Souvisí to s dlouho přežívajícími relikty rodových vztahů, s jejich široce rozvětvenou extenzivní rodinou a se specifickým systémem a pojetím příbuzenství (*famelija, fajta, nipos*). Průměrná romská rodina potřebovala především velkou kuchyni a případně „společenskou místnost“, kde se všichni shromažďují a kde spí, zatímco zbývající místnosti byly třeba prázdné. Způsob bydlení a rodinného života značné části Rómů je dodnes v určitých směrech odlišný od průměru ostatního obyvatelstva: neizolují se ve svých bytech, jsou nejraději pohromadě (na rozdíl od stále vzrůstající tendence většiny neromských rodin mít pro každého člena rodiny, nebo alespoň pro děti samostatnou místnost, byť sebe-menší), což je značně odlišné od běžného způsobu a požadavků na bydlení v někdejších Československu.

Část slovenských Rómů, která osídlila pohraničí českých zemí, bydlela často rozptýleně po jedné nebo několika rodinách ve vesnicích. Zkušenosti poválečných let ukázaly, že právě v malých vesnicích v pohraničí nejsou podmínky pro ně příliš vyhovující. Byly jim zde mnohdy přidělovány ty nejhorší domky, o nichž se předpokládalo, že je tato rodina buď třeba zničí, nebo že odejde jinam. Tento přístup ovšem správný nebyl. Zkušenosti dále ukázaly, že nebylo vhodné „usazovat“ Rómy do více izolovaného prostředí, kde v okolí žijí třeba jen jedna či dvě rodiny, ale že je lepší pomoci jim umístit se do lokality, v níž je možnost kontaktů a vlivu ze strany většího počtu lidí. Proto obvykle nevyhovovaly pohraniční vesnice se státními statky a s rozptýleným osídlením, kde jsou další romské rodiny příbuzných či známých od sebe vzdáleny. Cítí se zde pak osamoceni, což mělo obvykle negativní důsledky - psychické pocity vytrženosti a nespokojenosti, které vyústily často v rozhodnutí odchodu z tohoto prostředí.

Rychle narůstající skupinu i z hlediska způsobu bydlení představují ty romské rodiny, které bydlí již v svépomocně rekonstruovaných či moderních komfortních bytech, často v sídlišťích, nebo které si v posledních letech vystavěly samy (dříve s pomocí státu) svůj rodinný dům. I když způsob bydlení většiny z nich se již svou vnější, viditelnou formou v podstatě neliší od průměru bydlení ostatního obyvatelstva, vnitřně si přesto ponechávají řadu tradičních návyků a forem způsobu bydlení i rodinného života. Navíc pak některé romské rodiny přejímají i různé negativní prvky ze způsobu bydlení části svého okolí, jemuž se mnohdy chtějí „vyrovnat“. Zejména v zařízení interiéru jde někdy o přejímání některých forem měšťáckého nevkusu, „přeplácené“ a nevkusné zařízení pokojů - zejména tzv. parádního „obýváku“ nákladným, ale ne ani dostatečně pak používaným nábytkem, pokud jde o sedací soupravy, „stěny“ a podobně, zatímco přítomní členové rodiny žili

Při rodinných oslavách se vždy zpívá, hraje, jí i pije - pro dobrou náladu, Český Krumlov (1990)

dále tradičně soustředění v jedné místnosti. Šlo pochopitelně o vývojový stupeň i v tomto směru, o přechodnou etapu, charakteristickou nejen pro rodiny romské. Je to doklad střetávání a prolínání prvků starého, tradičního a „nového“, jim ne vlastního způsobu života. I to bylo či ještě někdy je typické pro tuto vývojovou mezietapu.

Je třeba se ještě kriticky zmínit o **novodobých „cikánských sídlištích“**, která vznikla v některých městských aglomeracích jako **důsledek nesprávného řešení** bytového problému Rómů, nejčastěji v 70. letech.

Dodnes nejproblematictější je romské sídliště **Chánov u Mostu**, které vzniklo v souvislosti s likvidací starého poddolovaného Mostu, kde tehdy žilo zhruba 3500 Rómů. Ačkoliv byl v roce 1974 proveden sociologický průzkum s cílem hlubšího poznání a rozdělení Rómů na jednotlivé skupiny, takže mělo jít o diferencovaný přístup od výstavby jednoduchých přízemních domků pro nejméně adaptabilní rodiny až po usazení rodin s vyšší životní úrovní do „paneláků“ mezi ostatní obyvatelstvo, nic z toho se v praxi pak neuskutečnilo. Pro všechny Rómy bez rozdílu úrovně jejich způsobu života bylo pak za městem postaveno izolované sídliště se školou a restaurací, které se během let stalo „panelákovou cikánskou osadou“ s narůstajícími vnitřními problémy.

Ve starém Mostě vzniklo v době romských migračních pohybů totiž největší soustředění Rómů z celého kraje, zde a v Ústí nad Labem žily „nejzaostalejší“ rodiny (jak uvádějí tehdejší zprávy národních výborů i uvedený průzkum) většinou ve starém bytovém fondu a v objektech určených k demolici. Přitom už tehdy v roce 1974-75 zde bydlela většina mosteckých Rómů (81%) už více než patnáct let, mnozí hned od roku 1946. Přestože na Mostecku šlo v prvních dvaceti poválečných letech o značný migrační pohyb, v 70. letech už zde šlo o novou generaci, více méně stabilní střední a mladou generaci s mnoha dětmi, většinou zaměstnanou a s dobrými příjmy. *V průzkumu bylo zjištěno, že i z horších kategorií „více než dvě třetiny z nich bydlí v bytech dobře vybavených a čistě udržovaných, přestože je to vzhledem k charakteru starých domů a bytů značně obtížné. Tato skutečnost vyvrací obecný názor, že Cikáni neumějí bydlet...“^{11/}*

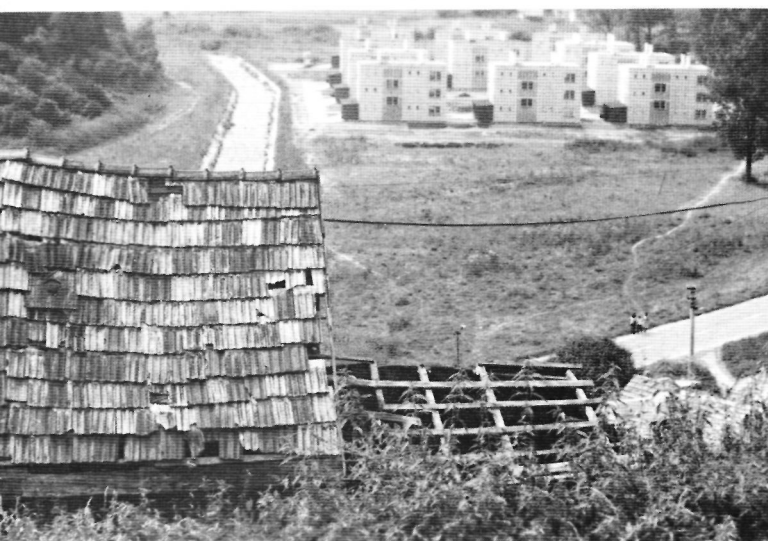
Ve výsledcích této sondy se konstatuje, že názor na to, že Rómové „neumějí bydlet, že ničí byty a neplatí nájem, zřejmě způsobuje jen určitá skupina těchto obyvatel (v tomto výzkumu 28%), která byty neudržuje. Tento fakt značně ovlivňuje i nechuť Cikánů bydlet mezi sebou“. Proto téměř 90 procent tehdejších mosteckých Rómů odpovědělo, že by dalo přednost bydlení s Neromy nebo tam, kde by nebylo mnoho romských rodin pohromadě.

Poznatky získané tímto průzkumem a návrhy z něho vycházející se však nakonec ukázaly zbytečné; praktické řešení bylo zcela opačné, tyto návrhy ani předchozí zkušenosti nerespektovaly.

Bylo postaveno velké samostatné sídliště panelákových bloků, do nichž byly přestěhovány všechny romské rodiny bez respektování jejich rozdílností ve stupni životní úrovně a charakteru způsobu života, jejich rozdílností interetnických, bez respektování jejich přání a představ o bydlení. Tak vzniklo za městem Most toto časem smutně proslulé „cikánské sídliště“ Chánov, kde svým vlivem převážili spíše ti horší a kde dobré romské rodiny jsou nešťastné, chtěly by odtud odejít, ale nemají kam. Kolik delegací, komisí a novinářů zde už bylo, kolik jednání a návrhů i ze strany romských představitelů (včetně Jana Farkaše - s aspirací na romského „krále“) na řešení „problému Chánov“ proběhlo a bylo podáno, ale problém Chánova ve své podstatě trvá dále nevyřešen.

Dodnes zůstal nevyřešen i problém převážně „cikánského sídliště“ **Luník IX. v Košicích**, kde v panelákovém sídlišti bloků romských vedle neromských žije téměř dva tisíce Rómů nejrůznějších skupin, přestěhovaných sem v 70. letech ze zrušené košické cikánské čtvrti Nový život i z okolních menších cikánských osad z obcí ke Košicím přičleněných. Zde je situace sice o to lepší, že problémy tohoto sídliště dnes řeší obvodní úřad přímo zde sídlící, který ve vztahu k romskému obyvatelstvu uplatňuje specifické přístupy a sociální program, nicméně se však i zde ukázalo, že tak velké soustředění Rómů vzájemně odlišných skupin bylo velkou chybou, kterou trpí obě strany, především však Rómové sami.

Podobná situace je na „cigánském sídlisku“ **Dužavská cesta v Rimavské Sobotě**, obecně nazývaném „černé město“, kde žijí v panelákových bytech vedle sebe ve velkém počtu dokonce rodiny olašských Rómů vedle Rómů skupiny slovenské a maďarské. Vnější a hlavně vnitřní problémy „černého města“ narůstají a nikdo je už zásadněji neřeší - tak jako stejná, nezlepšená a pro Rómy nevyřešená je situace romské osady Letanovce na slovenském Spiši, kde ve stejných, životu nevyhovujících podmínkách - bez elektřiny a jakéhokoliv základního

vybavení žije 3 km od obce téměř 300 Rómů. Zde se vystřídalo snad ještě více delegací, které měly poznat a pomoci - včetně pana prezidenta Václava Havla; všichni jsou „šokováni“, že „ještě koncem 20. století u nás takto někteří lidé žijí“, sepíší to stejně jako novináři, ale řešení nepřichází - a nejen v těchto uvedených případech.

Toto jsou tedy také výsledky „řešení bytové situace cikánského obyvatelstva“ předchozí společností; ještě dnes je téměř 300 tradičních romských lokalit (byť zčásti s podmínkami pro život vylepšenými), v nichž žije ještě mnoho tisíc Rómů v naprosto nevyhovujících podmínkách; mladší z nich se snaží již léta z nich vymanit, odejít a postavit si domek mezi ostatními v obci, ale obvykle jim není umožněna koupě stavebního pozemku, přestože mají třeba i potřebné finanční prostředky.

Přesto již značné procento romských rodin žije od počátku 70. let či později mezi ostatními, nijak se od nich navenek neliší ve způsobu bydlení, v zařízení bytů a odívání často i ostatní předčící. Své zvyky si Rómové však udržují.

V Čechách a na Moravě žije již značná část Rómů usazeně, stabilizovala se a považuje - hlavně v dalších generacích - dané místo za svůj domov; tento pocit tvoří předěl v jejím životě i v postoji k okolnímu dominantnímu společenství. A přitom se ale cítí být Rómy a zachovává mnohé pozitivní výrazné projevy svého romství.

- *Dvoutisícové romské sídliště Luník IX. v Košicích se dále rozšiřuje... (1993)*
- *Žehra na Spiši dnes: pohled ze zbytku staré osady na novou - „panelovou“ (1992)*
- *Osada v Letanovicích na Spiši je stále stejná... (1993)*

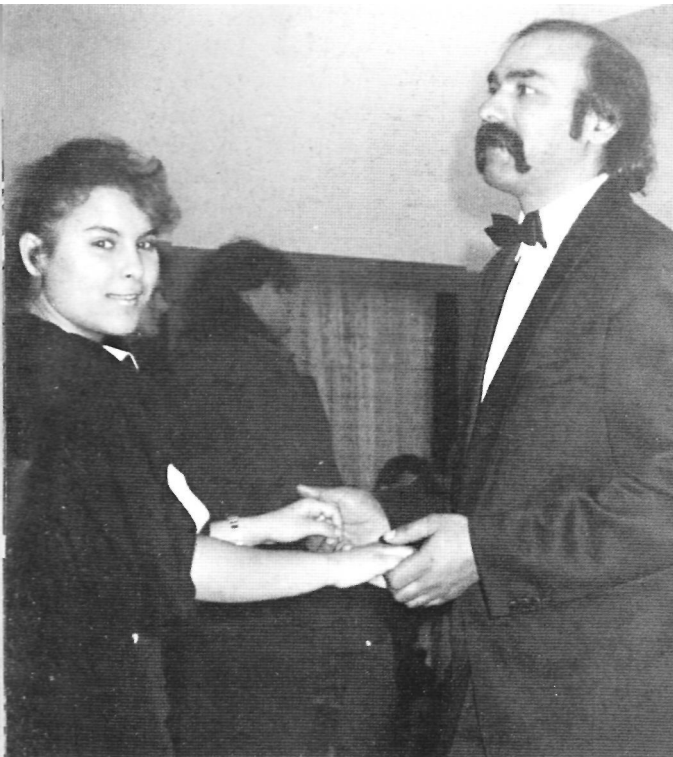
Značná část Rómů v obou republikách (a ještě výrazněji na Slovensku) nemá však dosti přesnou představu o tom, jak by chtěla vlastně bydlet. Říkají, že „chtějí bydlet tak jako ostatní, jako gadžové“. Rodinné domky, které si mnozí sami postavili nebo nechali postavit, jsou replikami, kopiemi typů domů a bydlení neromského; jsou na ně hrdí, většinou si je dobře udržují - ale jejich dispozice, způsob bydlení v nich často neodpovídá romským specifickým potřebám. Nejsou využity všechny místnosti, soustřeďování života v jedné - obvykle větší obytné kuchyni - trvá dále, „parádní“ (měl by být spíše obývací) pokoj je nevyužit a zařízení často jen pro obdiv cizích návštěvníků, okolí domu je málokdy využito třeba na zahrádku či alespoň zatravněnou plochu. Přesto se zde výrazně projevuje známá skutečnost, že Rómové si, tak jako většina lidí, váží toho, co si sami vlastním přičiněním postaví a udělají, tedy co je opravdu jejich. Naproti tomu když dostali byt nebo domek zadarmo, necítí ho jako svůj, neváží si ho a často neudržují. Ve státěm přidělených bytech, v „bytovkách“, byl spíše pravidlem nezáměr o jejich udržování, čistotu a výsledkem pak byl mnohdy chaotický nepořádek a někdy i devastace. Bez osobního vlastnického vztahu k bytu či domku jim byly (či jsou) tyto objekty lhostejné. Je třeba tedy vidět tento diferencovaný vztah k vlastnímu majetku a jeho působení. Je možné využít schopnosti Rómů svépomocně si stavět i domy za pomoci rodiny, přátel i přizvaných odborníků; vždyť existují mnohé důkazy těchto schopností Rómů již v řadě obcí, zejména na Slovensku. Nabízí se tak řada podnětů pro současnost; kupř. že novodobé formy bydlení by měly alespoň zčásti vycházet z romské specifiky, mentality a tradičního, stále se udržujícího způsobu života a hodnotového systému. Rómové by měli bydlet v sídlech s moderní vybaveností, ale akceptovat přitom jejich pojetí bydlení, tj. potřebu prostoru, velké obytné kuchyně, kde se soustřeďuje život rodiny; u projektů nových typů obydlení uvažovat i o vnitřních dvorcích, kde by se mohly rodiny scházet. Mnohé stávající romské osady na Slovensku mohou zůstat, bude-li doplněna jejich občanská vybavenost a budou-li komunikačně spojeny s mateřskou obcí. Takto i v dalších otázkách se mělo koncepčně uvažovat v letech „systematického řešení cikánské problematiky“, kdy byly na takovéto řešení finanční prostředky, ale kdy se nerespektovala etnická, resp. národnostní specifická Rómů. Dnes „by se vědělo, jak na to“, zejména to vědí oni sami a romské subjekty, ale pro změnu nejsou na takovéto řešení finanční prostředky, někdy chybí i hlubší zájem. Takže zbývá často jen věta „Pomozme si sami“, což v řadě případů je a bude, objektivně vzato, velmi problematické.

Dynamika vývojových změn v oblasti materiální kultury Rómů výrazně dokládá - i přes řadu problémů a vnitřních konfliktů - zřejmý a viditelný vliv nového prostředí. Zatímco v této oblasti způsobu života jde již u většiny Rómů o změny podstatné, v oblasti tzv. duchovní kultury je přirozený proces vývojových změn o mnoho, dlouhodobější. Podstata rodinně-příbuzenských a společensko-skupinových vztahů přetrvává, pokud jde o soudržnost, do konce 80. let.

- První úřední svatba olašských Rómů na MNV v Kolíně (1960)

- Zemřel proslavený romský primáš Jožka Lakatoš, jeho housle mu nesou do hrobu, Praha (1963)

Na romském plese v Kájově (1988)

Objektivním základem, znakem domácnosti a rodiny je i společné bydlení v jednom uzavřeném bytu, což se pak oficiálně nazývá bytovou domácností (základní jednotka statistiky domácností a rodin). Domácnost je demograficky vymezována dvěma znaky, kterými jsou společné bydlení a společné stravování (nebo v širším smyslu alespoň společné hospodaření). A bytová domácnost je charakteristická a výchozí právě pro Rómy s jejich široce rozvětvenou extenzivní rodinou, s několika rodinami vícegeneračními.

Ani v této oblasti nebylo dlouho dostatek poznatků. Prvním pokusem o orientaci v tomto směru (založeném však ne přímo na terénním výzkumu, ale na analýze dat z evidenčních karet hlášení obyvatelstva) bylo výzkumné šetření veškeré romské populace v městě Ostrava,^{12/} která je významným představitelem průmyslového městského, pro ni po migraci zcela nového prostředí. Uvedme si některé výsledky tohoto výzkumu, který může být orientací i podkladem k zamyšlení nad určitou specifikou tradiční romské rodiny na straně jedné a nad novými vlivy a vývojovými tendencemi projevujícími se u „imigrovaných Rómů“ v prostředí českých zemí na straně druhé.

V Ostravě žilo v letech 1969-70 celkem 2 142 trvale hlášených romských obyvatel (do tohoto šetření nebyli pojeti přechodně hlášení Rómové, ač jejich počet je zejména v tomto prostředí velmi vysoký a pohyblivý). Z tohoto počtu bylo hlášeno k trvalému pobytu 1 144 dospělých nad 15 let a 998 dětí do 15 let.

Celkový počet jejich bytů, resp. bytových domácností byl 361, v nich bydlelo 496 romských rodin. Na jeden takový byt tedy připadá v průměru 1,4 rodiny, zatímco v ČSSR 1,1 rodiny. V jednom „cikánském bytě“ v Ostravě žilo tedy v průměru 6 Rómů (5,9), z toho 3,2 dospělých, resp. nad 15 let a v porovnání s československým průměrem v rámci „cikánské populace“, ale relativně málo dětí - v průměru 2,7 přítomných dětí do 15 let na 1 byt (bytovou domácnost). V porovnání s ČSR a ČSSR je zajímavé, že ačkoliv je v Ostravě méně Rómů na jednu bytovou domácnost (5,9 vzhledem k 6,3 a 6,8 - ovšem trvale hlášených), připadá zde na byt v průměru více rodin (1,4 vzhledem k 1,1 v ČSR a 1,2 v průměru v tehdejší ČSSR). Motivaci této skutečnosti by bylo třeba zkoumat hlouběji; hypoteticky dedukováno hraje zde podstatnou roli zřejmě několik faktorů:

- skutečný počet dospělých i dětí je fakticky jistě větší - o ty z nich, kteří nejsou hlášeni k trvalému, nebo dokonce ani přechodnému pobytu,
- populace, resp. plodnost Rómů v Ostravě je možná nižší než v průměru u Rómů v tehdejší Československu a zejména na Slovensku; hraje tu už roli vliv a model nového prostředí, postupující proces změn v životním způsobu a tradičním hodnotovém vzorci,
- část dětí romských „migrantů“ zůstává v původním domácím slovenském prostředí - v „cikánské osadě s prarodiči nebo jinými příbuznými,
- ačkoli přichází do Ostravy většina Rómů se svými celými či neúplnými rodinami, tak ve srovnání s ostatním obyvatelstvem zde přesto žije více jednotlivců než v průměru romské populace v Československu; to vychází pochopitelně z charakteru této průmyslové oblasti, kam přicházejí Rómové především za prací (podobně tomu je i na Mostecku, Kladensku a v dalších průmyslových městských prostředích).

Je logické, že zcela nové životní prostředí, kam Rómové migrovali především za prací a existencí, působilo a působí i na jejich rodinně-příbuzenské pospolitosti, v nichž žili doma a jejichž strukturu a funkci postupně přece jen mění.

V případě šetření v Ostravě se ukázaly překvapivé výsledky: že totiž v tomto pro ně novém prostředí Rómové většinou nežili v roce 1970 už v tak velkých a z hlediska vztahů v nich nepřehledných „velkorodinách“, resp. bytových domácnostech, jak se obvykle předpokládá, ale naopak převážně už v základní nukleární rodině jednocenzové s dětmi, nebo bez dětí. Největší procento -48,5% (absolutně 175 domácností z 361 domácností) představují manželé s vlastními dětmi; zajímavé je i poměrně velké procento -5% (18 domácností) manželů bezdětných, většinou mladých; ti spolu s předchozími představují tedy 52,5% ze všech bytových domácností.

Tato skutečnost je jistě ovlivněna řadou elementů včetně tehdejších podmínek objektivních - bytových i možností pracovních, kdy Rómové v novém městském průmyslovém prostředí nemají většinou příležitost se soustředit ve větších bytech - na rozdíl od domácího prostředí slovenských „cigánských osad“ (kde však skutečnost značně nahuštěnosti a koncentrace je dána i nemožností jiného bytového řešení).

Při vyhodnocování výsledků výzkumného šetření byla i korelace typu bytové domácnosti ostravských Rómů a roku či období jejich příchodu do Ostravy, která by mohla pomoci při objasnění otázek jejich vývojového procesu a změn po příchodu do Ostravy - do nového prostředí, které výrazně ovlivňuje jejich tradiční rodinné a společenské vztahy uvnitř i směrem ven (v souvislosti s migrací i postupující stabilizací).

Nejrozšířenější typ romské domácnosti v Ostravě - manželů s dětmi - je podle roku příchodu do města nejvíce zastoupen v období let 1956-1964, kdy z celkového počtu 175 domácností jich do Ostravy přišlo 108 (54,9%), zatímco po roce 1965-1969 jich přišlo relativně již méně, i když také dosti - 54 (41,4%); relativním přepočtem let obou období se však pokles nejeví již tak vysoký. V průběhu těchto dvou, resp. tří období (včetně období od roku 1948-1955) se jeví jako nápadný pokles, či naopak vzrůstající výskyt některých typů domácností, což má jistě své hlubší příčiny a zákonitosti. Příznačný je i prudký pokles dvoucenzových domácností - rodičů a dětí, kde se zřejmě projevuje stále sílící tendence mladých bydlet spíše samostatně, žijí-li již manželským životem.

Je pravděpodobné, že posuny v tomto směru upozorňují ve větším celku na první opravdu viditelnější závažné přeměny tzv. tradiční cigánské „velkorodiny“ na základní nukleární rodinu, resp. bytovou domácnost. Tuto skutečnost může doložit i stále působivější vliv okolního prostředí a postupné přebírání jeho modelu alespoň v určitých oblastech. Tato změna je viditelná pak ještě více v 80. letech, kdy již vyrůstá další generace původních romských „migrantů“, kteří se zde usadili. (To vše se týká jen skupin Rómů slovenských, případně maďarských, či moravských.)

Romská rodina a domácnost si však i v novém imigračním prostředí uchovává svoji specifičnost a větší uzavřenost, i když nelze dále tradovat zobecněně její tradiční podobu, početnost a neměnné vnitřní vazby. Míra a doba uchování vlastních pevných vnitřních vztahů rodinných, spojených a vycházejících u nich ze vztahů rodově-příbuzenských, nebo jejich postupné rozleptávání či rozbíjení byly tedy tehdy zřejmě jedny z rozhodujících činitelů procesu soužití Rómů s novým prostředím. Míra zachování si vlastní etnické, národnostní specifiky a stanovení hranic této míry - cítění svého romství na straně jedné a míry postupného přejímání části hodnotového vzorce majoritní společnosti na straně druhé - zde hraje a bude ještě hrát jednu z nejdůležitějších rolí pro další cestu Rómů.

Dnes je možno na základě poznatků z výzkumů, ale hlavně z praxe konstatovat a zdůraznit, že daná lokalita - město či venkovská obec - má často rozhodující vliv na společenské postavení, podmínky a způsob života zde žijících Rómů, ať v kladném, či záporném smyslu. Příslušnost k dané lokalitě znamená z pohledu Rómů v ČR dnes i konkrétní místo v rámci své vnitřní společenské hierarchie; sami se zde cítí už „odněkud“ a říkají - my jsme „českokrumlovští“ nebo „krumlovští Rómové“ (*Krumlovakere Róma*), vy jste „z Budějic“ nebo „z Písku“, či odjinud, tamti jsou *Ostravakere* (ostravští) nebo *Prahakere Róma* (z Prahy) a ti třeba „z Olomouce“, tamti jsou „z Chánova“ (*Chánovakere Róma*). Vyslovení každé této nebo jiné lokální skupiny vyvolává ihned určitou představu Rómů tam převažujících, kladnou, či zápornou (a dokonce Rómové z některých těchto skupin spolu nechťejí nic mít). Mladší Rómové, kteří se již narodili v českém či moravském prostředí, mají určitou předpojatost k Rómům z „cigánských osad“ na Slovensku, přestože z některé z nich jejich rodina (rod) pochází. Tento moment je tedy zcela nový.

V novém prostředí - po přesídlení z tradiční komunity - se postupně mění i vztah romského muže k ženě, mění se i kritéria výběru životního partnera (partnerky).

Zatímco v prostředí dřívějších rodově-příbuzenských komunit byl tento výběr regulován systémem regulativů na základě fungujících principů endogamie, po narušení vnitřních vazeb a dřívějších skupinových zákonů v několika posledních desetiletích se již tradiční hodnotový systém - bez existence dřívějšího společenství - nemůže zcela udržet ani v této oblasti.

Vedle přežívajících „tradičních“ sociálních kritérií výběru partnera vznikají nové faktory sociální endogamie i nové faktory, určující stávající sociální diferenciaci romské společnosti v nových imigračních jádrech českých a moravských měst i obcí; u skupiny slovenských a dalších Rómů, usazených „v Čechách“, jsou to indikátory podobné jako u okolních Neromů: nejen ekonomická situace ženicha (nevěsty) a jeho (její) rodiny, jejich zaměstnanost a sociální status - postavení, ale hlavně charakter dívky (nevěsty), spolu se schopností vést budoucí domácnost. U skupin Rómů oláských platí při výběru ještě více kritéria tradiční.

Společenský dopad při vybočení z normy (očekávání jejího plnění) lze v současnosti už snadněji porušit, jak bylo zjištěno výzkumy na Kladně, v Praze, v Ostravě a v Českém Krumlově.

U příslušníků střední a mladé generace je viditelný už i posun v deklarovaných a realizovaných postojích k porušení „etnické endogamie“; jde o výrazný generační problém. V rodinách mladších a mladých Rómů, zejména v prostředí České republiky, už teď na rozdíl od minulosti nevystupuje etnická endogamie při výběru partnera jako nepřekročitelná hranice. Stále se u nich zvyšuje procento - podíl smíšených sňatků, dlouhodobých partnerských vztahů jak meziskupinových romských (oláský Rom s dívkou z „Rumungrů“ - slovenských usedlých Rómů či naopak slovenský Rom s partnerkou ze skupiny maďarských, německých či českých nebo moravských Rómů), tak romsko - „gadžovských“ (s partnerem českým, slovenským, maďarským či třeba s jugoslávským nebo kubánským).

Smíšené interetnické sňatky a manželství mají naopak v mnoha romských komunitách vysokou společenskou prestiž (jak se ukázalo při výzkumech na Kladně, v Praze, v Mostu, v regionu Košic, v Českém Krumlově, v Ostravě i jinde). Skutečnost, že romský chlapec nebo dívka byl přijat za člena majoritní společnosti a že jejich partnerství bylo úředně stvrzeno, dává zřejmě některým Rómům (hlavně z usedlých, přesídlených do českých a moravských měst, ale i v prostředí slovenském) pocit, že celá jejich rodina teď stojí na vyšším stupni společenského žebříčku než ostatní členové romské komunity.

Naopak rodina neromského partnera v mnoha případech toto spojení nepřijme a na základě tradiční negativní averze a předsudkovosti řeší mnohdy takovou situaci nekompromisní exkomunikací svého potomka z rodinného kruhu. Častěji proto v těchto smíšených manželstvích bydlí „gádžo“ pak u rodiny svého romského druha (družky), nebo mají-li mladí manželé vlastní byt, obě rodiny se alespoň zpočátku obvykle nestýkají; mnohdy se ale později vzájemné vztahy zlepší, zejména po narození dítěte a po bližším vzájemném poznání.

Procento interetnických svazků je relativně zřejmě nejvyšší (v rámci někdejšího Československa) v Českém Krumlově, kde už v roce 1987 z celkového počtu 317 romských rodin v okrese bylo 90 rodin smíšených, kde jeden z partnerů je Rom; už tehdy tvořila tato interetnická manželství 28 procent. Toto procento v souvislosti s větší „otevřeností“ a vysokou kvalitou romské etnicko-národnostní skupiny zejména v samotném městě Český Krumlov stále narůstá, protože vzájemné vztahy mezi Rómy a ostatním obyvatelstvem jsou zde už po léta

Michal Demeter se v Milhostově na Chebsk době „zakořenil“; na svatbě dcery Jitky jí kolem něho tato velká „famelijska, fajta“ (1984)

vzácně bezkonfliktní, přestože Rómové zde většinou přitom nepřestali pociťovat a hlásit se ke svému romství.

Hranice mezi jednotlivými skupinami Rómů, charakterizované dříve pevným sociálním statutem, subetnickou příslušností a lokálním původem, jsou už v poslední době méně výrazné, takže i uplatňování tradičních endogamních norem při výběru partnera, určených příslušností k dané skupině, přestává být už tedy nepřekročitelnou mezí. Vnitřní sociální diference mezi Rómy však přetrvává dodnes a naopak má v posledních letech zcela nové dimenze, dříve u nich neznámé a často v rozporu s předchozím hodnotovým vzorcem; nejde už jen o vnitřní diferenciaci, ale často i o narůstající sociální distanci projevující se někdy i nepřátelskými meziskupinovými vztahy.

Cesty Rómů se začínají rozcházet.

Jeden z interetnických sňatků romsko-českých, Český Krumlov (1982)

Dětský soubor „Proforos“ při OKS v Českém Krumlově vedl herec František Husák (1976)

- Družičky na svatbě, Český Krumlov (1987)

Ač ve městě, plném lidí -je mezi nimi osamocný

Pre phuv uli'om mra datar...

*Na černou zem mne matka porodila,
nebyla sláma, ani plachta ne.*

*Že nebyla, dnes každý mně tu spílá:
Zůstaň tam dole, zůstaň, Cikáne,
nemá co chodit mezi bílé pány,
kdo na zemi si jednou ustele.*

*Tak jdeme sami, každý znamenáný,
prach černé země, matky, na čele.^{1/}*

To stigma odlišnosti a společenských vyděděnců si nesli a mnozí nesou stále. Tak vstoupili do naší společnosti poznamenáni „prachem černé země“, svým předchozím vývojem a postavením, s hlubokými předsudky na obou stranách.

Prakticky až do roku 1945 žili Rómové mimo společnost, která je mezi sebe nehodlala přijmout, a tak se jejich život, návyky, hodnotová orientace i kultura vyvíjely převážně izolovaně uvnitř tradičních soustředění či v rámci rodových komunit, bez výraznějších vlivů okolí.

Svět odlišných kultur, životních názorů a postojů ještě posiloval tradičně zakořeněné předsudky na obou stranách někdy tak silné, že se staly vážnou překážkou možné koexistence těchto dvou odlišných kultur, světů.

Rómové - dřívější vydědenci - vstoupili do té poválečné, nové skutečnosti poznamenáni nejen svým předchozím postavením a vývojem, ale i hlubokými předsudky. Zakořeněná nedůvěra vůči ostatním - „gadžům“ a „rajům“, utvrzovaná jejich předchozí historicko-spoolečenskou zkušeností (čerstvě pociťovanou i z tragického osudu mnoha z nich za 2. světové války), zanechala hluboké stopy. Protože staří Rómové žili a stáli ve své většině dříve mimo společnost, nemohli s ní komunikovat ani se sžít; nenaučili se jí tedy věřit a jednat vůči ní otevřeně. Tyto názory měla většina Rómů starší i střední generace, kteří to vše prožili nezprostředkovaně, sami na sobě. Řada z nich, často i mladších, je dodnes přesvědčena nebo si stereotypně namlouvá, že jejich dřívější i současné postavení způsobili jen „gádžové“ - Necikáni a že i dnes se většina z nich na ně dívá nepřátelsky, což pravdou v mnoha případech je. A tím již nejen předem komplikují možné vzájemné soužití s okolním prostředím, ale zákonitě se u nich vyvolávají obranné mechanismy a často i záporné, nesprávné reakce, které je někdy zahánějí do další společenské izolace, svým způsobem a dosahem ještě závažnější.

Podívejme se na závažnou skutečnost dosud živých konfliktních vzájemných vztahů z pozice Rómů samotných, hlavně těch, kteří se opravdu snaží o dobré soužití ve společnosti a žijí velmi dobře. Jak jim asi je, když i oni se neustále setkávají s bariérou

*MY A ONI - oni a my
(kresby romských dětí)*

předsudků, s podceňováním, s odstupem nebo někdy i s přímými projevy společenské či rasové diskriminace? Ne-ní pak divu, že nesetkají-li se s pomocnou rukou, přátelskou radou a pochopením, vytváří se u mnohých z nich další obranné mechanismy a Rómové se obracejí někdy opět i k opačnému, negativnímu chování, jsou tedy zahá-nění znovu do izolace, ale do izolace společenské. A ta mívá důsledky ještě horší. Jedním z nich je i skutečnost, že někteří se potom opět začínají zcela pochopitelně za svůj „cikánský původ“ stydět; někteří se dodnes k němu nechtějí hlásit, nebo úmyslně nehovoří se svými dětmi romsky, distancují se od „těch špatných“ (místo aby jim pomohli ke změně života); mladé dívky a ženy si mnohdy odbarvují své černé vlasy v domnění, že nebudou pak už považovány za „Cikánky“.

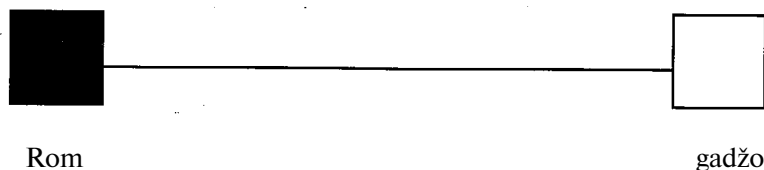
V posledních 20 - 25 letech se situace v tomto směru vzájemně přece jen lepší, rychleji právě v řadě míst čes-kých zemí než na Slovensku, kde míra předsudkovosti a sociální distance vůči Rómům byla značně vyšší, přede-vším v důsledku podstatně větších počtů romského obyvatelstva ve slovenských městech a obcích, hlavně v „osa-dách“.

Společnost, v níž Rómové žijí, se však většinou stále dichotomicky dělí na dvě části. Jednu tvoří „gádžové“ - „*parne*“ (bílí), které Rómové dělí na „*gádže*“ (původně vesničané - nyní všichni Neromové,) a na „*raje*“ („*pá-ny*“, obyvatelé měst, jejichž život tradičně považují za lepší a k němuž se spíše do jisté míry adaptují). Opačnou část představují z jejich hlediska oni - Rómové.

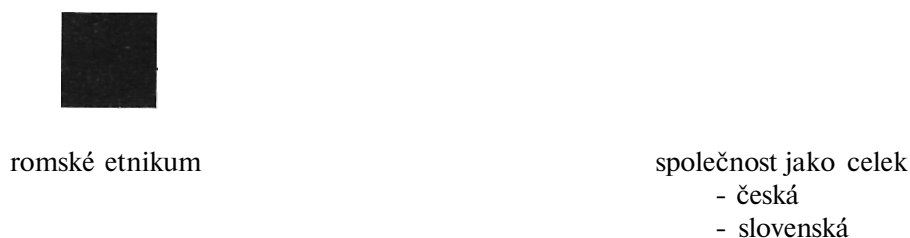
Dodnes se tedy projevuje na obou stranách chápání tohoto vztahu dichotomně - MY A ONI nebo ONI A MY. Východiskem úvah musí být (kromě staticko-strukturálního a dynamického vymezení) ujasnění si základních polarit tohoto problému.

Hlavní polaritou je tedy Rom (Cikán) - Nerom (Necikán, gadžo):

společnou základnou polaritu obou těchto pólů je soužití v jedné společnosti, v jednom státě, jehož jsou obr skupiny občanů. Stejnou základnu má v zásadě i druhá polarita, tj. romské etnikum jako celek a společnost, v na-šem případě společnost československá (do 1.1. 1993), nyní obou nástupnických republik.

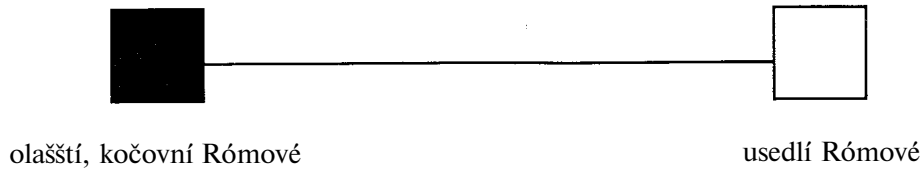

Tato polarita je však na úrovni především sociologické (na rozdíl od předchozí polaritu, kde dominují vztahy a postoje jednotlivců, což je v rovině etno-psychologické, resp. sociálně - psychologické), v níž se projevují obec-ně skupinové vztahy, postoje a vzájemné vazby.

Třetí a čtvrtá polarita je vymezena již vztahy v rámci samotné romské pospolitosti jak mezi jejich základními skupinami, tak mezi Romem-jednotlivcem a romským etnikem jako celkem (od rodu až po příslušnost k romi-pen).

Třetí základní polaritou je tedy vztah:

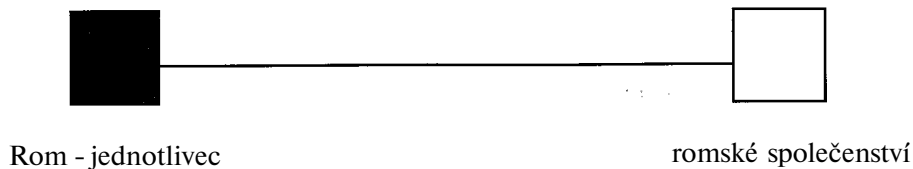

Touto polaritou je možno vyjádřit všechny kombinace vztahů mezi značně diferencovanými romskými skupinami podle hledisek:

- stupeň sedentarizace - olašští, usedlí, „polousedlí“ Rómové
- stupeň „adaptace“, resp. integrace (dobrovolné či donucené)
- subetnická skupina (čeští a moravští Rómové, němečtí Cikáni - Sintové, maďarští atd.
- filologické, etnografické či jiné hledisko

Tato polarita je v úrovni etnografické, antropologické, filologické, psychologické i sociologické.

Čtvrtá polarita představuje vztah jednotlivec a společenství:

I když vztah těchto dvou pólů existoval vždy (dříve příslušností k určitému rodu, kmeni a celému etniku), v poslední době dostává mnohdy novou, kvalitativně odlišnou hodnotu jak v souvislosti s procesem jejich adaptace nebo „integrace“ (někdy se dočasně či trvale odcizují od romského etnika, k němuž se i přestávají hlásit), tak v souvislosti se silícím uvědomováním si příslušnosti k romství (*romipen*). Tato polarita je zřejmě výchozí pro vymezení postoje buď k vlastní určité „adaptaci“, nebo naopak ke stupni zachování svého romského specifika.

(Kromě těchto základních polarit existují jistě ještě další polariry dílčích problémů, které mohou pomoci při vymezení této mnohazměrné problematiky; ve všech případech těchto polarit jde o schéma abstraktní. Všechny tyto struktury a polariry se pochopitelně pohybují vždy v konkrétním prostoru - lokalitě a čase, což charakterizuje jejich celkový stav a exaktnost.)

Ústav pro výzkum veřejného mínění v Praze provedl u neromské veřejnosti v roce 1970-71 výzkum „Mínění o Cikánech a o řešení cikánské otázky“^{2/} (interně publikovaný v Praze v březnu 1971), jehož výsledky byly „šokem“ a nesměly být tehdy publikovány, uváděny. Ukázaly vysokou míru předsudkovosti a sociální distance: jen 15 procent z 1375 dotázaných vyjádřilo pozitivní postoj vůči Rómům, 50 procent postoj neutrální a 35 procent vyjádřilo postoj zcela odmítavý, negativní (na Slovensku to byla celá polovina dotázaných).

*V hudbě a společném tanci společenské bariéry a před-
sudky obvykle padají, ale v běžném soužití je to horší
(Strážnice 1971)*

Představy, které dotázaní o Rómech, jejich místě ve společnosti, životě a povaze tehdy měli, tvoří ucelený, vnitřně spjatý systém, který má tradičně stereotypní charakter a jen nepatrně souvisí s objektivní informovaností o Rómech, rozsahem osobní zkušenosti s nimi. Zkreslené představy o romské odlišnosti, charakterizované podle 80 procent dotázaných především negativními rysy (jako je hluchost, nedostatek hygieny, agresivita, lenost a alkoholismus), převažují podle nich nad rysy pozitivními (společenskost, veselost, péče o rodinu a láska k dětem, láska k hudbě, odvaha); ty vyjádřilo pouze 20 procent lidí, kteří nemohou vyvážit tento celkově negativní obraz „Cikánů“ - Rómů.

Takoví jsou tedy „ONI - Cikáni“, řekli.

Porovnejme výsledky tohoto „reprezentativního československého výzkumu veřejného mínění“ s anketou, provedenou o rok dříve, v roce 1969, u menšího výběrového souboru ostravského městského obyvatelstva^{3/}, tedy v konkrétním prostředí jednoho z nových imigračních jader slovenských Rómů, kde se postupně ve vysokém počtu usadili. Jaké však byly a dodnes jsou podmínky pro jejich soužití s prostředím a ostatním obyvatelstvem, jsou-li (či byly) postoje k nim tohoto charakteru?

Převažující část dotázaných (56,1%) měla k „Cikánům“ vztah negativní, zdrženlivý až nenávislný, rasisticky zabarvený (což se sice hypoteticky očekávalo, ale ne v tak vysoké míře); neradostně překvapivá byla skutečnost převažujícího počtu odpovědí žen a relativně i mladých lidí. Dokumentuje totiž přežívání a udržování zafixovaných postojů a vyhraněných předsudků vůči Rómům, s nimiž jsou tvrdošjně spojována synonyma nejzápornějších projevů způsobu života, chování a charakteru, zobecňována na všechny bez ohledu na jejich značnou diferencovanost v životní úrovni, ve stupni „adaptability“ a všech dalších projevech způsobu života. Tyto silně zakotvené a tradicí přenášené rasové a sociální předsudky značné části obyvatelstva jsou a zřejmě ještě budou vážnou brzdou v procesu soužití Rómů s ostatními. Nejde jen o to, že předsudky a negativní postoje Rómům zavírají nebo alespoň znesnadňují cestu k přeměně některých projevů svého života, k opravdovému dobrému soužití s okolním prostředím. Především však u nich zákonitě vyvolávají záporné, nesprávné reakce a zahánějí je právě do další - společenské izolace.

Záměrně byla zkoumána i míra znalosti Rómů; měla orientačně vysondovat míru komunikace ostravského ne-cikánského obyvatelstva s Rómy, tedy zda a jak je vůbec znají. Daný záměr a předpoklad se potvrdil (v negativním smyslu), že totiž značná část těch, kteří „Cikány“ odsuzují nebo je i nenávidí, či dokonce „nepovažují za lidi“, je přitom vůbec ani neznají a nepřicházejí s nimi do styku. Potvrzuje to vážnou skutečnost, že velká část předsudků a zafixovaných negativních postojů je přenášena tradicí, výchovou a ovlivněna veřejným míněním, že tedy často nevznikají ani na základě určité racionální zkušenosti. A to činí situaci v tomto ohledu ještě vážnější.

Na otázku, šetřící způsob kontaktu s „Cikány“ - Rómy, kde a zda vůbec se s nimi setkávají, téměř 40 procenty převažují ti, kteří nikdy s Rómy nepřicházejí do styku, ačkoliv třeba o nich „všechno vědí“ a soudí je. Ti, kteří uvedli, že s nimi přicházejí do styku ve svém zaměstnání (43%), jsou převážně pracovníci národních výborů, pracovníci v obchodě, školství nebo zdravotní pracovníci - z hlediska své profese nebo řešení tzv. cikánské otázky, méně pak dělníci, kteří s nimi pracují (podle věku v tomto směru převažují 30-40letí).

1. Jaký je Váš vztah k Cikánům-Rómům?

„Vztah mám k nim naprosto zdrženlivý. Neznám žádného osobně!/, avšak znám !/ jejich morálku. Jsou to většinou příživníci“.

2. Znáte zásady řešení „cikánské otázky“ v naší společnosti?

„Řešení cikánské otázky nepokládám za správné, neb nevěřím, že by se dali bez ostřejších opatření usměrnit“.

3. Co byste navrhoval(a) k způsobu řešení „cikánské otázky“ vůbec a konkrétně v Ostravě?

„Zřídít stranou města rezervaci těch Cikánů, kteří zneužívají socialistické vymoženosti, pod přísným dozorem (vyhýbají se práci)“.

(žena, vdaná, 37 let, dělnice)

„ Po zkušenostech s občany cikánské národnosti je můj vztah k nim negativní. V současné době s nimi do styku nepřicházím ani na pracovišti ani v místě bydliště, avšak v dřívější době, kdy jsem bydlela v menším venkovském městě, kde tito občané byli více koncentrováni, měla jsem možnost je lépe poznat. Kromě toho jsem pracovala také jako tajemnice komise pro práci mezi Cikány, což mi rovněž přineslo mnohou nedobrou zkušenost. "

(žena, 39 let, korespondentka)

„S Cikány přicházím velmi často do styku v zaměstnání. Jejich chování je hrubé, jsou přesvědčeni, že vše musí být vyřízeno, jak sami chtějí. Zákony uznávají jen tehdy, je-li to k jejich prospěchu. Nedosáhnou-li svého, jsou agresivní, vyhrožují a hrubě nadávají.

Převýchova Cikánů se nám podařila jen v málo případech. Slušné Cikány by se mělo nechat mezi ostatními lidmi a ty, kteří nechtějí slušně žít a řádně pracovat, přestěhovat do odlehlých částí města. "

(žena 41 let, rozvedená, úřednice)

Uvedme si ale i příklady dobrého vztahu - nebo alespoň snahy posuzovat objektivně a lidsky:

„ Můj vztah k Cikánům ? Je dobrý a přátelský. Znáám některé blíže "

(33letý muž, ženatý, státní zaměstnanec)

„Můj vztah k nim je kladný, pokud se řídí pravidly slušného chování. - Přicházím s nimi do styku v zaměstnání, léčím je. "

(49letý muž, ženatý, lékař)

„Přicházel jsem s nimi do styku v zaměstnání jako předseda závodního výboru ROH. Mohu říci, že převážná většina příslušníků cikánské národnosti byli poctiví pracovníci a v žádném případě neměli jsme těžkosti ani s vrácením pohledávek, které byly vypůjčeny přes Státní spořitelnu těmto lidem. Osobně jsem se přesvědčil, že peněz bylo použito pro zkrášlení jejich obydlí a namnoze zařízení bytová byla daleko lepší a modernější než v bytech některých jiných zaměstnanců. "

(55letý muž, ženatý, vedoucí útvaru nové formy práce)

„Někteří jsou pořádnější než naši lidé - hlavně ti, mladí. Vztah k Cikánům mám jako k ostatním občanům "

(35 lety muž, ženatý, soudce)

„ My běloši (!) cikánskou otázku nevyřešíme, jen Cikáni mezi sebou. Co jim jejich zvolený Cikán nařídí, to uposlechnou "

(49letá žena, vdaná, sekretářka)

„ V případě, že myslíte to řešení o stejnoměrném rozptylu Cikánů, tak s tímto řešením nesouhlasím; myslím, že se vyhazují peníze, které by bylo možno využít mnohem efektivněji. Podle mne je chyba, že se přetrhávají citová pouta k místu a rodině a to pak vede k tomu, že se vrací zpět "

(37letá žena, vdaná, učitelka ZDS)

„Cikánská otázka a její řešení je problém, o kterém nikdo neví, jak jeho řešení dopadne. Celostátní řešení pokládám za pokus a uvidí se, jak to dopadne. Sami Cikáni, nebo většina z nich ale nemají snahu se "převychovat".

(22letá žena, vdaná, dělnice)

A ještě několik citací odpovědí těch, kteří o tom už přemýšlejí hlouběji:

" Dosavadní pokusy o převýchovu a vyšší civilizovanost Cikánů u nás skončily s nezdařením; domnívám se, že bude nutné provést hlubokou analýzu tohoto problému (není-li základ v tom, že se jedná o kočovníky, což se určitě projevuje dědičně); vhodné by bylo řešení internacionální, především se státy, které mají též mnoho Cikánů. "

(30letá žena, svobodná, programátor-analytik)

„Důležité je založení vlastní organizace Cikánů, přičemž výběr vedoucích funkcionářů provést z nejschopnějších. Rovněž zapojit schopné cikánské občany ve větší míře do veřejných funkcí. U dětí vytvořit v nižších třídách samostatné třídy pro cikánské děti, alespoň 1. a 2. tř. ZDŠ“.

(35letý ženatý, soudce)

„Zdá se, že otázka spolužití s Cikány vyžaduje diferenciaci, tzn. ponechat ty, kteří se našim poměrům dovedli přizpůsobit, aby se mezi námi dále společensky „zdokonalovali“, a u těch „zanedbaných“ zavést přísný režim společenský. Spoléhám se, že organizace Rómů bude moci tady vydatně být nápomocna ve prospěch všech“.

(50letý muž, ženatý, inspekční zámečník)

„Zavést cikánské školy s jejich vyučovacím mateřským jazykem, ale jinak neizolovat“.

(51letá žena, vdaná, vedoucí mzdové účtárny)

„Při dalším řešení by se mělo vycházet z dosavadních výsledků a celou další činnost řešit na základě vědeckého rozboru. Je otázkou, zda na to budou stačit síly naší republiky a zda by nebylo lepší věcí se zabývat na mezinárodní platformě. V krajním případě se i vrátit k tomu, aby žili pohromadě v kolektivu sobě rovném na periferii, ovšem i zde na ně působit a snažit se je převychovávat, avšak v podmínkách jim blízkých a vrozených dlouhým generačním vývojem. Tomu pak, který by měl smysl pro jiný způsob života, podávat mu pomocnou ruku a pomoci mu žít civilizovaněji. Rozhodně však nelze případ řešit jednoznačně a měřit všem stejným metrem. Též nutno při tom přihlížet k jejich způsobu života.“

(40letý muž, ženatý, pracovník PV ROH)

Některé odpovědi svědčí na druhé straně tedy i o tom, že část dotázaných, zastupujících zde Ostravany, o této problematice a možnostech jejího řešení přece jen uvažuje. Různorodost i vyhraněnost některých postojů (zejména negativních) se ukázala i v odpovědích na podotázku, jak by se podle názoru respondenta měla řešit „cikánská otázka“ v Ostravě samotné:

„V Ostravě je vlastně nechceme, ale zase je potřebujeme pro práce, které nikdo nechce dělat.“

(59letý muž, ženatý, úředník)

„Aby veřejná bezpečnost a patřičné orgány měly větší dozor nad negativními jevy (prostituce, šmelina, hazardní hry). Ve školách zpřísnit dozor nad školní docházkou a hygienou“.

(37letý muž, ženatý, vedoucí provozu dopravy)

„Měli by bydlet spolu v jedné čtvrti mezi sebou“.

(31letá žena, rozvedená, účetní)

„Započaté řešení může být výhledově úspěšné i pro Ostravu, která jim poskytuje příznivé existenční podmínky; není třeba odlišný postup.“

(41letý muž, ženatý, vedoucí údržby)

„Z titulu své pracovní náplně přicházím velmi často do styku s Cikány a k řešení cikánské otázky mám dobrý vztah. Řadu pracovníků cikánské národnosti znám osobně, někteří v podniku pracují i řadu let a přicházím s nimi do styku při řešení jejich osobních záležitostí. Doporučuji, aby řešení cikánské otázky byla věnována mimořádně větší péče ze strany výkonných orgánů národních výborů, a to hlavně v tom směru, aby byly řešeny jejich sociální problémy, které jsou velmi často důvodem migračního pohybu. V městě Ostravě by ObNV měly více spolupracovat s ohlašovacími úřady, aby byly známy hlavně příčiny pohybu rodinných příslušníků pracovníků cikánské národnosti. Řadě dobrých pracovníků by měly být řešeny i otázky bytové, abx byli zařazováni na sídliště, případně do bytových bloků, aby si osvojili zásady společenského bydlení a kulturní úroveň ostatních občanů v rámci občanského soužití“.

(49letý muž, ženatý, prac. personálního odboru)

Většina dotázaných v této naší orientační výzkumné sondě projevila však negativní až rasistický postoj k Rómům, se značnou mírou sociální distance. Co způsobilo to, že mnoho lidí obecně takto uvažuje a cítí, kde se v nich bere ta nadřazenost a dokonce i nenávisť, kdy by někteří tito lidé nejradyji viděli „Cikány“-Romy v izolovaných „rezervacích“ za hranicemi města nebo státu? Jestlipak ten, kdo třeba říká „nepatří mezi nás“ - tj. mezi „slušné a civilizované lidi“, by jim mohl být svým životem opravdu příkladem? Jistě, že tito o Rómech špatně smýšlející lidé mají pravdu v tom, že zhruba polovina ze všech Rómů žila tehdy ještě na nízké sociokulturní úrovni, že se svými projevy opravdu mnohdy výrazně odlišovali od ostatních nejen vzhledem, ale i chováním, způsobem života a kulturou. Ale kladli a kladou si ti, kterým toto vše vadí natolik, že u nich dochází až k diskriminačním a rasistickým postojům, někdy také otázku, proč tomu tak je, jestli je možné z toho Romy stále jen obviňovat a zda jsou všichni stejní? Sotva si asi kdy takovéto otázky kladli a snažili se o celém problému skutečně uvažovat, přestože se považují za lidi mnohem inteligentnější a „na vyšší úrovni“. Nejvíce zarážející jsou nenávistné kategorické soudy o „Cikánech“ z úst těch lidí, kteří je ani neznají a nemají tedy s nimi žádné osobní zkušenosti. Tady už vystupují do popředí pevně zakořeněné negativní přesudky, zafixované ve veřejném mínění velké části našeho obyvatelstva, které často nepromyšleně ztotožňuje v negativním smyslu všechny Romy - i když jde třeba o rodinu, jíž po stránce „civilizační a společenské“ nelze nic vytknout, nebo o Róma kvalifikovaného či dokonce středoškolsky nebo vysokoškolsky vzdělaného. Takový byl tedy pohled a vztah mnoha občanů „naší“ společnosti, tedy společnosti majoritní vzhledem k minoritní národnostní skupině Rómů. Tehdejší společnost měla být údajně založena na humanitních základech rovnoprávného soužití všech národností a menšinových etnických či národnostních skupin obyvatelstva. Začala si však více uvědomovat problémy a hlavně důvody nízké schopnosti některých Rómů „adaptovat se“ v majoritní společnosti právě pro jejich specifickou způsobu života a hodnotového vzorce, a tím problémy rasově-sociálních předsudků, které jsou právě uvedenými skutečnostmi u neromského obyvatelstva vyvolávány? (Obvykle se tyto problémy pouze konstatují, což nestačí ani dnes.)

Druhý pohled - nikoliv už předchozí nadřazený nadhled - je pohled z pozice Rómů samotných, hlavně těch, kteří se dobrovolně snaží adaptovat nebo kteří už žijí velmi dobře a z hlediska majoritní společnosti „spořádaně“. Neustále se setkávají s bariérou předsudků, s podceňováním, dokonce někdy i s přímými projevy diskriminace. Někteří se ke svému romskému původu nechťejí pak hlásit, mnozí úmyslně neučili své děti romsky. Za smutné je možno pokládat množství se případy romských mládenců, kteří při sňatku se svými dívkami přijali jejich jména, aby se tak zbavili svých typicky „cikánských“ (kupř. Lakatoš, Leško, Kurej, Červeňák a další) nebo těch Rómů, kteří proto zažádali o změnu svých příjmení.

Závažnost těchto negativních postojů ze strany velké části ostatního obyvatelstva si uvědomovaly tehdy dokonce i státní instituce, zabývající se řešením tzv. cikánské otázky v Československu:

„Závažným problémem je vztah ostatního obyvatelstva k Cikánům. V řadě míst existují přežitky a předsudky vůči Cikánům, které často hraničí s rasovou diskriminací. Projevuje se to ve vylučování z veřejného a společenského života v obci, v izolaci mládeže od cikánské mládeže, v řešení bytových problémů národními výbory i závody, v začleňování do práce i v nechtění resortů zřizovat pro cikánskou mládež, která nemá úplné základní vzdělání, zvláštní učební poměr atd. “

(Část z výtahu referátu z prvního zasedání bývalého Vládního výboru - Hlavní směry k řešení otázek cikánského obyvatelstva, Praha 1966, str. 5.)

*Šele Romengero jekh lav
jekh gadžo prephangl'a.*

*Slovo sta Rómů
zneváží jediný gádžo.*

*Soske o Rom pr'ada svetos,
te les pa'iv nane... ?*

*Proč vůbec je Rom na světě,
když mu svět nedává úctu... ?*

(Romane čhaja le čhavenca z Prešova)

Uveďme si alespoň několik názorů z tisíců českých a slovenských Rómů, z veřejné besedy v Praze, z října 1989:

„...Proč si navzájem nerozumíme? Je to v hlubokém podcenění Rómů na pracovišti i na národních výborech. Pokud nevědí, o koho jde, berou Róma všude s odstupem. “

(Andrej Giňa z Rokycan)

„...Práva a povinnosti jsou zakotveny v ústavě, jenže na nižším stupni jsou překrucovány. Zneužívá se nedostatek právního vědomí Rómů a toho, že se Rom neumí bránit. Rezignuje a pak si stěžuje mezi svými. Je to určitá bezbrannost Róma vůči společnosti. S Rómy se dělají jen experimenty. Tím, že byla dříve snaha Rómy asimilovat, rozptýlit mezi ostatní obyvatelstvo, se zničily jejich tradice. Dnešní romská mládež neví, kam patří. Společnost jí dává najevo, že mezi Rómy, a Rómové jí dávají najevo, že k nim nepatří, protože nezná už romskou kulturu, tradice a o svém původu a historii nic neví. “

(Jan Rusenko z Prahy)

„...Předcházející koncepcí si společnost chtěla přetvořit Rómy ke svému obrazu. Ale to se nikomu nemůže povést úplně. Naše mentalita je jiná. Máme vlastní kulturu, životní styl, různý stupeň společenského vědomí. Proto je potřeba řešit naši problematiku národnostně.“

(Dr. Vlado Oláh z Prahy)

„...Do druhé světové války po staletí v romských lokalitách působili vajdové s přirozenou autoritou, kteří se Rómů dokázali zastat, ale také, když to bylo nutné, je i potrestat. Stálo by za úvahu, aby se tyto přirozené romské autority obnovily, v romských osídleních by nově tuto autoritu mohl třeba zastupovat romský poslanec. “

(JUDr. Emil Ščuka, předseda ROI)

Tito představitelé Rómů, stejně jako všichni ostatní, netušili těch pár týdnů před listopadovou revolucí (kdy tyto jejich názory byly zaznamenány), že tak brzy se změní podmínky ve společnosti a že některé jejich návrhy se začnou pomalu či rychleji realizovat. V roce 1990 již pracovalo v parlamentě a v České i Slovenské národní radě osm zvolených romských poslanců, byl schválen statut-uznání romské národnosti, začal pracovat Kulturní svaz romské národnosti a další nově vznikající romské subjekty - strany, svazy a hnutí v České a Slovenské republice. Začátek byl nadějný, ale později se situace opět mění k horšímu, kvalitativně v jiném smyslu.

Důležitým problémem je přitom i zde právě vztah Rómů ke své národnosti, etnicitě. Určitá část z nich stále považuje romskou etnickou identitu a svoji příslušnost k ní za stigmatizující a zahanbující, někteří z nich se jí chtějí proto dokonce zbavit (není-li to antropologicky viditelně přesvědčivé), často tedy přestávají mluvit svým jazykem - alespoň mimo domov - ve snaze zvýšit tak své společenské postavení mezi ostatním „necikánským obyvatelstvem“. Tento postoj je pochopitelným odrazem jejich předchozích negativních zkušeností a výkladu názvu „Cikán“, který dostal v průběhu let pejorativní význam. V poválečném období a v průběhu dalších let se postoje necikánského obyvatelstva k romskému v tomto směru zásadně nezměnily a jen pomalu se zlepšily. Stále mnozí mluví o nich s despektem a nazývají je Cigáni nebo černí, barevní, „národní hosté“ nebo dokonce „černé huby“, což dokládá nevyřešenost vzájemných vztahů a postavení Rómů, i když se lepších; je to už však velmi diferencované podle jednotlivých míst.

Vzájemné vztahy mezi Rómy a ostatním obyvatelstvem hrály tedy a dosud hrají rozhodující roli v procesu jejich sžívání s ostatními skupinami a majoritním společenstvím, ať již s původním či s novým prostředím, kam se přestěhovali a kde už po léta žijí.

Oblast současných vzájemných vztahů mezi Rómy a Neromy, určovaná stále do značné míry etnickými stereotypy a předpojatostmi, antipatiemi, nedůvěrou a nevraživostí na obou stranách až po vážné projevy rasové diskriminace vůči Rómům v současnosti ze strany skinheadů a nejen jich, se v posledních letech spíše tedy zhoršuje než naopak. Stav, v jakém tyto kontakty jsou, ovlivňuje jak současná, tak i předchozí historická zkušenost a zejména rozdílnost hodnotových orientací příslušníků té které skupiny - tedy konkrétních jednotlivců; stereotypní předsudky přetrvávají však vzhledem k celku, byť třeba nejsou racionálně podloženy. Negativní či kriminální projevy části Rómů bývají zobecňovány. Výrazně záporné postoje k Rómům mnohdy uzavírají či znesnadňují cestu ke

správnému soužití lidí dvou odlišných kultur, s potřebnou mírou tolerantnosti a minima vzájemné úcty^{4/}, na straně druhé pak u Rómů zákonitě vyvolávají často i záporné reakce, které jsou mnohdy příčinou tak kritizovaných sociálně patologických jevů.

V posledních letech narůstají však i stereotypy a negativní postoje některých Rómů naopak vůči „gadžům“, takže dochází k určitému začarovanému kruhu - k nesprávným názorům a ke zvýraznění pomyslné, ale často citelné dělící čáry „my a oni“ - či „oni a my“.

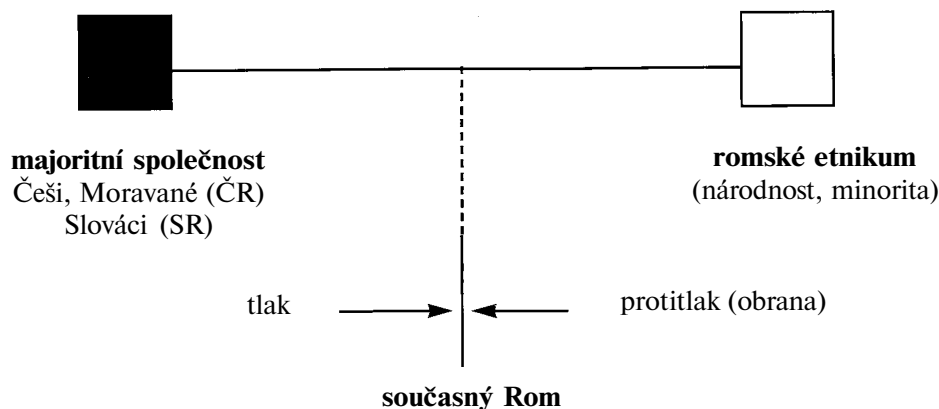
*Našti me dživav pre kaja kati phuv,
čhavoro som, nane man pařiv,
korkoro som, nane man bačis.
Našti me dživav pre kaja kaři phuv...*

*Nemohu žít na té černé zemi,
jsem romský chlapec, nikdo si mně neváží,
jsem sám, nemám ani strýce.
Nemohu žít na té černé zemi...*

(nová tvorba Rómů, Betlanovce)

Dodnes se však vyskytují problémy společenské diskriminace Rómů (mnohde je jim zakázán či znemožňován vstup na taneční zábavy, do kaváren, jiných veřejných místností bez ohledu na značnou rozdílnost v chování Rómů). Nesetkají-li se s pochopením a pomocnou rukou (nyní již pomocí i zástupců vlastních stran a organizací či poslanců), začnou se někteří z Rómů za svůj původ stydět a neidentifikují se s ním, protože ho považují za stigmatizující. Vychází-li snahy po změně z pocitu společenské méněcennosti v souvislosti s romským původem, za který se mnozí stydí, mívají obvykle negativní důsledky, deformující celou osobnost jednotlivce či celé rodiny. Pocit etnické či už národnostní svébytnosti by měl vést k identifikování se s romstvím jako s pozitivní kulturní a lidskou hodnotou - tedy u převahy Rómů, kteří se již dříve nerozhodli pro cestu své spontánní asimilace.

Současná pozice Rómů je velmi komplikovaná a nesnadná. Mnozí z nich ještě nechápu svět, do kterého se dostali. Jsou stále pod učitým tlakem většinové - majoritní společnosti a podvědomě si vytváří jako obranu jakýsi svůj protitlak. . Dřívější opora rodu (své *fajty*, svého *nipos*) - zde přitom většinou už není, vnitřní struktura romského společenství, jeho zákony a normy již jsou často (s výjimkou skupin olašských) rozbity. Konflikty mezi jejich a většinovou populací vznikají i na základě rozdílných a kvalitativně různých projevů vědomí obou skupin.

Ve vytváření tohoto skupinového vědomí hrají významnou roli v historickém vývoji vzniklá pravidla rozhodování, která vychází odlišného chápání životních hodnot. A právě tuto odlišnost vědomí a tím obou kultur je třeba chápat a tolerovat.

A jak postoje k Rómům - i vzájemné - vypadají dnes, po listopadu 1989? Nezapomněly se ve většině případů, naopak mnohdy vyhrály do diskriminace, intolerance a rasistického násilí.

Takto přece vzájemné vztahy nemohou pokračovat a přitom pokračují.

Z denního tisku:

1990

1.5.1990 Praha, po 22.00 hodině se v horní části Václavského nám. soustředila skupina 100 až 150 přívrženců hnutí punk a skinheads, odkud podnikla "trestnou

výpravu" na romské občany. Přitom došlo k napadení dvou kanádkých státních příslušníků, kteří byli ošetřeni v nemocnici Na Františku s pohmožděninami a tržnou ranou. Proti jednomu z útočnicků, 21 letému K.L. z Prahy 10 probíhá další vyšetřování pro podezření ze spáchání trestného činu.

2.5.1990 Trutnov, 2 Romové z okr. Semily uspořádali shromáždění Romů, které informovali o tom, že skupiny skinheads jezdí od města k městu a napadají romské občany. Vyzvali shromážděné, aby se na to připravili. Na základě této zprávy se po Trutnově začala pohybovat osobní motorová vozidla obsazená "hlídajícími" romskými občany.

11.10.1991 Čerčany, okr. Benešov, skupina skinheads v restauraci zaútočila na 36letého otce pětileté romské rodiny a ubila ho k smrti. Jeden útočník byl obviněn a odsouzen pro vraždu, ostatní nikoli.

11.10.1991 Praha 1, skupina skinheads maskovaných černými kuklami pronásledovala skupinu Romů a poté na Jungmannově náměstí zaútočila na policisty. 8 útočnicků bylo zadrženo. Bylo zahájeno stíhání pro trestné činy útoku na veřejného činitele, násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci a podpory a propagace fašismu.

2.6.1991 Krnov, 20 skinheads přepadlo obydlí Romů, kde rozbili okna a odcizili věci. Při útoku vykřikovali hesla "Smrt černým, Krnov jen pro bílé" atd. Zahájeno tr. stíhání proti 3 skinheads.

13.12.1991 Břeclav, ve městě došlo k setkání osob sympatizujících s hnutím skinheads. Stejněho dne v 17.30 hod. v Břeclavi skupina asi 35 - 40 skinheads, vyzbrojených dřevěnými tyčemi, pronásledovala Roma. Násilím vnikli do dvorního traktu obydlí dalšího Roma (utrpěl lehké zranění a rozbili okna u bytu. Pracovníci policie bylo zjištěno na 20 osob z řad skinheads. Zahájeno tr. stíhání pro § 238/1,2 a 257/1 tr. zák.

14.6.1991 Praha, na stanici metra Vyšehrad skupina skinheads vykřikovala hesla "Heil Hitler!" aj. Poté napadli chovance Jedličkova ústavu. Chlapce se slovně zastal jeden ze 2 mužů, kteří se vzápětí stali terčem útoku skinheads. Ti muže kopali a ohrožovali železnou rourou. 1 z pachatelů se sám zranil. Zahájeno tr. stíhání.

14.6.1991 Senohraby, 2 skinheads napadli 30letého muže, který utrpěl frakturu spánkové a týlní kosti a těžká vnitřní zranění. Tato zranění si vyžádala šestiměsíční hospitalizaci. Útočící skinheads vyhrožovali násilím každému, kdo by se pokusil zraněnému pomoci!

7.7.1990 Plzeň, kolem 21.30 hod. napadla skupina 23 přívrženců punk a skinheads ozbrojená řetězy, noži a tyčemi tureckého státního příslušníka, který odmítl vydat své peníze. Poškozenému byly zasazeny dvě bodné rány do hrudníku a pravé bederní krajiny, na jejichž následky zemřel. Romové, kteří se pohybovali po městě, se domnívali, že se jedná o romského občana. Na Náměstí republiky se jich shromáždilo asi 200, byli ozbrojeni tyčemi a klacky. Napadali přívržence hnutí punk a skinheads, z nichž 2 byli s lehkými zraněními hospitalizováni. Z řad skinheads byli zjištěni 3 pachatelé, kteří jsou vazebně vyšetřováni pro trestný čin loupeže s následkem smrti.

1991

21.-23.2.1991 Klatovy (ZČ), třídní pogrom místních občanů na rodinu romských usedlíků, která byla opakovaně zbita. Pogrom kulminoval 23.2., kdy několik Romů utrpělo těžká zranění a jeden z nich, 21letý Emil Bendík, byl ubit k smrti. Skupina útočnicků byla obviněna a odsouzena za těžké ublížení na zdraví, poškození cizí věci, omezování osobní svobody a výtržnictví dle § 202/1, 238/1, 257/1 a 222/1 tr.z.

25.3.1991 Praha, skupina skinheads před restaurací Bělka napadla chodce. Napadených se zastal Pavel Opočenský, který v sebeobraně jednoho ze skinheads, 17letého Aleše M., bodl nožem. Na následky zranění skinhead zemřel. Pavel Opočenský byl odsouzen na dva roky podmíněně.

9.8.1991 Horní Počápy, okr. Mělník, asi 20 osob maskovaných látkovými kuklami s vystiženými otvory pro oči vyrazilo dveře několika romských domů a bytů, kde zničili veškeré zařízení. Škoda činila cca 35.000 Kčs. Nikdo nebyl zraněn, zahájeno trestní stíhání pro omezování osobní svobody dle § 238/1,2 tr. z.

10.8.1991 Hradec Králové, do místnosti Klubu romské iniciativy v ulici hřb Čapků vhodil neznámý pachatel do místnosti předmět. Přitom došlo k těžkému zranění 52letého romského občana, kterému na místě podlehl. Zahájeno tr. stíhání pro výtržnictví dle 202/1 tr. zák.

11.8.1991 Ostrava - Vítkovice, v Siroťč ulici číslo 5 postupně vnikla skupina dosud neznámých pachatelů maskovaných kuklami s otvory pro oči a ústa na hlavách do 6 bytů romských občanů. Svým jednáním způsobili škodu na zařízení bytů celkem cca 6.000 Kčs. V jednom bytě fyzicky napadli 22 letého romského občana, kterého zbili dřevěnými palicemi, způsobili mu pohmožděninu a tržné rány. Doba léčení zraněného Roma byla asi 3 týdny. Zahájeno tr. stíhání dle § 238/1,3 a 257/1 tr. zák.

14.8.1991 Praha, skupina 15 - 20 skinheads zaútočila na redakci anarchistického časopisu A - kontra. Skinheads napadli redaktory, rozbili vybavení a část věcí si odvezli.

28.8.1991 Jičín, 22letý skinhead Petr Krnáč napadl a uškrtil kabelem šestiletého romského chlapce, který si hrál na dětském hřišti. Pachatel chtěl po činu ještě zapálit dům, v němž žijí Romové. Za vraždu byl odsouzen na 17 let nepodmíněně.

24.11.1991 Praha, konal se skinheadský průvod městem, jehož účastníci vykřikovali hesla jako "Cikáni do plynu". Byli podporováni a pozdravováni některými občany. Průvod byl chráněn policií. Nikdo nebyl obviněn. Anarchisté svolali protidemonstraci, kterou policie od skinheadskeho průvodu oddělila. Bylo zadrženo 21 osob, které jsou vyšetřovány pro přestupek.

1.12.1991 Praha, neznámý skinhead zaútočil ve vlaku baseballovou pátkou na 28letého Roma, jeho ženu a dceru, Rom utrpěl zlomeninu klíční kosti a musel být operován. Proti neznámému pachateli je zahájeno tr. stíh. dle § 221/1 tr. zák.

ODPOVEDIA MÚDRE SLOVÁ STARÝCH ROMOV ?

ODPHENENA PRO GOĐAVER LAVA LE PHURE ROMENDAR ?

ROM MUŠINEL
TE EIKEREL AVRI
DUVAR AJCI SAR GADŽO.
Rom musí vydržat"
dvakrát toľko, čo gadžo.

Te avel gadžo ke Romeste
andro kher, rodei mel,
le avel Rom ke gadžeste.
rodel charakteris.
KEĎ PRÍDE GADŽO
K RÓMOVI DO BYTU,
HLADÁ ŠPÍNU,
KEĎ PRÍDE ROM
KU GADŽOVI,
HLADÁ CHARAKTER.

SAKO KAMEL.
KAJ PRE LESTE VAREKO
TELUNESTAR TE DIKHEL.
Každý chce, aby na něho
niekto vzhliadal zdola.

Čhines čhuraha,
e dukh pes predžal,
čhines laveha. c dukh ačhel.
RANA PO NOŽI SA ZAHOJÍ
- RANA PO ZLOM SLOVE
NEPRESTÁVA BOLIEŤ.

SIKHAV GADŽESKE,
HOJSALMANUŠ,
JOV TUKESIKHAVELA.
HOJ THE JOV HIN MANUŠ,
Ukaž gadžovi, že si člověk
a on ti ukáže,
že je tiež člověk.

RH/fcK/

! Výňatek z dopisu žendára: "všetchny čikány by měli vybas-
jit, at' táhnou, odkud přišli . . . "

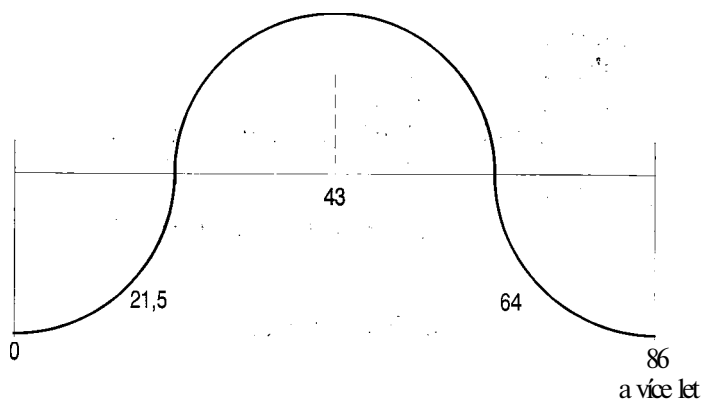
K Životnímu cyklu člověka a k dynamice společenských jevů

Zamýšlíme se nad historicko-spoločenským vývojem Rómů po druhé světové válce, nad jejich cestami za posledních padesát let. Pokusme se zamyslet i nad tím, zda existují zákonitosti vývojových křivek, do jaké míry zapadá do nich vývoj celospolečenský i Rómů samých, případně i jednotlivé etapy státního řešení, než si toto „řešení“ utřídíme a budeme následně charakterizovat. (Berme to jako úvahu - předěl mezi třetí a čtvrtou částí naší knížky.)

Kromě historické dynamiky existuje však také tzv. dynamika člověka a s ní i dynamika společenských útvarů, která vstupuje mezi historický pohled a statický průřez společenským jevem. Jde o životní cyklus člověka.

Život každého člověka se pohybuje po nějaké vývojové křivce, podléhá určitým zákonitostem. Rozpadá se na řadu speciálních životních cyklů, které se vzájemně překrývají, doplňují i kříží. Všechny aspekty tohoto mají jednu společnou proměnnou, kterou je čas. Pokud jde o periodizaci životního cyklu, jde o základních pět období každého lidského života: dětství, mládí, ranná dospělost, období pozdní dospělosti a stáří. Tak je tomu u každého člověka; posledního období - stáří - se však dožívá jen malý počet Rómů.

Vyjdeme-li z optimální délky zdravého lidského života (86 let - kterých se však málokdo dožije), rozpadají se tato období do hlavních čtyř období, které se vnitřně ještě dělí (přičemž 5,5 roku až 6 let je důležitý cyklus v životě člověka).

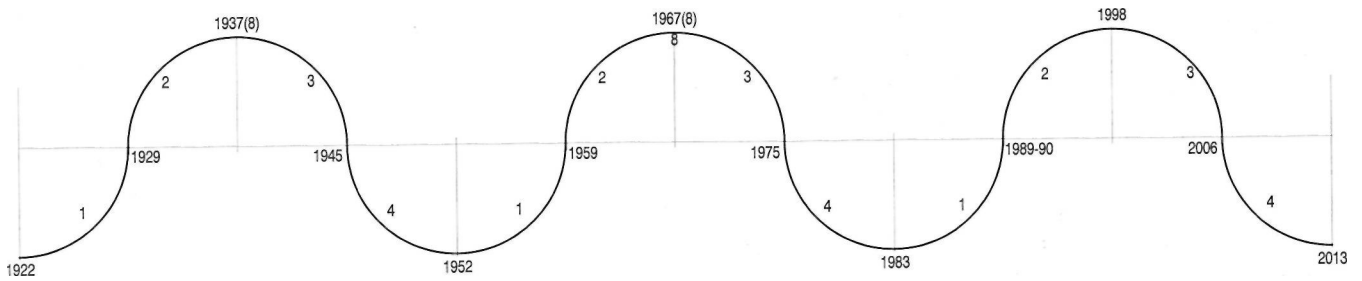

0 - 6 let	dítě
7 - 10 let	dětství
11 - 15 let	dospívání
16 - 21 let	ranné mládí
22 - 27 let	mládí
28 - 33 let	mládí
34 - 38 let	ranná dospělost
39 - 43 let	dospělost
44 - 48 let	dospělost
49 - 54 let	dospělost
55 - 59 let	pozdní dospělost
60 - 64 let	dospělost
65 - 74 let	počáteční stáří
75 - 90 let	pozdní stáří

Tato hlavní čtyři období - životní cykly člověka - odpovídají u Rómů, vždy jedné generaci, která je u nich okolo 21 let, tedy kratší než u ostatních, kde generační reprodukce je zhruba 30 let.

Mezi 16-21 lety vstupují tradičně mladí Rómové do partnerského vztahu a v 21 letech už téměř všichni mají svou vlastní rodinu.

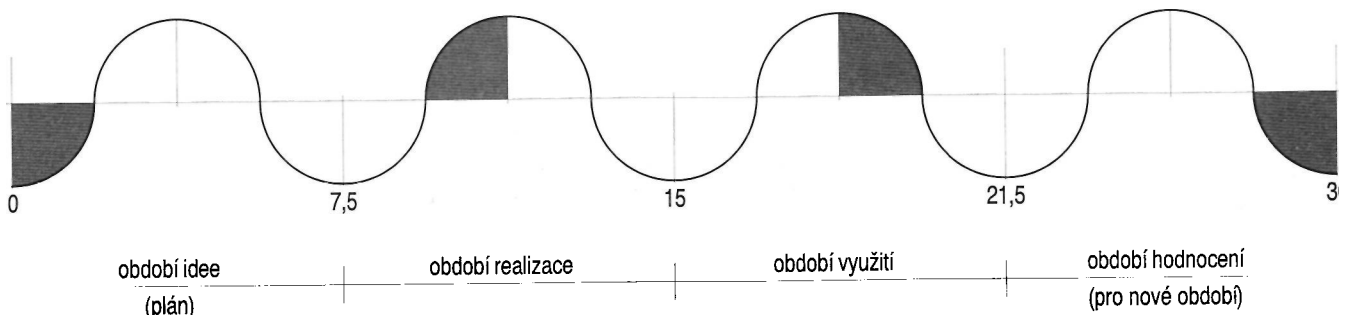
Stejně tak i vývoj romského etnika ve vývoji celospolečenském i etapizace státního „řešení cikánské otázky“ pozoruhodně odpovídá těmto cyklům, které v historicko společenském vývoji jsou však cca 30 leté - ve vnitřním dělení zhruba na 15 a 7,5 let:

Je opravdu zajímavé, že předělová data jsou skutečně historickými mezníky jak celkového vývoje (rok 1938 - začátek 2. světové války, rok 1945 - konec války a začátek nového poválečného období, rok 1968 - pražské jaro, rok 1989 - listopad), tak důležitými mezníky ve státním řešení romské problematiky u nás, které ovlivnily a změnily negativně, či pozitivně postavení a život Rómů v České a Slovenské republice, v bývalém Československu:

- rok 1945 - začátek nové etapy vývoje Rómů v ČSR
- 1959 - násilné usazení kočovných Rómů, zákon č. 74/58 Sb., soupis a jeho důsledky
- 1968 - uvolnění (pražské jaro) a následný vznik Svazu Cikánů-Romů - prvního romského subjektu
(v následujícím období pak zhoršení: rok 1973 zrušen Svaz Cikánů - Rómů, politika tzv. rozptylu Rómů z koncentrovaného osídlení do ČR)
- (Po roce 1983, resp. 1985 zlepšování přístupu k Rómům - prosazování uznání etnické svébytnosti, snahy o přiznání národnosti)
- 1989 (90) - zásadní politické změny ve společnosti po listopadu 1989 změna postavení - přiznání statutu národnosti, vznik ROI a dalších romských subjektů v ČR a SR, zastoupení v Parlamentu; v druhé fázi (po. roce 1990) tohoto období však i nástup sociálních problémů (nezaměstnanost), rasistických projevů vůči Rómům, ztráta státního občanství ČR u části Rómů.

Vývoj tohoto státního řešení zhruba odpovídá společenské křivce opakujících se třiceti let s jejími podíly po 7,5 letech (následující kapitola to v mnoha směrech dokladuje):

O NÁS BEZ NÁS - STÁTNÍ ŘEŠENÍ TZV. CIKÁNSKÉ OTÁZKY

za „totalitního režimu“ (1948 - 1989)

[11]

V dějinách našich i evropských Rómů je možno pozorovat v podstatě dva způsoby přístupu majoritních společností k tomuto etniku. Prvým z nich bylo absolutní odmítání spolužití a postavení Rómů mimo zákon (zejména od poloviny 15. do poloviny 18. století a potom opět za druhé světové války). Druhý přístup je možno charakterizovat jako metodu vnucování kulturního modelu majoritní společnosti; tuto metodu s cílem úplné asimilace „cikánů“ zkoušela na uplatnit v 18. století Marie Terezie a její syn Josef II. represivně, ale neúspěšně. A tento přístup - vnucování kulturního modelu majoritní společnosti - byl nastolen v poválečném Československu, kde se o jeho

prosazení pokoušela bývalá totalitní společnost více než třicet let (zvláště intenzivně od roku 1958 do poloviny roku 1989), s větším či menším úspěchem, ale v každém případě s mnoha negativními dopady na stav a charakter současného romského etnika, romské národnosti.^{1/}

Vývoj direktivního státního řešení tzv. cikánské otázky v poválečném Československu lze rozdělit do etap, rámcově vymezených léty:

1) 1945 -• 1949	4) 1965 -• 1968
2) 1950 -• 1957	5) 1969 -• 1973
3) 1958 -• 1964	6) 1974 -• 1989

Každé z těchto etap odpovídá určitý přístup, později „koncepte řešení“ této problematiky, ať již represivního charakteru, či vycházející ze snahy pomoci za cenu potlačení romské etnicko-národnostní specifiky a svébytnosti. Všem je však společné koncipování a řešení tzv. cikánské otázky zvenku a zeshora rozhodnutím tehdejších politických a státních orgánů bez spolupráce s „objektem tohoto řešení“ - s Rómy samotnými. S výjimkou páté etapy, tj. let 1969 až 1973, kdy svou významnou úlohu aktivně sehrál Svaz Cikánů - Rómů a vývoj v té době posunul v Československé republice do správnějších „kolejí“, byla většina etap tohoto státního totalitního řešení až do roku 1989 rozhodováním „o nás bez nás“. I proto došlo v průběhu těchto uplynulých padesáti let k realizacím tolika nesprávných koncepcí a v důsledku nich k mnoha deformacím ve vývojových změnách romského způsobu života, hodnotového vzorce a vztahu k vlastní identitě.

- *Občanství CSR a pracovní průkaz - dva základní, pro Rómy nové dokumenty*

- „*I cigánski občania sú zapojení do budovania republiky (okr. Stará Lubovňa, 1960)*

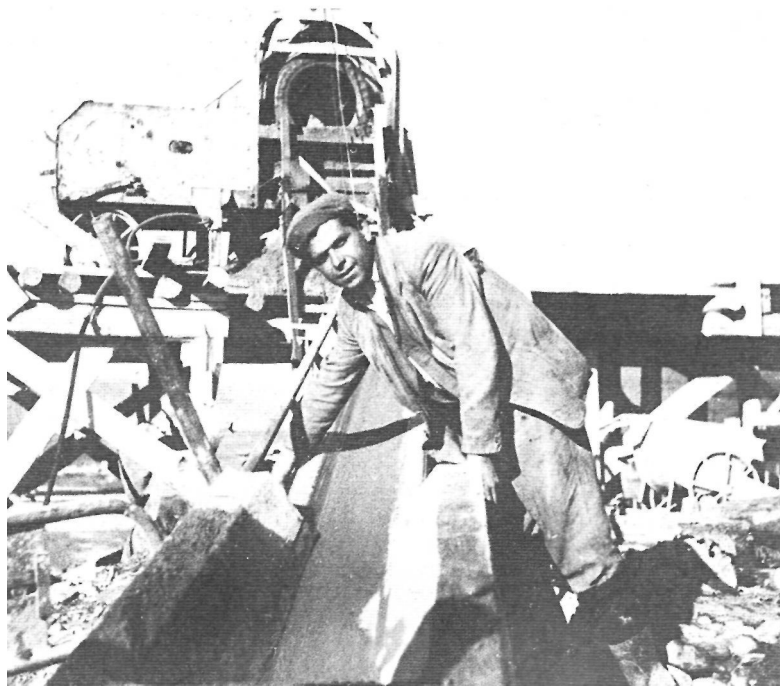

Cis. 44 12 17 207

Skupina a druh povolání 23. a 16

PRACOVNÍ PRŮKAZ
(Zákon ze dne 12. února 1946, čis. 29 Sb.)

1	Příjmení (u žen též rodné jméno)	Cina
2	Jméno (křestní)	Jan
3	Den, měs. a rok nar.	17. prosince 1894
4	Místo narození (správní okres)	Výjezdní úřad v Bratislavě
5	Státní příslušnost	Čsl.
	Národnost	česká

Etapa Období	Zodpovědná instituce	Cíl řešení	Uzákonění realizace	Hlavní prostředky
1. 1945- -1949	—	Zrovnoprávnění s ost. občany (teoreticky)	Košický vládní program (1945)	- záruka nediskriminování (teoreticky) - umožnění zařadit se do spol. do zaměstnání
2. 1950 - -1957	Ministerstvo kultury, osvěty a informací	Řešení sociálně - kult. problémů - osvěta (nesystem.)		- 1. řešení socioekonom. otázek romského obyvat., - kult.vých. práce
3. 1958 - -1964	NV - odbory pro vnitřní věci Ministerstvo vnitřní	Usazení všech Rómů, socioekonom. vyrovnání s ost. - s cílem úplné asimilace	Zákon č. 74/58 Usnesení ÚV KSČ/58	- likvidace kočování - kontrola pobytu Rómů - soupis kočovných a polokoč. osob (únor 1959) (pomoc NV při usazení, zaměstnání, vzdělanosti)
4. 1965 - -1968	Vládní výbor pro otázky cik. obyvat.	Cíl - asimilace (systemat.)	Vládní usnesení čís.502/65	- ustavení Vlád. výboru, komisí, zmocněnců pro řešení - komplex, a plánov. řešení „cik. otázky“ - systemat. přesun a řízený „rozptyl“ Rómů (ze Slovenska do českých a moravských krajů)
5. 1969 - -1973	Minist. práce a soc. věci MPSV ČSR MPSV SSR- a vládní komise	Společenská integrace (ČSR) akulturace Rómů (SSR)	Vládní usnesení č. 384/68, Usn. vlády ČSR 279/71, dtto SSR č. 210/71, 94/72, dtto ČSSR č. 231/72, dtto SSR č. 308/74	- zrušení Vlád.výboru, - zrušení politiky rozptylu Rómů (v ČSR 1970, v SSR 1972) - ustavení Svazu Cikánů - Rómů v ČSR a SSR (1969) a jeho zrušení (1973) - systém, řešení celé problem. na sociálním základě
6. 1974 - - 1989	MPSV	Modifikace cesty společenské integr.-později již s přiznáním etn. specifiky Rómů	Usnes. vlády ČSSR č. 294 z list. 1989	- určité uvolnění (až r. 1989) - poprvé nazváni Rómové, přiznána etnická svěbytnost, podpora rom. kultury, potřeba výuky na VŠ atd.
po listopadu 1989 (dodnes)	Úřad vlády - Rada pro národnosti	Zrušeno předchozí státní řešení cikánské otázky, ale i jakékoliv specific. řešení, zrušena evidence Rómů	Národnostní práva (teoreticky) - Charta lidských práv (OSN)	- Rómové uznáni za národnost (možnost přihlásit se k ní při sčítání), vznik romských subjektů a stran; nové problémy

Poválečným obdobím let 1945 - 1949 jsme naše putování po novodobých cestách Rómů začali a počínaje druhým obdobím se pokusíme charakterizovat čtyřicet let trvající direktivní státní řešení tzv. cikánské problematiky.

V období let 1950 - 1957

Od počátku 50. let možno hovořit o „aktivizaci“ státních orgánů v řešení romské problematiky. Pozitivní byl fakt zrušení „cikánské“ legislativní úpravy zákona č. 117 z roku 1927, který byl do roku 1950 využíván, a tak tedy teprve poté došlo k zrovnoprávnění romského obyvatelstva „de jure“ (z hlediska práva). Rómové už neměli nadále podléhat zvláštnímu režimu (jako byly kočovnické legitimace, daktyloskopie apod.).

V roce 1950 bylo přijato i vládní usnesení, zaměřené především na zlepšení materiálních podmínek „této skupiny obyvatelstva“. Na jeho základě se začínají v některých nejproblématichtějších romských koncentracích, zejména v „cikánských osadách“ na Slovensku, budovat cesty, studny, hygienická zařízení, elektrifikace. Začíná se řešit i problém docházky dětí do školy (doposud ji navštěvovalo pouze nepatrné procento z nich), je odstraňována negramotnost. Tehdy však ještě nebyly vytvořeny ani potřebné podmínky, ani sjednoceny názory na koncepci řešení „tohoto problému“.

Zejména po roce 1950 byly vedeny diskuse mezi tehdejšími obhájci několika rozdílných teorií a názorů na tuto problematiku. Odráželo se to i v jednání prvních konferencí pořádaných z iniciativy Ministerstva školství a kultury, Orientálního ústavu ČSAV v Praze a zejména v jednání „I. celostátní konference pracovníků mezi Cikány“, konané v Praze v dubnu 1952; přestože byly zde již vytyčeny některé správné teoretické i praktické zásady této problematiky, mnoho podnětů se v praxi však nevyužilo.

Podstatou většiny těchto diskusí na začátku 50. let bylo hledání odpovědi na základní otázku, zda romskou problematiku řešit jako národnostní. Mezi nemnoha odborníky té doby byla většina zastánců národnostně sebeuvědomovacího procesu Rómů. Přesto však později převládly názory politické a bylo nesprávně, direktivně rozhodnuto o koncepci asimilace, tedy „postupného splývání Rómů s ostatním většinovým obyvatelstvem“.

V březnu 1952 vydalo Ministerstvo vnitra i Povereníctvo vnútra na Slovensku směrnice o „úpravě poměrů osob cikánského původu“, které se staly tehdy národním výborům a společenským organizacím podkladem této práce s Rómů na všech úsecích.^{2/} Iniciativy se však chopili pouze pracovníci školství a kultury spolu se zdravotnictvím, zatímco sociálně-ekonomickým a dalším závažným otázkám nebyla stále věnována potřebná pozornost. Cílem směrnice bylo „zapojení osob cikánského původu do budovatelského úsilí lidově demokratického státu“ - v souladu s politickou atmosférou padesátých let.

Otázku školního vzdělání cikánských dětí se později I. celoslovenská konference učitelů, vyučujících „zanedbané děti“, uspořádaná v Bratislavě v září 1954. V témže roce se v hořínském zámku u Mělníka uskutečnilo z iniciativy Ministerstva školství a kultury dvoutýdenní školení vybraných Rómů, kteří po jeho absolvování měli pracovat „mezi cikánským obyvatelstvem“ v místě svého bydliště nebo zaměstnání - výkonně, či jako aktivisté. Ačkoliv se tohoto školení zúčastnil poměrně velký počet Rómů z celé republiky, přesto se potom této práci věnovalo pouze malé procento z nich.

- Z 1. internálního školení Rómů a pracovníků mezi Rómy, pořádaného Ministerstvem kultury a informací v zámku Hoříně u Mělníka - přednáší právník Gustav Karika (1954)

- Z celostátní porady o řešení "cikánské otázky" v Bratislavě v r. 1959 (příslušníci romské inteligence prof. Vážný, MUDr. Ján Cibula a Jozef Kača)

Již formulace cílů směrnic „za účelem úspěšnějšího zapojování osob cikánského původu do budovatelského úsilí naší lidově demokratické republiky a postupného zbavování následků zaostalosti jako dědictví kapitalistického režimu“ vypovídá o době jejich vzniku. Směrnice zdůrazňovaly, „aby národní výbory vůči Cikánům dodržovaly zásady socialistické zákonnosti stejně jako vůči ostatním občanům, protože zákony a nařízení naší lidově demokratické republiky platí stejně pro všechny občany bez rozdílu národnosti nebo rasy a bez rozdílu, zda dávají určitá práva, nebo ukládají určité povinnosti anebo omezení“. Výsledky ale vůbec neodpovídaly tomuto koncepčnímu vymezení; svou roli sehrál navíc tehdy ještě nedostatečný přehled o Rómech a zvláště pak neznalost motivace jejich způsobu života a specifického chování. Proto je pro uvedené směrnice i další materiály tohoto období charakteristické, že dávají návod, co dělat, resp. co by se mělo řešit, ale obvykle už ne, jak dosáhnout daného cíle a zda je vůbec vytyčený cíl správný.

Péče o realizaci směrnic byla svěřena národním výborům, které se stávají od té doby rozhodujícím činitelem, realizujícím „koncepti tohoto řešení“ v Československu. V uvedeném období má v tomto směru důležitou roli Ministerstvo kultury, informací a osvěty, což implikuje i koncepci tehdejšího řešení, zaměřeného neúměrně na formy a metody kulturně-výchovné a osvětové práce mezi Rómy, mnohdy však izolovaně od řešení základních sociálních, ekonomických a dalších podmínek jejich života. Šlo tedy o jednostranný přístup k celé této mnohorozměrné problematice.

Hlavní cíl tehdejšího „řešení cikánské otázky“ - zařazení Rómů do trvalého pracovního procesu - byl chápán jako nezbytný předpoklad a podmínka změny jejich „zaostalého způsobu života“. Nebylo ani možné ho dosáhnout jak pro nedostatek pracovních příležitostí vůbec (hlavně pro ně), tak pro jejich nekvalifikovanost, vysokou negramotnost a odlišný hodnotový vzorec. Potřeba vzdělanosti dala vzniknout první internátní škole pro romské děti - v Květušíně na Českokrumlovsku.

V říjnu 1950 byla v Květušíně na Šumavě založena (na území vojenského výcvikového prostoru) „mateřská škola Míru“ pro romské děti; při ní byla otevřena 1. třída základní školy - to byl základ „cikánské internátní školy“, kde působil učitel Miroslav Dědič se spolupracovníky po deset let. (Později byla škola přestěhována do Dobré Vody u Prachatic.)³⁷

Takoví přijížděli... i z těchto rodin byli první žáci školy

Učitel Dědič se svým pedagogickým sborem

Žáci měli pak školní uniformy (uprostřed František Bandy, který po vystudování Pedagogické fakulty se stal učitelem)

Při sčítání obyvatel na Slovensku v roce 1950 přiznalo negramotnost téměř 42 tisíc lidí nad 15 let, z toho 25 tisíc v produktivním věku; z tohoto počtu tvořili více než 75 % Rómové. Tento počet se udržoval po řadu dalších let, protože počet negramotných či pologramotných z řad romské mládeže, která neukončila základní školu, zhruba nahrazoval počet absolventů kurzů pro negramotné.

Alfabetizační program - boj proti odstranění negramotnosti u Rómů (ve východoslovenských okresech z více než 80 % negramotných) - začal na rozhraní let 1951-52 a pokračoval ještě v první polovině let šedesátých. Dosáhlo se však jen malých úspěchů, stejně jako ve zlepšování léčebné péče a hygienických návyků, protože se k těmto „akcím“ přistupovalo většinou formálně, bez znalostí romské mentality a většinou opět bez spolupráce již vzdělaných Rómů.

Ministerstvo vnitra vypracovalo v roce 1956 „Situační zprávu o cikánské otázce v ČSR“; počet Rómů se tehdy odhadoval na 130 tisíc (v Čechách a na Moravě jich žilo tehdy však určitě více než uvedených 16 tisíc).

Kritická situace v řešení tzv. cikánské otázky - především trvalé narůstání problémů v sociální oblasti, v zaměstnanosti a způsobech obživy, ve výchově a vzdělání i v bytových podmínkách - se prohloubila na začátku druhé poloviny padesátých let.

Další iniciativy na Slovensku vyvolalo jednání Sboru povereníkov a také výsledky prvních dílčích vědeckých výzkumů (1954-1955). V r. 1956 byla pak Sborem povereníkov přijata směrnice č. 39, nejen obnovující odpovědnost Povereníctva vnútra za další postup řešení této otázky na Slovensku, ale rozpracovávající hlavní směry činnosti státní správy v práci mezi romským obyvatelstvem. Spolu s úsilím o odstranění „společenské a kulturní zaostalosti“ (boj proti negramotnosti, školní výchova dětí, zapojení do ekonomického a společenského života, osvětově-výchovná práce) se tu jako nový úkol objevila „likvidace cikánských osad“ a „rozptyl“ jejich obyvatel mezi ostatní. Aniž by byla důkladně zvážena, resp. koncepčně, organizačně i materiálně zajištěna možnost ekonomického, sociálního a bytového, kulturního a vzdělanostního rozvoje romského obyvatelstva a jeho „převýchova“ přímo v místech jeho soustředění, počínaje rokem 1958 mělo být do dvaceti let postupně likvidováno 1 305 soustředění, v nichž žilo kolem 100 000 Rómů. K realizaci těchto „směrů činnosti“ docházelo později.

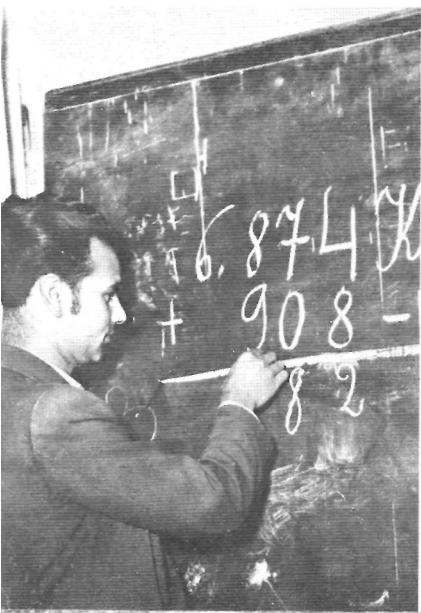
Po polovině 50. let se z hlediska tehdejšího státu stávala stále více zřetelnější potřeba formulovat novou politickou koncepci řešení tzv. cikánské otázky na území Československa. Jen dílčím způsobem se dařilo pomáhat řešit složité problémy v původních sídelních oblastech, hlavně na východním Slovensku. Problémy narůstaly i v místech nových soustředění Rómů v průmyslových i pohraničních oblastech.

- Ze školní třídy v Kendicích na Prešovsku - učitel Kobulský (1959)

- „Učím se číst a psát“ (Cechy, 1962)

- Svářeč ve Východoslovenských železárnách v Šaci (1961)

- I romské ženy a dívky „nadsněně pracují v továrnách“ - Oděvné závody kpt. Nálepku, Prešov (1959)

„Musíme počkat na ty své mužské, aby aspoň něco z té výplaty zbylo ...“

Ozvěna vzpomínky dlouhých cest

Na okraji města - násilné zastavení kol nomádských vozů (r. 1959)

Likvidace kočovného života - násilné usazení Rómů (období let 1958-1959)

Rok 1958 se stal mezníkem ve vývoji Rómů v tehdejší Československu - a to mezníkem velmi tvrdým.

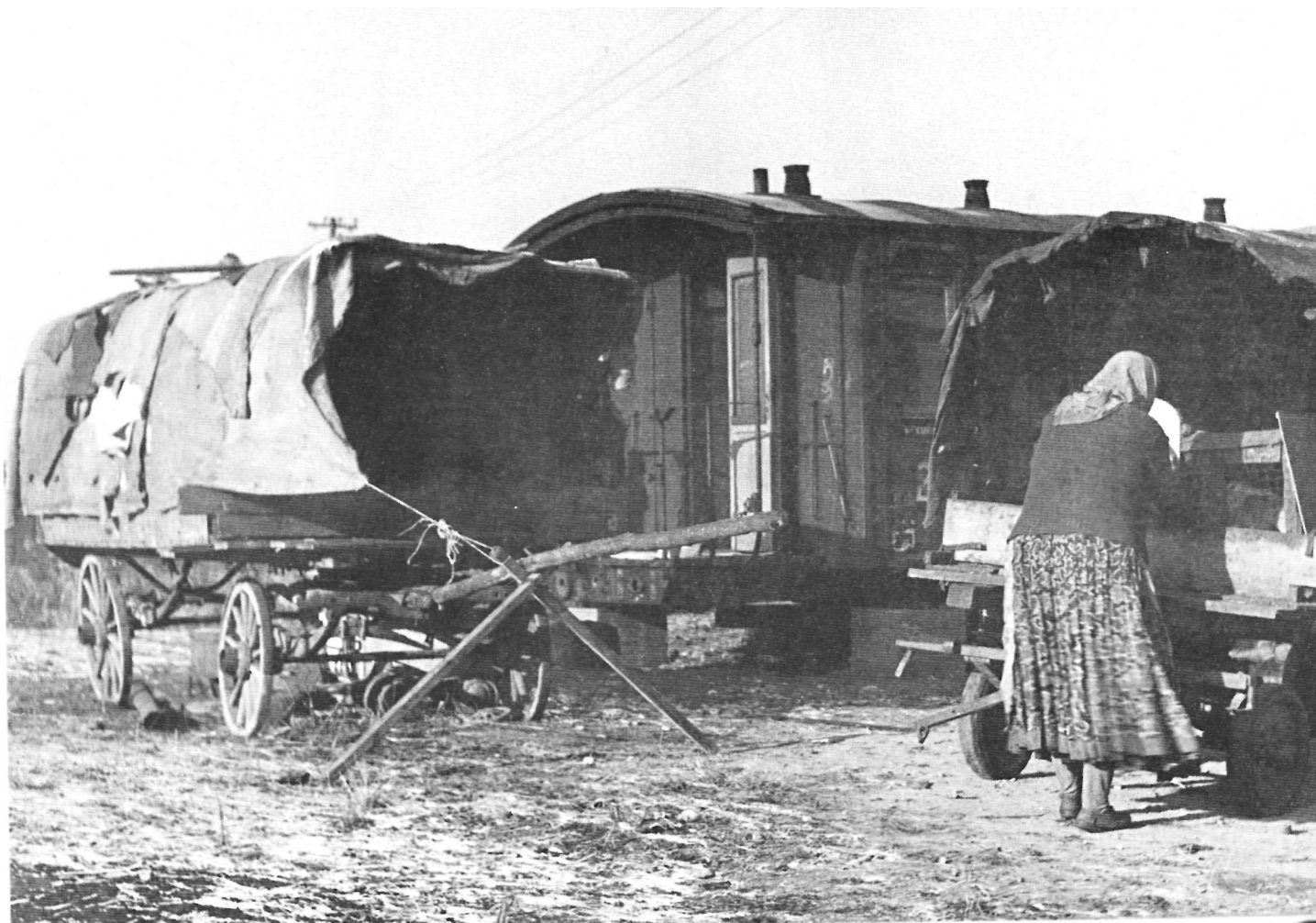
V důsledku „dosavadního neuspokojivého řešení“ tzv. cikánské otázky se jí zabývalo politické byro ÚV KSČ které v dubnu 1958 vydalo usnesení „O práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR. Na základě tohoto usnesení rozpracovaného pak jednotlivými ministerstvy a národními výbory, byl připraven zákon c. 74/58 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob, který schválilo Národní shromáždění dne 17. října 1958 a který se stal pak právním podkladem pro likvidaci kočovného způsobu života Rómů (zejména olašských) a všech osob s pohyblivým bydlištěm. Podle prováděcích směrnic Ministerstva vnitra z 12. prosince 1958 byla totiž platnost tohoto zákona rozšířena i na tzv. osoby vedoucí polokočovný způsob života, což umožnilo aplikovat zákon nejen na osoby tzv. „světské“ - potulné komedianty, brusiče a opraváře deštníků, ale hlavně na všechno tzv. polokočovné romské obyvatelstvo tedy ty Rómy, kteří často migrovali mezi Slovenskem a Čechami, ale přitom byli tradičně usedlí; význam tohoto legislativního opatření byl tedy i tak sporný; migrační pohyby Rómu stejně neodstranil - i když se pro ně staly obtížněji realizovatelnými.

V paragrafu 2 tohoto zákona bylo vymezeno, kdo je za „kočující osobu“ považován:

Kočovný způsob života vede ten, kdo se ve skupinách nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci anebo se žije nekalým způsobem, a to i tehdy, když je v některé obci hlášený k trvalému pobytu.

Na jedné straně zákon řešil velmi tvrdě a nekompromisně „potulný a příživnický způsob života“ těchto lidí, ale na straně druhé se chválil tím, že jim zároveň zajišťuje podmínky ke změně života, jak to uvádí v 1. paragrafu:

Historický fotodokument násilné likvidace kočovného způsobu života v únoru 1959 (Pečky u Poděbrad) - z „vurdonů“ do vyřazených železničních vagónů

„ Národní výbory poskytují osobám, které vedou kočovný způsob života, všestrannou pomoc, aby mohli přejít k usedlému způsobu života; hlavně jsou povinny pomáhat těmto osobám při obstarávání vhodného zaměstnání a ubytování a působit soustavně výchovnými prostředky, aby se stali řádnými pracujícími občany “.

Na základě posledního paragrafu (č. 4) tohoto zákona vydalo pak Ministerstvo vnitra dne 8. prosince 1958 směrnice o opatřeních z něho vyplývajících a o přípravě celostátní evidence a soupisu těchto lidí (Poverenictvo vnútra tyto směrnice vydalo 12. prosince).

Až do února 1959 se tedy romské kočovné vozy - *vurdona* a obytné maringotky, zvané „béváky“, tažené koníky, autem či malým traktorem - pohybovaly po našich cestách. V chladné noci ze 3. na 4. února 1959 přišli do romských rodin sčítací komisaři, vzbudili dospělé i děti a sepisovali přítomné. Ve které obci či městě té noci, toho dne byli tito Rómové přítomni, ta obec je dostala „na starost“ jako „domovská obec“ a měla podle uvedeného

zákona povinnost jim zařídit aspoň provizorní ubytování, práci pro muže a zařazení do školní výchovy pro děti, podle potřeby i lékařské ošetření. Kola od vozů byla násilně sundána a koně obvykle odvedeni na prodej. Tomu se olaštití Rómové pochopitelně bránili nejvíce, vždyť kůň byl vždy jejich velký přítel a pomocník.

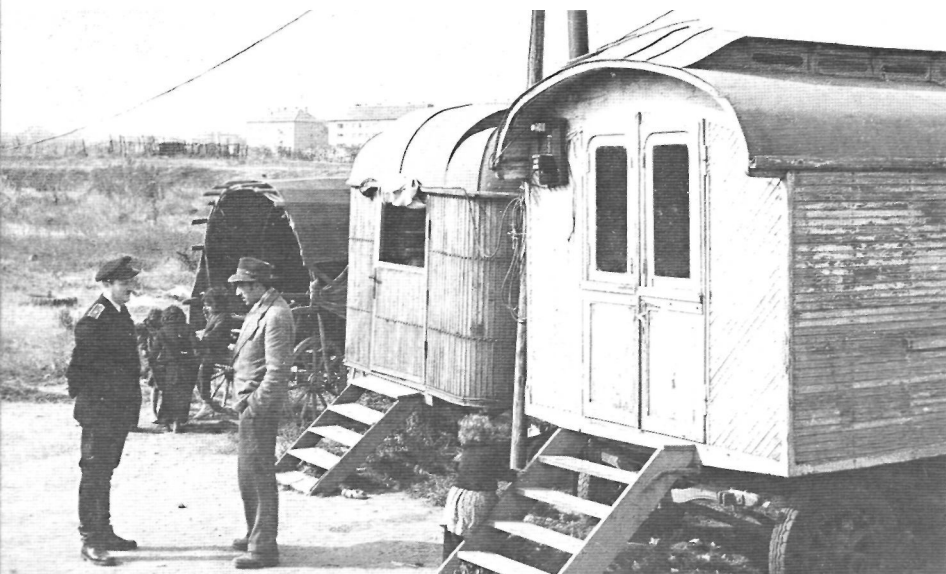
Byla to razie, která násilně změnila jejich po staletí trvající život a která zasáhla do osobní svobody těchto lidí.

Z kočovných vozů a maringotek byli olaštití Rómové „usazováni“ zatím do vyřazených železničních vagonů kola byla násilně zastavena (Kladensko, 1959)

A už je tu pan příslušník SNB “ (1959)

*„ Co po nás ten gadžo chce ? “
(po soupisu kočujících osob), střední Čechy (1959)*

Vítejte u nás, v našem novém „vagónovém domově...“, 1959

Však my se třeba ještě rozjedeme a na cestu si zazpíváme.

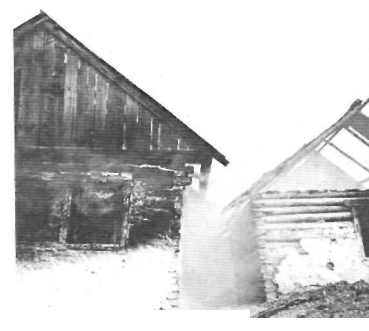
Takto byli sepsáni i Rómové v podstatě usedlí, kteří pouze občas jezdili mezi Slovenskem a českými regiony. Oni, stejně jako Rómové olašští, byli do tohoto soupisu zařazeni - poznačení do soupisových „zelených karet“ a navíc zápisem i do občanského průkazu, takže se už nadále nemohli svobodně pohybovat po republice. Když se pak chtěl někdo z nich přestěhovat za práci nebo oženit se na jiné místo, musela tato změna být předem mezi oběma okresy vykorespondována a schválena, což se vždy nestalo - takže v mnoha případech to v praxi připomínalo moderní a „dobře míněnou“ dobu nevolnictví.

Na jedné straně byl zákon č. 74/58 Sb. svými represivními důsledky zčásti analogický se zákonem č. 117 z roku 1927 o potulných Cikánech a jeho realizace - násilná likvidace kočování - byla velmi tvrdá a vzhledem k Rómům nehumánní. Na straně druhé však vytvořila určité předpoklady pro usazení se Rómů v jednotlivých lokalitách (čehož se kupř. domáhají mnozí Rómové v západoevropských zemích, ale ne za cenu ztráty své osobní romské svobody), a tím získání možnosti školní výchovy svých dětí, zdravotní a sociální péče, kromě práce aspoň určité formy stabilního bydlení. Ale za jakou cenu...? Do „soupisu“ bylo tehdy zahrnuto 46 500 lidí nad 15 let, z toho naprostá většina Rómů.

„Řešení“ tzv. cikánské otázky v Československu po tomto tvrdém zásahu - násilném usazení všech Rómů nabývá nového charakteru. Chtělo se, aby všichni „Cikáni“ získali základní návyky usedlého, tj. (prý) „civilizovaného“ života, aby se naučili dodržovat všechny jeho normy, plnit všechny občanské povinnosti - tedy žít jako „řádní občané“, aby si v práci zvykli na větší disciplínu a zodpovědnost, aby považovali za samozřejmé plnit nejen svou pracovní „povinnost“, ale i povinnost pravidelné školní docházky svých dětí. Bylo třeba odstranit negramotnost a pologramotnost, zlepšovat „kulturu“ bydlení a odívání. Naplánovalo se jim i odstraňování „starého přežívajícího myšlení“. Navíc bylo naprostým nesmyslem chtít od Rómů změnit myšlení ze dne na den; vždyť jejich způsob života a uznávaných hodnot je přece odrazem staletého vývoje, tak jako je tomu u všech lidských národností a skupin. Nebylo to tedy ani možné, natož správné. A když výsledky nebyly hned viditelné, opět se říkalo: „No, vidíte, jak jim společnost pomáhá, co všechno to stojí, a oni si toho ani neváží a nemění se, jak by měli“ (tj. k obrazu neromského způsobu života, chování a myšlení)...

V první polovině 60. let se přece jen hodně změnilo hlavně v oblasti materiální: podařilo se zaměstnat 16 600 romských mužů, dokonce i řadu žen a dívek, mnohým rodinám se zlepšilo bydlení - za pomoci státních půjček si stavěly rodinné domky nebo dostaly přiděleny byty; bylo zrušeno čtyřicet pět „cikánských osad“ na východním Slovensku (např. v Kendicích v okrese Prešov a Horka - Miklušovce u Popradu).

Předávání nových „bytovek“ usazené skupině Lovarů-Makulovců, Kendice u Prešova, kam se stěhovala z tohoto „zimoviska“ (1960)

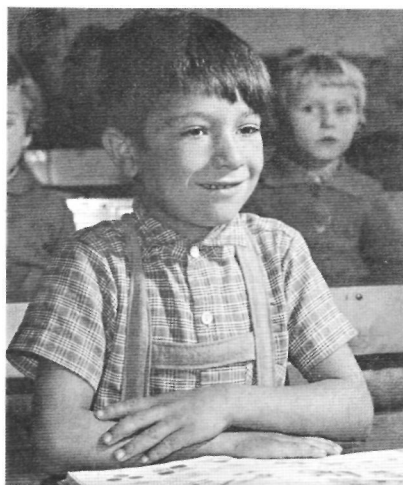

Záznam z likvidace staré „cikánské osady“ Horka - Miklušovce u Popradu v r. 1961 (102 jejích obyvatel přestěhováno do nových domků)

„Cikánská třída“ v Českém Krumlově s učitelkou Rosínovou, zač. 70 let

Můj první školní rok 1963-64

L. Horváth - 1. třída, Tachov (1963)

„Cikánská škola“ v trebišovské osadě na východním Slovensku (1957)

Na Slovensku, kde sociální situace Rómů byla nejhorší, bylo tedy v letech 1959 až 1965 téměř 2 500 chatrčí, nevhodných na bydlení, a 45 nejhorších osad. Počet Rómů v osadách a takovýchto chatrčích se však přesto o 5 tisíc osob zvýšil v důsledku vysoké populace, přestože se v tomto období z nich vystěhovalo asi tři tisíce osob; počet lidí v jedné „chatrči“ (kher, koliba) se zvýšil z 6,1 v r. 1958 na 7,4 v roce 1965, takže kultura bydlení se zde fakticky zhoršila.

Opravdu pozitivem byl vznik řady škol a tříd pro romské děti ve velkých lokalitách nebo dočasné speciální třídy pro děti usazených olašských Rómů různého věku, které tehdy třeba ani nezačaly chodit do školy. Dalším kladem byla zdravotní a lékařská péče o Rómy z některých těchto míst, kdy přímo za nimi dojížděla zdravotnická ambulance s lékařem a sestrou: děti byly očkovány

a prohlíženy, ošetřovány. Romské ženy, které do té doby většinou v osadách rodily doma, začaly rodit v nemocnicích, čímž se snižovalo vysoké procento kojenecké úmrtnosti.

Osvětové akce (kurzy vaření pro ženy apod.) byly jen dílčí pomocí. Mnohá materiální, zdravotnická a školská opatření byla tedy dobrá a přínosná, ale „převychovávat“ - měnit Rómy celkově, aby se ve všem „přizpůsobili“ postupně ostatním, byl záměr zcela nesprávný - nerespektující jejich etnické specifika.

Řada romských rodin se vracela z českých zemí, kde si za několik let práce našetřila na rodinný domek, který si však stavěla opět v prostředí osad, většinou nevhodném, protože stavební pozemek jim v intravilánu obce neprodali. Stále větší počet rodin však zůstává v českých zemích, kde se usazuje a odkud se již nechce vrátit. Je to -u tak zejména v těch případech, kdy zde vyrůstá již další generace, kdy děti původních imigrantů se v novém prostředí již narodily, necítí tak již sociální distanci, mluví dosti dobře i česky a přátelí se už i s ostatními.

*„Učím psát i kamarádky“,
Sečovce (1961)*

*Do osad jezdili lékaři
a sestry prohlížet, léčit
a očkovat, okr. Bardejov
(zač. 60. let)*

*První divadelní skupina
s představením „Horiaci
cigánsky tábor“
od Eleny Lackové,
Prešov (konec 50. let)*

*Kurzy vaření, šití
a „společenského minima“
pro romské ženy a dívky,
okr. Michalovce (60. léta)*

Období let 1965 - 1968

Období let 1965 - 1968 je zhruba ohraničeno vládním usnesením č. 502 ze srpna 1965 a vládním usnesením č. 384 z listopadu 1968, které mj. ruší Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva a přenáší působnost na Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSSR, jež je od té doby pak pověřeno řízením státního řešení této problematiky prostřednictvím národních výborů (odborníky sociálního zabezpečení rad KNV, ONV).

Usnesení vlády č. 502/65 bylo koncipováno v řadě otázek novým způsobem; vládní výbor měl být garantem a zárukou potřebného komplexního přístupu. Ale ani další formy řešení nebyly domyšleny a koncepce řešení se kromě toho neopírala o vědecké, ani praxí ověřené poznatky. Tak kupř. tímto usnesením stanovený rovnoměrnější „rozptyl“ z míst velké koncentrace Rómů se ukázal v praxi těžko realizovatelný. V důsledku potíží a komplikací při naplňování stanovené „koncepce řešení cikánské otázky“, jakož i příčin dalších, dochází v roce 1968 ke zrušení Vládního výboru i k určitým změnám v přístupu a vlastnímu řešení problému.

Plán na likvidaci osad a „rozptyl“ z míst velkých soustředění vycházel ze zjištění stavu v polovině 60. let, kdy na Slovensku žilo asi 163 000 Rómů, v průměru téměř 4 procenta obyvatel. V 1 027 romských osadách žilo okolo 16 500 rodin ve 12 500 chatrčích. Zaměstnána byla necelá polovina Rómů v produktivním věku, evidováno bylo asi 20 tisíc negramotných. Do roku 1970 se plánovalo zlikvidovat 611 osad, téměř 7 tisíc „chatrčí“, a tak pomoci zabezpečit náhradní bydlení pro 8 tisíc romských rodin s počtem více než 52 tisíc osob. V rámci přidělených krajů a okresů se uvažovalo o přesunu 2 170 rodin s počtem 14 tisíc Rómů.

Jen v rámci Slovenska se předpokládalo „rozptyl“ téměř deseti tisíc romských rodin s počtem asi 63 tisíc lidí. Kromě toho se na toto období plánovala výstavba asi 284 studní, 537 základních hygienických zařízení v osadách, 120 km přístupových cest, 70 přípojek elektrického vedení do osad atd.

Nedomyšlenost „grandiózní koncepce rozptylu“ romských rodin a řešení v tak obrovském měřítku se v praxi brzy ukázalo jako nerealizovatelné, tím více pak „harmonogramy likvidace cikánských osad“, přesunů tisíců lidí a zásady rozptylu (schválené tehdejší vládou a rozpracované Ministerstvem financí do zásad poskytování finanční úhrady při výkupu „cikánských chatrčí“). Navíc se dobrovolnost přesunu a rozptylu interpretovala jako povinnost romských rodin odstěhovat se do určeného okresu - bez ohledu na příbuzenské svazky a ostatní okolnosti života romské rodiny v její domovské lokalitě.

V roce 1967 snaha realizovat tuto koncepci, jejíž nereálnost byla navíc již evidentní, přesto kulminovala; jen v tomto roce vykoupili (většinou za malý obnos) od Rómů 1 931 chatrčí (za něž údajně byla poskytnuta náhrada 17 milionů Kčs), z nichž 3 178 Rómů se přestěhovalo do českých zemí a část v rámci Slovenska. Přestože se nazpět na Slovensko vystěhovalo zase 1 043 Rómů, jejich přírůstek v České republice představoval za uvedený rok 2 135 lidí.

To jsou jen zlomky skutečností, spojených s tímto „konceptním řešením“, které migrační pohyby Rómů ještě znásobily a jejich životní podmínky pro ně zkomplikovaly.

Životní způsob Rómů se v uvedeném období měnil zčásti k lepšímu, i když jen v některých směrech a u určitých skupin. Zlepšováním podmínek materiálního života, zvláště v sociálně-ekonomické oblasti, se měl vytvářet základ pro změny ostatní; ovšem ty se neřešily a nemohly řešit automaticky. Naopak dynamika uvedených vývojových změn v mnoha ohledech plodila nové problémy a kvalitativně změnila problémy stávající.

„Cikánský problém“ tak - přes mnohaletou snahu „radikálně ho řešit“ - ani v tomto období nemizí, ale naopak narůstá nejen kvalitativně, což je závažnější, ale i kvantitativně (roste dále i počet Rómů a mění se neustále jejich

rozmístění na celém území státu). Dochází k častějšímu a zřetelnějšímu vyjevování rozporů mezi romským a ostatním obyvatelstvem, byť v odlišné rovině, často vycházející z nové, rozdílné motivace oproti minulosti. Společenská izolace podstatné části romského etnika trvá a v jednotlivých místech se i prohlubuje. U Rómů samotných dochází pak k postupné ztrátě dosavadních tradičních životních hodnot a jistot, aniž jsou nahrazovány hodnotami novými. Dochází u nich mnohdy ke ztrátě pocitu své romské sounáležitosti a identifikování se s ní, protože jsou stále přesvědčováni, že se mají „vyrovnat“ s ostatními a svého romství se zbavit. Tím vznikají a narůstají nové vnitřní problémy, jejichž dosah se ukazuje tragicky až dnes. Začaly se tedy projevovat důsledky předchozích „konceptů“, které nejen že nedocenily všechny významné vztahy a vazby sociální a etnické, ale nerespektovaly etnickou specifikou Rómů, kterou bylo třeba pozitivně rozvíjet a ne potlačovat a ničit.

Na 9. máje 1960 si sami a dobrovolně v osadě Moldava nad Bodvou vyvěšovali vlajky jako symbol osvobození, i svého -jak to cítili

Období od listopadu 1968 do roku 1973

Mezníky „řešení cikánské otázky“ určují v daném období tyto dokumenty a skutečnosti:

- Usnesení vlády č. 384/68 (z listopadu 1968)
- Ustavení Svazu Cikánů-Romů v ČSR a SSR v roce 1969 a jeho zrušení v roce 1973
- Usnesení vlády ČSR č. 279/70, které mění do značné míry dřívější koncepci řešení cikánské problematiky v ČSSR; ústřední otázkou jejího řešení se stává otázka společenské integrace Cikánů; tímto usnesením se odvolala politika tzv. rozptylu pouze však v ČSR, zatímco na Slovensku trvala až do srpna 1972
- Usnesení vlády ČSSR č. 231/72; toto vládní usnesení zrušilo obě předchozí usnesení a vytýčilo novou koncepci řešení (mj. i realizování vědeckého, především sociologického výzkumu této problematiky - jehož objektivně zjištěné poznatky byly však ve výstupu interní publikace násilně zkresleny).

Základním prováděcím nařízením v oblasti řešení „romské otázky“ v ČSSR tedy tehdy bylo usnesení vlády čís. 231/72, které stanovilo „zásady lépe odpovídající objektivní situaci i potřebám dalšího socialistického vývoje“. Tak postupně vznikla koncepce „společenské integrace“ všech Rómů, jejich soužití s ostatní částí tehdejší československé socialistické společnosti.

Společenská integrace - tedy způsob sžívání se Rómů s majoritní společností - byla formulována jako dlouhodobý společenský proces, od způsobu života nesoucího ještě relikty rodokmenového uspořádání až k „socialistickému způsobu života“ Cikánů - Rómů. Společenská integrace měla postihnout všechny stránky sociálně-společenského života Rómů, a jako taková měla být uskutečňována.

Formulovaný program nového státního řešení romské problematiky již zcela ustoupil od předchozí asimilace Rómů, ale navrhuje „zapojit“ je do společnosti - na základě jejich odlišností, včetně respektování romských pozitivních etnických specifík a „za aktivní účasti Rómů při řešení“. To již byl alespoň určitý pokrok - i když v praxi se situace vyvíjela většinou dosti odlišně; nemohla být krátkodobou záležitostí, resp. výslednicí jednorázových akcí či opatření. V nekomplexním, nekoordinovaném a krátkodobém pojetí nepřinášejí totiž všechna opatření a vynaložené prostředky potřebné výsledky. Nejenže představují pak plýtvání společenskými zdroji a plodí zbytečné, nežádoucí konflikty, ale uvádějí v pochybnost vlastní smysl a koncepci společenské integrace Cikánů jak v očích společnosti, tak i v očích Rómů samotných.

V této etapě postup zpomaloval i sílící nesouhlas s touto formou řešení ze strany samotných Rómů. Do popředí začaly vystupovat negativní stránky nedomyšleného programu, ale hlavně společenské a politické tlaky uvnitř romského etnika, které posléze vyústily v prosazení Svazu Cikánů-Romů v Čechách i na Slovensku.

Ustavení Svazu Cikánů- Rómů v České i Slovenské republice v roce 1969 představuje dočasné navrácení romské identity, kultury a svébytnosti. Jeho vznik a činnost byly umožněny demokratizačním procesem „pražského jara“ v roce 1968, kdy jako jeden z důsledků odstraňování předchozích problémů v národnostním a etnickém uspořádání Československa se začala již v březnu 1968 příprava k založení, potom (v dubnu 1969) schválení slovenského Svazu Cigánov- Romov, a jen o něco později i Svazu Cikánů-Romů v České republice (původně měl být SCR jednotný pro Rómy v obou částech Československa).

V průběhu roku 1968 rozeslali představitelé slovenských Rómů v čele s prvním romským lékařem MUDr. Jánem Cibulou z Klenovce, a Antonem Facunou předsedovi vlády návrh na zřízení „Svazu československých Cikánů“ se žádostí o prosazení uznání Rómů za národnost, povolení „Zvazu Cigánov - Rómov“, vydávání vlastního časopisu a politické zastoupení Romů. I když uznání romské národ-

Znak Svazu Cikánů-Romů v ČSR a SSR (1969-1973), kdy byli Rómové poprvé subjektem a nejen objektem „řešení“

- Ze schůzí a zasedání Svazu Cikánů-Romů v ČR (1971)
- Představitel slovenského Zväzu Cikánov-Romov Anton Facuna
(s první romskou lékařkou Adélou Cibulovou), Bratislava (1971)

nosti bylo pro tehdejší politické reprezentace ještě nepřijatelné, Zvaz Cigánov - Rómov byl přece jen později povolen. Ze strany romské reprezentace i vědeckých kruhů v České republice byl však dále sváděn boj za přiznání statutu národnosti Rómům žijícím v Československu; podařilo se to ale až v současnosti - tedy za dvacet let.

Ustavení obou Svazů bylo umožněno hlavně díky obětavé přípravné práci řady vynikajících romských osobností, hlavně z řad inteligence - v České republice to byl i ing. Miroslav Holomek (potom předseda ÚV SCR), učitel Antonín Daniel, JUDr. Tomáš Holomek - první romský právník, Zikmund Vágai, historik Bartoloměj Daniel a další, na Slovensku to byl MUDr. Ján Cibula, Anton Facuna, Antonín Pompa, právník JUDr. Gustav Karika a řada dalších.

V českých zemích se konal první, ustavující sjezd Svazu Cikánů-Romů dne 30. srpna 1969 v Brně. Kromě stálých pracovníků a vedoucích osobností začalo oběma Svazům pomáhat mnoho dobrovolných pracovníků v odborných komisích, ve vznikajících krajských, okresních a místních organizacích, začal vycházet Zpravodaj a pak časopis *Romano lit.* Stanovy a program obou Svazů se staly základem jejich práce, která se v prvních obdobích s nadšením rozběhla.

Už koncem roku 1969 měl Svaz Cikánů - Rómů v ČR téměř 1 500 členů, o rok později už 4 846, v listopadu 1971 se počet členů rozrostl už na 7 tisíc, v r. 1972 na 8 500 členů.

Oba Svazy se staly společenskými organizacemi v rámci tehdejší Národní fronty. Byly přesto historicky prvními romskými subjekty, umožňujícími vlastní romské hnutí a činnost na základě vlastního programu a rozhodování.

V průběhu čtyř let činnost vykonaly oba Svazy Cikánů - Rómů mnoho dobrého nejen v oblasti vzdělání a rozvíjení romské kultury (školení, soutěže, festivaly), ale i v oblasti ekonomické, po zřízení svých hospodářských zařízení - „Nevodrom“ při českém ÚV SCR a „Buřtíker“ při slovenském Zväzu CR, v nichž bylo zaměstnáno mnoho Rómů.

Program znovuoživení tradičních romských řemesel se začal uskutečňovat po vzniku romského družstva uměleckých kovářů v Podunajských Biskupicích (nyní Dunajská Lužna u Bratislavy). Při hledání cest: a z nezkušenosti ve svazové práci byla později učiněna

Poprvé pod vlajkou SCR,
Strážnice (1971)
Svaz Cikánů-Romů v průvodu
na 1. máje v Praze na Letné
(1971)

i řada chyb - zejména v hospodářských zařízeních. Těchto dílčích nedostatků a údajně nedostatečné aktivizace členstva (což neodpovídalo pravdě) využilo politické vedení Národní fronty a pod tlakem ÚV KSČ násilně, administrativně Svaz Cikánů-Romů v ČSR (a pak i v SSR) v dubnu 1973 - za protestu jeho vedení a nás všech - zrušilo. Pravý důvod byl ale zřejmě politický, kdy u tehdejších stranických orgánů vznikla obava z toho, že Rómové prosadí prostřednictvím těchto svých svazů (zejména českého SCR) přiznání statutu národnosti, o který začali od roku 1972 usilovat.

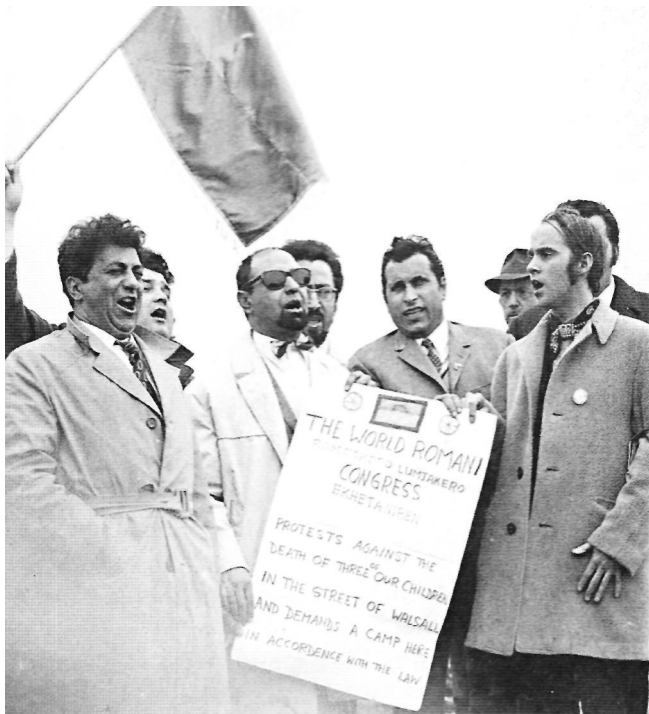
Zrušení tohoto prvního oficiálního romského hnutí a politického subjektu bylo historickou chybou a násilným přetržením slibně se rozvíjejícího vývoje, kdy Rómové přestali být manipulovanými objekty řešení, ale stali se jeho pomocníky a aspoň do jisté míry spolurozhodovateli. Tento obrodný národnostně-etnický proces byl přetržen jak v rámci obou částí republiky, tak ve spolupráci se zahraničními mezinárodními romskými organizacemi.

*První světový kongres Rómů -
ustavení International Romani
Union, Londýn 1970
(zúčastnila se ho i delegace
Svazu Rómů v CR, vedená
JUDr. Tomášem Holomkem)*

*Na 1. světovém kongresu
Rómů v Londýně v roce 1970
byla poprvé zpívána meziná-
rodní romská hymna „Ge'em,
ge'em“, upravená Jarko Jova-
novičem ze staré romské
písně; od té doby se všude
zpívá jako hymna všech Rómů*

Ge'em, ge'em

rubato

Cm in Fm in G7

Ge - l'em - ge - l'em lun - go - ne dro - men - ca -
A Róma - len khar - tumen a - ven ...

ma - la - di - l'em bach - ta - le Ro - men - ca.
e šabren - ca, bo - kha - le

2. Cm in CHORUS Fm in

šha - ven - ca? A Ro - ma -

G7 3 Fm in G7

le ! A šha - va -

1 Cm in 2 Cm in

le ! le !

Už od poloviny 50. let vznikají romské soubory: „Kriváň“ byl první soubor v Praze - Taragošovi (s primášem Pato Turzou) a zpěvákem Elemírem Sási (1957)

Olašský dětský soubor „Romano Kendice“ (1956) - na Slovensku

Skupina z vedení českého Svazu CR se ještě v roce 1971 aktivně zúčastnila prvního kongresu Světové romské unie (World Romani Union)^{4/} v Londýně, byla i v Saint-Maries-de-la Mer v jižní Francii.^{5/}

Po roce 1973 všechny tyto činnosti a kontakty ustaly a nikomu z představitelů Rómů ani z romistických odborníků nebylo povoleno na další kongresy či jiné akce vycestovat. Vše se dostalo do „starých kolejí“, Rómové zase ztratili naději.

Už předtím bylo schváleno nové vládní usnesení č. 384 z roku 1968, které uzavřelo činnost předchozího vládního výboru a hlavně pak ukončilo dlouhodobě koncipovanou a centrálně prováděnou nešťastnou akci „likvidace nežádoucích, převážně slovenských romských soustředění“, kterou se (na základě vládního usnesení č.502 z roku 1965) ostatně ani nepodařilo zvládnout. Nové usnesení přeneslo odpovědnost za další postup řešení tzv. cikánské problematiky na Federální ministerstvo práce a sociálních věcí, jakož i na tato ministerstva národní následně na sociální odbory KNV a ONV (krajské a okresní národní výbory).

Projevem „nového přístupu k řešení“ bylo pak v roce 1970 přijetí usnesení vlády ČSR č. 279; jako hlavní princip dalšího postupu stanovilo sociálně-kulturní práci mezi Rómy, označenými již poprvé jako etnická skupina, a to při respektování specifik a odlišností - což byl určitý pozitivní posun.

Na Slovensku vládní usnesení z února 1972 sice také konečně odvolalo politiku „rozptylu a přesunů“, schválilo stejně jako v CSR opět vytvoření vládní komise, ale další řešení koncipovala odlišně - jako „zkuřtění“, akulturaci romského obyvatelstva (aniž by bylo přesně vymezeno, co je tím míněno).

V srpnu 1972 pak přijala federální vláda usnesení č. 231, které kodifikovalo jako stěžejní úkol postup v procesu společenské integrace etnické skupiny Cikánů-Rómů v ČSSR.

Konec 60. let a začátek 70. let je tedy poznamenán hledáním dalších cest k „celostátnímu řešení tzv. cikánské otázky“ v Československu. Už za spoluúčasti obou společenských organizací romského etnika - Svazu Cigánů-Rómů i Svazu Cikánů-Rómů - je začátkem 70. let postupně zformulována nová koncepce sociální a kulturní práce mezi romským obyvatelstvem. Klade si za cíl dosáhnout „základního vyrovnání“ romského etnika s ostatním obyvatelstvem v Československu, ale při respektování etnických specifik Rómů.

Po násilném zrušení obou těchto společenských organizací v roce 1973 se garantem dalšího „rozvoje“ romského obyvatelstva stal tedy resort práce a sociálních věcí.

Koncepce „společenské integrace“ Romů se v ČSR prosazovala až do roku 1989, přestože v SSR šlo proklamované o tzv. akulturaci, což nebyl přístup správný, ani pojem relevantní.

Po zrušení obou Svazů Cikánů - Romů opět „řeší“ celou problematiku jen Neromové - tedy zase „o nás bez nás“.

Je pravdou, že Svaz Cikánů-Romů jako společenská organizace vstoupil do povědomí části veřejnosti a hlavně samotných Romů jako historický mezník. Mezník vskutku historický, protože se poprvé ve svých dějinách Romové mohli podílet na utváření svého osudu, a tím aspoň částečně ovlivňovat i svoji budoucí cestu.

Jak říká ve své rukopisné vzpomínce na činnost a roli Svazu CR v ČSR, v němž tehdy pracoval, romský historik Bartoloměj Daniel: *„Svaz neměl však lehkou pozici a jeho možnosti byly značně omezeny. Vznikal sice v době dozvuků a vlivu tzv. pražského jara a socialismu s lidskou tváří, ale kdy již nastupovala pevná ruka konsolidace a tzv. normalizace politických a společenských poměrů ve státě. Politika KSČ měla tímto politickým a společenským aktem - založením Svazu Cikánů-Romů ČSR a Zvazu Cigánov-Romov v SSR - potvrdit před veřejností svůj záměr, že cítí s romským obyvatelstvem, a zároveň vzbudit nálady, atmosféru pro to, že tzv. normalizace je nutná, aby řešila nahromaděné problémy Romů. Komunistická strana dala tedy svůj souhlas k založení organizace s podmínkou, že se Romové budou pouze podílet na řešení romské problematiky spolu se státními orgány v mezích a rozsahu velmi omezeném, čímž jasně byl dán najevo nejen charakter, ale i náplň jeho činnosti. - Svaz Romů se ocitl skutečně v nezáviděníhodné situaci: na jedné straně tlak řadových Romů, dožadujících se náprav svého společenského postavení, a na druhé straně tlak státních orgánů, které v určitých fázích vývoje SCR podlamovaly jeho autoritu, což nakonec vedlo i k jeho zrušení...“*

Skutečným, byť zamlčeným důvodem k jeho zrušení byl však v posledním období jeho činnosti již veřejně vyhlášený požadavek přiznání statutu romské národnosti. Vedení Svazu předložilo (ve spolupráci s dvěma romistkami z pražského Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV) v roce 1971 memorandum, zdůvodňující požadavek národnostního statutu pro Romy v Československu. Bohužel tehdejší nadřízené orgány (Národní fronta, ÚV KSČ a Ministerstvo práce a sociálních věcí) tyto oprávněné požadavky a tím změnu celého chápání postavení Romů v rámci společnosti rázně odmítly.

„... V každém případě šlo vedení Svazu o skutečné řešení romské otázky, na základě jakékoli platformy, která by vedla ke konstituování Romů. A to je to nejdůležitější, čím přispěla organizace Svazu Cikánů - Romů k budoucímu a tedy k nynějšímu historickému procesu uvědomování si svých vlastních hodnot, ať již morálních, politických či kulturních“

Svaz Romů učinil tak významnější krok k nynější mnohotvárné a mnohostranné činnosti romského hnutí. Dosáhl úspěchů i na mezinárodním poli, na prvním ustavujícím sjezdu Mezinárodní romské unie - International Romani Union, IRU (původně Světové romské unie - WRI) v roce 1971 v Londýně. Později už představitelům vedení Svazu Romů, stejně jako odborníkům s nimi spolupracujícím, nebyla žádná mezinárodní spolupráce povolena a byla přerušena až do konce roku 1989.

Přesto v letech své existence 1969 až 1973 učinil SCR mnoho dobrého. Především udělal první, rozhodující krok ke změně v postavení a životě většiny Romů, v jejich romské sebeidentifikaci i v povědomí a postojích majoritní společnosti.

Období let 1974 až 1989

bylo obdobím přece jen už se zčásti měnícího přístupu k romskému obyvatelstvu, v ČSR na základě státní koncepce jeho „společenské integrace“, tj. postupného sžívání s majoritní společností, při částečném, určitém respektování jeho etnických specifik.

V tehdejší Slovenské socialistické republice bylo už v roce 1972 rozhodnuto o koncepci odlišné - o řešení „problému cikánského obyvatelstva“ cestou jeho „akulturácie“, zkulturnění. Už sám termín dokládá přístup tehdejších státních a stranických orgánů k Romům, které zřejmě považovali za nekulturní - když je chtěli „zkulturnit“... Přezívá tu předchozí názor o potřebě odstranit „kulturní zaostalost Cikánů“, která byla často mylně zaměňována za jejich specifiku etnickou; ta však v této koncepci příliš respektována býti neměla.

V lednu 1976 projednalo předsednictvo federální vlády kontrolní zprávu o plnění usnesení vlády ČSSR č. 231/1972 a schválilo upravené zásady celostátních „sociálně-politických opatření v péči o cikánské obyvatelstvo“, kterými nahradilo zásady dosud platné. Cílem společenské péče o romské obyvatelstvo mělo být vytvoření předpokladů k postupnému dlouhodobému generačnímu procesu integrace a bezkonfliktnímu soužití s ostatní společností.

Při zdůraznění terénní sociální práce a snížení úlohy kulturního rozvoje byla celostátně kodifikována zásada přednostního řešení problematiky nastupující romské generace. Usnesení vlády ČSSR č. 35/1981 schválilo pak dosavadní postup komisí vlád ČSR a SSR v řešení společenské problematiky cikánského obyvatelstva a aktuální úkoly v péči společnosti o cikánské obyvatelstvo, aniž by změnilo trend nastoupený v předchozím usnesení.

Tehdejší řešení společenské problematiky romského obyvatelstva v ČSR vyplývalo ze zásad celostátních sociálně - politických opatření v péči společnosti o romské obyvatelstvo z roku 1976, pro podmínky ČSR, doplněných o aktuální úkoly podle usnesení vlády ČSR č. 92/1981.

Spočívaly v řešení stále se opakujících „úkolů spojených s problematikou bydlení, školní docházky a prospěchu dětí, zaškolenosti v mateřských školách, rozmisťování dorostu, zintenzivnění výchovného působení společenských organizací a snížení protispolečenské činnosti s cílem dosáhnout rovnoměrnějších výsledků růstu společenské integrace cikánského obyvatelstva“.

Státní direktivní řešení společenské problematiky romského obyvatelstva na Slovensku bylo formulováno v usnesení vlády SSR č. 102/1985 a schválených opatřeních „na zabezpečení dalšího zkulturnění cikánských obyvatel v SSR do r. 1990“.

Ty počítaly s dalším zvýšením „zaškolenosti“ v mateřských školách, vyrovnaním školní docházky a zvýšením počtu prospívajících romských žáků, s vybudováním nových a s rozšířením kapacity existujících dětských domovů a zvláště internátních škol, snížením kojenecké úmrtnosti při současném snížení vysoké populace (!), se zvýšením ekonomické aktivity, zlepšením umisťování dorostu, převýchovou dětí i dospělých ve vztahu k práci a správným pracovním návykům, s likvidací 2 100 chatrčí a „rozptylem“ jejich obyvatel mezi ostatní obyvatelstvo, se zabezpečením systematické sociálně terénní práce v osadách a městských soustředěních a s rozšířením výchovného působení společenských organizací při současném zapojování „kulturně a sociálně pokrokovějších“ romských obyvatel do organizace tohoto procesu s cílem „urychlit proces zkulturnění a společenské integrace romského obyvatelstva v SSR“. Zajímavé a dobu dokladující jsou „Výsledky výzkumu péče o společenskou integraci sociálně a kulturně zaostale žijících cikánských občanů v ČSR“, který byl uskutečněn Československým výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v letech 1982 - 1983. (Základní informace o problematice byly získány dotazníkovým šetřením v 350 cikánských rodinách, usídlených ve všech krajích ČSR, to znamená u 1,5% rodin z počtu cca 22 000 cikánských rodin žijících v ČSR. Kromě toho byly získány informace anketou v souboru sociálních pracovníků všech ONV pro péči o cikánské obyvatelstvo.)

Postupnou realizaci společenské integrace závazně stanovilo již usnesení vlády ČSR č. 279/1970, později usnesení předsednictva federální vlády č. 21/1976. V oblasti praxe chápání tohoto pojmu jakožto koncepčního východiska dalšího řešení však bylo obvykle velmi rozdílné od jeho následujícího vymezení:

„Společenskou integrací rozumíme překonání historicky podmíněné zaostalosti cikánských občanů a jejich včlenění do socialistické společnosti.“ Jinak vyjádřeno, šlo o vyrovnaní sociálně ekonomické a sociálně kulturní úrovně života cikánských rodin s úrovní ostatního obyvatelstva. V tehdejších materiálech se říká, že „... u společenské integrace Cikánů nejde už o etnickou asimilaci a o překonání jejich etnicity, i když proces integrace může být provázen zmenšováním váhy některých etnických rysů u cikánských občanů. Celospolečenské úsilí o integraci této části naší populace není v žádném případě motivováno záměrem likvidovat cikánský jazyk i všechno pozitivní, co je v kultuře a tradici Cikánů obsaženo. Naproti tomu tento citlivý přístup k etnickým zvláštnostem, k odlišné struktuře cikánské rodiny a k organizaci rodinného života, k odlišné hodnotové orientaci ke způsobu života apod. neznamená jen akceptovat všechna specifika. Jde o diferencovaný přístup: akceptovat kladně působící prvky etnických zvláštností a potlačovat prvky, působící negativně (např. není možno respektovat labilnost vztahu k práci, která se u cikánských občanů objevuje, ale vést je ke stabilizaci jejich pracovních poměrů).“

„Společenská integrace cikánských občanů má dynamický charakter, je postupným, dlouhodobým, vícegeneračním procesem. Je zřejmé, že toto pojetí odpovídá dosavadnímu vývoji, neboť nelze v krátké době podstatně

omezit nebo zcela odstranit staletí trvajících působení negativních faktorů, které přivodily nepříznivý stav společenské integrace cikánských občanů, jejich historicky podmíněnou sociokulturní zaostalost. (!)

„... Pro řízení procesu společenské integrace cikánského obyvatelstva má zásadní význam poznání kauzálních faktorů, jejichž působení má na proces integrace vliv pozitivní, nebo opačně vliv negativní, retardační. Některé nepříznivě působící faktory byly historicky podmíněné a v socialistické společnosti jsou již irelevantní, např. rasová diskriminace a s tím související záměrně udržovaná sociální izolace cikánského obyvatelstva ze strany majoritní společnosti. Jiné negativně působící faktory vyplývají sice rovněž z historické podmíněnosti, ale jsou přetrvávajícími pozůstatky minulosti a přežitky ve vědomí lidí. U některých faktorů se prolínají aspekty negativního a pozitivního působení na proces společenské integrace cikánských občanů; např. struktura cikánské rodiny a organizace života může mít negativní i pozitivní vliv.

Velmi závažnými, na proces integrace zpravidla negativně působícími faktory jsou vzájemné vztahy cikánského a ostatního obyvatelstva. Ve značné míře jsou averze a diskriminační postoje vůči cikánským-romským občanům vyvolávány jimi samými, způsobem života a chováním, neschopností přiměřeně komunikovat, odlišnou hodnotovou orientací.“

Péče o integraci cikánských občanů měla být proto programově orientována ke zlepšování vztahů cikánského a ostatního obyvatelstva.

„Etnické zvláštnosti nepůsobí na proces integrace samy o sobě, izolovaně, ale v konkrétních podmínkách sociálního kontextu, v němž cikánští občané právě žijí. To je zásadně důležitý fakt, který je nutno respektovat při plnění úkolů společenské praxe. Společenská praxe působí na proces společenské integrace cikánských občanů jako organizovaná aktivita opírající se o právní řád. Toto působení je mnohdimensionální především z hlediska resortní působnosti, to znamená zahrnuje jak samostatnou činnost jednotlivých resortů a společenských organizací, tak vzájemnou meziresortní spolupráci a koordinaci této činnosti. Je také interdisciplinární, neboť využívá (?) odborné poznatky řady vědních oborů: sociologie, sociální psychologie, antropologie, etnografie, demografie.“

Toto vše mělo být tehdy základem nového přístupu - ale praxe byla jiná.

Skutečné postavení romského etnika v tehdejších letech si uvědomovala řada vzdělaných Rómů i ostatních lidí a romistů, ale názor na celý problém zcela kriticky publikovali tehdy jen chartisté - signatáři Charty 77, a to 13. prosince 1978. Tato úvaha, podepsaná Václavem Havlem a dr. L. Hejdánkem, byla dána k diskusi.

Uveďme si z ní alespoň některé nejzávažnější odstavce, které vlastně shodně shrnují či doplňují náš předchozí přehled: ⁶¹

„Situace Cikánů- Rómů v Československu nepatří k tématům, která upoutávají všeobecnou pozornost a větší na lidí o problémech této nejdiskriminovanější menšiny prakticky nic neví. Tato neinformovanost je důsledkem cílevědomého utajování všeho podstatného, co s Cikány - Rómy souvisí. Věci však dospěly příliš daleko, než aby mohly pokračovat bez protestu.

Postoj veřejnosti kolísá mezi lhostejností a rasismem. Projevy rasismu a segregacionismu se množí a budou se množit. Cikáni-Romové, kteří jsou nejbezprávnější skupinou obyvatelstva v Československu, ve všeobecných představách k obětem nezákonnosti nepatří, to je naopak výsadou „slušných lidí“. Jak bude mlčení o těchto věcech pokračovat, může dojít k tragickému paradoxu: Cikáni - Rómové splynou v obecném povědomí - povědomí občansky lhostejných konzumentů právě tak jako v povědomí občanů angažovaných se o zákonnost - a nakonec je ještě budou represivní orgány, které nesou hlavní vinu na tom, jak dnes Cikáni-Romové v Československu žijí,

Doklad tehdejšího necitlivého přístupu k Rómům: na místě „cikánského tábora“ v Letech, kde za války zahynulo několik set Rómů (a pro další to byla přestupní stanice do Osvětimi), byla postavena velkovýkrmna prasat v podobné sestavě „táborových baráků“; Lety u Písku (1994)

chránit před lidmi, kteří budou proti těmto orgánům prosazovat zákonnost a humanitu. A stará židovská úloha se dožije reprízy v novém obsazení, reprízy, která už vlastně začala.

Cikáni-Romové se od ostatních menšin liší tím, že představují rozvojovou kulturu uprostřed kultur evropských. V Československu jsou druhou nejpočetnější, podle některých odborných odhadů dokonce vůbec nejpočetnější menšinou. Tradiční označení „cikáni“ (Cigáni) je nánosem hanlivých významů, vyvěrajících ze staletých předsudků, a neodpovídá původnímu názvu této etnické skupiny. Používáme tu proto označení Rómové, Romovia, které je v souladu s jazykem i s cítěním Rómů samotných i se světovým trendem nahrazovat mnohé dosud užívané označení etnických a národnostních skupin označeními, kterými se tyto skupiny nazývají.

„Cikánská problematika“ nabývá na důležitosti úměrně s narůstajícími problémy hospodářství, pokračujícím byrokratickým řízením, s disjunkcí veřejného dorozumívání v oblasti myšlení a informování a se vzrůstající brutalitou a nezákonnostmi represivních institucí. Tzv. „cikánská otázka“ tedy odhaluje hlubší, obsírnější problémy celé společnosti. Odhaluje politicko-správní stereotypy stále proklamovaných ideologických tezí, projektů řešení a vyhlášení úspěchů v situaci, když se struktura problémů naprosto mění a všechny proklamace a řešení jsou jen zastíráním vlastního problému.

Skutečná a právní situace Rómů je plná rozporů. Ústava a mnohé zákony včetně mezinárodních paktů zaručují všem občanům plnou rovnoprávnost, nejen individuální, ale i skupinovou, takže též právo na jazyk, kulturu a rozvíjení specifických zájmů. Práva Rómů jako menšiny jsou však v Československu de facto zamlčovaná. Ve skutečnost vychází oficiální pojetí „cikánské otázky“ dodnes ze Stalinových výkladů národnostní otázky. Pro Rómy to znamená že se mohou rozhodnout, zda budou Češi nebo Slováci, přičemž jejich specifika mají zanikat. Rómové právně existují, ale přitom byly vytvořeny vládní, krajské a okresní komise, které je shromažďují do evidence a třídí do kategorií: podle absurdních kritérií, byly vytvořené speciální školy, které ovšem romskou kulturu nemají rozvíjet, ale naopak potlačovat, a vydávají se vyhlášky a regionální směrnice k řešení „cikánské otázky“. V úředních dokumentech jsou označováni jen za „občany cikánského původu“ nebo dokonce jen za „méně integrované obyvatelstvo“.

Takzvané řešení „cikánské otázky“ se převážně omezuje na represivní opatření, které mají často ráz celostátním kampaní, o kterých se většinová populace vůbec nedozví. Prvním takovým celostátním opatřením byl „soupis kočovných a polokočovných osob“. Byla to razie, provedená na základě zákona č. 74 z roku 1958 po celém území Československa ve dnech 3. a 6. února 1959.

Mnozí Rómové, kteří měli trvalé bydliště i zaměstnání a kočovný způsob života nepoznali, se dostali do soupis prostě proto, že v době mezi 3. a 6. únorem 1968 náhodou jeli někam vlakem a na nádraží byli zadrženi a označeni za „osoby kočovné“.

Dalším opatřením k řešení „cikánské problematiky“ měl být **povinný rozptyl** nebo likvidace „nežádoucích soustředění“ cikánského obyvatelstva. Tento zásah měl být provedený na základě vládního usnesení číslo 502 z roku 196: které však, jak se rychle ukázalo, bylo neproveditelné a brzy bylo zrušené. Pro romskou menšinu však má citelné následky dodnes. V době, kdy měl být povinný rozptyl provedený, bydlelo na východním Slovensku 14 000 romských rodin v 1 318 osadách - správněji ghettech, z nichž polovina byla tehdy bez elektrického proudu, většina byla bez kanalizace, nevedly k nim žádné přístupové cesty a nejbližší prodejna byla vzdálená několik kilometrů.

Živelná migrace je zaštitěna tím, že stát z ní má hospodářský prospěch, pro Rómy tak vzniká dvojitá situace, která je pro československý právní pořádek typická a kterou v mírné podobě většinová populace dobře zná. Na jedné straně se živelná migrace toleruje, ale zároveň je využívána jako důvod nebo záminka k postihu, a to při nejrůznějších příležitostech a v nejrůznějších formách.

Školství nebralo donedávna početnou romskou menšinu vůbec na vědomí. Přibližně 30 % Rómů jsou analfabeti a ještě ve věkové skupině od 15-29 let je analfabetismus 17 %.

Neúspěšnost romských dětí v českých a slovenských školách se často řeší tím, že jsou přeřazovány do zvláštních škol, určených pro děti s podprůměrnou inteligencí. V školním roce 1970-71 v Čechách do těchto škol chodilo celých 20% romských dětí, oproti 8% dětí z většinové populace. Podle podrobných psychologických vyšetření většina těchto dětí Rómů do zvláštních škol nepatří. Paušálním zařazováním romských dětí do zvláštních škol, které se mnohokrát praktikuje, se utvrzuje profesionální diskvalifikace celé romské populace. Dítě, které projde zvláštní školou, právě tak jako dítě s nedokončeným základním vzděláním, má uzavřený přístup k učebnímu poměru ve všech řemeslech

Z těchto důvodů je jim uzavřené i umělecké školství a to i u mimořádných hudebních talentů, kterých je právě mezi Rómy mnoho; hudební a taneční soubory o ně mají zájem, ale nesmí je zaměstnat. Hlavní příčinou neúspěšnosti romských školáků je to, že neexistují romské školy, které by přirozeně navazovaly na romskou kulturu a tuto by rozvíjely. Společenská moc právě naopak dělá všechno pro to, aby romskou kulturu vyhubila, a sdělovací prostředky soustavně šíří na veřejnosti představy, že takováto kultura neexistuje. Romské děti jsou nucené navštěvovat české a slovenské školy, kde vyučovacím jazykům nerozumí, kde jim je všechno od obrázků ve slabikářích až po učivo velkou neznámou a vnucuje představu, že jsou cizí, méněcenná rasa, bez jazyka, bez minulosti, bez tváře.

Profesní struktura romské menšiny je dnes o mnoho jednostrannější než v době, kdy Rómové žili na okraji společnosti a živili se svými tradičními povoláními, které kromě toho ve svém úhrnu představovaly vyšší kvalifikaci, než jakou představují jejich profese dnes. Některé z těchto tradičních cikánských profesí, např. košíkářství, umělecké kovářství, nacházejí uplatnění i v současné době, ale nejsou Rómům přístupné. V minulosti žili Rómové v bídě, i když jako řemeslníci a jako hudebníci byli uznávaní. Dnešní romští kopáči, uhlíři a pomocní dělníci si vydělají mnohem více, ale přitom jsou názorným příkladem toho, jak může růst hladina příjmů a výdajů, než vzroste sociální standard. Za současné hospodářské situace však společenská moc potřebuje mít romskou menšinu právě takovou, jaká je - nevzdělanou, bez vyhraněných aspirací. Stále ovšem tento stav trvat nemůže. Potřeba nekvalifikovaných pracovníků potom poklesne a mezi Rómy nutně vznikne hrozba masové nezaměstnanosti (už vznikla - pozn. E. D.).

V romské menšině probíhá proces sociální dezintegrace, který nemá v dějinách Rómů obdoby. Dokresluje ho vzrůst počtu Rómů odsouzených k trestům odnětí svobody. Příčinou nejsou jen sociální podmínky, ve kterých žijí, ani jen urbanistika a uvolnění rodových pospolitostí, které se v prostředí průmyslových center rozpadají, ale hlavně nerovné postavení Rómů před zákonem a ve společnosti vůbec.

Včasně navazování partnerských vztahů, které zpravidla vedou k trvalému spolužití a vzniku rodiny, jsou posuzované a trestané jako mravnostní delikty, a není posuzovaná okolnost celkem odlišného kulturního a hodnotového kódu, který je podstatou takové formy sociálního chování.

Zvláště závažná je otázka sterilizace: ta je v lékařské etice jen v řádně odůvodněných případech přípustná, někdy snad i nutná, mravně však vždy problematická. Souhlas romských žen ke sterilizaci je získávaný ovlivňováním a jeho objektivita není zaručená. Mnohokrát se k získání souhlasu ke sterilizaci demagogicky využívají peněžité odměny. Tak se sterilizace stává jedním z postupů většinové populace proti menšinové populaci, mířící k tomu, aby se v menšinové etnické skupině bránilo rození dětí.

Subjektivita Rómů jako uvědomělé menšiny se koncem 60. let formovala ve Svazu Cikánů-Rómů. Tato organizace se u nás poprvé pokusila o to, aby její příslušníci nebyli pasivním objektem sociální podpory, ale dobrovolnou frontou sebevědomých a rovnoprávných občanů, kteří by spolurozhodovali o opatřeních ke změně dávno nenormální situace a na této spolupracovali. Začala poprvé v dějinách Rómů v Československu působit úplně přirozeným způsobem, který předurčil skutečné šíření a hloubku problémů. Je příznačné, že tato organizace byla pro „znormalizovanou“ politickou moc nepřijatelná. Přestože po celou dobu své existence Svaz Cikánů-Rómů nabízel svoje síly ke spolupráci a vždy vystupoval úplně loajálně, v dubnu 1973 byl donucený ukončit činnost.

Konečné řešení problémů romské menšiny vidí společenská moc ve splynutí této menšiny s většinou. Zrušením minority má být zrušený minoritní problém. Aby k tomuto zániku došlo, společenská moc brání Rómům všemi prostředky v jakékoliv samostatné kulturní a jiné aktivitě a zbavuje je jejich jazyka a skupinové identity, usiluje o to, aby se přetrhala jejich rodinná pouta a zrušily se všechny vazby jejich pospolitosti. Toto úsilí o splynutí menšiny s většinou však naopak prohlubuje propast mezi Rómy a ostatním obyvatelstvem. Je označované jako integrace, ale vyvolává naopak stupňující se dezintegraci.

Pravou podstatou úsilí společenské moci je ve skutečnosti násilná asimilace, proti které se Rómové brání, protože je zbavuje přirozených sociálních vazeb a násilně rozkládá základní předpoklady jejich sociálního bytí.

Sebezáchovnou reakcí Rómů je překlenutí tradičních rozdílnů mezi subetnickými skupinami, oslabení rodových rivalit a vznik úplně nového povědomí etnika.

Postup společenské moci se tady mívá účinkem ve všech směrech, protože tvrdě odmítá jedinou přirozenou cestu k sociální integraci Rómů, kterou je integrace skupinová.

Dosud sledovaný cíl zániku skupiny musí proto nutně vést k dalšímu stupňování represí. Jestliže neúspěchy této politiky nepovedou k důslednému přehodnocení všech komponentů, ocitnou se československé instituce velmi brzy v situaci, kdy budou muset čelit obviněním, že se dopouštějí zločinu proti § 259 trestního zákona (zákon o genocidě).

„Program společenské integrace“ romského obyvatelstva přinesl v průběhu své realizace od počátku 70. let řadu výsledků i pozitivních, ale více negativních; koncem 80. let pak reálný společenský vývoj předběhl prostředky, kterými tento program disponoval.“⁶⁷

Na rozdíl od minulosti, ale zároveň ve shodě s ní, lze základní problém spatřovat v diskrepancích společenského vývoje Rómů a v nerovnoměrném zasazení jednotlivých, tehdy již významným způsobem vnitřně diferencovaných sociálních vrstev uvnitř něho. Důrazný akcent, věnovaný po 70. letech materiální a organizační stránce řešení tzv. cikánské otázky, logicky přerostl v zaostávání ve sférách ostatních.

S růstem vnitřní diferenciací a s jejím přechodem na novou kvalitu začaly se objevovat prvky, které jsou v zásadním rozporu s koncepcí společenské integrace. Jejím na jedné straně proces etnické emancipace té části Rómů, která měla snahu dobrovolně opustit vymezený společenský prostor své „kategorie“ a k tomuto řešení měla i své předpoklady. Jinou tendencí, v jistém směru opačnou, na protilehlém konci sociálního spektra, je ta, která vykazuje tzv. „zaostávající část“ Rómů. Jsou to především ti, s nimiž příliš nepočítal program společenské integrace (na Slovensku „skultúrnenia“), protože mu v důsledku své minulosti či „sociální nezralosti“ nebyli schopni stačit. Důraz na předchozí materiální stránku řešení přinesl jako efekt i formování skupiny či vrstvy těch, kteří tendují k materiálním hodnotám a přenášejí stereotyp do nové dimenze. Zůstává otázkou, kdo je kdo a také kolik je kterých. Faktem ale zůstává, že dosavadní direktivní politické řešení mělo své hranice již překonány a že bylo nutno formulovat, resp. vytyčit koncepci novou.

V osmdesátých letech se mezníky této poslední etapy direktivního státního řešení stala na Slovensku vládní usnesení č. 141 z roku 1980, usnesení č. 23/1983 a hlavně usnesení č. 102/1985, které už další postup řešení otázky Rómu nazývá jejich socializací, tj. zespolečenštěním a společensko-kulturní integrací (ne akulturací).

V posledních dvou desetiletích se neustále jen hromadily „soubory opatření“, harmonogramy a usnesení, které zůstávaly často jen deklarativními záměry, stejně jako jejich rozpracování na různé úrovně a stupně řízení a skutečné řešení romské problematiky stagnovalo. Požadavky a plány z posledního vládního usnesení, zejména

úkol snížení vysokého podílu „nezdravé populace“, realizovaný v praxi sterilizací mnoha romských žen (v obou republikách) s finančním zvýhodněním a údajně vždy s jejich souhlasem, měl vysloveně antihumánní charakter. Jeho realizování bylo zcela v rozporu s lidskými právy, protože - jak se pozdějším důkladným šetřením zjistilo - velká část z těchto žen, které se sterilizaci podrobily, o tom předem ani nevěděla nebo nebyla informována o případném dosahu tohoto zákroku. A to je odsouzeníhodné. V mnoha případech tuto ženu pak opustil manžel (který o tom často předem nevěděl), protože podle romských tradičních názorů neplodná žena už není ženou opravdovou. Takováto „řešení“, která postihla mnohdy i Romky zcela mladé, vyvolala právem velmi nepříznivý ohlas i v zahraničí, ba přímo oprávněné rozhořčení.

A přes všechny dobré, špatné i zcela negativní snahy řešit „romský problém“ v průběhu uplynulých desetiletí naopak celý problém v mnoha směrech narůstal. Především tedy proto, že tehdejší společenská moc neuznala etnickou či národnostní svébytnost a specifika Rómů, chtěla je zbavit identity a změnit „k obrazu svému“, neromskému.

*„Chajori se smutnýma očima“ - linoryt akad. malířky
Míly Doleželové z Telče, která Rómům rozuměla a malovala je
(zemřela v prosinci 1993)*

I v decéniu 1970 - 1980 nadále vzrůstal počet Rómů; na Slovensku pro dosud vysoké procento „sociálně problémových rodin“ se stal závažným problémem. Základním kritériem pro vymezení etnické příslušnosti Rómů v těchto sčítáních byla mateřská řeč u dospělých a charakter způsobu života; nebyla k ní tedy zařazena část „již integrovaných“ Rómů. Podle sčítání koncem roku 1970 bylo v celé ČSSR 219 554 Rómů, z toho v ČSR 60 279 a v SSR 159 275, a v roce 1980 celkem 288 440 Rómů, z toho v ČSR 88 587 (30,7%) a v SSR 199 853 osob (69,3%); tak kupříkladu na Slovensku:

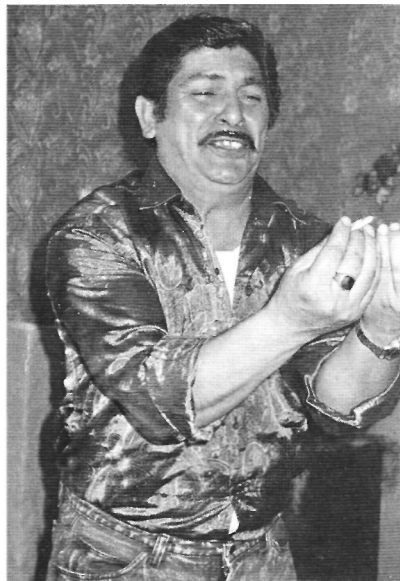
<i>území/kraj, okres/</i>	<i>počet k 1.12. 1970</i>	<i>počet k 1.11. 1980</i>
<i>Bratislava</i>	<i>2 349</i>	<i>3 910</i>
<i>Západoslovenský:</i>	<i>37 158</i>	<i>43 373</i>
<i>Dunajská Streda</i>	<i>4 338</i>	<i>4 572</i>
<i>Nitra</i>	<i>3 749</i>	<i>4 455</i>
<i>Senica</i>	<i>3 977</i>	<i>5 018</i>
<i>Trnava</i>	<i>2 687</i>	<i>3 866</i>
<i>Středoslovenský:</i>	<i>36 089</i>	<i>44 214</i>
<i>Banská Bystrica</i>	<i>4 183</i>	<i>5 292</i>
<i>Liptovský Mikuláš</i>	<i>1 841</i>	<i>2 017</i>
<i>Lučenec</i>	<i>6 510</i>	<i>8 542</i>
<i>Martin</i>	<i>1 139</i>	<i>1 465</i>
<i>Rimavská Sobota</i>	<i>11 627</i>	<i>13 966</i>
<i>Zvolen</i>	<i>3 336</i>	<i>4 438</i>
<i>Žilina</i>	<i>594</i>	<i>803</i>
<i>Východoslovenský:</i>	<i>83 679</i>	<i>108 356</i>
<i>Bardejov</i>	<i>3 289</i>	<i>4 231</i>
<i>Košice-město</i>	<i>4 566</i>	<i>8 081</i>
<i>Košice-venkov</i>	<i>8 488</i>	<i>9 796</i>
<i>Michalovce</i>	<i>7 270</i>	<i>8 596</i>
<i>Poprad</i>	<i>10 377</i>	<i>13 668</i>
<i>Prešov</i>	<i>8 341</i>	<i>10 881</i>
<i>Rožňava</i>	<i>8 710</i>	<i>10 823</i>
<i>Spišská Nová Ves</i>	<i>10 997</i>	<i>14 390</i>
<i>Trebišov</i>	<i>8138</i>	<i>10 442</i>
<i>Vranov nad Topľou</i>	<i>5 522</i>	<i>7 363</i>

Vývoj podílu romských občanů na celkovém počtu obyvatel ve Slovenské republice:

<i>rok</i>	<i>počet Rómů absolutně</i>	<i>v %</i>
1970	159 275	3,5
1975	184 552	3,9
1980	203 405	4,1
1985	229 782	4,5
1989	253 943	4,8

Podle resortního výkazu Ministerstva práce a sociálních věcí SR k **30.12. 1989** žilo na Slovensku:

celkem	253 943	Rómů
v Bratislavě	6 215	Rómů
v Západoslovenském kraji	50 027	Rómů
v Středoslovenském kraji	57 460	Rómů
ve Východoslovenském kraji	140 241	Rómů

- Malý houslista z východoslovenské osady (1961)
- Olašský zpěvák Bušku - Milan Makula z Petrovan u Prešova (1992)

Natálka a Růženka Makulovy zpívají tradiční písně olašských Rómů Kendice (1992)

vání vlastního jazyka. Skupina Rómů, žijících v naprosto nevyhovujících životních podmínkách a sociální bídě, hlavně v romských osadách, je stále ještě převažující; výrazně už však narůstá skupina romské inteligence.

Závěrem k přehledu hlavních vývojových etap státního direktivního řešení romské problematiky v Československu v letech 1945 - 1989 pár slov shrnutí:

Průkazně se v období těchto 45 let ukázalo, že pokusy a úsilí společnosti bývalého tzv. socialistického státu a totalitního režimu adaptovat, zkulturnovat, integrovat či dokonce asimilovat Rómy mezi ostatní většinové obyvatelstvo byly nejen koncepčně zcela nesprávné, ale ani nerealizovatelné. Nešlo a nejde jen o sociálně-ekonomickou

Koncem roku 1988 (k 31.12. 1988) pak podle oficiálních údajů trvale žilo na území Slovenska 247 775 Rómů, tvořících 4,7% podíl; ve Východoslovenském kraji jde v průměru o 9,1%, v řadě okresů ještě více.

Ještě na přelomu let 1988 -89 žilo na Slovensku v nevyhovujících „chatrčích“ - zejména na východním Slovensku - téměř 15 tisíc (14 988) Rómů, což je nejméně 6%. (Tempo direktivně určené „likvidace romských chatrčí a starých osad“ objektivně ztěžoval především vznik nových „kolib“ - ubohých obydlí, které si stavějí většinou mladé romské rodiny, řešící si tak svůj bytový problém, ale i „překlasifikování“ starších rodinných domků v průběhu let poničených, neudržovaných.)

Slovenská republika je oficiálně uváděným podílem Rómů na celkovém počtu obyvatel (cca 4,8%) na prvním místě v Evropě; ve skutečnosti zde však žije Rómů ještě více.

Vláda Slovenské republiky, vycházejíc z odlišných specifických podmínek a existujících problémů Rómů na Slovensku, přistoupila k vypracování návrhu zásad vládní politiky k Rómům.

V 80. letech dochází ke stále větší diferenciaci Rómů nejen sociálně, ale i kulturně, celým způsobem života a způsobem soužití či nesoužití s ostatním obyvatelstvem. Předchozí důraz na materiální zlepšení situace Rómů se projevil negativně ve sférách ostatních, mnohdy v jejich deformování.

S vnitřní diferenciací romských skupin v tehdejší ČSFR dochází k nové kvalitě. Část Rómů se dobrovolně společensky integruje (ne však asimiluje) ve snaze „vyrovnat se“ ostatním, mnoho z nich však přehnaně zdůrazňuje hlavně materiální složku ve svém změněném způsobu života, bohužel při zániku mnoha pozitivních romských hodnot, přičemž se často ztrácí romská kultura a uží-

a tzv. kulturní zaostalost romské menšiny, ale především o interetnický problém, o problém vzájemného soužití, o koexistenci odlišných etnických, resp. národnostních skupin, navíc o překonání hlubokých předsudků, tento proces komplikujících.

Přestože bylo dosaženo úspěchů ve zvýšení sociálně-ekonomického postavení a výrazných změn v materiálních, hmotných projevech způsobu života značné části Rómů (ale u mnohých za cenu ztráty své identity), celková problematika romského etnika v mnohých dalších směrech naopak narůstala. Došlo k deformaci tradičních pozitivních hodnot a etnicko-národnostního vědomí mnoha Rómů.

A to vše proto, že **nebyla respektována specifika romského etnika, nebylo k němu přistupováno jako k národnostní menšině.**

Otázka klasifikace Rómů po druhé světové válce přímo souvisela s politickým přístupem k řešení tzv. cikánské otázky, s praxí totalitní politiky státu vůči nim.

Na Rómy bylo v uplynulých čtyřech až pěti desetiletích pohlíženo vždy jako na odlišnou skupinu obyvatelstva, ne tedy jako na svébytné etnikum nebo národnost. Označení Rómů za „sociálně zaostalou skupinu“ a po roce 1958 i požadavek na „splynutí“ s ostatní společností „v dohledné době“ bylo vyvrcholením tvrdých asimilačních postupů tehdejší státní politiky; jedním z těchto nejtvrdějších postupů bylo násilné usazení všech olašských Rómů v únoru 1959, realizované nesmlouvavě a totalitně, nerespektující žádné ze specifík této nejodlišnější romské skupiny (která se tím pak obrátila proti společnosti a „gadžům“ ještě více, čehož důsledky možno pozorovat dodnes).

Společnost od Rómů chtěla, aby se nejen adaptovali do daného majoritního prostředí, kde žijí (což je do jisté míry pro ně nutné), později aby se přizpůsobili, aby se integrovali (nikoliv zcela asimilovali, jak to dokonce od Rómů chtěla v 50. letech). V jakém smyslu a kam až se měli „přizpůsobit“ (základním normám právním a normám soužití, což je povinností všech občanů společnosti) a co naopak mají ve svých projevech a způsobu života konkrétně odstraňovat? Tato otázka nikdy nebyla vyjasněna, ani formulována, stejně jako dlouho nebylo sjednoceno ani používání názvu tohoto etnika, ani jeho přesné vymezení jako takové včetně etnických či dnes už národnostních specifických práv. Navíc se jednotlivé přístupy k Rómům ve vymezení, a tím i řešení problematiky v posledních obdobích různily nejen v jednotlivých našich republikách, ale i v jednotlivých okresech. Není to přitom zdaleka jen otázka teoretická, akademická, jak by se mohlo zdát - toto nedořešení mělo dlouho negativní dopady na celou problematiku, na Rómy.

Ještě v polovině osmdesátých let se pohlíželo na Rómy jako na „kategorii osob společného etnického původu i společných etnických (sociálních, kulturních, jazykových i antropologických) rysů, jako na dosud živý etnický útvar, zvláštní svým způsobem života a kulturou, svým minulým a také současným postavením ve společnosti i svým vývojem nejen hluboce minulým, ale i nedávným a dnešním“.

V oficiálních státních a politických materiálech již sice nebyli nazýváni „občany cikánského původu“, ale stále cikáni (s malým c) nebo cikánské obyvatelstvo; až před koncem roku 1989 se to změnilo.

Před koncem 80. let však ledy předchozího normalizačního asimilačního a „zkulturňovacího“ postupu vůči romskému etniku začínají tát (i vlivem nástupu „gorbačovské perestrojky“) a začíná se dopřávat sluchu vědeckým argumentacím i požadavkům Rómů, aby se konečně oni sami mohli spolupodílet na řešení svých problémů.

V druhé polovině 80. let výrazně narůstá skupina Rómů, a to nejen inteligence, která začíná prosazovat nutnost uznání romské etnicity a národnosti. Ještě v průběhu roku 1989 se tyto snahy dostaly - spolu s návrhy romistických odborníků - do státních materiálů, kde poprvé byla etnická specifika Rómů oficiálně přiznána, jsou už nazýváni jako Rómové a navrhovány nové cesty k přístupu k tomuto problému. V této etapě rozvoje opětovného uvědomování si vlastní romské etnicity - *romipen* (romství) zastihl naše Rómy listopad 1989, který i jim otevřel cestu k seberealizaci. A teď už záleží hlavně na nich samých, jaká bude jejich nová cesta.

Radost ze hry

Den 17. listopadu 1989 - zlom, naděje pro dny budoucí. I všichni Rómové, hlavně v Praze, se přidali na stranu studentů a nově vzniklého Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí - VPN. Přípravný výbor Romské občanské iniciativy vydal už 21. listopadu prohlášení, kde se přihlásil k celospolečenskému obrodnému hnutí a jeho novým iniciativám. Již tehdy odsoudil předchozí politický režim za postoj k Rómům a formy státního řešení problémů a prohlásil, že bude požadovat zakotvit do návrhu nové ústavy romskou národnost, jejíž otázky chce spoluřešit, a začlenit československé Rómy do Světové - Mezinárodní unie Rómů. Už 26. listopadu na historickém shromáždění na pražské Letné vystupují jako zástupci Rómů JUDr. Emil Ščuka a Jan Rusenko s prohlášením a s podporou OF a Václava Havla. Byla to historická chvíle proměny. Tehdy statisíce lidí na Letenské pláni skandovali „Ať žijí Rómové!“ (a po krátké době titíž lidé mlčí při napadání Rómů rasistickými skupinami skinheadů...).

Jako důsledek zrání procesu sebeuvědomování si svého romství uvnitř vlastní národnostní skupiny Rómové připravují s nadšením a v jednotě svoji politicko-společenskou reprezentaci - první romskou politickou stranu - Romskou občanskou iniciativu. Na pražském setkání zástupců Rómů a jejich spolupracovníků z celé republiky je 9. prosince zvolen užší přípravný výbor ROI (ve složení JUDr. Emil Ščuka, Jan Rusenko, JUDr. Vojtěch Žiga a další) se sídlem v Praze jako součást koordinačního centra OF. Vychází první číslo cyklostylovaného bulletinu „Romano lav“ (Romské slovo), z něhož si ocitujeme alespoň pár vyjádření Rómů jako doklad té doby:

„Přišla naše romská obroda. Naší občanskou povinností je zapojit se do veřejného dění... ”

(Rómové z Nového Boru)

„Máme v občanských průkazech, že jsme občany Československé republiky, ale jen na papíře, formálně... Jakmile chceme něco uplatnit, je nám vhozeno do tváře, že jsme Cikáni... ”

(Manželé Oláhovi z Olomouce)

„Potřebujeme svou národnost v ústavě, tak jako to mají Maďaři, Poláci, Němci. O to by se měli Rómové bít. ”

(Věra Rohyová z Brna)

Vzniká Romská občanská iniciativa (ROI), první strana Rómů v tehdejší Československu, (Praha, Letenská pláň, listopad 1989)

„Rómové, když chtějí něco dokázat, musí držet spolu. Je to teď historická příležitost. Rómové musí držet pohromadě hned. Nemohou čekat. Čas běží a můžeme propást šanci.“

(Margita Reiznerová - romská básnířka z Prahy)

„...Romovia nemajú iné východisko. Blížia sa volby v lete 1990. Kto bude navrhovať Romov za poslancov, ak nie romská politická strana? Verím jej, a preto sa pridávam k ROI.“

(Iveta Žigová z Košíc)^{1/}

Po celé republice začali Rómové a jejich přátelé horlivě pracovat pro svou první stranu, pro přípravu ustavujícího sjezdu, zakládají okresní a místní organizace ROI. Okolo pražského „Bulletinu ROI“ se shromáždilo plno dobrovolných spolupracovníků včetně studentů Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, stejně jako v dalších městech; v Brně již od začátku roku 1990 vydávala ROI cyklostylovaný bulletin „*Róma adadžives*“ (Rómové dnes), zejména zásluhou talentované Jarmily Balázové (potom úspěšně vystudovala Fakultu žurnalistiky v Praze a stala se romskou profesionální novinářkou; vede pravidelné rozhlasové vysílání „*O Róma vakeren*“ - Mluví Rómové). Tyto první pracovní bulletiny se staly v té době potřebnými informátory a platformou pro vyjádření názorů Rómů i ostatních, tím se sdružovaly a navíc objevovaly i nové tvůrčí talenty. Podobné iniciativy začaly vznikat v Košicích, Prešově, Banské Bystrici a Zvolenu, později - v roce 1990 - v Bratislavě.

Přelom roku 1989 - 1990 znamená historický mezník v postavení Rómů a u mnoha pak probuzení vztahu k vlastnímu *romství*, uvědomění si svého místa i potřeby činu. (Dokládá to i tento leták):

PHEŇALE, PHRALA ROMAĽE!

Ušťĕn opre! Ušť' avasa jekh avres! Avia amaro d'ives, pre savo užaneras amare dada the daja but berš. Oda d'ives imar adaj hino. Peršivar o Róma, so dživen andre kádi phuv, šaj chuden peskeri bacht andre peskere vasta. Akaná hin pre amende, sar pes dovakeraha, sar džanaha te úkerel jekhetane, so keraha angle amare čhave.

Amenge kempel te likerel ajsedženenca, so kamen te šunel amaro lav, amaro čačipen. Oda hin OBČANSKÉ FORUM. O Občanské forum udzanía amari romaňi sera - Romská občanská iniciativa.

Občanské forum the Romaňi občansko iniciativa zaačhen savore Romen andre amari phuv. Vazdas upře amaro romipen perdal ofeder dživipen! Ma bisteras amare dadengero čačipen:

PAŤIVDES, PAŤIVARAKHES!

SESTRY, BRATIA ROMOVIA!

Prebud'te sa! Prebúdzajme jeden druhého! Prišiel den, na ktorý naši predkovia čakali dlhé roky. Ten den je tu. Romovia, ktorí žijú v tejto krajine, môžu po prvý raz vziať svoj osud do vlastných rúk. A teraz je na nás, ako sa dohodneme, ako budeme držať spolu a čo urobíme pre svoje děti.

Spojme sa s úďmi, ktorí sú ochotný počuť naše slovo a našu pravdu. Je to OBČANSKÉ FORUM. Občianské fórum uznalo našu stranu - Romská občanská iniciativa.

Občianské fórum a Romská občianská iniciativa stojí za všetkými Romami v tejto krajine. Pozdvihnime svoje romstvo pre lepší život. Nezabúdajme na pravdu našich otcov:

DAJ ÚCTU, DOSTANE SA TI ÚCTY!

Romská občianská iniciativa

(zástupcovia Romskej občianskej iniciativy: Emil Ščuka a Jan Rusenko)

Rómové spolu s ostatními diskutují a pracují na přípravě své vlastní politické reprezentace - dobrovolně a v potřebné jednotě. Jen proto dokázali, že dne 2. března 1990 byla ROI se sídlem v Praze zapsána na Ministerstvu vnitra České republiky a „dnem zápisu vznikla politická strana - Romská občanská iniciativa, jako právnická osoba a mů že vyvíjet politickou činnost na území České (tehdy ještě socialistické) republiky“. A už v březnu 1990 se v Praze sešel ustavující sjezd Romské občanské iniciativy, jejímž předsedou byl zvolen JUDr. Emil Ščuka.

Z programového prohlášení Romské občanské iniciativy

„Romská občanská iniciativa je otevřená nadideologická politická strana, sdružující všechny občany bez rozdílu národnosti a vyznání, jimž leží na srdci osud Romů a jejich další život v nové svobodné demokratické republice jako plnoprávných občanů, podílejících se na obrodném budování naší společné československé vlasti. Romská občanská iniciativa (ROI) je založena na principech rovnosti, svobody a opravdové humanity. Vychází z federativního uspořádání státu, vyjádřeného v ústavě respektováním rovnoprávnosti obou našich národů i respektováním práv maďarské, ukrajinské, polské a německé národnosti, k nimž nyní po schválení v Parlamentě přibude i národnost romská, počtem svých 550 tisíc příslušníků druhá největší v rámci Československa.

Svým programovým prohlášením chce Romská občanská iniciativa vyjádřit svoji vůli hájit životní zájmy všech Romů v Československu, jejich rovnocenné postavení ve společnosti, dodržování občanských práv i povinností. Je přesvědčena, že tak jako nemůže být svobodným a vskutku demokratickým ten národ, který sám utlačuje národnost jinou, nemůže dojít ani k zásadnímu zlepšení a přeměně charakteru a života celého našeho státu, zůstane-li určitá část jeho obyvatelstva společensky izolována v lidsky a často podnes i sociálně-ekonomicky nedůstojných podmínkách. Důsledkem těchto nedorozřešených problémů je nejen lidský aspekt - z hlediska Romů, ale i další zatěžování sociálního rozpočtu státu nedomyšleným přístupem k řešení těchto problémů, jakož i poškozování mezinárodní prestiže společnosti - z hlediska jejího.

Politická strana Romská občanská iniciativa chce na základě znalosti Romů svými specifickými prostředky přispět ke skutečné rovnoprávnosti, zvýšení životní, kulturní a politicko-společenské úrovně romské národnosti jako celku. Zvýšením sociální a celkové občanské úrovně by mělo dojít i ke schopnosti Romů řešit své vlastní problémy v úzké součinnosti se státními orgány a dalšími institucemi, do nichž by se měli postupně ve vyšší míře zapojit, ale přitom samostatně. Usilováním o uznání romské národnosti a její zakotvení jako rovnoprávné národnosti v nové ústavě Československa se bude ROI společně s Národnostním sdružením Romů v ČSFR snažit vytvořit základnu, na níž se budou její členové sjednocovat, sebeuvědomovat a poctivě pracovat pro zlepšení svých životních podmínek a postavení ve společnosti, za prokázání svých kladných etnických zvláštností.

ROI jako strana převážně sociálně nejslabší vrstvy obyvatelstva, která ve své většině žije dosud podprůměrem životní úrovně v rámci Československa, bude klást mimořádný důraz na sociální politiku, v níž hodlá účinněji spolupracovat se státními orgány sociální péče, v jejichž kompetenci je řešení sociálních, bytových, zdravotních a dalších otázek. Spolu s nimi bude dbát na dodržování práva na práci, práva na sociální jistoty a zabezpečení ve stáří, nemoci, v invaliditě a těžkých životních situacích.

Bude podporovat vytváření speciálních pracovních příležitostí pro Romy v produktivním věku, i při jejich kvalifikačním omezení, případně svých vlastních pracovních družstev, založených i na tradičních řemeslných dovednostech.

ROI bude pomáhat ke zlepšení podmínek a způsobu bydlení Romů, které je ve srovnání s ostatními občany na nejnižší úrovni, i když sama toto samozřejmě řešit nemůže. Proto se bude snažit řešit vše zákonnou cestou spolu se zodpovědnými orgány - národními výbory v konkrétních obcích a městech. Bude usilovat o to, aby již nedocházelo k nesprávným formám řešení bytové otázky Romů, jako tomu bylo někdy v minulosti - tj. k jejich soustředování do „romských sídlišť“, která se stala určitými ghetty ve své naprosté izolaci a segregaci, aniž by se v nich brala v úvahu současná značná rozdílnost života romských rodin (jako je tomu kupř. v sídlišti Chánov u Mostu a Luník IX. v Košicích). Romové se nechtějí oddělovat od ostatních občanů tohoto státu, nechtějí žádné své území a naopak si přejí začlenit se mezi městské a venkovské obyvatelstvo tak, aby byli rovnoprávní a aby i oni byli platnými občany, prospěšnými své obci či městu, kde žijí, což není vůbec v rozporu s nároky na uznání etnické a národnostní svébytnosti.

Mezi další prvořadě úkoly ROI bude patřit problematika školství a vzdělanosti všech Rómů, zejména mládeže. Rómové se ve školství nechtějí oddělovat od učebního systému veškerého obyvatelstva, nechtějí zřizovat vlastní školy. Právě skutečnost, že děti v útlém věku nechápou v těchto případech zcela výklad látky, podávaný pro ně v nesrozumitelném jazyce, vede k jejich následnému častému zařazování do zvláštních škol i tehdy, odpovídá-li jejich intelektuální úroveň požadavkům školy řádné; ostatně ani kritéria posuzování školní zralosti romských dětí ze strany pedagogicko-psychologických poraden nevycházejí ze specifiky romské etnicity, kterou mnohdy tyto instituce nerespektují. Na všech stupních škol by se měla začít respektovat etnokulturní specifika Rómů. Tato skutečnost by se měla projevit ve zřízení speciálních učilišť, kde by mimo jiné byla rozvíjena i tradiční romská řemesla, ale i v možnosti zřízení romské konzervatoře, která bude vychovávat talentované hudebníky, zpěváky, tanečníky, divadelníky.

Poznání, rozvíjení a uplatnění či prezentování romské etnokulturní, národnostní specifiky se musí realizovat v ustavení alespoň menšího muzea romské kultury spolu s ustavením dokumentačně-informačního a výchovného centra, dále v pozdějším vzniku reprezentativního romského folklorního souboru a poloprofesionálního divadla. Strana bude usilovat i o podíl na nakladatelství, které by vydávalo knihy a časopisy zčásti i v romštině, a aby byla založena katedra romistiky při některé z filozofických a pedagogických fakult jednotlivých univerzit.

Romská občanská iniciativa bude jako strana usilovat o zlepšení vzájemných vztahů mezi romským a ostatním obyvatelstvem a o odstranění hlubokých, někdy až rasisticky zabarvených předsudků, které brání poznání a správnému pochopení a tím začlenění Rómů do společnosti, do každého místa, kde žijí často ve vysokém procentu. Rómové nepotřebují jen materiální pomoc, ne pomoc navíc, ale především pomoc v šíření správné, na znalosti a respektování spočívající osvětě, výchově, založené na toleranci a lidském porozumění. Strana ROI si je vědoma kladů, ale i záporů svého etnika, toho, že se Rómové podílejí dosud vyšším procentem na trestné činnosti, že mnohde dochází k narušování občanského soužití, že někteří z nich ještě neumí kulturně bydlet; vždyť je to důsledek několika staletí historického vývoje a nedůstojného postavení Rómů v minulosti, takže přeměny jejich života nemohou být pochopitelně ještě dokončeny. Bude proto usilovat o snižování negativních jevů, ale při jejich spravedlivém posuzování.

S rozvíjením přátelských, rovnoprávných vztahů s ostatními občany ve vlastní zemi chce ROI souběžně rozvíjet i vztahy s Rómy v zahraničí, jichž v mnoha státech Evropy, v Americe, Austrálii i Asii žije asi 15-20 milionů. Sdružují se v Mezinárodní romskou unii, jejíž členem se bude usilovat stát i naše strana. Chce rozvíjet vztahy i s organizací UNESCO, s OSN, Společností pro ochranu ohrožených národů, chce navázat přátelské vztahy i s Indií, pravlastí všech Rómů. Romská občanská iniciativa zve mezi sebe nejen Rómy, ale i ostatní, zejména příslušníky české a slovenské inteligence, která může pomoci při plnění programu ROI.

Rómové jsou specifickou národností, která nemá vlastní území, ale ani o ně neusiluje. Za svou vlast považují zemi, v níž se narodili a žijí - Československo. Politická strana Romská občanská iniciativa chce pomoci především Rómům a tím celé naší československé vlasti, aby v ní už nebylo mocných a rozhodujících na straně jedné a utlačovaných na straně druhé, a to ani v tomto případě. "

Krátce poté se ROI a Rómové v Československu stali již i členem International Romani Union - Mezinárodní romské unie, a to na IV. světovém Kongresu Rómů, který se konal ve dnech 8. - 11. dubna 1990 v Polsku ve Varšavě a jehož se zúčastnili. Nejen to; při volbách do nového vedení této Unie byl jejím generálním sekretářem zvolen JUDr. Emil Ščuka, předseda ROI v tehdejší ČSFR. Od té doby naši Rómové spolupracují i s Rómy v zahraničí - s prezidentem Unie dr. Rajko Djuričem a všemi dalšími, podílejí se na práci odborných komisí (lingvistické, encyklopedické) a spolupracují i s Radou Evropy - Council of Europe.

V červnu 1990 kandidovali Rómové - ROI společně s Občanským fórem a VPN při parlamentních volbách a uspěli; poprvé v historii zasedají zástupci Rómů jako poslanci v Parlamentě i v České a Slovenské národní

JUDr. Emil Ščuka, předseda ROI, zde už také jako generální sekretář Mezinárodní romské unie, spolu s jejím prezidentem dr. Rajko Djuričem

ROMART

POŘÁDÁ VE DNECH 27.-29.7.1990

I. SVĚTOVÝ FESTIVAL RÓMSKÉ KULTURY V BRNĚ 1990

radě. Historie a Rómové sami nechť časem zhodnotí, zda této příležitosti využili všichni dostatečně pro skudné změny postavení a života všech Rómů. V mnohém jistě ano, ale ve všem zřejmě ne (vzhledem k tomu, že se v dalších volbách pro rozmáhající se nejednotnost v romském hnutí do parlamentu již nedostali).

V průběhu roku 1990 vzniklo několik romských sdružení, svazů a dalších subjektů: *Kulturní svaz občanů Romské národnosti předseda Andrej Giňa z Rokycan*, *Demokratický svaz Rómů - DSR (předseda Michal Pulo z Prahy)*, *dále Sdružení romských autorů a spisovatelů (jehož vedoucí MARGITA REIZNEROVÁ je známá romská literátka i sólistka souboru "Perumos" z Prahy)*. *Vznikla i Romská asociace mládeže a dětí - RAMAD a Unie romské mládeže (předsedou je Miroslav Rusenko z Prahy)*, v Plzni pak *Romská kulturní jednota v Olomouci připravil založení Romského kulturního sdružení mládeže a dětí (RKSMD) Mikuláš Curi, hlavně jehož zásluhou pak byla zde založena Romská hudební škola pro děti a mládež. V historickém, pro naše Rómy tak významném roce 1990, vznikl také "Romart" - hospodářská a kulturní účelová organizace strany ROI, jejímž cílem bylo „přispět k rozvoji, romské kultury a tím k lepšímu soužití všech národů a národnostních menšin“ (pod vedením Milana Scuky). V červenci 1990 (27.-29.čerrvence) uspořádal Romart I. světový festival romské kultury v Brně - Líšni, s velkým úspěchem a ohlasem.*

Po nadšeném vzedmutí v listopadu 1989 a za podpory OF a VPN byl tedy rok 1990 pro naše Rómy rokem etnicko-národnostního "obrození", aktivity a ještě opravdové jednoty. Vstoupili na novou, dobrou - už svoji cestu.

Škoda, že nadšení a hlavně ona jednota nevydržela do let dalších. Po roce 1991 se romské hnutí rozdrobuje a ztrácí sílu v České republice stejně jako v Republice slovenské (ještě ve společném Československu) V průběhu následujících čtyř let vznikají desítky dalších romských svazů, spolků a menších stran, mezi jejichž předáky (předsedy a prezidenty) i členy začaly stále vážnější rozpory a nedobré osobní vztahy, na něž se někdy vyčerpalo více sil a energie než na práci „dole“ mezi Rómy, na tak potřebné řešení mnoha starých i nově se otevírajících problémů.

Po volbách v roce 1990 Rómové dostali možnost pracovat na Úřadě vlády SK, na Ministerstvu školství a Ministerstvu kultury; po šedesáti letech - při sčítání lidu v r 1991 si mohli zvolit romskou národnost. (Jazykovedný ustav L. Stura SAV uvedl do slovní zásoby spisovného slovenského jazyka nová slova - Rom, romsky.)

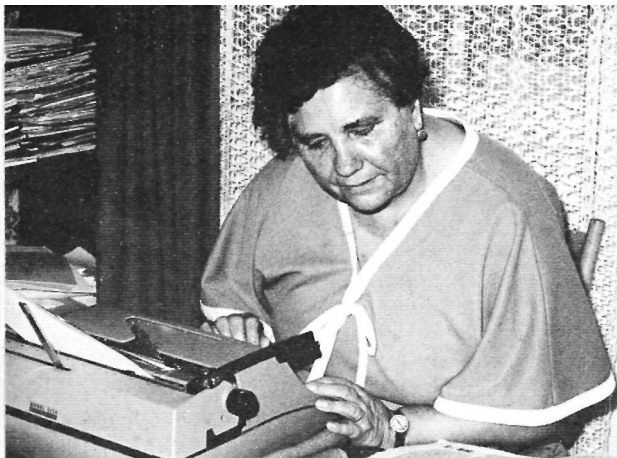
Významným mezníkem v novodobých dějinách Rómů na Slovensku jsou Zásady vládní politiky SR k Rómům, které byly schválené usnesením vlády SR c. 153 z 9.dubna 1991 Poprvé v dějinách byla Rómům přiznaná etnická svébytnost na úrovni ostatních etnických minorit, žijících na území Slovenské republiky tj. byli v současné terminologii uznáni za národnost. V součinnosti s Listinou základních práv a svobod jim tento dokument garantuje „právo na výchovu a vzdělávání tisk a informace ve svém, tj. romském jazyku, právo využívání svého jazyka v úředním

Někteří vedoucí představitelé romského hnutí: Milan Ščuka, dr. Gejza Adam a dr. Vincent Danihel

Vítězka romské „Miss Ramad“ 1993 Dáša Čaná (Český Krumlov 1993)

Elena Lacková dokázala dálkově vystudovat na Karlově Univerzitě v Praze; je významnou romskou spisovatelkou (Prešov, 1988)

Primáš Karol Adam vede orchestr divadla Romathan v Košicích (1994)

Profesionální hudebník Luboš Horváth z Tachova šíří dále i tradiční romský folklór (1977)

styku, právo na rozvoj vlastní romské kultury, právo sdružovat se v etnických sdruženích a právo účasti na řešení otázek, týkajících se Rómů". Přesto je mnoho problémů otevřeno:

V legislativě SR (ústava, parlamentní komise apod.) se používá mimo nejasného termínu „národnost“ i slovní spojení „etnická skupina“. Zásada zrovnoprávnění Rómů zůstává jen v rovině de jure, nedochází však k jejímu naplnění de facto. S porušováním zásady rovnoprávněného postavení Rómů ve společnosti se můžeme setkat v běžném životě: takovým je například odmítání přijímat Rómy do zaměstnání, přetrvávání tykání dospělým Rómům ze strany některých úředníků státní správy, lékařů, učitelů; patří sem i taková opatření, jakými bylo omezování osobní svobody Romů ve Spišském Podhradí a jinde, vzrůstání rasisticky motivovaných útoků.

Zásady politiky vlády k Rómům v oblasti kultury umožnily však vyčlenit finanční prostředky, podporující činnost romských kulturních svazů, folklorních souborů, financování romského periodického a neperiodického tisku, pravidelného romského rozhlasového vysílání i televizní relace Romale, založení a provoz profesionálního divadla Romathan. Nedostatečná je však orientace na sociálně slabší vrstvy romského obyvatelstva, pro které měla být vytvořena „moderní koncepce kulturní a osvětové činnosti“; sem patří mimoškolní vzdělávání pogramotných a profesně nekvalifikovaných Rómů, jejich motivování pro pozitivní změny v oblasti kultury bytí, ekonomického stravování, získávání zručnosti žen při zhotovování oblečení (šití, pletení), zprostředkování informací ze zdravotvědy (hygiena, toxikománie, první pomoc), výchova dětí, právní vědomí, problém soukromého vlastnictví. (Potřebnou osvětu však už nikdo neprovádí.)

Nejvýznamnější výsledky plnění rozpracovaných Zásad byly na Slovensku dosaženy v oblasti školství: patří sem především zřízení Katedry romské kultury v Nitře, postgraduální studium romistiky na Pedagogické fakultě v Prešově, založení a působení Klubu učitelů romských žáků v Košicích, hledání netradičních forem motivací při výuce romských žáků, experimentální zkoušení tzv. nultého ročníku pro romské „dětí z málo podnětného sociálního prostředí“. Úspěchem jsou i vydání romského slabikáře (Romano hangoro) a čítanky; do tisku je připravená učebnice romského dějepis, určená romským i neromským žákům. Největším problémem v tomto rezortu je ale rušení předškolních zařízení - mateřských škol, které mají obrovský a nenahraditelný význam při přípravě romských dětí na školní docházku, i zdražování stravy ve školních jídelnách; v důsledku toho mnozí rodiče svoje děti ze stravování odhláší a ty potom nemají zabezpečenou potřebnou výživu.

Nejproblematičtější zůstává stále situace v resortu práce a sociálních věcí; po roce 1991 se státem již neřešené problémy v obou republikách prohlubují.

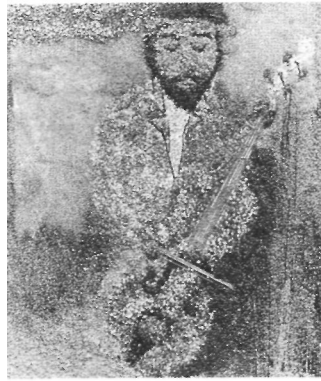
Vykonalo se v posledních několika letech však bezesporu mnoho dobrého. Neaktivnější z romských stran a hnutí v ČR - ROI, Demokratický svaz Rómů, Společenství Rómů na Moravě, Hnutí angažovaných Rómů, Romart, Romské kulturní sdružení mládeže a dětí - Ramad, Romský demokratický kongres, Sdružení romských autorů

a spisovatelů, Kulturní svaz občanů romské národnosti a ve Slovenské republice (po rozdělení státu 1.1. 1993) nemenší řada dalších - v každé z republik dnes existuje více než čtyřicet romských subjektů - mají na svých kontech mnoho dobrých akcí a činů. Záslužnou činnost vyvíjí od roku 1992 i Matice romská - Romské křesťanské sdružení, sdružující věřící Rómy, Občanské sdružení OSRKT a od roku 1993 pak Nadace Dženo. Aktuální vážné problémy se získáváním českého občanství Rómům v ČR pomáhá od roku 1993 řešit aktivní Společenství Rómů na Moravě i Fond oorozumění a naděje.

Na Slovensku vznikly po roce 1990 kromě společné Romské občanské iniciativy také mnohé další strany, svazy a sdružení; mezi nejaktivnějšími byly Strana integrácie Romov, Liga romskej jednoty a Združenie romskej inteligencie - ZIR, před volbami v roce 1992 pak ještě nově vzniklá Strana práce a istoty, která kandidovala do voleb samostatně, stejně jako „rojka“ (a obě neuspěly; příčinou logického neúspěchu bylo přecenění reálných možností získat potřebných 5 procent hlasů). Svoji roli sehrávají i Strana demokratické unie Romov, Demokratický zväz Romov, Kulturný zväz občanov romskej národnosti a další subjekty současného romského hnutí.

Celé toto hnutí a jeho jednotlivé subjekty tvoří konkrétní lidé - romští vedoucí představitelé, kteří ovlivňovali či ještě ovlivňují více méně pozitivně či rozporuplně zaměření, činnost a vývoj nejen vlastního romského subjektu, ale tím i celkový vývoj Rómů v České a Slovenské federativní republice, směr a kvalitu jejich další cesty. Naprostá většina romských osobností od počátku chtěla a stále snad chce činností vlastní i svého hnutí pomoci posunout vývoj Rómů dopředu - počínaje všemi tehdejšími romskými poslanci, působícími ve Federálním shromáždění, v České i Slovenské národní radě od voleb v červnu 1990, až po vedoucí představitele romských stran a kulturních subjektů i svazů.

V České republice jmenujme alespoň některé z nich: JUDr. Emil Ščuka - předseda ROI a generální tajemník IRU - Mezinárodní romské unie, ing. Karel Holomek - jeden z bývalých romských poslanců v ČNR a spoluzakladatel Muzea romské kultury, nyní předseda Společenství Rómů na Moravě, Ladislav Body - nyní jako Jediný Rom poslanec českého Parlamentu (za Levý blok), Milan Ščuka - dříve prezident Romartu, nyní Elbako a Občanského sdružení pro romský tisk a kulturu, viceprezident IRU, dále Ondřej Giňa, Dezider Balogh a další bývalí poslanci, PhDr. Vlado Oláh, který vede Romské křesťanské sdružení - Matici romskou, mladý Rom Ivan Veselý, sociolog, který se svou ženou, bývalou poslankyní za Rómy JUDr. Klárou Samkovou - Veselou pracuje v současném romském hnutí zejména prostřednictvím Nadace Dženo; dále i Mikuláš Čuri - předseda Romského kulturního sdružení mládeže a dětí v Olomouci, jehož zásluhou zde byla založena romská hudební škola, Jan Rusenko - vedoucí pražského souboru Perumos (Blesk) a aktivní člen Romského demokratického kongresu, mluvčí Romského petičního výboru, jeho sestra Margita Reiznerová - romská poetka a předsedkyně Sdružení romských autorů a spisovatelů v Praze, Miroslav Rusenko - předseda Ramadu a Michal Pulo - předseda Demokratického svazu Rómů, či Ladislav Goral, pracovník Rady pro národnosti Úřadu vlády a známý hudebník Antonín Gondolán, pracovník Ministerstva kultury. Ze slovenských romských osobností jmenujme alespoň některé: Anna Koptová - bývalá poslankyně SNR, zakladatelka a ředitelka divadla Romathan, dr. Klára Orgovánová - nyní ředitelka Nadace

Výtvarník Ruda Dzurko z Prahy a jeho „skleněné obrazy“ (1991) známé už i v zahraničí.

Autoportrét romského malíře Bély Kókené (Rim. Sobota 1994)

Práce řezbáře Jozefa Fečo z Prahy (1990)

romského dítěte a vědecko-informačního střediska *INFORMA*, dr. Gejza Adam z Košic kde založil i Romskou konzervatoř, Anina Botošová z Úřadu vlády SR, dr. Vincent Danihel - tajemník Slovenského helsinského výboru, novinářka Agnes Horváthová, ing. Ján Hero, básník a lingvista Dezider Banga, doc. dr. Julius Tancoš, JUDr. Gustav Karika, známá spisovatelka Elena Lacková, Ján Kompuš, předseda ROI na Slovensku a další.

Je však velká škoda, že od počátku tohoto novodobého romského hnutí vystupují někteří jeho vedoucí představitelé proti sobě nepřátelsky, konfrontačně a většinou nejednotně - což platí pro situaci jak v České, tak Slovenské republice; má to pak negativní dopad na postoj majoritní společnosti a postavení Rómů vůbec; o problému nespolupráce a nejednoty v romském hnutí se píše a hovoří veřejně, zatím však marně. Stále více Rómů po této jednotě a smíření volá a správně vidí, že bez jednoty a bratrské, přátelské spolupráce nebude další cesta Rómů dobrá. Věří však, spolu s námi všemi, že tu správnou cestu snad brzy najdou.

Ondřej Ferko z Prešova, talentovaný zpěvák a komponista (1993)

Mezi největší přínos, nejvýznamnější úspěchy první poloviny 90. let patří:

- zřízení a činnost katedry romské kultury při Pedagogické fakultě v Nitře (která vychovává mnoho budoucích romských učitelů, osvětových pracovníků a dalších odborníků, organizuje vědecké konference a výzkumné projekty);

- výuka romského jazyka a romistiky na vysokých školách, zejména na Filozofické fakultě UK v Praze a na FF v Prešově; semestrální přednáškové cykly romistiky na Pedagogické a Filozofické fakultě v Olomouci (již třetím rokem), na FF v Brně, na Fakultě sociální a zdravotní v Českých Budějovicích a v Ústí nad Labem při Ústavu pro studium romské kultury PF UJEP;

- vznik Muzea romské kultury v Brně (od konce dubna 1991), prvního romského muzea v Evropě^{2/}, kde pracují větší romští odborníci; sbírkotvorná a dokumentační činnost způsobu života, kultury i současného dění Rómů, činnost výstavní, přednášková a publikační (připravuje stálou expozici, studovnu s knihovnou a sál pro veřejnost romskou i ostatní);

- vznik a činnost profesionálního romského divadla „Romathan“ se sídlem v Košicích, jehož herci, tanečníci, zpěváci, ale i někteří řídicí pracovníci (ředitelka Anna Koptová i další) jsou převážně mladí Rómové, stejně jako je celý romský jeho výborný, velký orchestr (pod vedením primáše Karola Adama): jeho původní hry (kupř. historická freska *Than perdal o Róma* - Místo pro Rómy, *Sar ulila e lavuta* - Jak se zrodily housle, inscenace romských pohádek (vše hrané dvojjazyčně - romsky a zároveň slovensky), koncerty orchestru a další činnosti „Romathanu“ ho proslavily i v zahraničí;

- založení Hudební školy pro romské děti v Olomouci a Konzervatoře v Košicích;

- existence mnoha vynikajících romských souborů a skupin v obou republikách;

- vydávání romského tisku: týdeníků „Romano kuŕko“ (Romský týden) s redakcí v Brně, „Romano lil“ (Nevo) - (Romsklist) s redakcí v Prešově, od roku 1990 měsíčníku „Lácho lav“ (Dobré slovo), „Amaro lav“ (Naše slovo), „Romano gendalos“ (Romské zrcadlo) - nyní „Gendalos“, na Slovensku zejména měsíčník „Roma“, další časopisy - i pro děti; od roku 1994 začal vycházet v Praze i odborný časopis romistických studií - „Romano džaniben“ (Romské vědění);

V Olomouci založena Hudební škola pro romské děti (1993)

Jeden z mnoha romských souborů na náměstí v Prešově (1992)

- uskutečnění pravidelného vysílání pořadu „Romale“ (Rómové Rómům a o Rómech) původně v ČST, nyní v České i Slovenské televizi (na jehož realizaci se podílí teď většinou mladí Rómové) a pravidelné relace „O Róma vakeren“ (Rómové hovoří) v Českém rozhlasu v Praze, autorsky i hlasatelsky připravované skupinou mladých lidí, vedených romskou žurnalistkou Jarmilou Balážovou; na Slovensku pracuje malá romská rozhlasová redakce v Prešově, vedená Igorem Duždou;

- umožnění vydávat publikace s romskou tematikou (což do konce roku 1989 možné nebylo) - odborné, populárně-vědecké i skripta pro studenty, jakož i tvorbu začínajících nebo známých romských autorů (Elena Lacková, Margita Reiznerová, Tera Fabiánová a další); odborné publikace v ČR vycházejí zejména péčí Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci - v rámci jejího Romského projektu (díky jemuž byly vydány práce historika prof. Ctibora Nečase i dr. Vlasty Kladivové o romském „holocaustu“ za 2. světové války, lingvistky dr. Mileny Hubschmannové „Šaj pes dovakeras“ - Můžeme se domluvit, i „Dějiny Rómů“ - celoživotní práce Bartoloměje Daniela, prvního romského historika); další pak s pomocí Muzea romské kultury v Brně a Ústavu lidového umění ve Strážnici („Žalující píseň“ autorů D. Holého a C. Nečase), Kulturného svazu občanov romskej národnosti na Slovensku („Romské rozprávky“ Eleny Lackové); několik publikací bylo vydáno Katedrou romské kultury v Nitře, další tvorba vyšla pak péčí Sdružení romských autorů a spisovatelů a dalších subjektů, díky dotacím Ministerstva kultury;

- byl vydán Romsko-český a česko-romský slovník (ještě Státním pedagogickým nakladatelstvím v roce 1991), připravený M. Hubschmannovou, H. Šebkovou a A. Žigovou na základě východoslovenského romského dialektu;

- je zahájena a umožněna mezinárodní spolupráce romských představitelů a účast na jednáních v rámci Rady Evropy, UNESCO a International Romani Union - Mezinárodní romské unie, jejíž jsou Rómové v České a Slovenské republice od roku 1990 členy;

- začala fungovat i odborná, vědecká mezinárodní spolupráce účastí odborníků - Rómů i Neromů - na některých romistických konferencích, které jsou velmi přínosné nejen z hlediska rozšíření vědeckého poznání romské problematiky, ale i jako prezentace naší situace v zahraničí;

- na základě prezentace problematiky Rómů v obou republikách a seznámení s nimi v rámci Evropy i světa začíná docházet ke konkrétním případům pomoci ze zahraničí (ze strany Rady Evropy, UNESCO, IRU atd.), k veřejnému otevření problémů u nás v posledních dvou-třech letech nově se vyskytujících - zejména násilných projevů rasistických skupin skinheads, a neofašistických skupin vůči Rómům, majících na svém „kontě“ už i několik mrtvých (Klatovy, Písek, Žiar n. Hronom atd.) a mnoho raněných (Jablonec n. Nisou a další);

- od začátku roku 1994 je veřejně mezinárodně odsuzován i zákon České národní rady č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbytování státního občanství České republiky, který svou protiprávností či nedomyšleností postihl tisíce Rómů a učinil z nich cizince ve vlastní zemi - kde se však už většina z nich narodila, bez práva na zaměstnání, zřejmě i ubytování a zbavil je práva pobírat jakékoliv sociální dávky v podpoře při nezaměstnanosti (do níž „spadla“ značná část po roce 1990 v etapě tržní ekonomiky nového českého státu), rodinné přídatky na děti, jakož i platby důchodové; tyto skutečnosti se totiž dostávají do rozporu s Chartou lidských práv a svobod. Objevuje se i mnoho dalších nových skutečností, často rozporuplných.

Taková je tedy také nová, současná cesta Rómů.

*Významný představitel kulturních a politických aktivit romského etnika,
romské národnosti - ing Karel Holomek z Brita (potomek moravských Rómů)*

ZÁVĚREM, k zamyšlení

Rómové v Čechách, na Moravě a na Slovensku jsou konečně uznáni za národnost; mohou ji přiznat i při sčítání lidu a v matrice, mohou ji tedy mít nejen zapsánu, ale mohou rozvíjet svůj jazyk, tradiční i nově vznikající kulturu, folklór a umění po svém a ve svém romském jazyce. Ale kolik Rómů se otevřeně hlásí ke své etnicko-národnostní identitě, ke svému romství? Především jsou to příslušníci romské odborné i umělecké inteligence, představitelé romských hnutí a sdružení, ale i mnoho dalších Rómů střední a mladé generace. Část Rómů se však zatím se svým etnikem, se svou národností neidentifikuje. Bude to asi potřebovat delší čas, aby tlaky předchozích společností na všechno typicky romské přestaly působit, a snad další generace zase dojde k sebeuvědomění si svého romství právě v tom pozitivním slova smyslu.

Vztah k vlastní etnicko-národnostní identitě, stejně jako charakter způsobu života a kultury, je dnes velmi rozrůzněný a diferencovaný podle jednotlivých skupin; není tedy možné ani správně hovořit o Rómech jako o homogenní národnostní skupině, o nějakém specifickém způsobu života, chování a kultuře, společné všem. Od Rómů na nejnižším stupni vnitřní společenské hierarchie (žijících nejen v tradičních romských pospolitostech, ale po roce 1945 i v řadě českých a moravských měst) se stále více diferencují další Rómové: od rodin na vyšším sociálně společenském postavení (ale ne vždy se identifikujících se svým romstvím) přes novou skupinu podnikatelů až po stále narůstající skupinu romské inteligence, umělců a tvůrců. Od nich všech se hluboce diferencují Rómové olašští - *Vlachike Róma* - a někteří *Sinti* (udržující dodnes mnohé z tradičního života a kultury se zbytky „rodového“ uspořádání, se svým hodnotovým vzorcem a vnitřními zákony, s autentickým folklórem a odlišným romským dialektem). Tuto dnešní složitou diferenciaci je třeba tedy brát v úvahu i při hledání další cesty Rómů - a to už Rómy samotnými.

Skutečnost právního uznání romské národnosti ze strany státu je velmi závažná a dotýká se obou rovin - individuální i společenské, vnitřních přeměn romského společenství. Rómové byli donedávna u nás počítáni (statisticko-demograficky i prakticky) do národnosti české, slovenské, maďarské či jiné; přes uvedenou skutečnost je tomu tak většinou dodnes. V posledním sčítání lidu se u nás přihlásilo k romské národnosti pouze 23 % z celkového předpokládaného počtu Rómů. Tato skutečnost vyplývá ze dvou příčin: za prvé velká část Rómů o možnosti zapsat romskou národnost vůbec nevěděla a za druhé, což je závažnější, mnoho Rómů se ke svému romství záměrně nepřihlásilo, protože měli obavy, že deklarováním romské národnosti by pro ně mohly vyplynout (jak byli zvyklí dříve) problémy, anebo nechťeli být zahrnuti do jedné skupiny s „nedobrymi Rómy“ (to v případě „integrovanych“ Rómů v Čechách a na Moravě). Tento postoj je bohužel logickým důsledkem dřívější společenské pozice Rómů v rámci majority, přetrvávající dodnes.

V poválečných letech a ještě výrazněji v době současné probíhají u Rómů stále hlubší změny v jejich společenské pozici, ve způsobu života, kultuře a v hodnotové orientaci. Romská národnost se v průběhu uplynulých padesátí, zejména pak posledních pěti let zásadně změnila vnitřní strukturou, počtem a územním rozložením, prohloubením vnitřní diferenciaci - a to nejen podle jejich jednotlivých etnických podskupin, ale i v důsledku nové vnitřní společenské hierarchie, změnami některých komponentů způsobu života a kultury, celým charakterem této národnostní skupiny oproti stavu předchozímu. Důsledky těchto změn jsou na jedné straně zčásti pozitivní, na straně druhé ale více negativní. Tradiční romské společenství se svými vnitřními zákony je mnohdy rozbito a tradiční hodnotový systém není obvykle nahrazován ničím novým.

Tak postupně došlo k negativní přeměně myšlení a chápání hodnot. kdy konzumní statky, majetek a peníze kladou mnozí mladší Rómové na prvé místo ve svém hodnotovém žebříčku. Konzumní a maloměšťácký způsob života začíná u řady Rómů převažovat, mnozí přitom

Půvab a inteligence se vzácně spojily

opouštějí své pozitivní tradiční hodnoty a projevují se třeba i tak, jak by bylo neslučitelné s hodnotami a vnitřními zákony skupiny, jimiž se romské komunity dříve řídily (zcela v rozporu s nimi je v současnosti často se vyskytující odkládání dětí do kojeneckých a dětských ústavů, ojediněle prostituce, podvádění jeden druhého, nejednota apod.). V důsledku více než čtyřicetiletého tlaku majoritní společnosti na romskou etnickou specifikou došlo tedy k deformovanému chování a netradičním vztahům u řady mladších rodin a části střední generace, kdy jejich tradiční morální kodex je většinou už rozbit a vnitřní zákony zcela rozrušeny a často už neznámy.

Starší Rómové, kteří byli vychováni tradičně a cítí své romství, jsou nešťastní nad tímto posunem hodnot u mladé i dnešní střední generace a pochybují o perspektivním vývoji Rómů jako celku, bude-li vývoj postupovat takto dále, bude-li se ztrácet vlastní sebeuvědomění, vlastní romský jazyk a kultura, bude-li nadále převažovat materiální chápání hodnot v životě.

Nejzávažnějších, někdy až deformujících změn doznala právě nejvíce oblast duchovní kultury Rómů, tj. vnitřních společenských vztahů, rodinných vztahů (i když pozitivně zůstává rodina jako nejvyšší hodnota u Rómů dodnes), role, význam a struktura romské široké rodiny a zejména oblast víry, zvyků a obřadů a nejvíce pak hodnotový systém, utvářející a formující vše ostatní.

Zásadní roli v procesu přeměny tradičního romského života, myšlení, kultury a hodnotové orientace dodnes sehrává, pokud jde o negativní dopady, oblast vzájemných vztahů mezi Rómy a Neromy, určovaná etnickými stereotypy a předpojatostí, antipatiemi, nedůvěrou až nevraživostí na obou stranách.

V nové historické situaci je třeba pomoci vytvořit nové podmínky pro to, aby sami Rómové se sebeuvědomovali a **znovu oživilí dobrý základ svého romství**; v tom by měla pomoci hlavně vlastní romská inteligence - zejména tím, že se sama k *romipen* a své národnosti přihlásí a ve všem půjde příkladem.

Uvědomit si celou tuto současnou problematiku a ovlivnit ji je opravdu věcí Rómů samých - i to, zda se jako celek stanou skutečnou, nejen deklarovanou a uznanou národností.

Vnitřní pohyb romského etnika v rovině individuální je tedy mnohem problematictější a rozporuplnější. Vědomí sebe je základním předpokladem etnické identity - a toto vědomí je u velké části našich Rómů právě narušeno a potlačeno, předchozí soudržnost s vlastní skupinou existuje dnes již ve zcela jiné podobě. Navíc se nacházejí v kontextu a vlivu dvou kulturních skupin, dvou odlišných kultur - své romské a majoritní „gadžovské“, což u řady z nich způsobuje značnou dichotomii. V těch případech, kdy se třeba už neidentifikují s Rómy, se svou skupinou a majoritní okolím je nepřijme mezi sebe, dochází k určité marginální situaci - ke konfliktu mezi identitou, kterou si přejí (v případech, kdy preferují identitu majoritní), a svou současnou, kterou někteří třeba už nechťejí, protože se jí cítí být stigmatizováni. Půjde tedy zcela určitě o dlouhodobý proces etnické emancipace nebo identifikace s etnicko-národnostní romskou příslušností, která se musí stát opět pozitivní, za kterou se nemusí nikdo stydět, ale naopak být na ni hrdý. Tato vývojová cesta vlastního sebeuvědomění je snad jediné možnou pro uchování specifik romského národa či národnosti do budoucna. Bez odstranění nebo alespoň zmírnění dlouhodobé vzájemné nedůvěry, neznalosti, nepochopení či dokonce nenávisti mezi neromským a romským společenstvím a jednotlivci však je tato cesta ještě hůře realizovatelná. Je však nejen možná, ale i nutná.

*„Ludia! Nie ste už, čo ste bývali!
Hovoríte mnohými jazykmi,
ale jeden druhému nerozumiete!
Srďte... srdce vám chyba...
Veci sú vám milšie ako život!
Dušu by ste vyměnili za věci! Veci...
Handry, haraburdy, peniaze, zlato!
Rúťte sa do záhuby, ludia!“*

*(Z prologu k představení
romského divadla Romathan
„Cigáni idú do neba“)*

Postavení Rómů a možnosti pro svébytný etnický, dnes už národnostní rozvoj se tedy od konce roku 1989 zásadně změnily. Změnil se i přístup československého státu - nyní Slovenské a České republiky - k nim jako k specifické národnostní menšině s právy na svůj rozvoj a romskou identitu. Tato změna v přístupu k Rómům, i když zdaleka není v praxi ideální nebo alespoň dobrá, je předpokladem pro novou cestu, kterou si však musí najít především oni sami.

V obou republikách byly přijaty nové zásady vládní politiky vůči Rómům, které tuto změnu přístupu deklarují. Ještě potřebnější je to na Slovensku, kde Rómové tvoří okolo 5 procent z celku obyvatel a v některých okresech (Rimavská Sobota, Spišská Nová Ves a v řadě dalších) dokonce 10 až 17 procent.

Ocitujme si závěrem jednu z příloh důvodové zprávy pro nové zásady vládní politiky v Slovenské republice:

„Rómové žijí na Slovensku a v českých zemích kontinuálně minimálně šest století. Jejich dějiny jsou s dějinami etnik žijících na tomto území vzájemně propojené; nezanedbatelné nejsou ani vzájemné kulturní vlivy. Jsou tu doma jako všichni ostatní.“ Slovensko, stejně jako republiku Českou považují za svůj domov, odkud by neodešli - což není vůbec v rozporu s citěním a uznáním vlastní etnicko-národnostní svébytnosti.

Období posledních pěti let (1991 - 1995) je pokračováním nové etapy, nové cesty, na kterou vyšli naši Rómové po listopadu 1989 a v roce 1990. Jaká byla a hlavně jaká bude jejich další cesta, záleží především na Rómech samotných.

*Aver tut šaj del god'i,
aver tut šaj del drom,
kaj ča manušes tutar šaj keres
ča tu korkoro!*

*Jiný ti může poradit,
jiný ti může ukázat cestu,
jenže člověka ze sebe musíš udělat
jen ty sám!*

(romské přísloví)

**LACHO, BACHTALO DROM,
Romale!**

POZNÁMKY, ODKAZY

Tato publikace je určena široké veřejnosti-studentské, odborné i laické, romské i neromské. Proto jsem se pokusila shrnout jak hlavní skutečnosti a poznatky z tohoto poválečného období i probíhajících změn v životě Romů v současnosti (záměrně hlavně jen do konce roku 1990), tak zejména vlastní zkušenosti a výsledky mé dlouholeté výzkumné práce, poznávání života, kultury a duše Romů, i složitosti oboplného vztahu - Romů a společnosti, (pozn. E. D.)

Část první:

Kapitola 1. Těsně po válce (1945-1950)

- 1/ sv. Ctibor Nečas, Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939 - 1945, UJEP Brno 1981
- 2/ Růžena Danielová (1900 - 1984), bývalá vězeňkyně koncentračního tábora v Osvětimi II. - Brzezinka. Její biografii vydali v knize „Žalující píseň“ prof. Dušan Holý a Ctibor Nečas; je autorkou jedné z variant písně „Aušvicate hi kher baro“ -
- V Oswienčimi je velké vězení (pozn. E. D.)
- 3/ Anna Jurova, Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945, Košice-Bratislava 1993, s. 21-22 (in SNA Bratislava, f. PCO)
- 4/ táž, cd., s. 24 a dále s. 25-26 (in SNA Bratislava, tamtéž - materiály Úradovne národnej bezpečnosti)
- 5/ Eva Davidová, Původ a historický vývoj Cikánů v Československu. In: Demografie 3, Praha 1969

Kapitola 2. Kdo Rómové opravdu jsou?

- 1/ Eva Davidová, Bez kolíb a šiatrov. Košice 1965,
táž, K otázce etnografického studia cikánského obyvatelstva v Československu. Československé etnografie IV, 1956, č. 3
- 2/ sv. Fr. X. Miklošič, Ursprung des Wortes Zigeuner. Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, phil. - hist. Klasse, Vídeň 1875, sv. 26, s. 56-60,
Emília Horváthová, Cigáni na Slovensku, SAV Bratislava 1964, s. 32 a n., ad.
- 3/ viz Popravčí kniha pánů z Rožmberka - r. 1399. Státní archiv Třeboň, folie 18b
- 4/ mj. in: Frant. Štampach, Základy národopisu Cikánů v ČSR, NVČ, roč. XXIII., 1930, s. 320
- 5/ kupř. Paul Bataillard, Sur les origines des Bohémiens ou Tsiganes, Paříž 1875,
- Fr. X. Miklošič, Uber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas III., Vídeň 1873, s. 11 a n.,
- Lech Mróz, Geneza Cygánów a ich kultury, Warszawa 1988,
- J. P. Clébert, Les Tsiganes, Paris 1961,
- J. P. Liégeois, Gypsies and Travellers, Strasbourg 1985, 1987, s. 164,
- týž, Gypsies - an Illustrated History, Paris-London 1986,
- Bartoloměj Daniel, Dějiny Romů (vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v českých zemích a na Slovensku), UP Olomouc 1994,
- Ctibor Nečas, Nad osudem českých a slovenských Cikánů v l. 1939-1945, Brno 1981, s. 13-15,
- týž, Aušvicate hi kher báro. Čeští vězňové koncentračního tábora v Osvětimi II. - Brzezince, Brno 1992,
- Vlasta Kladivová, Konečná stanice Auschwitz-Birkenau, PF UP Olomouc 1994
- 6/ blíže viz kupř. Jar. Suchý, Die Zigeuner in Rassengeschichte der Menschheit, Wien 1968, ad.
- 7/ kolektiv (Kára-Davidová-Hübschmannová-Kozel), Cikáni v ČSSR v procesu společenské integrace, ÚFS ČSAV Praha 1975, int. tisk, s. 176 a d. (část o jazyku, kterou zpracovala M. Hübschmannová),
- Milena Hübschmannová, Základy romštiny, Praha 1973,
- Jiří Lípa, Příručka cikánštiny, SPN Praha 1963 (první lingvistická příručka východoslovenského dialektu)
- Milena Hübschmannová - Hana Šebková - Anna Žigová, Romsko - český a česko - romský kapesní slovník, SPN Praha 1991
- 8/ viz Jana Horváthová, Nástin vývoje moravských Romů. In: Bulletin Muzea romské kultury č. 2/1993, Brno, 1993
- 9/ blíže viz Ctibor Nečas, Nemůžeme zapomenout - naši bisteras. PF UP Olomouc 1994
- 10/ Vladimír Srb, Soupisy a sčítání Cikánů-Romů v Československu v letech 1947-1980 a odhady jejich počtu do r. 2000, resp. 2020. In: Historická demografie, 11/1987, ČSAV Praha 1987 s. 189-206,
- týž, Demografický profil československých Romů. Český lid 71, 3/Praha 1985, s. 139
- 11/ Cikánské obyvatelstvo v r. 1968, Zprávy a rozborů FSÚ, č. 11, Dem. - č. 2, Praha 1969, kde uveden i seznam obcí Československa s cikánským obyvatelstvem, podle okresů ČR a SR
- 12/ Udaje o počtech Cikánů, Romů, Sintů, Manušů i „Travellers“ v rámci světa se velmi různí a rozcházejí, protože v mnoha zemích evidenci o nich nevedou; tento odhad je uveden z citované kolektivní práce (Kára-Davidová-Hübschmannová-Kozel), ÚFS ČSAV, Praha 1975 - jde o počty Romů a Sintů za 50. a 60. léta; dnes se uvádí jako jejich celkový počet ve světě 12-15 milionů
- 13/ viz K. Kára - E. Davidová - M. Hübschmannová - J. Kozel, Ke společenské problematice Cikánů, c. d.

Část druhá:**Ke změnám ve způsobu života Romů**

- 1/ viz Eva Davidová /- Turčinová/, K vymezení a specifice současného cikánského problému v Československu. Sociologický časopis 1970, č. 1, Praha 1970, s. 29-41
- 2/ V tomto a následujícím grafu jde o rozpracování základního přístupu již zesnulého sociologa prof. ing. dr. Miloše Vaněčka - viz kupř. sborník SIA Inženýr v současné společnosti, Praha 1948; tento syntetický přístup nazýval „Technika života“ (pozn. E.D.)

Kapitola 3. Tradiční řemesla a způsoby obživy

- 1/ viz kolekt. studie ÚFS ČSAV, Praha 1976 - cit. d, s. 147
- 2/ viz Emília Horváthová, Cigáni na Slovensku, SAV Bratislava 1964
- 3/ srv. Claudia Mayerhofer, Dorfzigeuner, cd., s. 128 a d.
- 4/ Pozoruhodný je kupř. osud kotlářské rodiny Ringhofferů, zejména Františka (později barona). Jeho dědeček přišel r. 1769 do Prahy z Horních Uher - Slovenska, kde provozoval kotlářské řemeslo. V tomto řemesle pokračovali v Praze a okolí i jeho potomci - syn Josef a zejména vnuk František Ringhoffer, který se vypracoval na zakladatele a majitele známé vagónky v Praze na Smíchově, po 2. světové válce dodnes továrna Vagónka Tatra. (pozn. E. D.)
- 5/ viz Michal Bársony, Tradícia romských remesiel. WS A Bratislava 1993 (kde dobře popisuje i řemeslné techniky)
- 6/ viz kolektiv, Cikáni v ČSSR v procesu společenské integrace, cit. d., ÚFS ČSAV, Praha 1976 (interní tisk)
- 7/ srv. Bartoloměj Daniel, O starém romském kovářství, in Bulletin Muzea romské kultury, č. 1, Brno 1992, s. 5-7
- 8/ viz Michal Bársony, citov. práce, str. 54-57

Kapitola 4. Od nomádského „bytí“ k trvalému bydlení

- 1/ Emília Horváthová, Cigáni na Slovensku, Bratislava 1964 (kde i výsledky našeho prvního etnografického romistického terénního výzkumu na Slovensku v roce 1954)
- 2/ blíže viz Eva Davidová. K způsobu bývání v cigánských osadách východního Slovenska. In: Nové obzory č. 3, 1961, str. 289-312,
 - táž, Bez kolíb a šiatrov, cd.,
 - táž, Ke způsobu bydlení Rómu v českých zemích a na Slovensku. Bulletin Muzea romské kultury č. 1/1992, Brno, s. 8 - 15,
 - srv. Arne B. Mann, Vývoj způsobu bývání romského obyvatelstva na Slovensku (referát na mezinár. semináři), citov.
- 3/ Andrej Mírka - Lech Mróz: Čyganie - odmiennosť i nietolerancja. WNP, Warszawa 1994, s. 195-6
- 4/ viz diplomní práce autorky „Způsob života a kultura Cikánů-Romů v Trebišově - pokus o monografii východoslovenské cikánské osady.“ Katedra etnografie Filozof, fakulty UK, Praha 1957, str. 59 a d.
- 5/ srv. Claudia Mayerhofer, Dorfzigeuner, Picus Wien 1987, s. 167 a d.

Kapitola 5. a 6. Změny ve stravě a specifika odívání

- 1/ srovnej úvahy o romském oděvu a stravě v následující literatuře:
 - Emília Horváthová: Cigáni na Slovensku, Bratislava 1964,
 - Claudia Mayerhofer: Dorfzigeuner, Picus, Wien 1987,
 - Andrzej Mírka - Lech Mróz, cd.,
 - Eva Davidová: Bez kolíb a šiatrov, Košice 1965,
 - Adam Bartosz: Nie bój sie Cygana - Na dara Rromestar, Sejny 1994,
 - Jerzy Ficowski: Cyganie na polskich drogách, Krakow 1965
- 2/ Rudolf Daniel, O jezcích v cikánské kuchyni. In: čas. Vesmír roč. 37, č. 4 - Praha 1958, str. 140
- 3/ blíže viz Eva Davidová: Cikáni-Romové v městském prostředí Českého Krumlova (1945-1988), in: Cikáni v průmyslovém městě - Zpravodaj ÚEF ČSAV, č. 3, Praha 1988,
 - táž, Zmiany w strojach i sposobe ubierania sie Cyganow zyjacich wspolczesnie w Czechoslowacji, in: Polska sztuka ludowa, nr. 1 - 4, Warszawa 1982, s. 133-138,
 - táž, Ke změnám ve způsobu romského odívání, in: Bulletin Muzea romské kultury č. 3/1994. s.13 - 19

Kapitola 7. Romská skupina-velkorodina-rodina

- 1/ srv. Mirella Karpati - Renza Sasso, Adolescenti Zingari e non Zingari, Centro Studi Zingari. Róma 1976
- 2/ srv. Anně Sutherland, Gypsies, the Hidden Americans. Tavistoc Publications. London 1975
- 3/ viz Milena Hübschmannová, Romská rodina. In: zpravodaj Etnické procesy. ÚEF ČSAV (int.), Praha 1978. s. 125-7: „Famelija odpovídá fámilii u Sutherlandové, fajta odpovídá vitse“ (tamtéž, s. 127)
- 4/ Jeden z nejznámějších případů realizované krevní msty po rozhodnutí olašského "krisu" je v 50. letech případ zabití tzv. „krále“ Bána - rodového náčelníka Lovarů z Komárna, který se zpronevřil zákonům své skupiny; na základě „krisu“ byl za to jejími

- mužskými členy zabit, dokonce za spolupráce jeho milé (jíž to bylo jako povinnost uloženo) a zašit do kůže koně; na velký soud v Praze na Pankráci se sjeli stovky kočovných, olašských Rómů (pozn. E. D.)
- 5/ Tyto vnitřní zákony, zvyklosti a pojmenování jsou v pospolitostech Sintů udržovány dodnes, jak potvrdilo několik z nich, z prostředí Německa kupř. Nataša W. a z našeho kupř. Toni L. (pozn. E. D.)
- 6/ Tak si dodnes přejí příslušníci skupin olašských Rómů - Lovarů (informátor Tibor T z Brna)
- 7/ blíže viz Eva Davidová , diplomní práce „Způsob života a kultura Cikánů - Rómů v Trebišově" - pokus o monografii východoslovenské cikánské osady. Katedra etnografie Filozof, fakulty UK, Praha 1957
- 8/ Terminologie příbuzenských vztahů v trebišovské osadě je zpracována na základě výzkumu E. D. v 2. polovině 50. let - podle údajů Andreje Šándora, tehdy 58 let starého, gramotného, otce tehdejšího „čhibala" romské osady; tabulku pomáhalo sestavovat a údaje doplňovalo i korigovalo několik dalších mladších i starších Rómů (pozn. E. D.), - srv. Věra Pelíšková, Příspěvek k výzkumu rodinného života skupiny michalovských Rómů na Kladně (partnerství) - m: Cikani v průmyslovém městě, část 2, Zpravodaj UEF ČSAV č. 12, Praha 1988
- 9/ Zpracováno na základě společného etnosociologického výzkumu s Willy Guyem, který výsledky našeho terénního výzkumu v r 1969 a 1970 v romské osadě Betlanovce na Spiši (okres Spiš. Nová Ves) zpracoval pak do své rozsáhlé, přínosné kandidátské práce na PhD. - „The Attempt of socialist Czechoslovakia to assimilate its Gypsy Population", Bristol Univ. 1977 (kde uvedeny i tyto grafy) - pozn. E. D.
- 10/ viz Milena Húbschmannová, Romská rodina, cd., str. 133
- 11/ viz Emília Horváthová, Cigáni na Slovensku, Bratislava 1964,
Jelena Marušiaková, K problematike cigánskej skupiny. In: Slovenský národopis č. 4. 1985, s. 694 a d.,
táž, Vztahy medzi skupinami Cigánov. In: Slovenský národopis č. 1, 1988 (monotematické číslo o Cigánoch-Romoch, redigoval Arne B. Mann), s. 58 ad.,
- srv. Maria Dubayová, Vazby cigánskej rodiny na vlastné etnické spoločenstvo a dynamika týchto vzťahov. In: Zborník zo seminára Teoreticko a metodologická východiska výskumu cigánskej rodiny a cigánských obyvateľov. Košice, SAV, 1989, str. 85-6,
- 12/viz Jelena Marušiaková, Cigánske etnikum a etnické procesy. In: tamtéž Zborník zo seminára - Košice 1989 (viz pozn. 11), s. 74-75 (MEGREO je jedním z možných názvů pro tento přechodný typ - meziskupmové nebo nadkmenové etnické společenství (z ruštiny zkráceně Megreo - meždugruppovoe etničeskoe občestvo), jak uvádí J.V. Bromlej, Sofia 1976, s. 137 - 141, a z něhož vychází i J. Marušiaková, cd.),
blíže k romské rodině - viz práce Viery Bačové a kol. SVÚ SAV v Košicích (výsledky mnoholetého výzkumu), kupř. in: Teoreticko-metodologické východiska výskumu cigánskej rodiny a cigánských obyvateľov, Košice 1989,
- Viera Bačova, Typológia romských rodín na Slovensku. In: Sociológia 22, 1990, č. 4, str. 491 ad.

Kapitola 8. Lidové náboženství - víra a pověry:

- 1/ viz autorčina diplomní práce, citována, z jejíž jedné kapitoly část této kapitoly vychází,
Eva Davidová, Lidové náboženství trebišovských Cikánů-Rómů v padesátých letech 20. století před rozpadem jejich tradiční komunity. In: Slovenský národopis č. 1, 1988, s. 93-104
- 2/ „Rusafja" je původně slavnost slunovratu - mýtus, patrně vznikl z kultu duší zemřelých; svátky letního slunovratu (okolo 24. června) či svátky letniční jsou prastaré, rozšířeny hlavně u národů slovanských. Rómové převzali jeho podstatu i název, ale posunují si už volně jeho termín a modifikují si ho po svém (pozn. E. D.).
- 3) U našich Rómů se již projevy těchto názorů a pověrečných představ do našich dob nezachovaly, ale kupř. pro sedmihradské a rumunské Cikány je mnohde dodnes hlavní oslavou přicházejícího jara svátek Zeleného Jiří (23. - 24. dubna), jen někteří ho drží na velikonoční pondělí. V předvečer svátku určí malou vrbu, ozdobí ji girlandami a listím a zasadí do země. Večer k ní chodí staří lidé, třikrát na ni plivnou a řeknou: „Brzy zemřeš, ale nech nás žít." Ráno se u vrby Rómové shromáždí a hlavní postavou slavnosti je Zelený Jiří - mladík, zahalen od hlavy až k patě do zeleného listí a květů. Hodí několik hrstí trávy koním a zvířatům, patřícím rodové tlupě - skupině, aby neměla po celý rok nouzi o krmení. Potom vezme tři železné hřebíky, které ležely po tři dny a noci ve vodě, a zatluče je do vrby; pak je vytáhne a hodí do tekoucí vody, aby naklonil vodní duchy. Nakonec by měl být Zelený Jiří ve vodě také vymáčán, ale obvykle to je jen loutka, zhotovená z větví a listů, která ho zastoupí. Ženy, které čekají dítě, pokládají kus svého oděvu pod tento strom, kde ho nechají přes noc; když najdou druhého dne na šatech lísteček z této vrby, věří, že budou mít snadný porod. V těchto obyčejích se obráží víra ve schopnost zajistit ženám snadnější porod a předat životní energii nemocným a starým lidem - tato schopnost je či byla Rómy zjevně připisována vrbě; naproti tomu Zelený Jiří - lidský dvojník stromu dává krmení koním a dobytku a zajišťuje jeho lidu přízeň vodních duchů tím, že je uvádí v nepřímé spojení se stromem -
- viz James George Frazer, Zlatá ratolest, Magie, mýty, náboženství, Praha MF 1994, (srv. H.v.Wlislocki, Volks Glaube und relig. Brauch der Zigeuner. Münster i. W. 1881, s. 148 a d.)
- 4/ viz J.G. Frazer, citov. dílo, str. 492
- 5/ viz S. Golowin, Die Welt des Tarot. Geheimnis und Lehre der 78 Karten der Zigeuner. Basel (rok neuveden)

- 6/ viz Jerzy Ficowski, *Cyganie na polských drogách*, Krakow 1965, s. 194 a d.,
 srv. Adam Bartosz, *Nie boj sie Cygana (Na dara Rromestar)*, Sejny 1994; ze sběrů A.B. takového magické figurky vystaveny
 v expozici romské kultury v Okresním muzeu v Tarnowě v Polsku (pozn. E. D.)
- 7) Daniel Adam z Veleslavína ve slovníku „*Silva quadrilinguis*“ již v 16. století překládá název chiromancie či chiromantie česky:
 Cikánů umění hádání z rukou. In: Čeněk Zíbrt, *Cikánské hádání z dlaně, r. 1827. (Staročeský
 rukohled a novočeský rukozpyt)*, s. 62
- 8/ Tarot je dnes znám především jako karetní hra, která kromě upravené čistě zábavné verze (tarok) má především dinivační
 (věštebný) účel. Vlastní tarotová sestava se skládá ze 78 karet, které se dělí na 22 tzv. velkých arkán (tajemství) a 56 malých
 arkán; z malých arkán se ostatně vyvinuly všechny dnešní karetní hry. Podstata tarotu spočívá v jeho obrazech, prasybolech,
 které člověka oslovují. Obrazy jsou archaický jazyk nevědomí, který vychází z jeho nehlubších vrstev, a právě na tyto vrstvy
 působí obrazy tarotu. A to je ona magická stránka tarotu (srv. Papus, *Le Tarot des Bohémiens*, Paris 1911)
 O romském tradičním umění věštebném na základě vykládání z karet či hádání z ruky jest mnohá literatura:
 srv. Jerzy Ficowski, c.d. a A. Mirga - L. Mróz, c.d.,
 Raymond Buckland, *Secrets of Gypsy Fortunetelling*, Slough, England 1992,
 S. Golowin, *Zigeuner-Magie im Alpenland*. Frauenfeld 1973, ad.
- 9/ Zajímavé jsou určité podobnosti osudů dvou v tomto směru zprostředkovatelských národů - Romů (Cikánů) a Židů. Židé
 transformovali a přivlastnili si mnohá tajemství starého Egypta, které se pak zejména přes španělské židovské kabalisty dosta-
 lo do Evropy. Byli, jak známo, ze své původní palestinské oblasti rozptýleni po světě, nesouce i v kabale geniální odkaz Staré-
 ho Egypta. Oba národy - Cikáni (Rómové) i Židé si pro své odlišné vlastnosti specifika a dřívější izolovanost od ostatních oby-
 vatel nesou určité kainovo znamení.
- 10/ Smutek a naříkání by podle jejich představ mrtvého vůbec nepotěšily. Chce být naopak před svým pohřbem ve veselé
 společnosti své rodiny a přátel, tak jako za života.
- 11/ Nejčastěji byla používána metoda pomocí tří uhlíků, známá i u domácích obyvatel (pozn. E. D.).
- 12/ srv. Arne B. Mann, *Duchovný rozvoj - podmienka urýchlenia spoločenského rastu rómskeho obyvateľstva na Slovensku*.
 In: *Slezský sborník*, Opava 1995, 1 - 2, s. 154 ad.

Část třetí:

Kapitola 9. Migrace - pohyb ze Slovenska „do Čech“

- 1/ srv. Vlasta Matějova - Tomáš Haišman, *Přehled dosavadních výzkumů k tématu „Cikáni v průmyslovém městě“*. In: *Zpravodaj
 ÚEF ČSAV - Cikáni v průmyslovém městě, část 1*, Praha 1986, str. 25-30, a Anna Jurova, c. d.
- 2/ blíže viz Eva Davidová, *Proměny etnické skupiny Cikánů-Romů v rámci tvořící se lokální společnosti novoosídleneckeho po-
 hraničí po roce 1945 (na příkladě Českokrumlovská)*, in *Zpravodaj ÚEF ČSAV*, Praha 1982, s. 41 - 77
- 3/ Jde o výsledky vlastního výzkumu v Českém Krumlově v 80. letech. O skutečném migračním pohybu Romů a jejich usídlování
 v prvních poválečných letech v Českém Krumlově (i jinde) si však není snadné utvořit přesný obraz, protože MěNV nevedl (tak
 jako jinde) přehled jejich stěhování; jediným zdrojem informací jsou pouze přihlašovací karty evidence občanů - kromě
 současné hlavně tzv. mrtvá kartotéka (odstěhovaných a zemřelých). Administrativa však pojímá stěhování jako akt přihlášení se
 nebo odhlášení se z trvalého pobytu v místě, což však podle výzkumných poznatků má málo společného s migrací skutečnou.
 Mnohé „trvalé“ pobyty trvají pouze několik dní, naopak nesoustavně evidované „přechodné“ pobyty jsou často několikaleté -
 jak ukazují i současné rozdíly ve vykazovaných počtech Romů v Českém Krumlově i v okrese - stejně jako všude jinde (podle
 trvale hlášených, navíc dříve jen tzv. „vyžadujících dosud zvláštní péči“) se skutečnými počty zde fakticky žijících Romů. Proto
 přehledy poválečné i současné nejsou vždy zcela kvalitní a věrohodné;
- 4/ viz Eva Davidová, *Směry adaptace, asimilace či společenské integrace cikánského-romského obyvatelstva v pohraničním
 městě*. In: *Zpravodaj KSVI-ÚEF ČSAV*, sv. 3, část 2, Praha 1986, str. 4-26,
 - táž, *Cikáni-Romové v městském prostředí Českého Krumlova (1945-1988)*. In: *Cikáni v průmyslovém městě, Zpravodaj
 KSVIEF - ÚEF ČSAV*, Praha 1988, část 3, str. 1-80;
- 5/ srv. Tomáš Haišman, *K počátkům územních pohybů michalovských Romů do Kladna*. Tamtéž, str. 10 ad.,
 - Věra Pelíšková, *Příspěvek k výzkumu rodinného života skupiny michalovských Romů na Kladně (partnerství)*. Tamtéž, část 2,
 ÚEF ČSAV, Praha 1987, str. 19 a d.,
 - Renata Weinerová, *Adaptační a asimilační procesy v materiální kultuře michalovských Cikánů-Romů na Kladně (na příkladu
 stravy)*. Tamtéž, *Zpravodaj ÚEF ČSAV*, část 1, s. 89 a d.
- 6/ viz Jan Friš a kol., *Cikáni ve starém městě (výsledky sociologického průzkumu)*. ONV a ÚHA Most 1975;
- 7/ blíže viz Eva Davidová, *Cikánské-romské etnikum v Ostravě. Ekologická analýza a problém vývojových změn Cikánů-Romů
 v městském průmyslovém prostředí*. I. a II. díl, VÚVA Praha 1970 (z níž vychází část této kapitoly).
- 8/ Míru koncentrace a rozptýlení romské populace jsme v 70. letech znali v ČSR přesně zatím v případě dvou, v tomto ohledu zná-
 mych lokalit - v městě Ostravě (viz výzkum a publikace Evy Davidové: *Cikánské-romské etnikum v Ostravě - citov.*) a Mostě
 (viz výzkum ÚHA v Mostě v roce 1973); až v 80. letech přibýly ještě výsledky výzkumu v Českém Krumlově (pozn. E. D.)

- 9/ Masovou reemigraci zpět na Slovensko způsobila např. obrovská rvačka v Českých Budějovicích, která se podle pamětníků odehrála asi před 25 lety. Střetli se Cikáni olašští, Rómové vranovští a humenští; mnoho účastníků bylo odsouzeno k výkonu trestu. To bylo pro Cikány nezvyklé, protože do rodových rvaček v osadách se v bývalé společnosti necikánské disciplinární orgány obvykle nevměšovaly; tradiční rvačky byly dříve prakticky bez celospolečenského postihu. Na základě bitky v Českých Budějovicích se několik velkých rodin humenských Rómů odstěhovalo zpět na Slovensko, ačkoliv v Českých Budějovicích měly dobré byty, dobrou práci a hodlaly zde žít (pozn. E. D.)
- 10/ srv. kupř. Vlad. Srb - O. Vomáčková, Cikáni v Československu v roce 1968. In: Demografie 3/1969, a další práce V. Srba - citov.
- 11/ viz Jan Friš a kol., citov. práce
- 12/ viz Eva Davidová, Cikánské-romské etnikum v Ostravě, citováno

Kapitola 10. My a oni - Oni a my

- 1/ viz „Cikán zpívá jinak“ (přel. Jan Sobota). Čs spisovatel, Praha 1954, str. 19
- 2/ srv. kolektiv, Mínění o Cikánech a o řešení cikánské otázky. Ústav pro výzkum veřejného mínění (int. tisk), Praha 1971, Vladimír Srb, Některé demografické, ekonomické a kulturní charakteristiky cikánského obyvatelstva v ČSR 1980. In: Demografie, Praha 1984, s. 161 ad.
- 3/ Eva Davidová, Cikánské-romské etnikum v Ostravě. Ekologická analýza a problém vývojových změn Cikánů-Rómů v městském průmyslovém prostředí, citováno, srv. Jelena Marušiaková, K problematice cigánskej skupiny. Slovenský národopis, 33, 1985, s. 694-708
- 4/ srv. J.V. Bromlej, Etnos i etnografia, Bratislava - Veda 1982, s. 46 a d.

Část čtvrtá:

Kapitola 11. O nás bez nás - státní řešení tzv. cikánské otázky

- 1/ Ke zpracování této kapitoly byly použity kromě vlastních výzkumných poznatků a prací i uvedené publikace a materiály (též pro srovnání):
- Anna Jurova, , Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. Goldpress, Bratislava 1993,
 - Willy Guy, The Attempt of Socialist Czechoslovakia to assimilate its gypsy population. PhD - Bristol University, 1977,
 - Tomáš Grulich -Tomáš Haišman, Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945-1958. In: Český lid 73, 2/1986,
 - Arne B. Mann, Formácie etnickej identity Romóv na Slovensku (referát na sympoziu Minority v politike, Bratislava 1991),
 - Tomáš Holomek, Problematika Cikánů ve světle zákonné úpravy. In: Demografie 2/1969,
 - Miroslav Holomek, Současné problémy Cikánů v ČSSR a jejich řešení. In: Demografie 3/1969,
 - Emília Horváthová, Niektoré historicko-etnografické problémy pri riešení cigánskej otázky po roku 1945. In: Slovenský národopis, 1960, č. 2,
 - Vladimír Srb, citované práce,
 - Neznámí Rómovia, sborník - red. A. B. Mann, Bratislava 1992,
 - Petr Višek, Základní směry a aktuální problémy v řešení otázek cikánských obyvatel v ČSSR. In: Zpravodaj KSVI, Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR, ÚFS ČSAV (int.), Praha 1986,
 - kolektiv (Kára-Davidová-Hübschmannová-Kozel), Ke společenské problematice Cikánů v ČSSR. ÚFS ČSAV, citováno,
- 2/ viz Směrnice Ministerstva vnitra „Úprava poměrů osob cikánského původu“ z 24.3. 1952. In: Sb. oběž. pro KNV, 24/1952; závažné dokumenty k celostátnímu řešení tzv. cikánské otázky - blíže viz A. Jurova, c. d. (a další uvedená literatura)
- 3/ blíže viz. Miroslav Dědič, Škola bez kázně. JN Č. Budějovice 1985
- 4/ World Romani Union - Světová romská unie ustavena na 1. světovém kongresu Rómů v Londýně roku 1971; až na jejím 2. kongresu v roce 1978 v Ženevě přejmenována na International Romani Union (IRU) - Mezinárodní romskou unii (pozn. E. D.)
- 5/ Saint Maries de-la-Mer je jihofrancouzské městečko, kde každým rokem v květnu se koná velké mezinárodní procesí a slavnost Rómů, kdy vynášejí zpět do moře černou sošku svatě Sáro - „cikánské Madony - Panny Marie“ (pozn. E. D.)
- 6/ viz Charta 77, 1977-1989, sestavil V. Prečan, Scheinfeld, Schwarzenberg, Bratislava 1990, s. 217-224 (výňatky)

Kapitola 12. Po listopadu 1989 - do konce roku 1990

- 1/ Materiály ze soukr. archivu autorky, dále z dokumentačního fondu Muzea romské kultury v Brně, ROI i dalších subjektů
- 2/ První stálou expozici o historii a životě Rómů má však Okresní muzeum v polském Tarnowě, která vznikla při etnografickém oddělení muzea r. 1991, hlavně zásluhou jeho ředitele - romisty Adama Bartosze; vznikají i malá muzea v dalších zemích - na Slovensku (při Okresním muzeu v Humenném), v Anglii a jinde (pozn. E. D.)

Literatura

Literatura použitá a srovnávací - je uvedena v poznámkách k jednotlivým kapitolám.

Hlubším zájemcům doporučujeme:

- Milena Húbschmannová a kolektiv, Abstrakta odborné literatury o Cikánech v CSSR (1955-1972), vyd. ÚFS ČSAV (int. tisk), Praha 1974;
- kolektiv, Bibliografie romistické literatury (red. R. Pellar), UP Olomouc 1994

Fotografie

Všechny fotografie celostránkové (45) i většina menších, text publikace doprovázejících, jsou původní autorské fotografie Evy Davidové - tj. 212 z celkového počtu 282 v knize uvedených.

Jsou doplněny 70 fotografiemi - dokumentárními (ze sbírkového fondu Muzea romské kultury v Brně, Okresního muzea v Prešově - foto J. Kolářčika, Okresního muzea v Českém Krumlově a ze soukr. archivu autorky) i několika dalších autorů (např. Milan Hofer, Martin Turčín, Adam Bartosz, Jozef Kolarčík ad.)

Doprovodné texty k celostránkovým fotografiím - E. D.

Ukázky romského folklóru, zejména textů tradičních písní (přepisy a překlady magnetofonových nahrávek v romských prostředích) jsou z vlastní sbírky autorky

Poděkování

Upřímně děkuji za posouzení rukopisu mé knihy oběma recenzentům - doc.PhDr. Ludvíku Kunzovi a zejména PhDr. Arne B. Mannovi za mnohé cenné připomínky, které mi pomohly při konečné úpravě textu.

Za jazykovou úpravu děkuji PhDr. Karlu Ficovi, za korekturu uváděných romských textů děkuji PhDr. Mileně Húbschmannové.

Za laskavou podporu srdečně děkuji paní mgr. Zdeňce Jařabové z University Palackého v Olomouci a Muzeu romské kultury v Brně.

Za spolupráci při konečném zpracování knihy děkuji pracovníkům Studia GAEA v Českém Krumlově.

Za pochopení a morální podporu mé práce, nejen na této knize, patří upřímné poděkování mému muži Janovi i synovi Martinovi.

Děkuji i mnoha mým romským přátelům za to, že mě považují za svou sestru a tím mi pomohli leccos hlouběji pochopit. Palikerav il'estar savorenge.

E. D.

Knihla vychází v rámci Romského projektu University Palackého v Olomouci, roku 1995.

RESUMÉ

CHARNO LAV

EVA DAVIDOVÁ: ROMANO DROM 1945 - 1990

E gendí kamel te sikhavel le Romengeri historija the lengero dživipen andre Československo them pal o dujto mariben dži agor beršeske 1990. Te sikhavel e nevi historija hin phareder sar te sikhavel e puraňi vaš oda, kaj hiňi mek džiđi the sakodženo la dikhel peskere jakhenca the peskera gođaha. E autorka tlřavka kamel te sikhavel, so pes čačeste ačhifa andřola berša, the te rodei u anglephenel le Romengero drom.

E gendí hiňi uladí andre štar kotora.

Andre peřo kotor amen šaj dodžanas, sar oda sas takoj pal o dujto mariben, so mukla o mariben pal peste pre Slovensko the pro Čechi. Vaj savore Róma, so bešenas anglo mariben pro Čechi the pre Morava, sle murdarde avri. Pre Slovensko o Róma mušinenas te džal te bešel dur le forostar abo le gavestar, but Róma sle phandle andro buřakere tabori u pal o mariben khatar lende avile pale. So len khere užarelas? O khera rozmarde, labarde avri, nisave buřa, ča baro čoripen. Vaš oda o Róma chudne pen te cirdel pro Čechi, kaj sas buři andro fabriki the čuče khera pal o Němci.

Tiř šaj amen dodžanas, sar le Romen dikhen o antropologí, o etnologí the o demografí.

Andre dujto kotor pes vakereľ pal oda, sar visaliřa akorestar le Romengero dživipen andřamaro them: sar the sostar o Róma dživenas darekana the sar dživen adadives, sar darekana phirenas le verdanenca the sar palis chudle te bešel andro khera, sar chanas sar pen urenas, sar chulajinenas, save řajti sle, sar dživenas andro fameliji, kas, so abo soske pařanas, save les sle sokařa, save zakoni. Pre Slovensko kernas o Róma jekhbuter e čarřiko buři, phirenas pal o bařaviben, kernas o balaňa, o kotli, o vafki, khuyenas o kořara the kernas aver buřa. O Vlachika Róma jekhbuter parovenas - cinkernas the bikenkernas le gren. O Vlachi phirenas dži o berř 1959 le verdanenca, o Rumungri bešenas imar duj abo trin řel berř andro khera. Koda čirlatuno dživipen hino dothodo andre jekh baro romano gav Trebiřovoste the Betlanovcate khatar e Spiřa.

Andre trito kotor šaj amen dogenas pal kada, sar o Róma chudne te phireľ pal e buři pro Čechi, jekhbuter andro bare fori the pařal e hraňica, kaj sle bare fabriki the kaj sas e buři. Pal o muřa avile lengere fameliji, avka precirdne but Róma pal e Slovensko pro Čechi u odoj ačhile te dživel. Pro Čechi pen arakhle andre aver situacija, kernas aver buřa, chudne te bešel andro khera mařkar o gadže, avka visaliřa calo lengero dživipen. Koda nevo Romenegero dživipen sikhavel e autorka andro duj fori - Ostravate the Krumlovoste. Pro Čechi o Róma beřen the keren buři le gadženca, avka e autorka kamel te sikhavel, sar o gadže dikhen le Romen the o Róma le gadžen. Irinel the pal e dikriminacija the pal o rasismus, so hin mařkar o gadže kijo Róma.

Štarto kotor zachudel le Romengero than mařkar o gadže. E autorka phučel, či o Róma korkore šaj abo nařti pen ačhaven vaš pengero čačipen u rozthoven pengere problemi. Andro berša 1950 - 1988 řikerenas o komunisti ajsi politika, kaj le Romendar te ačhon gadže. Tradenas len kije asimilacija the kije integracija, na udžanenas romaňi kultura u na denas love, kaj te hazdňol upře, thovenas tele romaňi čhib. Kamenas te tasavel sa o romipen. Andro berř 1958 dine avri o zakonos, kaj le Romen nane slobodno buter te phireľ le verdanenca.

Pal o novembris 1989 nevo režimos udžandřa romaňi etnická, avka o gadže imar nařti keren le Romenca, so kamen. O Róma thode andre pengere politicka seri the jekhetaňibena, avka šaj den avri o novinki, šaj vakeren the irinen romanes, šaj hazden upře pengeri čhib the pengeri kultura. Ale e demokracija na anda ča o lačhipen le Romenge. Jekhbareder problemos hin, kaj but Róma ačhile bibuřakere the chuden ča o socijalna love. Lengero than mařkar o gadže ačhiřa vaš oda mek sa goreder. A mek so nalačho dičhol pro Čechi: but Róma mukenkeren pengero romipen, bisteren romaňi čhib the na bajinen pal o phurikane románe zakoni the sokařa.

Pro Čechi dživen adadives khatar o 250 - 270 ezera Róma, pre Slovensko khatar o 430 - 450 ezera. Savore Róma zabešte. Dži adadives jekhbuter vakeren romanes, ale hin len buter dialekti. Vaj 85 % Róma vakeren vichodňarsko dialektos. Palis hin mek zapadňarsko, mařkarutno the ungriko romano dialektos. Ungrika Róma beřen pre dilutno Slovensko, kaj dživen jekhbuter o Ungri. The o Vlachi (Vlachika Róma) vakeren romanes, ale hin len calkom aver dialektos, avka sar the aver kultura the sokařa. O čechika the moravská Róma, so predžiđile o koncentrakí (ča frimadžene), imar romanes na vakeren. Palis hin mek jekh cikňi grupa - o Sinti (němčicka Róma), so vakeren aver romano dialektos. Mařkar pende vakeren romanes, ale řikas na kamen te sikhavel pengeri čhib.

Andre gendí hin but fotki, jekhbuter la autorkakere, the o románe řiřa, so e autorka zachudřa mařkar o Róma. Pařas, kaj kala fotki the řila sikhavena feder o drom, so o Róma pregeřle dujtone maribnastar dži adadives.

Lačho, bachtalo drom, Romale - phralale the pheňale!

Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci

EVA DAVIDOVÁ
ROMANO DROM - CESTY RÓMŮ
1945 - 1990

Vydání: 1.
Olomouc 1995

Odpovědný redaktor: mgr. Zdeňka Jařabová
Fotografie: PhDr. Eva Davidová
Grafická úprava,
sazba, obálka: GAFA studio Český Krumlov
Tisk: Hořická ofsetová tiskárna Hořice na Šumavě
Náklad: 2000

ISBN 80-7067-533-8

